

Maršizam i savremenost

Uređivački odbor Izdavačkog centra Komunist

Nijaz Dizdarević (predsednik), David Atlagić (glavni i odgovorni urednik), Vladimir Bovan, Ivan Cifrić, Nikola Čingo, Zvonimir Damjanović, Ali Dida, Kiro Hadži Vasilev, Milan Kučan, Milan Mali, Simo Nenezić, Miloš Nikolić, Najdan Pašić, Ivan Perić, Olga Perović, Vojo Rakić, Budislav Šoškić, August Vrtar, Janez Zahrastnik

Urednici
Miloš Nikolić i Vera Popović

Lektor
Sulejman Mehmedbašić

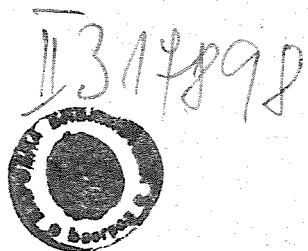
Nacrt korica
Vladana Mrkonja

Edvard Kardelj

Pravci razvoja
političkog sistema
socijalističkog
samoupravljanja

Izdavački centar
Komunist
Beograd, 1985.

NAPOMENA UZ PRVO IZDANJE

Ova rasprava Edvarda Kardelja o političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja bila je predložena i prihvaćena kao osnova za diskusiju koja je vođena na 30. sednici Predsedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije o daljem razvoju našeg političkog sistema i zadacima Saveza komunista Jugoslavije (održana 13. juna 1977. godine u Beogradu).

Na samoj sednici Edvard Kardelj je podneo kraće uvodno izlaganje, koje je u celini objavljeno u dnevnoj štampi i kao prilog u listu „Komunist” od 20. juna 1977. godine.

Rasprava Edvarda Kardelja o političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja i njegovo uvodno izlaganje na 30. sednici Predsedništva CK SKJ prihvaćeni su kao osnova za aktivnost Saveza komunista Jugoslavije u pripremama za Jedanaesti kongres SKJ.

Pripremajući rukopis za štampu, autor je na nekim mestima proširio prvobitni tekst rasprave i detaljnije razradio pojedine teme. Pored toga, njegovo uvodno izlaganje na 30. sednici Predsedništva CK SKJ uneto je u raspravu na odgovarajućim mestima. Autor je dao i novi naslov raspravi.

Ova rasprava Edvarda Kardelja o političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja objavljuje se prvi put i istovremeno na srpskohrvatskom (ćirilčko i latiničko izdanje), slovenačkom, makedonskom, albanskom i mađarskom jeziku.

Septembar 1977. godine

Izdavač

13866/85

NAPOMENA UZ DRUGO IZDANJE

Prvo izdanje rasprave E. Kardelja „Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja” (Izdavački centar „Komunist”, Beograd, 1977. godina) naišlo je na veliko interesovanje naše javnosti i nakon kraćeg vremena je rasprodato, iako je štampano u velikom tiražu.

U međuvremenu autor je pripremio posebnu verziju ove rasprave za objavljivanje u inostranstvu kojoj je dao naslov: „Putevi demokratije u socijalizmu”. Tom prilikom autor je u skoro sve delove rasprave uneo više značajnih dopuna kojima su bliže objašnjeni ili precizirani pojedini teorijski stavovi i pojmovi.

Sve značajnije dopune o kojima je reč unete su i u ovo izdanje rasprave, a one se odnose na delove teksta o društveno-ekonomskim promenama, minulom radu, interesima u samoupravnom društvu, evrokomunizmu, ultralevici, međunarodnom aspektu takozvanih ograničenja demokratskih sloboda i prava i o položaju i ulozi vodećih subjektivnih snaga društva. Takođe, izvršeno je i odgovarajuće prestrukturiranje teksta. Na primer, oformljen je novi, treći odeljak pod naslovom „O nekim vidovima ideološke borbe oko demokratije i političkog sistema socijalizma”.

Mart 1978. godine

Izdavač

UVOD

U poslednjih sedam-osam godina, a posebno odlukama Dese-tog kongresa Saveza komunista Jugoslavije, Ustavom iz 1974. go-dine, Zakonom o udruženom radu i drugim sistemskim zakonima, kao i odgovarajućim društvenim i političkim merama i akcijama, izvršene su u našem društvu veoma krupne, rekao bih, gotovo revolucionarne promene u društveno-ekonomskim i proizvodnim odnosima, kao i u ukupnim odnosima u federaciji, odnosno me-đu republikama i pokrajinama, pa i u oblasti političkog sistema socijalističkog samoupravljanja.

Ustavnim promenama koje su izvršene 1968. godine (aman-dmani VII—XIX) i 1971. godine (amandmani XX—XLII) iz-menjen je i dopunjen Ustav SFRJ iz 1963. godine.

Ustavne promene iz 1968. godine odnose se na bitne re-forme u pogledu međunacionalnih odnosa, to jest na nov način, potpunije i jasnije su formulisana ustavna načela o odnosima iz-među republika u federaciji, a posebno o suštini državnosti i položaju republika, autonomnih pokrajina i federacije. U stvari, tim promenama nije samo potvrđen dostignuti stepen razvoja našeg samoupravnog društva, odnosno stepen razvijenosti samou-pravne sadržine u međunacionalnim odnosima, nego je njima bit-no proširena ekonomska i politička samoupravna samostalnost republika i autonomnih pokrajina, čime je mogućnost međunaci-onalnih trvenja svedena na minimum.

Saglasno tome, data je jasnija ustavna definicija republike kao države zasnovane na suverenosti naroda i na vlasti i samo-upravljanju radničke klase i svih radnih ljudi. Određenije je iz-ražen princip da su republike ne samo državne, nego i socijalis-tičke samoupravne demokratske zajednice radnih ljudi i građana,

ravnopravnih naroda i narodnosti. One se pojavljuju kao samoupravne i državne društveno-političke zajednice u okviru kojih radni ljudi i građani ostvaruju najveći deo svojih suverenih prava i dužnosti. U pogledu autonomnih pokrajina, u načelne ustavne odredbe uneto je načelo da su i pokrajine elemenat jugoslovenskog federalizma. A federacija je definisana samo kao zajednički instrument republika i autonomnih pokrajina za rešavanje Ustavom tačno nabrojanih zajedničkih interesa. Kasnije, odredbama Ustava SFRJ iz 1974. godine, potvrđeni su i dalje razrađeni upravo takvi demokratski odnosi u jugoslovenskoj federaciji.

Na taj način Jugoslavija i nije više federacija u klasičnom smislu te reči, nego specifična zajednica samoupravnih naroda i narodnosti, koji u federaciji ostvaruju samo jedan deo svojih suverenih prava, i to na osnovu dobrovoljnog dogovora utvrđenog Ustavom federacije koji stupa na snagu tek kad ga potvrdi skupština svake republike i autonomne pokrajine.

U okviru ustavnih promena iz 1971. godine poseban kompleks reformi čine takozvani „radnički amandmani” (amandmani XXI, XXII i XXIII). Na osnovu ovih izvanredno značajnih i revolucionarnih amandmana radnicima u udruženom radu je u načelu obezbeđeno ovladavanje celinom procesa društvene reprodukcije. U obliku neposredno primenljive ustavne norme, ovim amandmanima je precizirano da radnici u samoupravnom udruženom radu najneposrednije, u odnosima međusobne zavisnosti i uzajamne odgovornosti, upravljaju i raspolazu celinom dohotka koji ostvare svojim radom (tekućim i minulim) i da upravljaju sredstvima proširene reprodukcije, bez obzira na oblik njihove cirkulacije i koncentracije. Jedino je takva ekonomska pozicija radnika mogla da garantuje i njihovu dominantnu ulogu u sistemu političke vlasti. Radi neposrednijeg spajanja radnika sa rezultatima njihovog rada, sa dohotkom, sa viškom rada uvedeni su novi oblici samoupravnog organizovanja udruženog rada, a pre svega osnovna organizacija udruženog rada kao nosilac svih pomenutih prava i međusobnih obaveza radnika.

Donošenjem novog Ustava 1974. godine zaokružena je jedna izuzetno važna faza razvoja jugoslovenskog društva na osnovama socijalističkog samoupravljanja. Ustav polazi od čoveka i njegovih autentičnih interesa i potreba i od odnosa među ljudima koji nastaju na osnovi takvih njihovih prava i međusobnih obaveza, a ne od odnosa između čoveka i države. Država je,

u stvari, ili bi bar trebalo da bude, samo izraz i eksponent tako formiranih međusobnih odnosa ljudi koji upravljaju sami sobom i društvom. Polazeći od toga, Ustavom se, između ostalog, utvrđuje da se proces društvene reprodukcije — na osnovama samoupravnog raspolaganja sredstvima za proizvodnju i reprodukciju u društvenoj svojini u osnovnim organizacijama udruženog rada — organizuje i reguliše putem takvih unutrašnjih ekonomskih odnosa u kojima je radnik u osnovnoj organizaciji udruženog rada, odnosno njegov rad i drugi njegovi neposredni i dugoročni životni i društveni interesi uvek početak, cilj i kraj tog procesa.

U oblasti političkog sistema, razrešavajući pitanje kako samoupravne proizvodne odnose pretvoriti u izvor i osnovu političke vlasti, Ustavom je uveden delegatski sistem, to jest sistem delegacija samoupravnih zajednica, kao osnova i izvor konstituisanja i funkcionisanja skupštinskog sistema, a time i kao osnova celokupnog društvenog sistema. U ovoj oblasti Ustav doslednije nego ranije utvrđuje mesto i ulogu subjektivnog faktora socijalizma, a posebno mesto i ulogu Saveza komunista Jugoslavije, Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, sindikata, kao i drugih kreativnih snaga socijalističke društvene svesti.

Posle donošenja Ustava u jugoslovenskom društvu se odvijao intenzivan rad na konkretnijoj razradi ustavnih načela i njegovih rešenja radi njihovog sprovođenja u život. Taj veoma značajan i složen posao je još u toku.

Tako, na primer, donet je Zakon o osnovama društvenog planiranja i društvenom planu Jugoslavije (6. februara 1976). To je prvi zakon sistemskog karaktera koji je donet na osnovu novog Ustava. Zakonom se uvodi novi sistem društvenog planiranja koji se bitno razlikuje od ranijeg sistema, i to pre svega u tome što za polaznu osnovu celokupnog sistema društvenog planiranja uzima samoupravna prava, obaveze i odgovornosti radnika i radnih ljudi uopšte u sticanju i raspolaganju dohotkom u samoupravnom udruženom radu. Zato su nosioci takvog sistema planiranja osnovne organizacije udruženog rada kao nosioci celokupnog društvenog dohotka i udruživanja rada i sredstava. Planovi mogu da se donose samo na osnovu saglasnosti osnovnih organizacija udruženog rada u okviru jednog specifičnog sistema dobrovoljnih samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora. Planovi svih drugih subjekata planiranja moraju da polaze od planova tih organizacija kao svoje osnove, a pre svega

moraju da budu u skladu sa planiranim dohotkom u njima. Time se zajednički planovi razvoja celokupnog jugoslovenskog društva zasnivaju na dogovoru onih koji ih u životu jedini mogu izvršavati. Država može prinudom da interveniše i da učestvuje u planiranju samo u okviru svojih Ustavom precizno određenih nadležnosti, to jest tamo gde se radi o problemima od životnog interesa za održanje društva.

Izvršavanje obaveza preuzetih planom, na osnovu prethodno potpisanih samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora o osnovama plana, tako je postavljeno da onaj ko ih je prihvatio a ne izvršava ih, snosi odgovornost. Pri tome obaveze preuzete planom moraju biti čvrste i merljive kako bi se znalo ko za šta odgovara i ko kakva prava i odgovornosti ima. Niko nema pravo utvrđivanja planskih obaveza za osnovne organizacije udruženog rada, osim društveno-političke zajednice (federacije, republika, pokrajina i opština), i to samo u okviru njihovih restriktivno utvrđenih ustavnih nadležnosti. Upravo time plan zaista postaje izraz autentičnih interesa radnika, a sistem planiranja postaje direktan izraz samoupravnih socijalističkih proizvodnih odnosa, sa zadatkom da takve odnose reprodukuje na kvalitativno sve višem nivou.

Svakako, najznačajniji zakon koji je donet posle usvajanja Ustava SFRJ je Zakon o udruženom radu. Njime su suštinski, pravno i organizaciono razrađena ustavna načela i institucionalno utvrđena pravna i druga društvena sredstva i mehanizmi koji treba da obezbede uspešnu i doslednu primenu Ustava, kao i bržu i dosledniju realizaciju idejnih, društveno-ekonomskih i političkih opredeljenja o izgradnji sistema samoupravnog udruženog rada utvrđenih u dokumentima Desetog kongresa SKJ.

Zakonom o udruženom radu su konkretnije regulisani samoupravni društveno-ekonomski odnosi u udruženom radu: odnosi u sticanju i raspoređivanju dohotka, kao i u raspodeli sredstava za lične dohotke radnika; prava, obaveze i odgovornosti organa društveno-političkih zajednica u sticanju, raspoređivanju i raspodeli dohotka; međusobni odnosi radnika u udruženom radu (zasnivanje radnog odnosa, uređivanje prava, obaveza i odgovornosti radnika u udruženom radu, odgovornost za vršenje radnih obaveza, zaštita prava radnika iz međusobnih odnosa u radu); upravljanje društvenim sredstvima; povezivanje ličnog rada u sistem samoupravnog udruženog rada (udruživanje zemljoradnika i udruživanje samostalnog ličnog rada sredstvima u svo-

jini građana sa udruženim radom društvenim sredstvima) itd. Ovim zakonom je, isto tako, detaljnije regulisano samoupravno organizovanje udruženog rada: oblici udruživanja rada i sredstava (osnovna organizacija udruženog rada, radna organizacija, složena organizacija udruženog rada, poslovne zajednice organizacija udruženog rada, samoupravne interesne zajednice itd.); odlučivanje radnika (ličnim izjašnjavanjem, putem delegata i delegacija); organi upravljanja (radnički savet, izvršni organi radničkog saveta i poslovodni organi); informisanje radnika u udruženom radu; samoupravna radnička kontrola; odgovornost za obavljanje samoupravnih funkcija; društveni dogovori, samoupravni sporazumi i drugi samoupravni opšti akti; društvena zaštita samoupravnih prava i društvene svojine.

Uzeti u celini, u svojoj međusobnoj povezanosti i jedinstvu, sva rešenja i instituti sadržani u ovom zakonu treba da budu podloga i oslonac za samoupravnu praksu u daljem preobražaju odnosa u udruženom radu. Sa idejnog i društveno-političkog stanovišta Zakon o udruženom radu koncipiran je kao svojevrstan kodeks o udruženom radu, koji predstavlja čvrst oslonac i oružje radničke klase u njenom organizovanom delovanju u pravcu ovladavanja celinom sredstava i faktora društvene reprodukcije, u vršenju funkcija vlasti i u upravljanju drugim društvenim poslovima.

Pored Zakona o osnovama sistema društvenog planiranja i Zakona o udruženom radu, tokom 1976. i 1977. godine doneti su i sledeći sistemski zakoni: Zakon o Narodnoj banci Jugoslavije i jedinstvenom monetarnom poslovanju narodnih banaka republika i narodnih banaka pokrajina; Zakon o novčanom sistemu; Zakon o osnovama kreditnog i bankarskog sistema; Zakon o deviznom poslovanju; Zakon o kreditnim odnosima sa inostranstvom i prometu robe sa inostranstvom; Zakon o obavljanju privrednih delatnosti u inostranstvu; Zakon o finansiranju federacije i drugi. Pred donošenjem ili u fazi pripreme nalaze se i zakoni o: osnovama sistema cena i društvenoj kontroli cena; utvrđivanju i raspoređivanju ukupnog prihoda i dohotka; minulom radu; organizaciji i radu uprave i drugi. Strateški, dugoročni društveno-ekonomski i politički cilj svih tih sistemskih zakona je u tome da radnička klasa i svi radni ljudi u potpunosti ovladaju celinom odnosa društvene reprodukcije, društvenim kapitalom, dohotkom, viškom rada, to jest uslovima, sredstvima i plodovima svog rada, što je materijalna pretpostavka obezbeđivanja

njihove političke vlasti i upravljanja društvenim poslovima u svim oblastima društvenog rada i života.

Svim tim promenama učinjeni su značajni koraci u daljem učvršćivanju samoupravnog društveno-ekonomskog i socijalnog položaja radnika i radnih ljudi uopšte i u razvoju sistema socijalističkog samoupravljanja u celini. Kao uvek u prošlosti, i ovu novu etapu u razvoju naše socijalističke revolucije pokrenuo je — na osnovu temeljite i svestrane kritičke analize stanja u našem društvu — Savez komunista Jugoslavije, što samo potvrđuje njegovu živu avangardnu ulogu u našem društvu.

Kao rezultat svega toga naše društvo je dobilo mnogo čvršću sopstvenu društveno-ekonomsku sadržinu i strukturu koja izrasta iz konkretno razrađenih i učvršćenih socijalističkih i samoupravnih proizvodnih odnosa. Ti odnosi se dalje razvijaju kako u načelnom socijalističkom i demokratskom tako i u funkcionalnom i organizacionom smislu. Oni omogućuju i obezbeđuju da se naše društvo u sve većoj meri slobodno, samostalno i samoupravno razvija na osnovi sopstvenih objektivnih unutrašnjih zakonitosti društveno-ekonomskih odnosa socijalističkog samoupravljanja. To znači da će se dalje funkcionisanje našeg društva zasnivati sve manje na ulozi državnog aparata, a sve više na snazi i inicijativi samoupravno udruženih i demokratski organizovanih radnika i svih radnih ljudi, koje njihov samoupravni udruženi rad sredstvima u društvenoj svojini sve više ujedinjuje u zajednicu slobodnih proizvođača. Drugim rečima, umesto jačanja uloge države i njenog aparata — što je karakteristika državno-svojinskih oblika socijalističkih proizvodnih odnosa — sve šire se razvija proces jačanja samoupravne uloge radnog čoveka u udruženom radu i u drugim samoupravnim zajednicama njegovih interesa, kao i u demokratskom delegatskom mehanizmu našeg društva.

Sreću čoveku ne može doneti ni država, ni sistem, ni politička stranka. Sreću čovek može sebi stvoriti samo on sam. Ali ne on sam kao jedinka, nego samo u ravnopravnim odnosima sa drugim ljudima. U tim odnosima on treba samoupravno i slobodno da ovladava svojim pojedinačnim i opštim društvenim odnosima, ali — u odgovarajućim demokratskim organizacionim oblicima — i državom, sistemom i političkom strankom kao instrumentima njegovog sopstvenog samoupravljanja. Avangardne snage socijalizma i socijalističko društvo, prema tome, mogu imati samo jedan cilj, a to je da, prema mogućnostima datog istorijskog trenutka, stvaraju uslove u kojima će čovek biti što slo-

bodniji u takvom ličnom izražavanju i stvaranju da može — na osnovi društvene svojine na sredstvima za proizvodnju — slobodno raditi i stvarati za svoju sreću. To je samoupravljanje.

Međutim, ovaj proces jačanja samoupravnog položaja i uloge radnog čoveka ne bi mogao slobodno, u punoj meri i potrebnom dinamikom da se razvija ako se takvim društveno-ekonomskim i proizvodnim odnosima ne bi blagovremeno i brže prilagođavao i politički sistem u celini. Zato su se sada pred naše društvo i u oblasti političkog sistema, odnosno u pogledu daljeg razvoja sistema socijalističke samoupravne demokratije, postavili zadaci ne manje značajni od onih koji se na osnovama Ustava i Zakona o udruženom radu već ostvaruju u oblasti društveno-ekonomskih i proizvodnih odnosa. Uspostavljanje upravo takvih društveno-ekonomskih i proizvodnih odnosa predstavlja — u meri u kojoj su oni doprineli i doprinose stabilizaciji socijalističkog i samoupravnog sistema — društveno-ekonomsku i materijalnu bazu za dalji razvoj političkog sistema i za dalje učvršćivanje i razvoj demokratskih odnosa među ljudima u sistemu socijalističkog samoupravljanja.

Ova rasprava je prvenstveno izraz stanja, to jest dostignutog stepena razvika, problema i zadataka koje danas i neposredno treba da rešava jugoslovenska društvena teorija, nauka i praksa u daljoj izgradnji političkog sistema u Jugoslaviji. Razume se, pri tome rasprava, po pravilu, ne ulazi u probleme političkih sistema uopšte, nego nosi pečat osnovnih karakteristika političkog sistema *socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji* i u tom smislu predstavlja pokušaj uopštavanja iskustava, ali i dalje teorijske i praktične razrade samoupravne demokratije socijalizma kao oblika političkog sistema čija izgradnja u Jugoslaviji traje preko tri decenije, a čije poreklo se može tražiti još u vreme narodno-oslobodilačkog rata (1941—1945. godine).

Naravno, da bi se svestranije osvetlili razvojni putevi političkog sistema samoupravne demokratije, a pogotovo da bi se pouzdanije ukazalo na pravce njegovog daljeg razvoja, bilo je neophodno kritički ukazati na neke osnovne karakteristike i obeležja i drugih političkih sistema. Drugim rečima, bilo je neophodno ukazati i na njihove pozitivne i na njihove negativne strane koje su došle do izražaja u njihovom dosadašnjem razvoju. Uostalom, mnoga pitanja i problemi u ovoj, kao i u drugim oblastima društvenog života nisu problemi samo jedne zemlje ili jednog sistema, nego savremenog čovečanstva uopšte, to jest svih zema-

Ija savremenog sveta, iako ih svaka zemlja rešava na svoj i različit način koji ne zavisi samo od njene društveno-ekonomske, odnosno klasne strukture, nego i od konkretnih istorijskih uslova, tradicija, oštine unutrašnjih društvenih suprotnosti, stanja društvene svesti, stepena ekonomske, kulturne i socijalne razvijenosti, međunarodnog položaja itd.

Stoga je moja kritička analiza različitih političkih sistema komparativna, to jest ne ulazim u pitanje istorijskog porekla ovog ili onog političkog sistema niti značaja koji ovaj ili onaj sistem danas ima za neku zemlju, nego ukazujem na posledice koje bi jedan neadekvatan politički sistem, odnosno jedan neadekvatan sistem političke demokratije mogao imati po socijalističke i samoupravne odnose među ljudima koji su započeli i postepeno dalje izgrađivani jugoslovenskom revolucijom. Zato sam u raspravi i ukazao na razlike između političkog sistema građanskog parlamentarizma i političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, kao i na razlike između jednopartijskog sistema i samoupravne demokratije. Naravno, pri tome nisam imao nikakvih pretenzija da jugoslovenski politički sistem socijalističkog samoupravljanja nudim kao rešenje drugima ili da ga proglašavam jedinim putem i oblikom izgradnje demokratskih odnosa u savremenom socijalizmu i u svetu uopšte. Ali, istovremeno sam nastojao da što potpunije i argumentovanije ukažem na razvojne pravce sistema i oblika samoupravne demokratije, odnosno na razvojne pravce oblika političkog sistema koji najviše odgovaraju sistemu samoupravnog socijalizma u Jugoslaviji, odnosno koji jedini proizlaze iz punog i doslednog poštovanja samoupravnih i socijalističkih odnosa među ljudima i narodima i narodnostima Jugoslavije.

Jer politički sistem socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji, odnosno samoupravna demokratija kao specifični oblik demokratskog političkog sistema je izraz i rezultat široke demokratske socijalističke revolucije i društveno-istorijskih uslova, kao i niza drugih faktora i specifičnosti koje su nastale u posebnim istorijskim uslovima, to jest u posebnim objektivnim i subjektivnim uslovima jednog sasvim konkretnog i određenog društva kakvo je jugoslovensko društvo. U tom pogledu samoupravni društveno-ekonomski, odnosno proizvodni odnosi i politički sistem samoupravne demokratije u Jugoslaviji imaju svoju duboku revolucionarnu demokratsku tradiciju, svoj neprekinuti put razvoja. U stvari, decenijama u društvenom i političkom životu u Jugo-

slaviji se izgrađuju i učvršćuju takvi demokratski oblici društvene organizacije i prakse u kojima milioni ljudi neposredno aktivno odlučuju kako o svojim ličnim tako i o zajedničkim i društvenim interesima i potrebama.

Takav sistem samoupravnih demokratskih odnosa je nastao i postepeno se razvijao od prvih odbora nove vlasti koji su stvarani još od samog početka narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije u toku drugog svetskog rata. Ta revolucija je bila duboko narodna i demokratska, a to znači izvanredno masovna. Usred Hitlerovog „Rajha” nastajala je oslobođena teritorija, koja je ponekad zahvatala tri petine teritorije Jugoslavije. Na toj teritoriji — uz to višenacionalnoj — bilo je fizički nemoguće uspostavljati neku centralizovanu vlast. Nju su spontano i na osnovu akcije narodnooslobodilačkog pokreta uspostavljale i održavale narodne mase, upravo u nekim početnim oblicima empirističke samoupravne demokratije.

To revolucionarno demokratsko učešće širokih narodnih masa u vršenju vlasti i drugih društvenih poslova kontinuirano je prisutno i ostvarivano je sve od narodnooslobodilačkog rata dalje, uz određena povremena kolebanja i birokratsko-centralističke deformacije koje je u politički sistem nove Jugoslavije unosio snažno prisutan uticaj staljinističkog dogmatizma. Bez narodne i demokratske revolucije koja se oslanjala na najšire narodne, a posebno na radne mase i bez decentralizovane slobodne inicijative tih masa verovatno ne bi mogli nastati takvi oblici samoupravnih demokratskih odnosa kakvi su izgrađeni u posleratnom razvitku Jugoslavije. Radne mase koje su u toku narodnooslobodilačkog rata i revolucije jednom stekle pravo i mogućnost da samoupravno odlučuju nisu bile spremne da to pravo olako prepuste nekoj novoj državnoj birokratiji. Upravo te činjenice Staljin nije sagledao kad je napao naš sistem, pa se zato i duboko prevario u oceni kakva će biti reakcija jugoslovenskog čoveka na taj njegov napad.

Na ovu dimenziju političkog sistema u Jugoslaviji posebno ukazujem zato što ako se nema u vidu ili ako se nedovoljno sagledava taj faktor društveno-istorijskih, revolucionarnih demokratskih korena i kontinuiteta političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, onda nije moguće ni sagledavanje njegovih daljih razvojnih perspektiva. Osim toga, neki kritičari sistema samoupravne demokratije često zanemaruju, ne vide ili neće da vide tu osnovnu karakteristiku jugoslovenskog puta izgradnje so-

cijalističkog društvenog uređenja, odnosno ne vide da taj put i oblici demokratskih odnosa u našem društvu nisu plod nečije subjektivističke konstrukcije, nego objektivna nužnost kretanja društva koje je prošlo kroz jednu duboko demokratsku narodnu revoluciju.

Pošto su problemi daljeg razvoja političkog sistema od dalekosežnog značaja za uslove i pravac razvoja našeg socijalističkog samoupravnog društva u celini, neophodno je da Savez komunista Jugoslavije zauzme jasne stavove upravo o pravcima i sredstvima rešavanja tih problema, odnosno o putevima i oblicima daljeg razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. Tačnije rečeno, Savez komunista Jugoslavije sada je u položaju da može uspešno da konkretizuje inicijative i načelne stavove koje je o tim pitanjima već zauzeo njegov Deseti kongres. Razume se, ti problemi nisu mogli biti stavljeni na dnevni red pre nego što je naše društvo dobilo svoju pravu, rekao bih, „društveno-ekonomsku dušu“, to jest dok nisu uspostavljeni takvi oblici i unutrašnje veze društveno-ekonomskih i proizvodnih odnosa koji su sposobni da funkcionišu bez presudnog pokroviteljstva državnog aparata.

Stoga sada društvena nadgradnja u celini, a posebno politički sistem postaje odlučujuće pitanje našeg daljeg uspešnog samoupravnog razvoja. To pogotovo zato što se čak može reći da je razvoj političkog sistema u određenom zaostajanju, odnosno da neka njegova institucionalna rešenja već dolaze u nesklad sa dostignutim stepenom razvoja odnosa i oblika koji se uspostavljaju i razvijaju u samoupravno organizovanom udruženom radu i u oblasti samoupravljanja uopšte. Ako bi taj nesklad potrajao, on bi mogao postati ozbiljna kočnica daljem uspešnom razvoju i učvršćivanju stabilnosti sistema socijalističkog samoupravljanja u celini.

Osim toga, donošenjem Ustava iz 1974. godine u sistemu socijalističke državne vlasti u Jugoslaviji, a posebno u skupštinskom sistemu, prevaziđena je i ukinuta većina ostataka političkog sistema buržoaske države, koje, inače, socijalizam u prvim fazama svog razvoja pozajmljuje od njega. Delegatsko-skupštinski sistem, načelno, postao je, odnosno treba stvarno da postane okosnica celokupnog političkog sistema našeg samoupravnog života i sistema državne vlasti. Ali, sa tim novim demokratskim političkim oblikom društvenog samoupravljanja još nisu usklađeni i svi drugi vidovi ne samo političkog sistema, nego ni položaj

i način delovanja subjektivnih socijalističkih snaga. Ako bi taj nesklad duže potrajao, delegatski sistem bi se teško oslobađao svojih početnih slabosti, razvijao bi se više putevima neke vrste empirističkog sindikalizma i pragmatizma, a bio bi podložan i raznim deformacijama koje bi, nesumnjivo, negativno uticale na stabilnost i demokratizam našeg društvenog života.

Svi ti problemi sada pred naše društvo postavljaju pre svega tri osnovna zadatka:

prvo, neophodnost kritičkog razmatranja sadašnjeg stanja političkog sistema i preduzimanja mera da se on načelno i praktično uskladi sa promenama u društveno-ekonomskoj i samoupravnoj strukturi društva i sa opštim perspektivama koje te promene otvaraju razvoju jugoslovenskog socijalističkog društva;

drugo, potrebu da se odgovarajućim merama šire razvijaju i učvrste demokratski odnosi i demokratska praksa samoupravnog i društvenog odlučivanja u celini; i

treće, nužnost da se u takvom sistemu samoupravne demokratije jasnije i konkretnije opredeli položaj, uloga i način delovanja subjektivnog faktora socijalističkog društva, a posebno način i sredstva ostvarivanja vodeće idejne i političke uloge stvaralačkih snaga socijalističke društvene svesti uopšte i Saveza komunista Jugoslavije posebno.

Naš prvenstveni zadatak u izgrađivanju demokratskog političkog sistema socijalističkog samoupravljanja svakako je upravo njegovo dalje učvršćivanje *kao sistema*. Jer, ukoliko *sistem kao celina* bude stabilniji i efikasniji, odnosno ukoliko bude doslednije obezbeđivao vodeću društvenu ulogu radničke klase, odnosno radnog čoveka uopšte, ukoliko ključni položaji u društvu budu čvršće u rukama radnog čoveka, utoliko će naše društvo brže, smelije i odlučnije moći da razvije sve one raznovrsne oblike demokratske prakse koji su potrebni za funkcionisanje i za dalji progresivni razvoj samoupravnog društva. To je istovremeno i uslov proširivanja dimenzija slobode čoveka u našem društvu, i to prvenstveno putevima samoupravnog demokratizma, a ne putevima klasičnog građanskog liberalizma, koji više ne može da odgovori istorijskim zahtevima našeg vremena.

Prema tome, sada se jugoslovenskom društvu uopšte, a posebno Savezu komunista Jugoslavije nametnula potreba da što pre izradi celovit i dugoročan plan zadataka u oblasti daljeg razvoja političkog sistema na osnovama socijalističke samoupravne demokratije. Takav plan zadataka naše društvo će konkretno

da ostvaruje u meri u kojoj mu to bude dozvoljavalo trenutno stanje njegove ekonomske baze, njegove društvene svesti i odnosa moći društvenih snaga.

Za Savez komunista Jugoslavije i za sve progresivne snage socijalističkog stvaranja u našem društvu ta pitanja su od posebnog značaja ne samo sa gledišta opštih društvenih interesa, nego i zato što se promene koje treba nužno izvršiti u političkom sistemu u velikoj meri odnose i na položaj, ulogu i način delovanja samog Saveza komunista, kao i svih drugih subjektivnih socijalističkih snaga sa kojima je on nerazdvojno povezan u socijalističkoj društvenoj akciji. Štaviše, može se reći da je upravo taj problem u sadašnjem trenutku, verovatno, najvažniji problem dalje izgradnje političkog sistema u Jugoslaviji.

U ovoj raspravi ukazao sam na neka glavna otvorena pitanja i na neke najvažnije probleme i zadatke u oblasti dalje izgradnje političkog sistema socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji, kao i na neke, po mom mišljenju, osnovne pravce rešavanja tih problema. A i to sam učinio uglavnom samo načelno, to jest više u vidu predloga i orijentacije o kojima u predstojećem periodu treba konkretnije i šire da se raspravlja. To utoliko pre jer se u našem mladom socijalističkom samoupravnom i demokratskom društvu i ne radi o potrebi nekih fundamentalnih promena u samoj razvojnoj orijentaciji društvenog sistema, nego pre svega o njegovom dinamičnom dograđivanju u integralnu celinu svih područja društvenog života i o stalnom unapređivanju njegovih odnosa i oblika. Nastojao sam, dakle, da doprinesem oblikovanju celovitijeg pogleda na osnovne pravce društvene akcije koja je u ovom periodu, odnosno na ovom stupnju razvitka našeg društva neophodno potrebna u daljoj izgradnji političkog sistema socijalističkog samoupravljanja i da ukažem kako na glavna pitanja tako i na glavne nosioce zadataka u toj oblasti. Ali, upravo zbog toga bilo je neophodno da ukažem i na neka idejna i teorijska polazišta pre svega u smislu utvrđivanja načelnih osnova za usklađivanje političkog sistema socijalističkog samoupravljanja sa sistemom socijalističkih samoupravnih proizvodnih, odnosno društveno-ekonomskih odnosa i za utvrđivanje pravaca daljeg razvoja njegovih samoupravno-demokratskih oblika. Pri tome sam u konkretnu razradu pomenutih problema ulazio samo onoliko koliko je to u ovom trenutku bilo moguće i potrebno.

Zato se nisam detaljnije osvrtao ni na odnose i strukturu društveno-političkih zajednica, to jest federacije i republika, odnosno autonomnih pokrajina, pa ni opština. Međutim, to ne znači da tu nema problema koje ne moramo obrađivati u vezi sa zadacima u oblasti političkog sistema. Posebno se to odnosi na komunu, to jest na strukturu opštine. Jer osnovna organizacija udruženog rada i druge osnovne samoupravne zajednice u opštini, mesna zajednica, njihove delegacije, uloga društveno-političkih organizacija i drugih faktora društvenog stvaranja u tim zajednicama i u opštini uopšte, kao i opština kao integralni sistem samoupravnih i demokratskih odnosa i saradnje među svim tim faktorima predstavljaju bazu i osnovnu čeliju našeg političkog sistema. Prema tome, očigledno je da ćemo toj problematici morati posvetiti posebnu pažnju. Međutim, smatrao sam da otvorena pitanja i iz ove oblasti treba da razmatramo pre svega u sklopu izgradnje i razvoja delegatskog sistema, pa ih zato nisam tretirao odvojeno, nego u okviru opšte problematike političkog sistema.

Konkretan rad na pitanjima pokrenutim u ovoj raspravi i na 30. sednici Predsedništva CK SKJ verovatno će ukazati na potrebu proširivanja kritičke analize na mnogo šira područja. Diskusija na sednici Predsedništva i zaključci te sednice već su dali određen podsticaj u tom pravcu. Ako smo saglasni u pogledu osnovnih principa i pravaca dalje izgradnje našeg političkog sistema, a takva saglasnost je već na Desetom kongresu SKJ u potpunosti ispoljena, onda nema nikakvog razloga da se smelo i kritički ne osvetle sva ona područja naše društvene prakse i politike od kojih zavisi dalji razvoj našeg sistema socijalističke samoupravne demokratije.

Na osnovi stavova koje je Predsedništvo CK SKJ na svojoj 30. sednici zauzelo biće potreban široko organizovan rad na političkoj i stručnoj, odnosno naučnoj razradi otvorenih problema i na otkrivanju mogućnosti njihovog praktičnog rešavanja, kao i rad na formulisanju konkretnih predloga i inicijativa za rešavanje svih bitnih pitanja daljeg razvoja našeg političkog sistema. Mislim da u pogledu organizacije i načina tog rada treba da koristimo iskustva koja smo stekli u pripremi Ustava i niza sistemskih zakona. Možda će u oblasti političkog sistema biti potrebno manje zakonskih propisa, a više rezolucija i političkih odluka, ali i te odluke treba da budu ne samo idejno i politički, nego i naučno i stručno svestrano pripremljene.

I. DRUŠTVENO-EKONOMSKE PRETPOSTAVKE DALJE IZGRADNJE POLITIČKOG SISTEMA SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA

Društveno-ekonomska sadržina i stabilnost proizvodnih odnosa svakog društva imaju odlučujuću ulogu u pogledu karaktera i oblikovanja njegovog političkog sistema i u pogledu njegove socijalne i političke stabilnosti.

U jugoslovenskom socijalističkom društvu su Ustavom, Zakonom o udruženom radu i nizom drugih sistemskih zakona uspostavljene neposredne ekonomske veze radnika u udruženom radu sa njihovim podruštvljenim minulim radom, jer upravo karakter tih odnosa daje realnu sadržinu jednom socijalističkom društvu. Pod pojmom minuli rad u ovde pomenutom smislu podrazumevam onaj deo vrednosti stvorene radnikovim radom koji ne ulazi u njegov lični dohodak, nego se podruštvljuje i kao takav služi bilo za akumulaciju, odnosno kao društveni kapital, bilo za zajedničku ili opštu društvenu potrošnju raznih vrsta. Zbog društvenog karaktera rada tako shvaćen minuli rad pojedinačnog radnika u udruženom radu ne može se individualno izraziti osim kao vrednost stvorena zajedničkim radom svih radnika. Stoga je podruštvljavanje tog minulog rada objektivna nužnost i ono je u interesu kako društva kao celine tako i pojedinačnog radnika u udruženom radu. Jer, ako podruštvljavanje minulog rada nije oblik otuđivanja tog rada od radnika, nego oblik zajedničkog upravljanja njime od strane radnika, onda je takav podruštvljeni minuli rad istovremeno i materijalna osnova jednakih ličnih prava radnika i čoveka i osnova njegove ravnopravnosti sa drugim radnicima u pogledu upravljanja i korišćenja te zajedničkim radom stvorene vrednosti.

U stvari, u karakteru tih odnosa između radnika i minulog rada najjasnije i najdoslednije se izražava klasni karakter određenih društvenih odnosa. Od toga ko i na koji način raspolaze i upravlja fondovima minulog rada — bilo da se radi o akumulaciji, odnosno društvenom kapitalu, bilo o fondovima za zajedničku ili opštu društvenu potrošnju — zavisi klasni karakter proizvodnih odnosa među ljudima. Niko ne poriče da privatno-sopstveničko prisvajanje kapitala određuje klasni karakter kapitalističkih društvenih odnosa. Ali ni antiteza privatno-sopstveničkom prisvajanju kapitala, to jest podruštvljavanje radnikovog viška rada ili viška vrednosti kao dela njegovog podruštvljenog minulog rada ne daje uvek i automatski iste rezultate u pogledu doslednog ukidanja svih oblika prisvajanja na osnovu monopolističkog raspolaganja kapitalom. Takvo otuđivanje podruštvljenog minulog rada od radnika koje uspostavlja tehnobirokratski monopol državnog i ekonomskog aparata u pogledu upravljanja društvenim kapitalom — ukoliko nije pod efikasnom demokratskom kontrolom radnih ljudi — zadržava, u stvari, veoma snažne elemente najamnog položaja radnika u društvu. Dosledno ukidanje svakog oblika svojinskog ili monopolističkog prisvajanja kapitala ili upravljanja kapitalom moguće je, prema tome, samo u uslovima kada podruštvljeni minuli rad radnika ostaje pod zajedničkom kontrolom svih radnika — kao sredstvo za proširivanje materijalne baze njihovog rada i borbe za višu produktivnost zajedničkog rada, a time i povećanje ukupnog i ličnog dohotka — u njihovom zajedničkom upravljanju oslonjenom na demokratski sistem ravnopravnih međusobnih odnosa i jednakih ličnih prava i obaveza radnika.

Dakako, bilo bi apsurdno tvrditi da je oblik socijalističkog samoupravljanja kakav se razvio u Jugoslaviji jedini mogući oblik takvog demokratskog sistema neposrednog upravljanja radnika njihovim zajedničkim minulim radom. Uopšteno govoreći, moglo bi se reći da su stepen i snaga tog oblika demokratizma socijalističkog društva, odnosno države, koji obezbeđuje veći ili manji neposredni uticaj radnika i radnih ljudi na donošenje odluka u proizvodnim i društvenim odnosima uopšte, ujedno i merilo stvarnog socijalističkog položaja radnika u tim odnosima. Ali, bez preterivanja možemo reći da socijalističko samoupravljanje najdoslednije i najjasnije otvara perspektivu upravo takvog razvoja.

Jer u takvim, to jest u socijalističkim samoupravnim odnosima ne prekida se ekonomska i politička veza radnika u udruženom radu sa njegovim podružtvljenim minulim radom. On zajedno sa drugim radnicima ne samo kontroliše, nego i raspolaže i tim delom plodova svog rada, a rezultati gospodarenja minulim radom u procesu društvene reprodukcije solidarno pripadaju svim radnicima, to jest oni se raznim kanalima ekonomskih veza vraćaju u dohodak osnovne organizacije udruženog rada, a time i u lični dohodak radnika. A takva ekonomska zavisnost radnika od celokupnog procesa društvene reprodukcije je istovremeno i osnova njihove ekonomske i političke kontrole nad kretanjem celokupnog društvenog kapitala kao podružtvljenog minulog rada pojedinačnih i udruženih radnika, koji više nije sopstvenički ili kao monopolsko pravo državnog aparata otuđen od njih, nego u njihovim rukama. Stoga naš sistem i predviđa da se svi vidovi dohotka u proizvodnji i reprodukciji stiču samo u ruke radnika osnovne organizacije udruženog rada i da niko drugi osim radnika te osnovne organizacije udruženog rada ne može bez njihove saglasnosti da raspolaže dohotkom. Na takav način raspoređen dohodak služi kao sredstvo za proširivanje i unapređivanje materijalne baze rada same osnovne organizacije udruženog rada, a putem raznih oblika udruživanja rada i dohotka, na osnovu saglasnosti osnovne organizacije udruženog rada, može i da se koncentriše radi razvoja materijalne baze, tehnike i tehnologije u udruženom radu uopšte. Iz istih razloga ni banke — jednako kao ni krupne radne i složene organizacije udruženog rada — ne mogu sticati nikakav društveni kapital kojim bi mogle neograničeno da raspolažu, nego rade samo sa uložnim sredstvima osnovnih organizacija udruženog rada i raspolažu njima samo u saglasnosti sa osnovnim organizacijama udruženog rada, na bazi zajednički utvrđenog plana. Ni država ne može da stiče nikakav društveni kapital, osim izuzetno, kada je to određeno zakonom, u cilju realizacije nekih krupnih projekata od opšteg društvenog interesa. Međutim, ni u tim izuzetnim slučajevima ne formira se „državni kapital”, odnosno država ne stiče pravo svojine u upravljanju tako sagrađenim objektima, nego radni ljudi koji rade tim sredstvima u društvenoj svojini.

Na taj način je radnicima i radnim ljudima uopšte, načelno, obezbeđeno — mada u praksi nije uvek tako — neposredno upravljanje ne samo njihovim tekućim radom, nego i njihovim podružtvljenim minulim radom, to jest sredstvima društvene re-

produkcije, a samim tim i sredstvima za proširivanje i unapređivanje materijalne baze njihovog rada, odnosno — kako skraćeno nazivam ta sredstva — društvenim kapitalom u osnovnim organizacijama udruženog rada. A preko svoje osnovne organizacije udruženog rada radnici upravljaju društvenim kapitalom i u svim oblicima njegovog udruživanja i kretanja. Na taj način radnik stvarno dobija mogućnost da uspešnije viši ekonomsku i političku kontrolu nad sredstvima, uslovima i plodovima svog rada, a kroz delegatski sistem i nad sredstvima zajedničke potrošnje radnika i opšte društvene potrošnje, pa čak i na onim područjima na kojima je zbog objektivnih uslova nužna primena državne prinude.

Upravo zato je postalo neophodno celokupnim društveno-ekonomskim sistemom obezbediti da se celokupan dohodak udruženog rada stiče u osnovnoj organizaciji udruženog rada, da bi se zatim pod neposrednom kontrolom i sa odlučujućim demokratskim glasom radnika jedne osnovne organizacije udruženog rada uvek ponovo u procesu društvene reprodukcije udruživao sa dohotkom drugih osnovnih organizacija udruženog rada — razume se, uz odgovarajuće plansko društveno usmeravanje i uz odgovarajuću moralnu i materijalnu stimulaciju koja se mora odraziti i u ličnom dohotku radnika. To je oblik definitivnog spajanja funkcija upravljanja i raspolaganja radom i društvenim kapitalom u rukama radnih ljudi, što je u početnim fazama razvoja socijalizma najradikalniji oblik prevazilaženja privatno-sopstveničkog ili birokratsko-monopolističkog prisvajanja radnikovog viška rada, a time i ostataka kapitalizma u svim njegovim oblicima. To je ono što je pre svega suštinski novo i što je prava sadržina samoupravno-socijalističkog društveno-ekonomskog sistema. Upravo time naši radni ljudi i njihove samoupravne zajednice postaju ili će bar vremenom sve više postajati odlučujući faktor društvene politike na svim područjima društvenog života.

Napominjem pri tome da pod pojmom radnik u napred pomenutom smislu podrazumevam sve ljude — bilo na fizičkom ili na umnom radu, bilo u materijalnoj proizvodnji ili u drugim društvenim delatnostima, bilo na najnekvalifikovanijem ili na najodgovornijem mestu — koji rade sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini.

A drugo što je suštinski novo u našem društveno-ekonomskom sistemu jeste uspostavljanje demokratskog samoupravnog mehanizma ekonomskih odnosa i veza koji omogućuje i podstiče

povezivanje parcijalnih interesa radnika i njihovih osnovnih samoupravnih organizacija i zajednica sa zajedničkim širim interesima udruženog rada i sa opštim društvenim interesima. To je, u stvari, ekonomski mehanizam koji nazivamo ekonomskim sistemom udruživanja rada i sredstava pod kontrolom radnika, odnosno sistemom integrisanog dohotka u društvenoj reprodukciji. Ti odnosi omogućuju osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada, koje sačinjavaju celinu sistema udruženog rada, da bez ikakvog državnog posredništva, to jest slobodno i dobrovoljno stupaju u sve oblike međusobnih odnosa saradnje i udruživanja koji odgovaraju njihovim proizvodnim, ekonomskim, socijalnim i drugim interesima. Na taj način se istovremeno uz punu slobodu radnikovog odlučivanja obezbeđuje neophodna koncentracija dohotka, odnosno društvenog kapitala koju zahteva savremena tehnologija proizvodnje. I konačno, na taj način i samo privredno planiranje prestaje da bude instrument centralističkog monopola države, a postaje pre svega stvar slobodnog i dobrovoljnog samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja između organizacija udruženog rada, u skladu sa njihovim konkretnim interesima.

Time ni upravljanje tekućim radom, ni sticanje dohotka, ni njegovo raspoređivanje niti njegovo angažovanje u procesu proširene reprodukcije nisu više stvar ni države, odnosno njenog aparata, niti samovoljno nametnutog tehnokratskog monopola, nego stvar odnosa među samim radnicima, koje oni — u skladu sa svojim interesima — ostvaruju na tržištu, u slobodnoj razmeni rada putem društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja, u udruživanju rada i sredstava, u sticanju i raspoređivanju zajednički ostvarenog dohotka itd. Međutim, iako je reč o sistemu demokratskog samoupravljanja, ti interesi se, ipak, ne mogu niti da ispoljavaju niti da ostvaruju nekim automatizmom, nekom apsolutnom slobodom, nekom stihijskom konkurencijom na tržištu ili u međusobnim odnosima, ili u sličnim oblicima klasičnog ekonomskog liberalizma.

U svim tim samoupravnim odnosima samoupravljači su dobili ekonomske, političke i demokratske oblike u kojima mogu samostalno i slobodno da ispoljavaju svoje interese, ali ostvarivanje tih interesa, njihovo usklađivanje i povezivanje sa opštim društvenim interesima stvar je međusobne demokratske odgovornosti samoupravnih zajednica, odnosno radnih ljudi. Ta uza-

jamna demokratska odgovornost — koja se oslanja i na sistem državne vlasti — bitan je element samog sistema.

Na takve odnose samoupravljače orijentiše već sama obaveza da zaključuju samoupravne sporazume o osnovama samoupravnih planova u svakoj pojedinačnoj osnovnoj organizaciji udruženog rada, a i između osnovnih organizacija udruženog rada, pa i širih organizacija i samoupravnih zajednica. U tom pravcu samoupravljače orijentišu i društveni kriterijumi u pogledu raspoređivanja dohotka i posebno raspodele sredstava za lične dohotke. U tom pravcu njih orijentiše i pravo države da društvenim planom i drugim merama usmerava tržište, usklađuje cene, a preko toga i raspodelu dohotka na tržištu, kao i pravo i dužnost samih organizacija udruženog rada da se dogovaraju o odnosima na tržištu i posebno o cenama. U tom pravcu naše radnike orijentiše i sve širi razvoj takozvanih reprodukcionijskih zajednica u kojima su organizacije udruženog rada međusobno povezane interesima rada, proizvodnje i nauke, sredstvima proširene reprodukcije i u kojima, u skladu sa svojim zajedničkim interesima, organizacije udruženog rada usklađuju i svoje unutrašnje međusobne dohodovne odnose. Istina, tek smo na početku tog procesa, ali očigledno je da će u narednom periodu takve samoupravne zajednice zauzimati sve značajnije mesto u našem društvenom životu. U tom istom pravcu naše radne ljude orijentišu i samoupravne interesne zajednice, u kojima se slobodnim i ravnopravnim dogovorima sporazumevaju različite samoupravne zajednice o slobodnoj razmeni rada, o raspoređivanju dohotka, o osnovama zajedničkih samoupravnih planova, o cenama itd.

Prema tome, samoupravljanje nije oblik nekakvog ekonomskog neoliberalizma niti je samoupravni pluralizam neograničena stihijska konkurencija raznih parcijalnih interesa, nego je samoupravljanje ekonomski, politički i demokratski sistem koji omogućuje radniku da slobodno ispoljava svoje autentične interese, ali koji ga istovremeno i demokratski organizuje za usklađivanje tih interesa, za razrešavanje sukoba i za društveno usmeravanje. A taj proces vrši se bilo samoupravnim sporazumevanjem, bilo društvenim dogovaranjem, bilo odlukama većine u demokratskim delegatskim organima samoupravnih zajednica, odnosno skupština, bilo akcijom samoupravnih sudova, bilo posredovanjem sindikata i drugih društveno-političkih organizacija, bi-

lo ingerencijama države kao organa prinude. Razume se da je u celokupan samoupravni sistem, kao njegova osnova, utkana društvena težnja da sam taj sistem sve više otklanja ostatke starih nesocijalističkih odnosa i oblika koji narušavaju ravnopravnost radnika, kao i određene ekonomske i socijalne deformacije koje, i pored samoupravnog sistema, može proizvoditi društvena praksa mnoštva samoupravnih subjekata.

Dakako, mi ne možemo poricati da u našem društvu postoje i takvi protivrečni interesi koji su objektivno dati, to jest koji se u sadašnjim uslovima ne mogu prevladati ni samoupravnim putem ni državnom prinudom. Među takve protivrečnosti spadaju, na primer, razlike u interesima između razvijenijih i nedovoljno razvijenih delova zemlje, različitost uslova u sticanju dohotka koju nameće različit organski sastav faktora proizvodnje, različiti tržišni uslovi sticanja dohotka, socijalne razlike koje nastaju na osnovi raspodele prema rezultatima rada, to jest na osnovi različitog kvantiteta i kvaliteta rada, razlike između više i manje produktivnih organizacija udruženog rada itd. Takve i slične protivrečnosti su izvor određenih oblika neravnopravnosti koje još postoje na pojedinim područjima društvenog života, naročito u ekonomici i u socijalnom položaju radnih ljudi.

Međutim, takve protivrečnosti se ne mogu prosto ukinuti, njih treba prevladati istorijom, daljim razvitkom proizvodnih snaga, daljim oslobađanjem čoveka od materijalne nužde, a uporedo sa tim, naravno, i daljim razvitkom sistema koji će biti sve sposobniji da razrešava probleme te vrste. A to će biti u najvećoj meri zadatak prakse samih samoupravljača, uz stalno prisustvo progresivnih idejnih i političkih uticaja socijalističkih snaga. U tom smislu možemo i za taj proces reći ono što je Marks inače rekao za socijalizam uopšte, naime — da komunisti ne mogu sebi postavljati za cilj da uspostave idealno društvo, ali da treba da se bore za oslobođenje radnika kako bi oni sami mogli da se bore za lepši sutrašnji dan. Celokupan naš politički i samoupravni sistem — kad se radi o još uvek postojećim društvenim protivrečnostima — usmeren je upravo ka tom cilju. Doduše, na nekim punktovima taj sistem još nije dovoljno stimulativan, ali stvar je naše samoupravne i društvene prakse da otklanja takve slabosti.

Dakako, uloga države u sistemu društvenog planiranja nije nestala. Štaviše, ona je još uvek vrlo značajna, pa čak i obimna.

Ali, uloga države je ipak ograničena na ona područja i na one slučajeve gde se radi o najbitnijim zajedničkim društvenim interesima i gde sistem slobodnog i dobrovoljnog sporazumevanja i dogovaranja između organizacija udruženog rada ne može da zameni — danas još uvek neophodnu — državnu prinudu ili arbitražu. Ali ni takav „državni” plan ne može se doneti bez saglasnosti veća skupštine društveno-političke zajednice (opštine, pokrajine, republike i federacije) koje sačinjavaju delegati udruženog rada. Na taj način je socijalističko samoupravljanje postalo integralan društveni sistem, pa i sama država sa svim svojim političkim institucijama u sve većoj meri postaje direktan instrument samoupravljanja.

U rezultatu svega toga novom društveno-ekonomskom pozicijom osnovne organizacije udruženog rada i radnika udruženih u njoj, kao i drugim promenama na osnovama Ustava i Zakona o udruženom radu, okrenut je tok kretanja viška rada radnika u proširenoj i opštoj društvenoj reprodukciji. Sada se celokupan dohodak u svim svojim vidovima koji se realizuje na tržištu ili na bilo kom stepenu udruživanja rada i dohotka i društvene reprodukcije uvek stiže u ruke radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada. Višak rada kao društveno-ekonomska kategorija, to jest kao element klasnog odnosa među ljudima, u stvari, prestaje da postoji jer njime kao delom ukupne vrednosti koju je radnik svojim radom proizveo raspolaže on sam, a i materijalni rezultati gospodarenja tom vrednošću ponovo se stiču isključivo u dohotku osnovne organizacije udruženog rada, kojim upravljaju sami radnici.

Istina, višak rada kao čista ekonomska, odnosno materijalna kategorija i dalje postoji i izražava se u sredstvima akumulacije, odnosno celokupne društvene reprodukcije. Međutim, radnik u svojoj osnovnoj organizaciji udruženog rada ili u odnosima samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja sam odlučuje o visini tih sredstava, osim o onim sredstvima koja se izdvajaju na osnovu odluka države bilo radi planskog usmeravanja razvoja bilo za opšte društvene potrebe. Ali, i te odluke se donose u delegatskim skupštinama u kojima i u pogledu raspoređivanja dohotka odlučujuću reč imaju delegati udruženog rada, to jest odluka se može doneti samo saglasnošću većine u veću delegata udruženog rada.

S druge strane, životni i radni položaj radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada tako postaje ekonomski i samo-

upravno zavisan ne samo od produktivnosti njegovog tekućeg rada, nego i od gospodarenja društvenim kapitalom, to jest podruštvljenim minulim radom kojim raspolažu i upravljaju radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada. Ta zavisnost postaje materijalna osnova i podsticaj dobrovoljnog, demokratskog i samoupravnog udruživanja rada i sredstava u društvenoj reprodukciji. Na taj način se parcijalni lični interes radnika i interes osnovne organizacije udruženog rada i zajednički interes udruženog rada i društva uopšte povezuju, i to putem mehanizma ekonomskih odnosa čija rešenja u praksi ne zavise ni od kog drugog nego od samih udruženih radnika kao upravljača društvenih sredstava, osim, naravno, ukoliko se ne radi o onim opštim društvenim uslovima koji nameću neophodnost da odluku donose državni organi. Takve ekonomske odnose uspostavljaju i štiti Ustav. U takvim ekonomskim odnosima sve osnovne organizacije udruženog rada su materijalno i stvaralački zainteresovane da zajednički dohodak koji stiču udruživanjem rada i sredstava bude što veći, kako bi i dohodak svake od njih pojedinačno bio što veći. A veći dohodak pretpostavlja višu opštu društvenu i pojedinačnu produktivnost udruženog rada. Takvi ekonomski odnosi su i materijalna i politička osnova radne, istinske, stvaralačke i lične slobode i inicijative radnika i radnog čoveka uopšte i kreativnih društvenih snaga u celini samoupravnih odnosa. Pri tome ti odnosi se ne zasnivaju samo na nekim ograničenim demokratskim pravima građana karakterističnim za klasičnu demokratiju građanskog društva, nego i na realnim ekonomskim odnosima, odnosno na materijalnim sredstvima, na dohotku koji radnik stvara i kojim raspolaže u osnovnim organizacijama udruženog rada. Na taj način radnik direktno učestvuje u odlučivanju o sudbini celokupnog društvenog dohotka i bogatstva.

Takav razvoj društveno-ekonomskih odnosa u samoupravnom sistemu udruženog rada doveo je i do značajnih promena u karakteru raspodele prema radu. Shvatanja da radnik treba da dobije približno jednak lični dohodak za jednak rad više ne mogu da budu svedena samo na to da se fizičkim učinkom tekućeg rada radnika na radnom mestu izražava njegov ukupan rad. Kriterijumi raspodele sredstava za lične dohotke radnika prema radu treba da izražavaju kvantitet i kvalitet rada radnika u širem smislu, to jest ne samo neposredan rezultat tekućeg rada radnika, nego i efekte korišćenja sredstava za proizvodnju, efek-

te gospodarenja minulim radom, obim akumulacije i uspešnost njenog korišćenja, rezultate udruživanja rada i dohotka, kao i poslovnu politiku, odnos prema razvoju tehnologije itd. Drugim rečima, već se i u okviru takvih kriterijuma raspodele sredstava za lične dohotke radnika izražava njihov novi društveno-ekonomski položaj u samoupravnim proizvodnim odnosima. A, s druge strane, i zbog svog ličnog dohotka radnik je stimulisan da se i lično angažuje ne samo na svom radnom mestu, nego i u gospodarenju minulim radom, kao i u celokupnom demokratskom sistemu samoupravnog upravljanja radom i dohotkom, i to ne samo u svojoj osnovnoj organizaciji udruženog rada, nego i na svim drugim nivoima upravljanja od kojih zavise i rezultati rada njegove sopstvene osnovne organizacije udruženog rada.

Sve te promene u društveno-ekonomskim odnosima bitno su ojačale samoupravni i demokratski položaj radnika, radnog čoveka i građanina i proširile njegova demokratska prava u društvu. Sve to utiče i na svest ljudi. Radnici i radni ljudi uopšte sve više se oslobađaju mentaliteta najamnog radnika i potčinjenog društvenog subjekta u odnosu na bilo kakav monopol upravljanja društvenim kapitalom.

Počinje brže da se smanjuje i suprotnost između fizičkog i umnog rada. Jer radnik nije više samo fizički radnik. Čim on počinje ravnopravno da učestvuje u odlučivanju o poslovanju celine njegove osnovne organizacije, a preko nje i o poslovanju širih zajednica i organizacija od kojih osnovna organizacija — na jedan ili drugi način — zavisi, čim on sam slobodno odlučuje o karakteru odnosa i saradnje sa drugim organizacijama i zajednicama udruženog rada, čim on počinje da odlučuje o poslovima proširene i društvene reprodukcije, o uslovima i ciljevima slobodne razmene rada između pojedinih oblasti udruženog rada i čim je — putem svojih delegacija i delegata — u položaju da može da učestvuje u donošenju odluka o zajedničkim interesima na raznim nivoima udruženog rada i društva, njegov rad u tom slučaju nije više samo fizički, nego i umni. A to pogotovo stoga što ga celokupan sistem društvene reprodukcije svojim ekonomskim odnosima usmerava na to da njegov životni i radni položaj relativno sve manje zavisi od njegovog tekućeg fizičkog rada na radnom mestu i u okviru proste reprodukcije, a sve više od rezultata ukupnog udruženog rada, odnosno od njegovog svesnog i odgovornog gospodarenja podruštvljenim minulim radom u okviru celokupne društvene re-

produkcije u razvoju proizvodnih snaga i uopšte od njegove stvaralačke inicijative. A takav položaj radnika rezultat je spajanja rada i društvenog kapitala u dohotku kojim on upravlja u ime svojih interesa, ali i u ime interesa svih radnika i društva. Na tome se, u stvari, zasniva proces postepenog prelaska od raspodele prema radu ka raspodeli prema potrebama. Iako je to dugoročan proces, ekonomski položaj radnika i osnovne organizacije udruženog rada u sistemu proširene i društvene reprodukcije već ga danas usmerava u tom pravcu.

Dohodovni odnosi kakvi su formulisani i institucionalizovani Ustavom i Zakonom o udruženom radu dosledno i jasno izražavaju društvenu svojinu kao sistem odnosa među ljudima, a ne kao odnos između čoveka i stvari. Društvena svojina nije monopolsko pravo ni jednog pojedinačnog subjekta u društvu, to jest ni države, ni radnog kolektiva, ni pojedinačnih radnika. Ona postaje zajednička svojina svih ljudi koji rade, to jest u prvoj fazi njihova klasna svojina, ali u toku daljeg razvoja — „odumiranjem” raspodele prema radu i nastajanjem raspodele prema potrebama — sve više će postajati svojina svih članova društva. U priličnoj meri ona je to već danas. A pošto je rad sredstvima u društvenoj svojini istovremeno i izvor lične svojine izražene u ličnom dohotku, niko ne može od radnika da otuđi ona prava koja mu pripadaju *po osnovu prava rada sredstvima u društvenoj svojini*, uključujući tu i pravo prisvajanja sredstava za ličnu potrošnju, pod ravnopravnim uslovima sa drugim radnicima.

Stvoreni su, dakle, neophodni osnovni ekonomski i opšti društveni uslovi za intenzivno, racionalno i efikasno izgrađivanje takve socijalne i kulturne nadgradnje društva koja u punoj meri treba da bude u interesu radničke klase i svih radnih ljudi, odnosno građana. Materijalna osnova te nadgradnje je slobodna razmena rada radnika iz neposredne proizvodnje sa radnicima iz društvenih delatnosti. Uspostavljanjem i razvijanjem odnosa zasnovanih na slobodnoj razmeni rada samoupravljanje počinje da ukida vekovni politički monopol države u oblasti društvene nadgradnje, odnosno društvenih delatnosti. Naime, taj monopol stavljao je državu u položaj da — pored privatno-sopstveničkog kapitala — bude ne samo arbitar u odnosima između materijalne proizvodnje i društvene nadgradnje, nego i da samo ona svojim odlukama utvrđuje obim i način izdvajanja i pre-

nošenja sredstava iz materijalne proizvodnje u oblast takozvane društvene potrošnje, odnosno društvenih delatnosti.

Kad ističem taj politički monopol države, nikako ne želim da negiram veliku progresivnu ulogu koju je država odigrala u oblasti razvoja društvenih delatnosti kao što su zdravstvo, obrazovanje, kultura, nauka itd., naročito u savlađivanju deformacija koje su u te delatnosti unosili privatno-sopstvenički interesi. A pogotovo socijalističke države su u tom pogledu učinile veliki napredak u odnosu na ranije stanje, jer su podruštvljenjem tih delatnosti obezbedile, u većoj ili manjoj meri, njihove usluge za ceo narod. Međutim, u našim uslovima bi danas takav sistem političkog monopola države bio ne samo vid ograničavanja radnog čoveka da samoupravnim putem ostvaruje svoje interese, nego bi ga i bitno ograničavao u njegovoj stvaralačkoj slobodi i u njegovoj ulozi kao odlučujućeg faktora društvene politike. Takav sistem nama ne odgovara pre svega zato što je za egzistenciju samoupravnog socijalističkog društva bitno da radnik ima kontrolu nad sudbinom celokupnog dohotka. Zato u našem samoupravnom društvu umesto starih odnosa: radnik — država — društvene delatnosti, neizbežno mora da se uspostavi neposredan odnos između radnika iz neposredne proizvodnje i radnika iz društvenih delatnosti.

Na tom načelu zasniva se koncept naših samoupravnih interesnih zajednica kao slobodnih samoupravnih zajednica radnika iz materijalne proizvodnje i radnika iz društvenih delatnosti, koji samoupravnim sporazumima regulišu svoje međusobne odnose. Država se tu pojavljuje, odnosno treba da se pojavljuje kao arbitar samo u slučajevima kada do samoupravnih sporazuma ne može doći, a sa stanovišta društvenih interesa neophodno je da se odluka donese. Takvi demokratski samoupravni odnosi su još jedan izvor društvene slobode čoveka koja se sastoji upravo u tome da i u oblasti društvenih delatnosti radni čovek neposredno odlučuje, odnosno utiče na odlučivanje o svojim interesima i potrebama. Slobodna razmena rada bitno utiče na smanjivanje suprotnosti između fizičkog i umnog rada. Umni rad u takvim odnosima nije više gospodar nad fizičkim radom, nego samo jedna od komponenata slobodnog udruženog rada i slobodne razmene različitih vidova rezultata rada.

I najzad, ukazao bih i na treću oblast društveno-ekonomskih odnosa — na odnos između samoupravnog udruženog rada i samoupravnih interesnih zajednica u oblasti društvenih de-

latnosti, s jedne strane, i države i njenih društveno-ekonomskih i političkih funkcija, s druge strane. Samoupravljanje u udruženom radu sada postaje prava materijalna osnova i za samoupravljanje u društvu, to jest u društveno-političkim zajednicama koje vrše državnu vlast od opštine do federacije, kao i za ostvarivanje demokratskih prava radnih ljudi i građana u odnosu na upravljanje državom, odnosno društvom. Samoupravljanje je materijalna baza i za razvoj radnika kao stvaralačke ličnosti u korišćenju celokupnih društvenih sredstava kako u njegovom ličnom radnom i životnom interesu tako i u interesu razvoja društva kao celine.

Glavni faktor praktičnog ostvarivanja i usklađivanja tih odnosa jeste delegatski sistem zasnovan na demokratskom pravu čoveka da u svim oblicima samoupravnih zajednica — od osnovnih organizacija udruženog rada i mesnih zajednica — bira svoje delegacije i delegate putem kojih može neposredno da izrazi svoje autentične interese i da utiče i odlučuje o ostvarivanju tih interesa na svim područjima društvenog života. I struktura delegatskih skupština i način odlučivanja u njima tako su postavljeni da, u načelu, obezbeđuju vodeću ulogu udruženog rada u celokupnom sistemu državnog odlučivanja. Na taj način samoupravni subjekti neposredno, a ne preko nekih otuđenih političkih stranaka, kao demokratski organizovana snaga imaju odlučujući uticaj na odluke državnih organa. Time su delegatske skupštine, kada vrše funkciju državne vlasti, istovremeno neposredni predstavnici i udruženog rada i drugih samoupravno organizovanih društvenih interesa i interesnih zajednica.

Na osnovama takvih društveno-ekonomskih i političkih odnosa jugoslovensko društvo se razvija — i to na osnovi objektivnih zakonitosti samih samoupravnih socijalističkih odnosa — u pravcu celovitog sistema samoupravnog i demokratskog socijalističkog društva, u kome i sama država postaje samo instrument samoupravne demokratije. Rad i samoupravljanje radnika, odnosno njegova samoupravna aktivnost nije više ograničena samo na njegov tekući rad na radnom mestu, na tehnologiju i ekonomiku, nego ona istovremeno podrazumeva i stručnomumni rad i političko odlučivanje koje se proširuje na sva područja društvene politike sa kojima su njegovi pojedinačni interesi neposredno povezani. Politika — koja je u sistemu građanske parlamentarne demokratije praktično otuđena od građanina

ili mu je nedostupna, jer je prenetu u vrhove političkih partija — u samoupravnom socijalističkom društvu postaje sastavni deo samoupravljanja, odnosno raznih vidova samoupravne demokratske aktivnosti samoupravnih subjekata u ostvarivanju njihovih interesa na pojedinim područjima društvenog života. Politika na taj način prestaje da bude monopol profesionalnih političara i zakulisnih političkih kartela, a postaje neposredna aktivnost i neposredno odlučivanje samoupravljača i njihovih demokratskih delegatskih tela. Razume se, takav položaj radnika zahteva ne samo sva ona samoupravna demokratska prava od kojih zavisi ostvarivanje takvog njegovog položaja, nego i materijalno, odnosno ekonomsko priznavanje svih aspekata takvog rada u kriterijumima za raspodelu dohotka kao i ličnog dohotka radnika, s tim da se oni povezuju na odgovarajući način i sa principom solidarnosti radnika. Ali ti principi nikada ne smeju biti primenjivani na takav način da bi vodili destimulaciji radnika da racionalno raspolaže svojim radom i dohotkom.

Očigledno je da takav razvoj ne može da bude stvar samo stihije. Jer u svakodnevnoj praksi moguće je ponekad i ozbiljno deformisanje samoupravnih odnosa na štetu priznatih ekonomskih, socijalnih i demokratskih prava radnika, radnih ljudi i građana. Pritisak tehnobirokratskih tendencija kroz razne pukotine sistema je žilav, uporan i svakodnevnan. Zato na mnogim područjima novi odnosi još ne žive i ne funkcionišu na zadovoljavajući način. Ponegde smo na samom početku. Razvoj tih odnosa susreće se sa najraznovrsnijim objektivnim i subjektivnim preprekama. Zato u praksi, naravno, neće sve u potpunosti niti brzo da ide po novom. Biće odstupanja i pritisaka teokratizma, ultralevičarstva i drugih konzervativnih i reakcionarnih tendencija i snaga. Međutim, to ne treba da nas zbunjuje. Jer reč je o procesu koji će, svakako, duže da traje. Ono što je bitno, to je da je taj proces usmeren u jasnom pravcu i da postoje uslovi da zakonitosti društveno-ekonomskih, odnosno proizvodnih odnosa kojima je oslobođen put ustavnim sistemom slobodno deluju u okvirima realnog društvenog usmeravanja. Naše društvo ima pred sobom jasan koncept sistema i razvojnih pravaca samoupravnih i demokratskih društveno-ekonomskih i političkih odnosa i ne postoje nikakvi razlozi za sumnju da naša praksa neće postepeno da ostvaruje upravo takve odnose. Razume se, sve to zahteva da organizovane vodeće subjektivne snage našeg društva sa Savezom komunista Jugoslavije na čelu

obezbeđuju primenu tog osnovnog pravca u svakodnevnoj praksi — kako u tom pogledu ne bi dolazilo do većih odstupanja.

Naravno, moramo imati u vidu i one objektivne teškoće koje proizlaze iz činjenice da još uvek u našem društvu postoji određen raskorak između ustavnim sistemom utvrđenog društvenog položaja radnika i mogućnosti društva da stvori sve neophodne materijalne, socijalne, kulturne, obrazovne i druge pretpostavke da se takav položaj radnika u punoj meri ostvaruje. Na primer, radnik u osnovnoj organizaciji udruženog rada je, načelno uzev, u položaju da u cilju podizanja produktivnosti svog rada i svoje stvaralačke afirmacije raspolaze kako društvenim kapitalom tako i stručnim znanjem, naukom, kulturom, od čega zavisi i to da li će njegova osnovna organizacija udruženog rada biti poslovno uspešna u procesu društvene reprodukcije. Ali, zbog niza objektivnih i subjektivnih razloga — a među njima je, svakako, i još uvek relativno nizak nivo obrazovanja i kulture i primene nauke — radnik još nije u stanju da u punoj meri svesno i stvaralački ovladava, usmerava i kontroliše sve procese koje nameće takav njegov društveno-ekonomski položaj. To posebno važi za njegovo ovladavanje stručnom, naučnom i kulturnom komponentom rada, to jest za njegov aktivni odnos prema naučnom, kulturnom i političkom stvaralaštvu i za njegovo angažovanje u njemu. Zbog toga u praksi dolazi do situacija da u odlučivanju koje zahteva odgovarajuće stručno znanje neizbežno veći uticaj ima obrazovaniji i stručno kvalifikovaniji sloj radnih ljudi u udruženom radu nego radni kolektiv kao celina. Kad to kažem, mislim pre svega na upravljački sloj u organizacijama udruženog rada kao i na inteligenciju u celini, koja vlada znanjem i kulturom, a samim tim ima često i dominantan uticaj na donošenje odluka. Zbog takvog položaja tog sloja, koji je objektivno dat, stalno se rađaju, odnosno obnavljaju u njemu težnje ka određenom monopolu „elite” u sistemu upravljanja.

Pritisak svih tih faktora može u praksi da dovede do toga da samoupravna i demokratska prava radnog čoveka u određenim vrstama i fazama odlučivanja postanu u većoj ili manjoj meri fiktivna, a da odluke stvarno i praktično donosi relativno uzak sloj ljudi. Elementi takvog objektivno postojećeg monopola političkog odlučivanja još uvek su — svesno ili nesvesno — prisutni. Ali, on se iz oblasti opšte političke vlasti „preselio” u oblast samoupravljanja, a izražava se u takvim pojavama kao što su preovlađujuća uloga poslovnog aparata u donošenju

odluka, tehnokratizam, zanemarivanje demokratskih oblika odlučivanja u kolektivu, pasiviziranje radnika u oblasti samoupravljanja i slično. No, uprkos tih tendencija i slabosti, ipak treba reći da samoupravljanje postaje sve veća prepreka takvim tendencijama. Jer u sistemu samoupravljanja ti procesi ipak dolaze pod sve snažniju kontrolu radnika i progresivnih socijalističkih snaga. Sa daljim jačanjem samoupravne svesti, sa stručnim osposobljavanjem samoupravnih kolektiva i sa sve snažnijim samoupravnim povezivanjem fizičkog i umnog rada ta će kontrola postajati još uspešnija. A i politički sistem društva mora postati snažan oslonac uspostavljanja i jačanja takvog položaja radnika.

Ako bi se pomenuti negativni procesi stihijski odvijali, oni bi mogli da dovedu do ozbiljnih deformacija socijalističke samoupravne demokratije. Zato sada nije reč samo o nekoj opštoj potrebi prilagođavanja političkog sistema promenjenoj društveno-ekonomskoj bazi našeg društva, nego i o tome da politički sistem treba da doprinese i stvaranju uslova za realno ostvarivanje samoupravnih i demokratskih prava radnika koja im društveni sistem načelno priznaje. Očigledno je da se i u vezi sa takvim procesima postavlja pitanje položaja i uloge organizovane socijalističke svesti, odnosno, kako obično kažemo, subjektivnog faktora u sistemu socijalističke samoupravne demokratije, a posebno u delegatskom sistemu. Jer radnici, odnosno građani ne smeju da budu prepušteni stihijskom uticaju procesa koje nameće sadašnja ekonomska, socijalna i politička struktura našeg društva. Drugim rečima, demokratsko samoupravno odlučivanje u samoupravnim organizacijama i zajednicama ne može da bude proces zatvoren isključivo u okvire tih zajednica. Ono mora da bude otvoreno uticaju i saradnji svih onih društvenih snaga koje mogu u „parcijalno” samoupravno odlučivanje da unose elemente širih društvenih vidika i na taj način da budu podrška samoupravnom odlučivanju radnika kada on sam nije u mogućnosti da sagleda takve šire vidike.

Osim toga, treba imati u vidu i činjenicu da samoupravljanje nije sistem koji bi mogao da deluje samo putem nekog svog unutrašnjeg automatizma. Socijalističko samoupravljanje je društveno-ekonomski i politički odnos među ljudima. Na sadašnjem stepenu razvoja društva i posebno njegovih klasnih i socijalnih karakteristika, kao i razvoja proizvodnih snaga takvi društveno-ekonomski i politički odnosi mogu da postoje i da funk-

cionišu normalno samo ako se oslanjaju na odgovarajući sistem političke vlasti, to jest na sistem državne vlasti u kome vodeću ulogu ima radnička klasa u povezanosti sa svim drugim radnim ljudima. A to znači da, uprkos tome što pojedine funkcije države odumiru u korist socijalističkog samoupravljanja, državna vlast još uvek predstavlja uslov i neophodan instrument održavanja sistema socijalističkog samoupravljanja. Jer vodeća uloga radnika u sistemu socijalističkog samoupravljanja ne bi bila moguća ako ne bi postojala i vodeća uloga radnika u sistemu državne vlasti, na koji socijalističko samoupravljanje mora da se oslanja. Prema tome, kada govorimo o političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja, onda ne govorimo samo o društvenoj ulozi socijalističkih snaga uopšte, nego i o položaju i društvenoj ulozi socijalističkih snaga u sistemu državne vlasti, uključujući tu i specifičnu odgovornu ulogu Saveza komunista u oblasti održavanja razvoja državne vlasti radničke klase i radnih ljudi.

II. POLITIČKI SISTEM PRIVATNO-KAPITALISTIČKE I POLITIČKI SISTEM DRUŠTVENE SVOJINE

Opređenja našeg socijalističkog samoupravnog društva u pogledu daljeg razvoja njegovog političkog sistema su veoma jasna i određena. Međutim, nužno je da se osvrnem na određene dileme koje se javljaju u našoj socijalističkoj praksi. Doduše, naše društvo se i u pogledu tih dilema načelno već opredelilo i naš sistem se razvija pravcem tih opredeljenja. Ali, pošto te dileme postoje u savremenoj svetskoj socijalističkoj praksi i kao takve imaju određen uticaj na svest našeg društva, o njima moramo uvek ponovo da raspravljamo.

1. POLITIČKI SISTEM KAPITALISTIČKE SVOJINE I SOCIJALISTIČKI SAMOUPRAVNI PROIZVODNI ODNOSI

Određeni pojavni oblici društvenog života iz prošlosti se tokom istorijskog razvoja pretvaraju u dogme koje i za socijalističko društvo, koje nastoji smelije da korača putevima društvenog progressa i da u svom razvitku krči nove puteve, postaju veliko opterećenje. Jedna od najčešće isticanih dogmi te vrste jeste teza o univerzalnosti i večnosti parlamentarnog političkog sistema građanskog društva i o njegovom političkom pluralizmu kao jedinom izvoru demokratskih sloboda čoveka.

Parlamentarni sistem višepartijske predstavničke političke demokratije kao oblik buržoaske političke države nastao je u sistemu kapitalističkih društveno-ekonomskih i proizvodnih odnosa. Prema tome, on je i nastao zbog društvenih i političkih potreba vladajuće klase upravo u tom sistemu.

Istina, parlamentarni sistem predstavlja veliki korak u istorijskom progresu, a posebno u pogledu unapređivanja demokratskih i ljudskih prava čoveka. Doduše, on ta prava nije razvijao toliko zbog čoveka koliko zbog društvenih i političkih potreba vodeće društvene klase. Jer, da bi takav parlamentarni sistem i politički pluralizam mogao da vrši svoje društvene funkcije, on mora i građanima da prizna, u većoj ili manjoj meri, određena demokratska prava. A upravo u toj objektivnoj nužnosti organske veze parlamentarizma i demokratskih prava čoveka i jeste značajan doprinos koji je politički sistem građanskog parlamentarizma uneo u istoriju razvoja demokratske misli čovečanstva. Na tu organsku vezu parlamentarizma i demokratskih prava čoveka ukazao je i Marks sledećim rečima:

„Parlamentarni režim živi od diskusije, kako da onda za brani diskusiju? Svaki interes i svaka društvena ustanova ovde se pretvaraju u opšte misli i kao misli se i pretresaju, pa kako da se onda neki interes, neka ustanova održi iznad mišljenja i da imponuje kao verska dogma? . . . Parlamentarni režim sve prepusta odluci većine, kako da onda velike većine van parlamenta ne žele da odlučuju?“¹

Zbog takvog demokratskog karaktera parlamentarnog političkog sistema i u radničkom pokretu su se javila shvatanja da je pluralistički parlamentarizam univerzalni put razvoja za sve društvene sisteme i da je on opšti uslov demokratskih sloboda čoveka. Tu ne mislim samo na socijaldemokratiju koja je sudbinu socijalizma vezala za empirizam i pragmatizam parlamentarnog sistema, nego i na one delove leve inteligencije koji smatraju da je neke vrste spajanje parlamentarizma i socijalizma, to jest političkog sistema buržoaske države i socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa, jedini mogući pravac izgradnje političkog sistema socijalizma. Takva iluzija je dobila utoliko veću snagu jer savremena socijalistička praksa nije bila sposobna da brže i šire razvija nove oblike demokratskog života kakvi odgovaraju socijalističkim proizvodnim odnosima. A jedna od posledica toga je ta da ne samo neprijatelji socijalizma, nego i mnogi čestiti borci za bolje, socijalističko društvo, poput nekakvih modernih Don Kihota, traže budućnost ljudske slobode u idealizovanoj prošlosti, to jest u idealizovanom političkom sistemu

¹ Karl Marks, *Osamnaesti brimer Luja Bonaparte*, „Kultura“, Beograd, 1960, str. 65.

građanskog parlamentarizma, a ne u borbi za one više oblike ljudskih, demokratskih, ekonomskih, političkih i drugih odnosa i prava i sloboda ljudi koji mogu da se razvijaju samo na tlu proizvodnih odnosa zasnovanih na društvenoj svojini sredstava za proizvodnju. Drugim rečima, istorijski zadatak demokratskih socijalističkih društvenih snaga nije u tome da prave veštačke konstrukcije spajanjem nečega što se ne može spojiti, nego u traženju novih oblika i krčenju novih puteva demokratije koji odgovaraju izmenjenim proizvodnim, odnosno društveno-ekonomskim odnosima.

Međutim, parlamentarni sistem kao politički sistem kapitalističkih proizvodnih odnosa nije stvaran radi slobode onih koji se suprotstavljaju takvim odnosima, nego prema istorijskim potrebama onih vodećih klasnih snaga koje se bore za održavanje takvih odnosa. I ma koliko da je demokratski neki parlamentarni sistem i ma kakve reforme, odnosno socijalne i demokratske mere donosio, ostaje činjenica da je u njemu slobodna, u najboljem slučaju, samo apstraktna i opšta politička misao, a konkretni klasni, životni i radni interesi radnika nalaze se u sferi većeg ili manjeg bespravlja i podređenosti proizvodnim odnosima kapitalističkog društva, u koje se parlamentarni politički sistem buržoaske države po pravilu ne meša, ali koje štiti. Na taj način se politički pluralizam u stvarnosti izražava kao oblik ograničavanja autentičnih interesa čoveka, a pre svega klasnih interesa radnika. Jer svoditi mnoštvo autentičnih, specifičnih i konkretnih interesa ljudi u neke opšte, apstraktne političke formule, pa zatim uspostaviti isto tako opšta i apstraktna politička predstavništva za te formule u obliku jedne ili više partija — pri čemu su ti interesi često međusobno suprotni — znači, u stvari, negirati pravo nosilaca tih interesa da se pojavljuju kao njihov neposredni i autentični predstavnik. A to pogotovo zato što pri odlučivanju u parlamentu monopolsko pravo imaju samo politički vrhovi partija, dok građanin može da utiče na politiku tih vrhova i na njihovo odlučivanje u parlamentu samo svojim izbornim glasom ili kao grupa za pritisak na ulici ili, pak, preko raznih organizacija.

Zato politički sistem epohe građanskog parlamentarizma ne može da bude politički sistem društva socijalističkog samoupravljanja, a pogotovo društva koje je nastalo kao rezultat duboke narodne revolucije, kakvo je jugoslovensko društvo. Takav sistem ne samo da bi nas u sadašnjim našim uslovima u mnogo

čemu vratio daleko nazad u stanje političke borbe za političku, odnosno klasnu vlast, to jest u odnose i društvene suprotnosti zbog kojih je revolucija i nastala, nego on ne odgovara ni suštini samoupravne organizacije našeg društva koja se izgrađuje na *pluralizmu interesa samoupravnih subjekata*, a ne na *pluralizmu, odnosno konkurenciji stranačkog političkog monopola*.

Naša revolucija je morala da odbaci politički sistem građanskog parlamentarizma pre svega zbog određenih potreba njene praktične borbe za opstanak mladog socijalističkog društva. Novo jugoslovensko društvo koje je tek prošlo kroz duboku socijalističku revoluciju ne bi moglo da savlada suprotnosti zbog kojih je revolucija i nastala da je otvorilo prostor za slobodno političko delovanje kontrarevolucionarnih snaga u obliku nekog višepartijskog sistema. Jer te suprotnosti samom revolucijom nisu bile ukinute. Bio je samo promenjen odnos moći društvenih snaga u tim suprotnostima u korist vodeće društvene uloge radničke klase. Kao i svaka revolucija, i naša revolucija se protiv klasnih i političkih neprijatelja ogradila snažnim odbrambenim zidom državne vlasti kao oružjem te revolucije, to jest onim istim oružjem kakvim je nekada vladajuća klasa potčinjavala sebi radničku klasu i njen politički pokret, odnosno demokratske snage uopšte. Svako kolebanje u tom pogledu samo bi ponovo zaostriilo stare suprotnosti i dovelo radničku klasu i sve socijalističke snage u opasnost da, u većoj ili manjoj meri, izgube socijalističke tekovine koje su revolucijom ostvarile. Borba protiv kontrarevolucije je, prema tome, nužna i radi stvaranja naprednijeg demokratskog sistema koji će dati demokratska prava neravnjivo širim radnim masama nego što ih može da da parlamentarna demokratija. Doduše, ta borba nosi u sebi i opasnosti ozbiljnih deformacija u socijalizmu, o čemu će kasnije biti reči. No, revolucionarne snage od tih protivrečnosti ne mogu pobeći, ali moraju istovremeno da se bore i protiv deformacija koje takve protivrečnosti mogu da nameću.

I upravo zato da bi sprečila deformacije, naša revolucija je i u takvim uslovima nastojala da razvija svoje sopstvene demokratske oblike društvenog života na osnovama socijalističkog samoupravljanja. Na kraju krajeva, celokupan naš sistem samoupravne demokratije je rođen upravo u toj revoluciji masa. Naša revolucija je bila najširi spontani i ujedno svesno organizovan samoupravni akt i pokret najširih radnih masa. I zato mislim da ne preterujem kad kažem da je ono što je stalno davalo snagu

i stvaralačku moć Savezu komunista Jugoslavije upravo to što je uvek nastojao da tu revolucionarnu demokratsku tradiciju revolucije i njenih samoupravnih odnosa održi, da ih očuva kako ne bi nestali u eri izgradnje nove države i sistema njene administracije kada je opasnost od birokratizacije vlasti, a time i od svakojakih deformacija socijalizma bila veoma prisutna.

Prema tome, jasno je da su se već od samih tih prvih početaka i politički sistem novog društva i njegovi demokratski oblici kretali sasvim drugim pravcem nego što je to politički pluralizam građanskog društva. Jer revolucija ima svoje sopstvene zakone, a ko se u revoluciji okreće ili vraća nazad, taj gubi bitku. Zato bi za nas okretanje nekom političkom pluralizmu građanskog društva značilo ne samo promenu odnosa moći društvenih snaga u korist antisocijalističkih i antisamoupravnih snaga, nego i veliki korak nazad u društveno-istorijskom smislu.

2. PARLAMENTARNI SISTEM I POLITIČKI INTERESI SAVREMENOG RADNIČKOG POKRETA

U dosadašnjoj istoriji čovečanstva parlamentarni sistem nikad nije prešao Rubikon klasne vlasti posednika i tehno-kratsko-monopolističkih upravljača kapitala. Za britanski parlament, na primer, govorilo se da može sve da učini samo ne može da pretvori petla u kokošku i obrnuto. A i britanski parlament se, u stvari, uvek mirio sa činjenicom da mora, kao i svi drugi parlamentarni sistemi, da vrši samo deo poslova vlasti i upravljanja društvom. U stvari, parlament je držao samo kraći deo poluge vlasti i upravljanja društvom, dok je duži deo te poluge neposredno držala u svojim rukama klasa finansijskih, industrijskih, trgovačkih i drugih posednika i monopolističkih upravljača kapitala. A tu odlučujuću, neposrednu vlast ta vladajuća klasa ne drži formalno u sferi politike, nego pre svega u sferi proizvodnih i društveno-ekonomskih odnosa, to jest u sferi privrednog sistema i sistema raspodele i raspolaganja društvenim proizvodom. U tu sferu vlasti parlament je u dosadašnjoj istoriji smeo da dira samo u ograničenoj meri i samo takvim reformama koje nisu ugrožavale sistem vanparlamentarne klasne vlasti u sferi kapitalističkih proizvodnih odnosa.

Međutim, ako se u parlamentu snažnije pojave interesi ugnjetenih klasa ili, pak, i takve demokratske snage koje poli-

tički pluralizam uzimaju kao realnost, to jest koje smatraju, na primer, da i komunistička partija u njemu treba da bude ravnopravna sa ostalim partijama, onda takvom prijateljstvu ubrzo dolazi kraj. Drugim rečima, čim se radnički pokret u tolikoj meri probije u parlament da može da postane faktor strukturnih promena vlasti, to jest ograničavanja ili ukidanja klasne vlasti sopstvenika i monopolističkih upravljača kapitala i njihovih političkih eksponenata, odmah se traži izlaz u nekoj vrsti diktature, bilo fašističkog, vojnog ili nekog drugog reakcionarnog tipa.

Iz najnovije istorije moglo bi da se navede više takvih primera. A takva je situacija i danas. Na primer, celokupna struktura NATO bloka veoma se uznemiri i počinje da vrši pritisak na evropsku javnost kada neka komunistička partija postigne takav uspeh na izborima koji bi joj omogućio da, zajedno sa drugim snagama socijalističkog pokreta, dovede radničku klasu do vodećeg uticaja u parlamentu, to jest do stanja u kome bi parlament mogao da dirne u klasnu strukturu društva i vlasti. Zatim, danas nije nikakva tajna da su odgovorne političke službe nekih vlada, koje, inače, veoma ističu svoj demokratizam, učinile sve što su mogle da bi srušile demokratsku vladavinu parlamenta u Čileu i u nekim drugim zemljama i uspostavile vladavinu vojnih pučeva čim demokratsko pravo naroda da slobodno izabere svoj parlament i čim demokratska politika tog parlamenta nisu više odgovarali — kako obično kažu — „našim nacionalnim interesima“, to jest interesima određenih spoljnih snaga. Time se može tumačiti i činjenica da su — navodno u ime zaštite demokratskih i ljudskih prava — uživale i još uživaju veoma autoritativnu inostranu podršku jugoslovenske emigrantske fašističko-terorističke grupe, za koje ceo svet zna kakvu su kvislinšku i antidemokratsku ulogu odigrale u drugom svetском ratu i kakvu bi mračnu sudbinu pripremile demokratskim i ljudskim pravima radnih ljudi u Jugoslaviji ako bi se dočepale vlasti. To je najbolji dokaz i svedočanstvo dosadašnje nesposobnosti parlamentarnog sistema da prekine pupčanu vrpcu koja ga povezuje sa sistemom klasne vladavine sopstvenika kapitala, tehnobirokratije i profesionalne „političke elite“.

Znači li to da su takav položaj i takva uloga parlamenta neizmenljivi i da iz njih nema izlaza? Po mom mišljenju, to ne bismo smeli tvrditi. U zemljama sa dubokom tradicijom demokratskog parlamentarizma moramo pretpostaviti mogućnost — o kojoj je načelno već Marks govorio — da parlament bude

jedan od instrumenata kojim će radnička klasa, u najširoj povezanosti sa demokratskim snagama, moći mirnim demokratskim sredstvima da ostvari svoje socijalističke interese i ciljeve.

U tom smislu Marks je rekao sledeće:

„Radnici će neizbežno jednog prekrasnog dana morati uzeti političku vlast (la suprématie politique) u svoje ruke radi toga da bi ukinuli staru politiku koja štiti zastarele institucije, ako ne žele, slično prvim hrišćanima, koji su se s prenebraganjem odnosili prema takvom zadatku, da se odreknu svoga carstva na ovom svetu.

Ali mi nikada nismo tvrdili da, će se neizostavno jednakim sredstvima postići ovaj cilj.

Mi znamo da treba uzeti u obzir ustanove, karaktere i tradicije pojedinih zemalja; i mi ne poričemo da postoje zemlje, kao Amerika, Engleska — i kada bih znao bolje vaše ustanove, možda bih ovima dodao i Holandiju — u kojima radnici mogu postići svoje ciljeve mirnim sredstvima. Ali ako je tako, onda moramo takođe priznati da kao poluga naše revolucije u većini zemalja na kontinentu mora poslužiti nasilje; upravo je nasilje za to, čemu mi u određenom momentu moramo pribeci, da konačno uspostavi gospodstvo rada.“²

Ove Marksove reči očigledno znače da takav razvoj „mirnim sredstvima“ nikako ne zavisi od parlamentarnog sistema samog po sebi, nego od stanja društvene svesti, tradicija, odnosa moći društvenih, odnosno klasnih snaga u jednom društvu i slično. I to ne samo moći broja izbornih glasova, nego one moći koja se izražava u sposobnosti radničke klase da demokratskim putem, to jest uz podršku demokratske većine stvarno utiče na ključne pozicije upravljanja društvom, odnosno da stiče takve pozicije u strukturi društva i vlasti koje će joj omogućiti da stvarno menja karakter proizvodnih, odnosno društveno-ekonomskih odnosa. A te pozicije ne zavise samo od snage parlamenta, nego često još više od realne društvene snage radničke klase i njene sposobnosti da utiče na razvoj proizvodnih odnosa, na njihovu demokratizaciju, na jačanje njenih samoupravnih prava i na druge ključne pozicije društvenog sistema. Drugim rečima, tim putem radnička klasa može ostvariti svoje istorijske

² Citirano prema antologiji tekstova: *Markesizam — misao savremene epohe*, tom II, Novinsko-izdavačka ustanova Službeni list SFRJ, Beograd, 1976, str. 734.

interese samo ako je sposobna da ostvari savez sa najširim demokratskim snagama, što i jeste sadržina politike koja je dobila prilično neadekvatno ime „evrokomunizam”.

Osim toga, demokratska većina u parlamentu koja bi se orijentisala na socijalističke promene mora steći i realnu državnu snagu koja će obezbediti realizaciju društvene uloge koju je ona stekla voljom većine naroda. Ne treba zaboraviti da manjina povezana sa reakcionarnim delom državnog represivnog i naoružanog aparata može srušiti svaku većinu u parlamentu koja bi pokušala da dirne u takozvane „svetinje” starog društva. Čista iluzija je misliti da je sama većina u parlamentu dovoljna da bi se izvršile dublje društvene reforme, ako iza takve akcije ne stoji realna državna snaga koja više ne bi bila potčinjena volji antidemokratske manjine. Prema tome, mirni put ka socijalizmu moguć je samo ako se i „druga strana” odriče nasilja, odnosno ako je dovedena u položaj da ne može da se služi nasiljem.

Najnoviji primer za to je Čile. Velikom većinom izabrana je demokratska vlada, ali stvarna kontrola nad vojskom i policijom nije bila u rukama parlamentarne većine. To je i dovelo do toga da su prve progresivnije mere nove demokratske vlade dovele najpre do saveza najreakcionarnijeg dela poraženih klasa i represivnog državnog aparata i reakcionarnog dela vojske koji su do juče bili u njihovim rukama, a zatim i do njihovog zajedničkog puča i uklanjanja demokratske vlade krvavim nasiljem. Gubiti iz vida taj aspekt znači unapred biti spreman na to da demokratska vlada bude samo upravljač postojećeg društvenog sistema ili unapred sebe dovoditi u opasnost u kakvu je sebe dovela ili, tačnije rečeno, u kakvu je bila dovedena socijalistička većina u Čileu. Prema tome, problem se ne svodi samo na pitanje: nasilni ili mirni put ka socijalizmu, nego prvenstveno na pitanje kako društvo treba da se osposobi za taj mirni put ka socijalizmu. A to pitanje, očigledno, ne može da se svodi samo na empirističku ideologiju socijaldemokratije.

Vrlo je verovatno da će pomenute strukturne promene tokom razvoja uticati i na promenu položaja i uloge samog parlamenta. Parlament će sve manje moći da bude politizacijom otuđeni instrument političke vlasti države, a sve više će se morati identifikovati sa stvarnom vlašću i slobodom radnih ljudi u oblasti proizvodnih odnosa. U tom slučaju će i socijalističko samoupravljanje — u jednom ili drugom obliku — pre ili kas-

nije da prodre u klasični parlament, odnosno parlament će postati njegov instrument. A samoupravljanje znači priznavanje pluralizma interesa samoupravnih subjekata kao baze demokratske organizacije socijalističkih proizvodnih odnosa, što će neizbežno menjati i društvenu ulogu stranačko-političkog pluralizma.

Dakako, to danas mogu biti samo više ili manje opravdana nagađanja i prognoze. Kojim putevima će razvoj ići, to zavisi od celog niza istorijskih faktora o kojima ovde nema potrebe da govorim. No, jasno je da bi svaki pokušaj stvaranja nekih krutih dogmi u pogledu puteva tog razvoja predstavljao samo ponavljanje promašaja koje je dogmatizam doživeo u sadašnjoj istoriji socijalizma. U stvari, radnički pokret mora da ima pred sobom svoj jasan socijalistički cilj, a strategija i taktika koja utvrđuje puteve ka tom socijalističkom cilju mora da zavisi od konkretnih uslova u kojima živi jedno društvo. Još je Lenjin govorio da je glavni problem i zadatak jedne radničke partije kako da postane „politički faktor”, to jest faktor koji je sposoban da *realno utiče* na razvoj društva. A jedna radnička partija može da postane takav faktor samo ako je sposobna da se demokratski povezuje sa najširim masama i da ih pokreće u organizovanu akciju na način koji odgovara konkretnom stanju u jednom društvu. Ni Komunistička partija Jugoslavije ne bi nikada mogla da postane politički faktor koji je izmenio tok istorije naroda Jugoslavije da nije bila sposobna da se demokratski poveže sa velikom većinom naroda i da postane avangardna snaga njegove akcije. Doduše, taj proces se odvijao usred jednog narodnooslobodilačkog rata i revolucionarne situacije koja je nastala zbog neodrživosti obnavljanja stare Jugoslavije, što je uslovalo i specifične oblike u razvoju našeg političkog sistema.

A jedan od specifičnih oblika istorijskog razvoja ka socijalizmu je, nesumnjivo, i borba za povezivanje radničkih partija sa drugim demokratskim snagama naroda u okvirima parlamentarnog sistema. Istina, klasični parlament evropskog tipa — uprkos određenih progresivnih društvenih reformi koje je u nekim zemljama postigao — još uvek je čvrst oslonac vladavine kapitala nad radničkom klasom. Pa ipak, očigledno je da bi radnički pokret sam sebi zatvarao puteve u borbi za uticaj na upravljanje društvom ako bi takav mirni put istorijskog razvoja ka socijalizmu zanemario ili čak isključio. Prema tome, ne radi se o pitanju šta će biti sutra, nego šta će biti danas.

Doduše, niko ne može da mimoide ni prvo pitanje ako hoće da odgovori na pitanje šta će biti danas. Ali danas kada kriza kapitalističkog sistema orijentiše vladajuću klasu kapitalističkog društva ka sve autoritarnijim političkim sistemima — ako ne drastičnije, onda preko jačanja izvršne i vanparlamentarne vlasti — očigledno, problem se postavlja jednostavnije. Reč je o tome kako da se radnička klasa — pogotovo u Zapadnoj Evropi — izbori za savez sa najširim demokratskim snagama koji će biti u stanju da sačuva i da dalje razvija demokratske tekovine parlamentarnog sistema i da pretvori parlament u stvarnu odlučujuću snagu naroda. A tek će buduća praksa dati odgovor na pitanje kakve će strukturne promene uneti taj proces u savremeni društveni život.

3. „EVROKOMUNIZAM” I JUGOSLOVENSKA SAMOUPRAVNA DEMOKRATIJA

Komunističke partije Zapadne Evrope, čija politika se sada neadekvatno naziva „evrokomunizmom”, nesumnjivo su u pravu kada svoju političku borbu za socijalizam povezuju i sa odbranom institucije pluralizma političkih snaga, jer je to u sadašnjoj situaciji zapadnoevropskih zemalja jedini realan način ujedinjavanja snaga same radničke klase, kao i njenog povezivanja sa drugim demokratskim snagama naroda, što jedino može bitno da ojača društvene i političke pozicije radničke klase, to jest da je osposobljava da može i da menja društvo, a ne samo da ga kritikuje.

Mnogo je diskusije oko toga da li je termin „evrokomunizam” dobar ili slab. On sigurno ne izražava dublju sadržinu tog pokreta, ali je, po svoj prilici, nastao zato što bar približno izražava njegovu istorijsku *uslovljenost*. Naime, on je izrazito pojava *Zapadne Evrope* i još nekih drugih zemalja *slične društvene strukture i sličnog međunarodnog položaja*. On se, u stvari, uopšte ne odnosi na samu ideju komunizma niti na pojam nekog „regionalnog modela” komunizma, nego na *specifični put* ka socijalizmu u specifičnim savremenim uslovima Zapadne Evrope. U stvari, politika „evrokomunizma” nije stvar samo ideologije, društvene teorije i politike — mađ je i to — nego i stvar praktične političke neophodnosti za komunističke partije

Zapadne Evrope, ako te partije hoće da budu realan politički faktor u društvu. Treba imati u vidu činjenicu da su se uslovi za pobjedu proleterskih revolucija duboko izmijenili. Upravo su pobjedonosne socijalističke revolucije, počev od oktobarske revolucije pa dalje, proširile mogućnosti i uslove da radnička klasa može i takozvanim „mirnim sredstvima” da stekne snažnije društvene pozicije nego što ih je ikada ranije imala i da na taj način izvrši dublje strukturne društvene promene u socijalističkom smislu. A ta činjenica, s jedne strane, jača uticaj radničke klase u društvu, a, s druge strane, utiče i na oblikovanje njene klase, odnosno revolucionarne svesti. Tu je jedan od razloga što radnička klasa u sadašnjim uslovima u visokorazvijenim kapitalističkim zemljama izbegava nasilna sredstva u borbi za vlast. Ako komunističke partije ne bi vodile računa o toj svesti, one bi se, nesumnjivo, pretvorile u sekte koje bi gubile svoj uticaj u radničkom pokretu.

A takvu svest su oblikovali i neki drugi objektivno dati činioci. Pre svega, Evropa je danas najsnažnije blokovski podeljena. U njoj se nalazi najveća koncentracija oružja, uključujući i nuklearno. Dva vojna saveza praktično dominiraju ne samo celokupnim međunarodnim odnosima u Evropi, nego i unutrašnjom politikom zemalja koje se nalaze u tim savezima. Politički interesi su tako isprepleteni da svaka društvena promena u bilo kojoj od tih zemalja izaziva strah od promene ravnoteže snaga između blokova. U takvim uslovima pojavljuje se opasnost da i sama borba radničke klase za uticaj u društvu u zemljama Zapadne Evrope postane faktor menjanja odnosa snaga između blokova, što i radničku klasu jedne zemlje dovodi u položaj da protiv sebe ima ne samo reakcionarne snage sopstvenog društva, nego i celokupnu blokovsku snagu. Drugim rečima, ako stvari donekle uproštimo, radnička klasa ima protiv sebe ne samo oružje sopstvene zemlje, nego i oružje bloka kome ta zemlja pripada.

I zato nije slučajno što se u zemljama u kojima su komunističke i radničke partije uopšte ojačale svoj uticaj i stekle snažnije pozicije u parlamentu vrši ne samo politički pritisak vodećih blokovskih snaga protiv ulaska komunista u vladu, nego se i u tim zemljama najčešće čuju zahtevi o uvođenju „čvrste ruke”, o fašističkim i sličnim „rešenjima”, o vojnim udarima i sličnim akcijama kao alternativni parlamentarnom sistemu. Ostati u takvim uslovima na starim pozicijama dogmatske poli-

tike značilo bi za komunističke partije ili mirenje sa tim da budu potisnute na periferiju društvenih zbivanja ili upuštanje u pseudorevolucionarne avanture koje bi se završile teškim porazima. Zato je prirodno što su evropske komunističke partije počele da za sebe traže izlaz u politici koja će biti, koliko je to najviše moguće, oslobođena zavisnosti od blokovskih suprotnosti, to jest u takvoj politici koja odgovara stvarnim interesima radničke klase pojedine zemlje u savremenim međunarodnim odnosima.

Dakako, gotovo je neizbežno da takva nastojanja prate i jednostranosti, zablude i promašaji. Ali partija koja se boji tog rizika neće nikad zaploviti širokim morem društvenih zbivanja. Štaviše, možda neću preterati ako kažem da su ne samo socijaldemokratski parlamentarni empirizam, nego i dogmatizam i politička inertnost, u šta je komunističke partije potiskivala staljinistička ideologija, takođe jedan od faktora koji su uslovljavali nastanak savremenog ultralevog radikalizma i terorizma. U stvari, ovde bi trebalo podsetiti na Lenjinove reči da se i taj terorizam pojavio kao „kazna” za nedovoljnu sposobnost radničkog pokreta da utiče na menjanje društva. Naravno, to ne opravdava ultralevičarski terorizam, ali ga donekle objašnjava.

Neki u međunarodnom komunističkom pokretu sada zameraju tim evropskim partijama što su zauzele kritičke stavove prema sistemu blokova, odnosno prema blokovskoj podeli Evrope i što se distanciraju od blokovske politike. Međutim, to je u sadašnjim uslovima borbe radničke klase, o kojima sam napred govorio, jedini realan izlaz iz društvene izolacije u koju su snage zapadnoevropskog kapitalizma pokušale i još pokušavaju da potisnu komunističke partije. To je, u stvari, fenomen koji je i po istorijskom izvoru i po oblicima izražavanja veoma blizak pokretu nesvrstanih zemalja. Te komunističke partije su svesne da razrešavanje ne samo savremenih svetskih suprotnosti, nego ni unutrašnjih društvenih suprotnosti, konflikata i protivrečnosti nije moguće borbom za jačanje pozicija jednog ili drugog bloka u njihovom međusobnom odnosu snaga. Razrešavanje i savladivanje svih tih suprotnosti moguće je jedino borbom za postepeno prevazilaženje blokovskog sistema, odnosno blokovske podele sveta, pa samim tim i one ravnoteže snaga koja se zasniva na utakmici blokova u naoružavanju, umesto na stvaranju uslova za kolektivnu bezbednost svih naroda. Razume se, to je jedan dugoročan istorijski proces. Ali sama

činjenica da su mnoge evropske komunističke partije svu svoju politiku zasnovale upravo na perspektivama takvog procesa otvara im široke mogućnosti da postanu stvarni politički faktori u društvenom razvoju Zapadne Evrope. A to je istovremeno politika koja će doprinositi jačanju mira u Evropi, jer će doprineti slabljenju uticaja blokovske podele na međusobne odnose i saradnju evropskih zemalja s jedne i s druge strane blokovskih granica.

To, dakako, ne znači da smo mi uvek i u svemu saglasni sa politikom zapadnoevropskih komunističkih partija, kao što ni one nisu uvek saglasne sa našom politikom. Međutim, komunisti moraju da nauče da međusobno demokratski raspravljaju i o spornim temama, kao što je to bilo za vreme Lenjina, to jest bez „ekskomunikacija” i bez političke borbe za vlast u međunarodnom komunističkom pokretu. Stoga određene razlike koje se pojave među komunističkim partijama — a koje su najčešće odraz konkretnih objektivnih i subjektivnih uslova borbe pojedinih od njih — ne smeju da nam smetaju u sagledavanju opšteg istorijskog značaja određenih pojava i pokreta. Zato ni procese u Zapadnoj Evropi ne možemo posmatrati drukčije nego kao sastavni deo opštih progresivnih društvenih procesa i borbe za socijalizam, a u toj celini progresivnih i socijalističkih procesa politika koja je dobila naziv „evrokomunizam” predstavlja snažnu akcionu snagu svetskog radničkog pokreta.

Politika koja je nazvana „evrokomunizmom” je specifičan proizvod sadašnjih prilika u Zapadnoj Evropi, pa prema tome ne može biti prihvaćena kao univerzalna politika za sve zemlje u svetu. Isto tako, takva politika ne može biti unutrašnja politika socijalističke zemlje u kojoj je radnička klasa oružjem osvojila vlast, jer bi takva politika ponovo zaoštrila suprotnosti oko borbe za vlast, to jest otvorila bi put kontrarevoluciji. Ali to ne znači da zbog takvih razlika koje su posledica različitih uslova istorijskog razvoja treba jedan specifičan oblik takvog kretanja ka socijalizmu kao što je „evrokomunizam” stavljati pod dogmatsku „anatemu”. Naprotiv, u Zapadnoj Evropi i u zemljama slične društvene strukture i sličnog međunarodnog položaja politika „evrokomunizma” ne samo da ima opravdanje, nego ima upravo prelomni značaj za jačanje društvenih pozicija radničke klase u specifičnim savremenim uslovima tog dela evropskog kontinenta.

Dakako, ta pojava ne negira činjenicu da je prelaz od kapitalizma ka socijalizmu jedan revolucionarni istorijski proces. Ali, time nije rečeno da će se taj proces u svim zemljama i u svim vremenima odvijati jednakom snagom unutrašnjih suprotnosti i napetosti i da će se razrešavati jednakim sredstvima. I dalje će biti zemalja u kojima će se društvene suprotnosti zaosttravati do te mere da će oružana revolucija biti jedini izlaz iz društvene krize. Ali, biće i zemalja koje će, kako pod uticajem opštih progresivnih istorijskih kretanja u svetu tako i zbog svojih specifičnih unutrašnjih uslova, probleme tog revolucionarnog prelaza razrešavati više ili manje mirnim sredstvima. To se već danas događa u nizu zemalja, pogotovo u onima koje su tek izašle iz kolonijalnog ropstva i koje ne mogu da nađu izlaz iz zaostalosti drukčije nego socijalističkim putem. Ali oba ta procesa su uzajamno zavisna, a pretvaranje bilo jednog bilo drugog u dogmu podjednako je antiistorijsko nastojanje. Prema tome, nema sumnje da će se borba za socijalizam i dalje odvijati kao proces ispreplitanja radikalnih revolucionarnih sukoba i promena i političke borbe mirnim, to jest demokratskim sredstvima. Mislim da u tome i jeste smisao Marksovog isticanja uzajamne zavisnosti nasilja u jednim društvenim uslovima i „mirnih sredstava” u drugim.

Pojava politike „evrokomunizma”, dakle, ne može se proglašavati rezultatom nekog ideološkog ili teorijskog negiranja istorijske činjenice da i revolucionarno nasilje u određenim revolucionarnim situacijama predstavlja neophodan sastavni deo borbe svetskog radničkog pokreta za socijalizam, nego je ta politika pre svega rezultat prihvatanja realnog stanja jednog društva u datom trenutku i, posebno, stanja svesti same radničke klase u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama. To, dakako, ne znači da se takvo stanje i takva svest ne mogu promeniti ako se društvo nađe u političkoj krizi, odnosno ako reakcionarne snage budu pokušale da društvu silom nametnu svoju volju. Ali orijentisati se samo na takvu perspektivu znači odreći se političke akcije. Zato je sasvim jasno da revolucionarna radnička partija mora da vodi jednu politiku u uslovima revolucionarnih kriza, a drugu kada takva kriza neposredno ne predstoji. U takvim situacijama sektaško zatvaranje u sebe i u dogmatsku frazu za jednu revolucionarnu radničku partiju objektivno znači odricanje od praktične političke borbe za promenu postojećeg stanja, a istovremeno i gubljenje društvenog uticaja.

Da bi vodeće snage radničke klase stvarno predstavljale politički faktor koji ima uticaj u društvu i u takvim situacijama, one se za uticaj u društvu moraju probijati putevima i sredstvima koja nameće realna situacija u društvenoj svesti i posebno u svesti radničke klase i širokih demokratskih masa.

Podsetio bih ovde na jedno mesto iz *Manifesta Komunističke partije* gde se ukazuje na genezu političkog uticaja buržoazije na sistem vlasti:

„Svaki taj stupanj razvitka buržoazije bio je praćen odgovarajućim političkim napretkom. Ona je bila ugnjeteni stalež pod vlašću feudalnih gospodara, naoružana i samoupravna zajednica u komuni, ovamo nezavisna gradska republika, onamo treći oporezovani stalež monarhije, zatim, u vreme manufakture, protivteža plemstvu u staleškoj ili apsolutnoj monarhiji, uopšte glavna podloga velikih monarhija, dok najzad, s postankom krupne industrije i svetskog tržišta, nije osvojila u modernoj predstavničkoj državi isključivu političku vlast.”³

Nema nikakve teorijske osnove niti praktičnog dokaza da takva dijalektika razvoja ne važi i za istorijsku epohu u kojoj se radnička klasa probija ka socijalizmu. Naprotiv, postoji puno dokaza iz najnovije istorijske prakse socijalizma da takva dijalektika dolazi do izražaja i u borbi radničke klase. Upravo u takvoj dijalektici je takozvana „opšta zakonitost” razvitka socijalizma, a ne u praksi neke „najuticajnije” zemlje. Drugim rečima, upravo različitost puteva istorijskog procesa transformisanja klasne društveno-ekonomske strukture društva je opšta zakonitost. Ona se manifestovala u svim krupnim društveno-istorijskim promenama. Uvek su se političke borbe i revolucije ostvarivale, dopunjavale i rasprostirale i putevima takozvanog mirnog osvajanja društvenih pozicija od strane novih društvenih snaga i novih klasa. Revolucije u jednim zemljama bile su uslov takozvanog mirnog ili demokratskog razvitka, odnosno postepenih strukturnih promena u drugim zemljama. Samo kratkovidni empiričar koji jedino vidi trenutno stanje u kome živi može da tvrdi da bi demokratija u evropskim zemljama koja je nastala posle Kromvela i francuske i američke revolucije bila moguća i bez tih revolucija ili da je ona čak antiteza tim revolucijama.

³ Karl Marx — Friedrich Engels, *Dela*, tom 7, Institut za međunarodni radnički pokret i „Prosveta”, Beograd, 1974, str. 381—382.

Ni teorija ni istorija dosadašnje socijalističke prakse ne daju nikakvog razloga da se misli da je sa prelaskom od kapitalizma ka socijalizmu drukčije nego što je to bilo sa svim drugim krupnim društveno-istorijskim promenama. Jer i taj put karakteriše specifični splet revolucija, političkih borbi, strukturnih promena u društvu, postepenih osvajanja društvenih pozicija od strane radničke klase, prodora uticaja radničke klase u strukturu političkog sistema itd. Gubiti iz vida celinu tog istorijskog procesa i uzajamnu zavisnost pojedinih njegovih oblika znači, u stvari, padati ili u beživotni pseudorevolucionarni dogmatizam ili u empiristički socijaldemokratizam.

Ako je to tako, onda je takođe očigledna istina — na koju je još Lenjin upozoravao — da se politika komunističke partije koja je u opoziciji ne mora uvek poklapati sa politikom komunističke partije koja je na vlasti, i obrnuto. Na žalost, na tu istinu se suviše često zaboravlja, što stvara utisak kao da su komunističke partije u pojedinim kapitalističkim zemljama zavisne od politike socijalističkih zemalja. A, u stvari, i razlike u politici su istorijska zakonitost, jer one proizlaze ne samo iz različitosti puteva ka socijalizmu, nego i iz različitosti trenutnih situacija u kojima se nalaze pojedine komunističke partije. Stoga je krajnje kratkovidno ocenjivati snagu revolucionarnog radničkog pokreta na osnovu većih ili manjih razlika u politici, a ne na osnovu rezultata celine tog pokreta.

I kada danas neki socijaldemokratski lideri tvrde da pojava „evrokomunizma” znači pobjedu socijaldemokratskog krila radničkog pokreta nad njegovim komunističkim krilom, onda su oni u velikoj zabludi. Jer „evrokomunizam” je, u stvari, upravo izraz sagledavanja interesa celine tog pokreta i oblik obračanja svim snagama koje učestvuju u njemu, kao i svim drugim istinski demokratskim snagama. Na taj način se komunističke partije oslobađaju sektaškog dogmatizma, ali one se time, da se tako izrazim, ne socijaldemokratizuju. Drugim rečima, priznavanje mogućnosti da radnička klasa, zajedno sa svim drugim progresivnim društvenim snagama, stekne vodeću ulogu u društvu idući putevima pluralizma političkih snaga građanskog parlamentarizma ne znači negiranje neizbežnosti revolucionarne akcije tamo i tada gde i kada je takav izlaz iz političke krize jedino moguć. Inače, ni Marks ni marksisti nikad nisu bili za revoluciju samo zbog revolucije. Oni su u njoj videli neizbežni izlaz iz društvene krize kada — zbog otpora vladajućih snaga

— nije moguće nikakvo drugo rešenje, odnosno kada je radnička klasa prisiljena i spremna da prihvati takav izlaz kao jedinu moguću alternativu održavanju stanja koje se više ne može održati.

4. POLITIČKI PLURALIZAM PARLAMENTARNOG SISTEMA I SOCIJALIZAM

Razmatrajući ova pitanja, želeo sam pre svega da ukazem na nužne razlike u pristupu problemima političkog sistema u zemlji u kojoj je radnička klasa stekla svoju vodeću društvenu ulogu krećući se putevima pobedonosne revolucije i razvoja socijalističke samoupravne demokratije od pristupa tim problemima u zemljama gde se radnička klasa tek bori za jačanje svog društvenog uticaja putevima političkog pluralizma građanskog parlamentarizma ili od pristupa tim pitanjima u onim zemljama u kojima ne postoje nikakvi uslovi za građanski parlamentarizam evropskog tipa, kao što su, na primer, mnoge zemlje u Africi i Aziji.

Jer, da bi jedan politički sistem postao stabilan i pogotovo da bi izdržao oluje klasne borbe, njega moraju podržavati takvi faktori kao što su snaga u društveno-ekonomskoj i političkoj strukturi društva, relativna stabilnost proizvodnih odnosa, odsustvo krajnje zaoštrenih društvenih suprotnosti, subjektivna spremnost većine klasnih i političkih snaga da prihvate „pravila igre” takvog političkog sistema itd. Stoga pokušaji da se, na primer, specifični politički pluralizam evropskog tipa nametne tamo gde ne postoje uslovi za takav politički sistem niti ikakva mogućnost da takav sistem razrešava probleme društvenog progressa moraju završiti neuspehom. Štaviše, kad su takvi pokušaji usmereni protiv progresivnih snaga u takvim zemljama, oni imaju izrazito reakcionarnu ulogu, jer samo mogu da dovedu do jednog ili drugog oblika najreakcionarnije diktature. Razume se, sličnu reakcionarnu ulogu će odigrati i pokušaji da se ovaj ili onaj „model” socijalizma nametne zemljama koje nemaju ni uslova ni potrebe za takvim „modelom”.

Politički pluralizam građanskog parlamentarizma uspostavlja sistem opšteg političkog predstavnštva u kome je čovek predstavljen kao „politizirana” ličnost, kao apstraktni politički građanin. Takvo predstavnštvo se ne oslanja na građanina kao

nosioca i eksponenta sasvim određenih i konkretnih ljudskih ili društvenih interesa, nego na „politiziranog“ građanina koji se opredeljuje — kako se to kaže — levo ili desno, centristički ili hrišćanski, socijaldemokratski ili komunistički, liberalno ili fašistički itd. Takav „politiziran“ građanin je političkim sistemom prisiljen da svoje autentične ljudske, klasne i druge društvene interese podređuje sveopštoj „politizaciji“, a preko nje i samo odlučivanje o svojim konkretnim interesima prenosi na treće faktore, na koje u najboljem slučaju može imati samo veoma ograničen uticaj. U takvim odnosima, dakako, i sama radnička klasa mora da se „politizira“ jer joj sindikalizam i sindikalna borba sami po sebi ne obezbeđuju put ka političkoj vlasti koja je odlučujuća za ostvarivanje njenih klasnih interesa i istorijskih ciljeva. A takva „politizacija“ neizbežno i samu radničku klasu cepa na partije, čime ujedno stvara i novu opasnost, to jest da partijska birokratija počinje da odlučuje umesto same klase.

Nisu stoga slučajno Marks i Engels u *Manifestu Komunističke partije* zapisali sledeće:

„Komunisti nisu neka posebna partija prema drugim radničkim partijama.

Oni nemaju nikakve interese odvojene od interesa celokupnog proletarijata.

Oni ne postavljaju nikakve posebne principe u koje bi hteli da ukalupe proleterski pokret.

Komunisti se razlikuju od ostalih proleterskih partija samo time što, s jedne strane, u različitim nacionalnim borbama proletera ističu i sprovode zajedničke, od nacionalnosti nezavisne interese celokupnog proletarijata, a, s druge strane, time što na različitim stupnjevima razvitka, kroz koje prolazi borba između proletarijata i buržoazije, stalno zastupaju interese celokupnog pokreta.

Komunisti su, dakle, u praksi onaj deo radničkih partija svih zemalja koji je najodlučniji, koji stalno gura dalje, oni u teorijskom pogledu imaju to preimućstvo nad ostalom masom proletarijata što razumeju uslove, tok i opšte rezultate proleterskog pokreta.”⁴

⁴ Karl Marx — Friedrich Engels, *Dela*, tom 7, Institut za međunarodni radnički pokret i „Prosveta“, Beograd, 1974, str. 389—390.

Tim rečima Marks i Engels su verovatno, između ostalog, želeli i da ograde ulogu komunista od deformacija koje mogu toj ulozi naneti uticaji negativnih obeležja i tendencija političkog pluralizma buržoaskog društva na radničku klasu. Stoga su insistirali na tome da u takvom sistemu komunisti moraju sagledavati interese celine radničkog pokreta.

Pravi istorijski smisao takvog sistema je u tome da on izražava strukturu i svest vladajuće klase buržoaskog društva. Toj vladajućoj klasi potrebna je sloboda „politizacije“ u društvu kako bi konkretnu klasnu borbu i sukobljavanja u oblasti društveno-ekonomskih odnosa svela u najvećoj mogućoj meri na uopštene političke diferencijacije i kako bi na taj način mogla da bude slobodna u svome odnosu i u svojoj akciji prema potčinjenim i eksploatisanim klasama. Zato ona svoje konkretne klasne ciljeve prikazuje kao opštedruštvene, to jest političke ciljeve. Njoj su zato potrebne političke partije koje zamagljuju pravu klasnu suštinu sistema i mnogostranost realnih društvenih interesa. Sam sistem političkih partija zamagluje klasnu suštinu sistema i društvenih interesa upravo time što — umesto čoveka kao nosioca konkretnih klasnih i raznovrsnih drugih društvenih i specifičnih interesa — uzima kao osnovu takvog političkog pluralizma apstraktnog političkog građanina. Taj građanin se, doduše, prema političkim partijama opredeljuje ne samo na osnovu nekih svojih opštih političkih ubeđenja, nego i na osnovu svog osećanja koliko programi tih partija odgovaraju njegovim interesima. Međutim, sami ti programi su toliko politizirani da su veoma daleko od realnih klasnih i drugih interesa građanina, a uz to on ipak ostaje samo birač koji ima vrlo malo mogućnosti da neposredno utiče na ostvarivanje tih programa.

Osim toga, partije su podložne snažnoj unutrašnjoj birokratizaciji. Taj proces je tako snažan da ga možemo smatrati unutrašnjom objektivnom zakonitošću života klasičnih partija. Čak ni revolucionarne partije nisu imune od takve bolesti. A takva birokratizacija je i dodatni faktor koji pristalice partija odvaja od mogućnosti njihovog političkog uticaja na rukovodstva tih partija.

Politički pluralizam građanskog parlamentarizma na taj način, s jedne strane, otuđuje ili bar radikalno ograničava građanina u pogledu mogućnosti da neposredno utiče na rešavanje problema iz oblasti njegovih konkretnih klasnih i životnih in-

teresa i ujedno održava sistem dvostruke vlasti — parlamentarne i vanparlamentarne. Pod vanparlamentarnom vlašću podrazumevam onu stvarnu vlast koju vrši vladajuća klasa u ime prava privatne svojine. A upravo područje te vanparlamentarne vlasti obuhvata najveći deo životnih interesa radnika, kao što je odlučivanje o samom njegovom radu i o uslovima, sredstvima i plodovima njegovog rada, o ličnom dohotku, najvećem delu društvene reprodukcije, razvoju proizvodnih snaga, privrednom sistemu, raspodeli društvenog bogatstva itd. Dakle, radnik je lišen demokratskih i ljudskih prava upravo u onim oblastima u kojima je životno najzainteresovaniji.

S druge strane, parlament političkim odlukama koje donosi reguliše znatan deo konflikata koji se pojavljuju u takvom sistemu i tako uvlači i široke narodne mase u političku borbu. Konkurencijom među političkim partijama sam sistem stvara u tim masama iluziju da one upravljaju društvom ili da će bar potencijalno biti u stanju da upravljaju društvom, dok stvarno društvom upravljaju vrhovi političkih partija i izvršni organi države, a pre svega vodeće snage vanparlamentarne klasne vlasti.

Stoga su za društvene snage koje stvarno drže vlast u uslovima građanske demokratije politički pluralizam i parlamentarizam vrlo značajna stabilizaciona snaga društva, odnosno faktor stabilnosti postojećeg sistema kapitalističkih proizvodnih odnosa. Ali to traje samo dotle dok politička borba ne preraste u otvoren klasni konflikt oko stvarne vlasti, i to ne samo parlamentarne, nego i vanparlamentarne. Međutim, sama kriza kapitalizma, njegov savremeni monopolistički karakter, rastuća moć menadžerske tehnokratije, njena isprepletenost sa državnim aparatom, a pre svega sa izvršnim, sve veća uloga države u ekonomici i drugi slični faktori automatski potiskuju parlamentarnu državu ka „autoritarnoj“ vlasti. U krizama parlament u većoj ili manjoj meri ili sasvim gubi svoju ulogu, a na scenu otvoreno stupa prava vlast — vanparlamentarna vlast vodeće društvene klase koja nametne takav politički sistem kakav joj u datim prilikama najbolje odgovara. Ali, i pored toga, ostaje činjenica da parlamentarizam političko-pluralističkog tipa daje građanskom društvu veću stabilnost nego ijedan drugi oblik vladavine. Zato ga vodeća klasa građanskog društva i njene političke snage uporno i podržavaju sve dok mogu da ga održe kao svoj sopstveni instrument. Ipak, pri tome ne treba zabo-

raviti da ga bez kolebanja i napuštaju kad on više ne može biti to.

Pri svemu tome snaga vanparlamentarne vlasti u odnosu na parlament i političke partije stalno raste. Ta vlast se izražava pre svega u povezivanju državne izvršne vlasti sa, da tako kažem, političkim kartelima van parlamenta, koji, najčešće, deluju veoma diskretno, svojim sopstvenim kanalima, oslanjajući se često na određene vojne i slične krugove. Na taj način ta vanparlamentarna vlast utiče na političku praksu parlamenta, odnosno vrhova političkih partija. Sve dok parlament ne ugrožava tu vanparlamentarnu vlast, on ima njenu podršku, jer parlament je, kao što je napred rečeno, najprikladniji oblik političkog sistema za održavanje kapitalističkog društva.

Pored narastanja snage unutrašnje vanparlamentarne vlasti, karakteristika savremenih društvenih odnosa u visokorazvijenim kapitalističkim zemljama je i jedan novi fenomen — stvaranje međunarodne, odnosno svetske vanparlamentarne vlasti. Naime, svedoci smo nastajanja svojevrsnih međunarodnih i svetskih političkih kartela u kojima učestvuju vrhovi finansijskog, industrijskog, političkog i drugog društvenog života zajedno sa ljudima iz vrhova političkih partija i izvršnih organa pojedinih država, pa čak i iz nauke i kulture. Na njihovim „privatnim“ sednicama utvrđuju se stavovi, koji se zatim raznim putevima prenose državnim izvršnim organima, a preko njih i parlamentima. Na takav zakulisani način manipuliše se parlamentima i sužava se njihova društvena uloga i uticaj. Zato — gledano iz tog ugla — radnička klasa i sve druge demokratske snage vrše značajnu progresivnu istorijsku ulogu kad se bore za jačanje društvenog položaja parlamenta i za proširivanje njegovih kompetencija u odnosu na snage vanparlamentarne vlasti.

Međutim, na vanparlamentarnu vlast radnici, odnosno građani nemaju preko samog političkog sistema gotovo nikakvog uticaja. Oni raspolažu samo jednom veoma ograničenom mogućnošću pritiska na taj sistem — putem štrajkova i drugih sindikalnih akcija.

Ali, ni u oblasti parlamentarne vlasti mogućnost uticaja radnika i građanina nije baš mnogo veća nego u oblasti vanparlamentarne vlasti.

Prvo, sam parlament u praksi sve više gubi vlast. Naime, snaga vanparlamentarnog sistema neprekidno smanjuje ulogu

parlamenta, pri čemu jača sprega tog sistema sa državnim izvršnim organima, odnosno sa vladom i sistemom njenih pomoćnih institucija, to jest onih institucija na koje se državni izvršni aparat oslanja i preko kojih se povezuje sa vrhovima vanparlamentarne vlasti. Parola da parlament ne treba da zabada nos u stvari koje ga se ne tiču u velikoj meri zamenjuje staru paru da je parlament svemoguć.

Drugo, uticaj radnog čoveka i građanina na parlament čak i u okviru onih funkcija koje on vrši je minimalan. Političke partije parlamentarnog sistema nikad nisu bile, pa ni danas nisu organizovane kao neka samoupravna kolektivna tela svojih članova. Članstvo tih partija, u stvari, nema mogućnosti da komunicira sa vrhom partije, osim na izborima. Te partije su pretežno izborne konstrukcije, to jest instrument kanalisanja izbornog odlučivanja građana. A kad građanin izvrši svoju izbornu funkciju, on više nema ozbiljnijeg uticaja na politiku vrhova partije, odnosno njegov uticaj može da dođe do izražaja samo prilikom novih izbora — prenošenjem glasačkog poverenja sa jedne na drugu partiju.

Međutim, i ta mogućnost uticaja je minimalna jer su i programske razlike između partija kojima je stvarno dozvoljen put ka političkoj vlasti sa gledišta društveno-istorijskog razvoja i socijalnih interesa masa najčešće veoma male. A ako se pri tome ima u vidu i činjenica da između građanskih, pa i nekih socijaldemokratskih partija ne postoje neke bitne programske razlike ni u praktičnoj politici, onda je pogotovo jasno da se takozvana „vlada većine” pretvara u izrazitu vladu manjine. Tako građanin izborom između partija ne dobija ništa ili dobija malo. I zbog toga se, između ostalog, građanin u savremenom visokorazvijenom građanskom društvu često oseća kao u džungli u kojoj se sukobljavaju od njega otuđeni i njemu nedokučivi interesi i snage, pa se zato i povlači u jedini svet koji mu preostaje, u svet, rekao bih, „potrošačkog osamljenja”.

U takvim uslovima i demokratska prava građanina postaju u velikoj meri iluzorna. Sloboda radnika i građanina je time uslovljena i ograničena. On je slobodan da prepušta prava odlučivanja sopstvenicima kapitala i tehnokratiji u oblasti vanparlamentarne vlasti, a političarima u oblasti parlamentarne vlasti. Na taj način je ne samo njegova uloga u društvu, nego i njegova sloboda svedena na vrlo uzak krug prava koja mogu da dođu do određenog izražaja jedino u najužoj sredini u kojoj živi. A

kad hoće da nametne društvu svoj uticaj, tada mora da se lati štrajkova, demonstracija i drugih vanparlamentarnih i revolucionarnih akcija.

Iako se često ističe da je građanin jedini izvor vlasti parlamenta, on je, ipak, u velikoj meri svestan da političko-pluralistički sistem manipuliše njime. To svoje saznanje građanin često izražava, pored ostalog, i na taj način što uopšte ne učestvuje u izborima. U nekim zemljama apstinencija birača na izborima često iznosi čak i po nekoliko desetina procenata.

Drukčija situacija, odnosno snažnije izborni i političko angažovanje građana nastaje tamo i tada gde i kada dođe do oštrih i otvorenih klasnih konfrontacija u političkom životu date zemlje. Parlament i izborna borba u takvim uslovima prestaju da budu samo politički regulator odnosa u postojećem sistemu klasnih i društvenih odnosa uopšte, a postaju pozornica klasnih sukoba oko klasnog karaktera društva i karaktera vlasti u njemu. A to i jesu momenti kada snage vanparlamentarne vlasti — i to ne samo unutrašnje, nego i međunarodne — počinju da razmišljaju o ukidanju političkog pluralizma, o vojnim pučevima, o podršci fašističkim snagama, o angažovanju terorizma i slično. Najdrastičniji primer takvog procesa u novije vreme jeste Čile.

Prema tome, mi moramo da budemo svesni realnosti i ograničenosti tog sistema, utoliko pre što nam neki uporno predlažu partijski pluralizam građanskog društva kao politički sistem samoupravljanja. A u svojoj suštini taj sistem je još uvek *sistem ograničavanja demokratskih i ljudskih prava* jer ih svodi samo na određenu kategoriju, to jest na ona prava koja ne ugrožavaju stvarnu vlast klase sopstvenika kapitala i tehnobirokratije, odnosno samo dotle dok ne ugrožavaju tu vlast. Zato je tom sistemu i potrebna fikcija demokratije u obliku višepartijskog sistema u cilju prikrivanja stvarnog političkog monopola u upravljanju društvom. *A taj politički monopol je zadržan kao privilegija vrhova političkih partija, izvršnih organa države i vanparlamentarnih stvarnih nosilaca klasne vlasti.* Prema tome, takav sistem ne samo da nije jedini mogući rasadnik demokratije, nego je, društveno-istorijski posmatrano, još uvek faktor njenog ograničavanja.

Zbog vladavine takvih političkih monopola demokratija klasičnog parlamentarizma je u načelu i po samom svom poreklu politički oblik *centralizovane* države, koja ne podnosi nikakve oblike ozbiljne demokratske decentralizacije. Takozvana

„lokalna autonomija” je praktično svedena na veoma uzak krug pitanja, a i u pogledu njihovog rešavanja u velikoj meri zavisi od subvencija državnog centra. Iz istih razloga takva centralizovana država — iako je parlamentarna — u principu je neprijateljska prema zahtevima manjinskih naroda i narodnosti za ravnopravnost i slobodno nacionalno izražavanje. Jer svako takvo pravo i svaka demokratska decentralizacija potkopava isključivost političkih monopola, a time i sam sistem na kome se zasniva parlamentarna država.

Upravo zbog toga građanski parlamentarizam ne može da bude politički sistem koji bi odgovarao svim fazama razvika socijalizma. Jer, ako socijalističko društvo treba da postane „asocijacija slobodnih proizvođača”, onda u njemu ne može biti mesta ni za čiji politički monopol. Drugim rečima, sam razvoj socijalističkih društvenih odnosa treba postepeno, ali dosledno da iskorenjuje one ostatke političkog monopola koje socijalizam u početnim fazama razvoja i oblicima nasleđuje od starog društva.

To, dakako, ne znači da politički pluralizam parlamentarnog sistema ne može biti politički okvir prelaza ka socijalističkim društvenim odnosima. Štaviše, ne treba isključiti ni mogućnost nekog oblika integracije parlamentarnog sistema sa sistemom pluralizma samoupravnih interesa u zemljama u kojima će parlamentarni sistem preživeti krize prelaska od kapitalizma ka socijalizmu. Ali, jasno je da bi se time, u stvari, društveno-istorijska sadržina i uloga klasičnog parlamentarnog političkog pluralizma menjala, prilagođavajući se novim društvenim odnosima. Jer razvijeni odnosi socijalističkog samoupravljanja ne mogu da trpe ni vladavinu političkog aparata centralizovane države niti bilo koji drugi politički monopol za koji je centralizovana država uslov. Stoga će se razvojem socijalističkih društvenih odnosa nužno preobražavati i sam parlamentarni sistem, i to ne u smislu napuštanja demokratskih sloboda koje je on istorijski uspostavio, nego u pravcu njihovog proširivanja na sva područja društvenog izražavanja čoveka. Drugim rečima, parlament će gubiti karakter organizacije političkog monopola centralizovane države, a sve više će postajati demokratski izraz idejnih i političkih snaga jednog socijalističkog društva koje je zasnovano na pluralizmu samoupravnih interesa radnih ljudi, građana i njihovih samoupravnih zajednica.

Razume se, to su čisto teorijske i hipotetičke pretpostavke. No, ovde ih, ipak, ističem zato da bih se ogradio od svakog

šematskog prilaza problemu političkog sistema socijalizma, odnosno da bih posebno istakao raznovrsnost puteva socijalizma ka svom demokratskom političkom sistemu, uključujući tu i tradiciju i oblike klasičnog parlamentarizma.

Ali u svojoj sadašnjoj strukturi politički pluralizam građanskog društva — čak ako bi i preuzeo u ime socijalizma punu kontrolu nad sistemom društveno-ekonomskih, odnosno proizvodnih odnosa, razvlašćujući sopstvenike kapitala, sprovodeći nacionalizaciju sredstava za proizvodnju itd. — učinio bi, u stvari, samo prvi korak ka socijalizmu, to jest ka onom što je Marks nazvao „ekspropriacijom ekspropriatora”. A sledeći korak mora da bude proširivanje demokratskog sistema na sve oblasti društvenog života, a pre svega na oblast proizvodnih, odnosno društveno-ekonomskih odnosa. Drugim rečima, u uslovi- ma kad su sredstva za proizvodnju nacionalizovana, parlament bez radničkog samoupravljanja bio bi isto što i jednopartijski politički sistem socijalizma zasnovan na etatičkom obliku društvene svojine.

Ljudi konzervativno-dogmatskih shvatanja koji jedino u političkom pluralizmu građanskog društva vide mogućnost demokratskog ispoljavanja čoveka ne shvataju da je takav politički pluralizam — i pored progresivne istorijske uloge koju je odigrao u razvitku demokratske misli čovečanstva — ipak ostao i oblik ograničavanja istinskog i autentičnog društvenog pluralizma koji se zasniva na zajednicama stvarnih interesa. Politički pluralizam priznaje u društvu slobodu samo za određene interese, a druge potiskuje i guši.

Štaviše, sa gledišta slobodnog i demokratskog ispoljavanja raznovrsnih parcijalnih i zajedničkih društvenih interesa, politički pluralizam građanskog društva nije ništa drugo nego oblik nasilnog ograničavanja ispoljavanja onih parcijalnih i zajedničkih društvenih interesa koji su u suprotnosti sa interesima vladajuće klasne i političke strukture građanskog društva. A demokratski oblik tog nasilnog ograničavanja moguć je samo dotle dok se ugnjetene mase ne počnu buniti protiv takvog ograničavanja njihovih interesa. U takvim slučajevima tada često nastaju političke krize, pa čak i revolucionarne situacije, u kojima strada u prvom redu upravo takav politički pluralizam koji nije bio sposoban da obezbedi stabilnost vladajućeg klasnog sistema.

Naravno, ako se već tako kritički posmatra parlamentarni sistem političke države građanskog društva, to jest društva ka-

pitalističke epohe, onda nikako ne treba da se gube iz vida i njegove pozitivne strane. U poređenju sa bilo kojim drugim političkim sistemom države kapitalističkog društva, parlamentarni sistem obezbeđuje daleko najviše slobode građaninu, a time i daleko najveću mogućnost radničkoj klasi i progresivnim snagama da se bore za jačanje svog društvenog uticaja i svojih društvenih pozicija. Štaviše, u pojedinim zemljama tog sistema došlo je do izvesnih dubljih društvenih promena koje — ako i ne znače uspostavljanje socijalističkih odnosa u društvu — bar olakšavaju borbu za njih. Stoga radnička klasa ima interesa da brani parlamentarni sistem od svih antidemokratskih snaga.

Međutim, ne možemo prihvatiti teze koje se u poslednje vreme, u savremenoj ideološkoj borbi koja se vodi u okviru postojećih svetskih suprotnosti, veoma mnogo lansiraju, a koje se svode na zastupanje dogme da su parlamentarni sistem i njegov politički pluralizam većito i najbolje rešenje za radničku klasu, za društveni progres, za ceo svet. Takva dogma je izrazito reakcionarna jer se njom pokušava da se nametanjem buržoaskog političkog sistema nametne vladavina centralizovanog državnog aparata, pa čak i kapitalistički sistem proizvodnih odnosa i da se time istovremeno zatvori svaka perspektiva borbe za demokratska prava na bazi socijalističkih društvenih odnosa, koja treba da budu neuporedivo veća od onih koja čoveku može da pruži građansko društvo i parlamentarni sistem. Jer, bez obzira na to kakvu je ulogu parlamentarni sistem odigrao u relativnom proširivanju demokratskih i ljudskih sloboda, on je u svojoj suštini još uvek sistem otuđivanja čoveka od neposrednog upravljanja društvom, to jest sistem nametanja monopola vrhova parlamentarne i vanparlamentarne vlasti u upravljanju društvom. A, s druge strane, bez obzira na to što savremena mlada socijalistička praksa zaostaje u izgradnji svog demokratskog političkog sistema, ona ipak uspostavlja — negde brže negde sporije, negde sa više negde sa manje dogmatskih i drugih ideoloških opterećenja prošlosti — društveno-ekonomske i druge pretpostavke za progres u socijalnim i političkim odnosima među ljudima.

Prema tome, ima razloga da branimo parlamentarni sistem i politički pluralizam kada ga napadaju reakcionarne snage buržoaskog društva, ali nema nikakvog razloga da taj sistem prikazujemo kao neki ideal demokratije i slobode čoveka. Ima razlo-

ga da podržimo komunističke partije koje su se orijentisale na to da se u okviru sistema političkog pluralizma bore za jačanje društvenog uticaja radničke klase i koje u tom okviru pronalaze puteve borbe za socijalizam. Ali nema razloga da takav put proglašavamo za jedini mogući ili nezamenljivi put ka demokratiji socijalističkog društva.

Samo će istorija dati konačne odgovore na sva takva i slična otvorena pitanja. Ali upravo zato i međunarodni odnosi savremenog sveta treba da se demokratizuju. A to, između ostalog, znači da ni jedan sistem nije tako dobar da se on sme silom ili pritiskom nametati drugim narodima, odnosno niko nema pravo da ograničava slobodu bilo kog naroda da sam sebi bira puteve društvenog i demokratskog progressa. Savremeni svet je još daleko od takvog cilja. Ali borba za ostvarivanje tog cilja je jedan od bitnih uslova i za jačanje demokratskih procesa u svakoj pojedinoj zemlji.

5. JEDNOPARTIJSKI SISTEM I SAMOUPRAVLJANJE

Kad kažemo da društveno-ekonomskim odnosima socijalističkog samoupravljanja kao njihov politički sistem ne odgovara politički pluralizam građanskog društva, istovremeno moramo da dodamo da im ne odgovara ni jednopartijski sistem kao specifična varijanta tog sistema. Time nikako ne želim da kažem da je jednopartijski sistem a priori manje demokratsčan od višepartijskog sistema. Istorija je pokazala da jednopartijski sistem može da odigra i da je u određenim uslovima odigrao i veoma progresivnu i demokratsku ulogu. Baš u naše doba istorija često imperativno nameće jednopartijski sistem kao oblik borbe za nacionalno oslobođenje i za društveni progres. A nameću ga — u većoj ili manjoj meri — i socijalističke revolucije kao element početne strukture diktature proletarijata. Štaviše, teško je pretpostaviti da bi u Sovjetskom Savezu posle oktobarske revolucije bilo moguće bez takvog sistema izvršiti sve one velike društvene promene i izgraditi sve one ekonomske pretpostavke koje su bile neophodne kao polazna tačka razvoja socijalizma. Naravno, time ne želim da pravdam njegove deformacije koje su se izrazile u obliku staljinizma, nego govorim o istorijskoj uslovljenosti tog sistema kao takvog i o njegovoj ulozi u stvaranju realnih pretpostavki za socijalistički razvoj društva. Na kraju

krajeva, kritika staljinizma koja ne vidi i tu stranu istorijskih zbivanja očigledno ne može biti objektivna kritika.

Prema tome, mi ne odbacujemo jednopartijski sistem zbog toga što bismo hteli da negiramo svaku njegovu pozitivnu istorijsku ulogu, nego zato što je on nespojiv sa društveno-ekonomskim i demokratskim odnosima socijalističkog samoupravljanja i sa njegovim demokratskim pluralizmom samoupravnih interesa. Osim toga, jednopartijski sistem je utoliko podložniji deformacijama ukoliko se više udaljava od početnih faza revolucije.

Neki inostrani, pa i naši domaći posmatrači političkih zbivanja u Jugoslaviji, zbog specifične društvene uloge Saveza komunista Jugoslavije, tumače naš sistem samoupravne demokratije kao jednopartijski sistem. Takvi ljudi ili ne vide duboke razlike koje postoje između našeg političkog sistema i jednopartijskog sistema ili namerno pripisuju našem samoupravnom sistemu svojstva koja on nema. Jer sistem socijalističke samoupravne demokratije razvija se upravo kao negacija partijskog političkog monopola, bez obzira na to da li je taj monopol izražen u obliku višepartijskog ili u obliku jednopartijskog sistema.

Sa društveno-istorijskog stanovišta posmatrano, jednopartijski sistem je nastao kao oblik specifično preobraženog političkog sistema koji je pozajmljen od buržoaske države epohe kapitalizma. On, u stvari, vrši istu ulogu koju vrši i višepartijski sistem građanskog pluralizma, s tom razlikom što se u političkoj vlasti ne smenjuju vrhovi nekoliko političkih partija, nego tu ulogu kontinuirano vrši jedna partija. U suštini, tu i ne postoji naročito velika razlika, jer ni među partijama građanskog društva — ako se izuzmu revolucionarne partije radničke klase — ne postoje velike razlike u odnosu na postojeći društveni sistem.

Međutim, jednopartijski sistem je nužno, pa čak i u većoj meri nego politički pluralizam, podložan ozbiljnim deformacijama raznih vrsta. U njemu se javlja pre svega tendencija personalne unije vrha partije sa državnim izvršnim aparatom i tako on postaje instrument delovanja tehnobirokratskih tendencija u društvu. U takvim slučajevima jednopartijski sistem može da postane veoma volontaristički arbitar razrešavanja društvenih protivnočnosti i konflikata. Na taj način jednopartijski sistem od oružja klase može postepeno da se pretvori u oružje tehnobirokratske vladavine nad klasom i društvom. Tu opasnost su predvideli još Pariska komuna i Marks, ali ona nikada nije bila ak-

tuelnija nego što je danas, to jest u savremenoj socijalističkoj praksi.

Naravno, takav razvoj nije nužan. Jer, da li će se jednopartijski sistem razvijati u pravcu sve tešnijeg povezivanja vodećih društvenih snaga sa radničkom klasom i sa najširim masama naroda u demokratskim međusobnim odnosima ili će se odvajati od masa i u sve većoj meri postajati instrument tehnobirokratskog despotizma, to zavisi od više faktora — od subjektivne orijentacije vodećih snaga socijalizma, od oblika i intenziteta demokratske povezanosti avangarde sa klasom, od karaktera odnosa partije i izvršnih organa države i društva, od odnosa moći društvenih snaga i intenziteta unutrašnjih suprotnosti i protivnočnosti, od pritiska spoljnih snaga i od drugih sličnih faktora.

I naša socijalistička revolucija je u svojoj prvoj fazi u određenoj meri bila uspostavila jednopartijski sistem revolucionarne demokratije, mada nikad u njegovoj „klasičnoj” staljinističkoj formi. Jer, koliko god da je Komunistička partija Jugoslavije bila autoritativna u našem društvu, ona je tu svoju ulogu uvek delila sa svim drugim demokratskim političkim snagama koje su bile udružene i organizovane u Narodnooslobodilačkom frontu. Ceo dalji razvitak tog našeg političkog sistema bio je povezan sa upornom borbom upravo vodećih socijalističkih snaga našeg društva protiv tendencija uspostavljanja tehnobirokratskog monopola vlasti nad društvom. A sa razvitkom samoupravne demokratije sve više se sužavala potreba za daljim opstankom takvog političkog sistema. Doduše, elementi jednopartijskog sistema u sistemu državne vlasti kod nas su još uvek prisutni, ali samo u onoj meri u kojoj ih objektivno nameću potrebe zaštite revolucije i slobodnog daljeg razvoja socijalističkog samoupravljanja, opstanka i slobodnog daljeg razvoja samoupravnog socijalističkog društva, o čemu će kasnije biti reči.

Bitno se promenio i društveni položaj Saveza komunista Jugoslavije. Radikalno je raskinuta personalna unija i drugi oblici spajanja izvršnih organa Saveza komunista i izvršnih organa države i društva. Zauzet je odlučan stav da Savez komunista kao avangarda radničke klase ne može položaj vodeće idejne i političke snage u društvu da stiče i da stekne preuzimanjem uloge državnih izvršnih organa, nego kao kreativna snaga u sistemu socijalističkog samoupravljanja i u delegatskom sistemu, i to pre svega svojim uticajem u masama. U tom smislu Savez komunista je postao jedan od najsnažnijih stubova demokratije no-

vog tipa — demokratije pluralizma samoupravnih interesa. Time je Savez komunista izgubio i karakter klasične političke stranke koja se bori za svoj politički monopol u konkurenciji sa drugim političkim snagama. Savez komunista ne vlada putem političkog monopola, nego izražava jedan specifičan, ali društveno-istorijski veoma značajan oblik interesa radničke klase, a samim tim i interesa svih radnih ljudi i društva — u sistemu samoupravljanja i vlasti radničke klase i radnog naroda koji se zasniva na demokratskom pluralizmu interesa samoupravnih subjekata. A to znači da je naš politički sistem prekinuo pupčanu vrpču ne samo sa političkim pluralizmom građanskog društva, nego i sa jednopartijskim sistemom početnih faza socijalističke revolucije, a pogotovo sa onim sistemom koji je, u većoj ili manjoj meri, izraz dominacije tehnobirokratskog aparata nad društvom.

Naše društvo je moralo to da učini čim se, nasuprot ovekovčanju državno-svojinskog oblika socijalističkih proizvodnih odnosa, opredelilo za samoupravljanje i samoupravno podružvljanje državne svojine. Jednopartijski sistem staljinističkog tipa nastao je prostim prenošenjem mehanizma građanskog parlamentarizma na sistem socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa. Time je jednopartijski sistem iz političkog sistema građanskog društva preneo, pored drugih, posebno dva elementa koji ga čine nespojivim sa sistemom samoupravljanja. Prvo, jednopartijski politički sistem je, kao i građanski parlamentariizam, odvojio čoveka od neposrednog upravljanja društvom. Drugo, svodeći ulogu čoveka na ulogu političkog građanina, jednopartijski politički sistem ga je time pretvorio samo u birača ljudi, a ne i interesa, pa građanin prilikom izbora prenosi generalno ovlašćenje za upravljanje društvom i njegovim sopstvenim interesima na političke i državne izvršne faktore i organe.

Takav sistem je u Sovjetskom Savezu Staljin razvio do njegovih krajnjih konsekvencija uspostavljanjem svoje lične vlasti. Posle Staljinove smrti sovjetsko društvo je sa priličnim radikalizmom likvidiralo mnoge negativne posledice takvog sistema, pa i sam sistem je u znatnoj meri demokratizovan, što nesumnjivo jača uticaj masa na upravljanje društvom.

Između Lenjinovog i Staljinovog koncepta političkog sistema socijalističke države postojalo je duboko razmimoilaženje. Baza i suština Lenjinovog koncepta vlasti sovjeta jeste neposredna demokratija kao oblik neposrednog učešća radnih ljudi

u upravljanju društvom putem njihovih delegata koji su stalno odgovorni bazi koja ih je izabrala.

U svoje vreme Lenjin je o konceptu vlasti sovjeta pisao: „... on (sistem sovjeta) omogućava čvrstu vezu s najrazličitim profesijama, olakšavajući time, bez birokratije, najrazličitije, najdublje reforme... on pruža mogućnost da se sjedine korisnost parlamentarizma s korišću neposredne demokratije...”⁵

Lenjinova citirana misao, doduše, nije razrađena do svojih pravih konsekvencija niti je to u tadašnjim uslovima mladog sovjetskog društva mogla da bude, ali je jasno da je njena suština upravo neposredna demokratija, to jest samoupravljanje. U suštini, Lenjinov koncept sovjeta bio je jedan oblik samoupravne demokratije. Taj sistem Lenjin je dopunjavao, kako sam kaže, elementima parlamentarizma, to jest odlučivanjem u telima skupštinskog tipa koja su se demokratski formirala od delegata radničkih i seljačkih sovjeta. Mislim da je naš sistem samoupravne demokratije i delegatskih skupština blizak takvom Lenjinovom konceptu, s tim što je šire razrađen i primenjen na svim područjima društvenog života.

Međutim, u uslovima zaostalosti kakvu je oktobarska revolucija nasledila od carske Rusije, Lenjin i sovjetsko društvo nisu mogli snažnije da razviju, a još manje da ostvare taj revolucionarni demokratski koncept. A živa društvena praksa koja je posle Lenjinove smrti pred vodeće revolucionarne snage sovjetskog društva postavila neslućeno teške probleme taj koncept je najpre deformisala, a zatim ga definitivno ukinula. Umesto Lenjinovog koncepta neposredne demokratije, Staljin se odlučio za jedan koncept posredne demokratije, to jest u suštini je preuzeo klasični politički sistem buržoaske države i njegov politički pluralizam, s tim što je jednoj partiji dao onu ulogu koju u parlamentarnoj buržoaskoj državi ima višepartijski sistem. Vremenom, pod pritiskom unutrašnjih društvenih konflikata, pragmatizma i autokratskog voluntarizma, pojavile su se i negativne posledice tog zaokreta. One su se izrazile u nizu i takvih deformacija kao što su kult ličnosti, lična vlast, politički voluntarizam i slično, koje je sovjetsko društvo kasnije osudilo. Odvajajući na taj način radnika i građanina od uticaja na rešavanje problema u domenu njihovih neposrednih i opštih društvenih

⁵ V. I. Lenjin, *Izabrana dela*, tom 11, „Kultura”, Beograd, 1960, str. 335—336.

interesa, Staljin je učinio korak upravo suprotan Marksovom upozorenju da radnička klasa u svom političkom sistemu mora da se obezbedi od svoje sopstvene birokratije. A sama unutrašnja dijalektika tog procesa neizbežno je morala dovesti i do onih najtežih ekscesa koje je razotkrio i osudio Dvadeseti kongres KPSS.

Staljinov koncept političkog sistema socijalističke države imao je, pored drugih, i tu negativnu posledicu što je za nekoliko decenija zakočio razvoj marksističke teorije o političkom sistemu socijalističkog društva. Staljin je uspeo da u tom pogledu nametne jedan kompleks dogmi, koji je prvi put bio narušen tek 1948. godine — otvorenim sukobom Staljina i Komunističke partije Jugoslavije i kasnijim razvitkom jugoslovenske socijalističke samoupravne demokratije. A u najnovije vreme se u stvaralačke aktivnosti na tom području uključio širi krug marksista i komunističkih partija.

Dakako, nije zadatak marksizma da veštački konstruiše subjektivističke nacрте socijalističke demokratije. Ali je njegov zadatak da otkriva objektivne zakonitosti socijalističkih proizvodnih odnosa i njihov uticaj na karakter političkog sistema. A polazna tačka i osnova takvog istraživanja ne mogu biti nikakve veštačke konstrukcije, nego društveni položaj i objektivne istorijske težnje one klase koja jedina može stihijski, po svom klasnom položaju, i svesno, po saznanju svojih interesa, da bude vodeći nosilac borbe za socijalizam u svim njegovim socijalnim, demokratskim, kulturnim i humanističkim izražajima, to je radnička klasa.

Ali i sa pojmom radničke klase desile su se slične metamorfoze kao sa pojmom građanina. Za dobar deo savremenog marksizma radnička klasa je postala apstraktni politički subjekt koji ne vlada, ali u ime kojega može da se vlada. Ni taj deo marksista nije mnogo naučio od Marksovih upozorenja da radnička klasa mora da se čuva sopstvene birokratije. Oni taj problem jednostavno rešavaju time što rukovodeću ulogu državnog i partijskog aparata prosto poistovećuju sa vodećom ulogom radničke klase. I tako sadržina pojma radničke klase više nije konkretan radnik u određenim proizvodnim odnosima, u određenim odnosima sa drugim radnicima, u određenom društvenom položaju i sa svim i svestranim interesima, težnjama i društvenim potrebama koje mu takav položaj nameće. Sadržinu pojma radničke klase i njene društvene uloge po toj teoriji

čini dogmatiziranje društvene svojine kao državne svojine, a samim tim i nužnost centralizovane države, rukovodeće uloge državnog i partijskog aparata, državno određivanje plata i monopol centralizovane države u raspolaganju društvenim kapitalom. Takav sistem se zatim poistovećuje sa opštim zakonitostima, a klasni interesi i težnje konkretnog radnika koji se izražavaju kao zahtev radnika da sam upravlja uslovima, sredstvima i plodovima svog rada diskredituju se, odnosno kvalifikuju se kao odstupanje od opštih zakonitosti i kao „revizionizam”, iako se upravo u tom zahtevu objektivno izražava socijalistički proizvodni odnos.

Razume se, kad takva teorija pretvori pojam radničke klase u pojam apstraktnog političkog subjekta i kad vladavinu tog subjekta poistovećuje sa centralizovanom državom, onda se takvim odnosima mora potčiniti i politički sistem. U tom slučaju prvenstveni cilj političkog sistema nije u tome da uspostavi društveno-ekonomske i demokratske uslove u kojima će taj konkretni radnik, o kome sam napred govorio, moći slobodno i samoupravno da ostvaruje svoje klasne interese i težnje, nego je u tome da obezbeđuje funkcionisanje centralizovane državne mašinerije. A takva dogmatska teorija suštinski je uticala na razvoj političkih sistema savremenog socijalizma. Doduše, i nju je život preobražavao i dalje je preobražava, ali je ona nanela socijalističkoj praksi — a pogotovo razvoju socijalističke demokratije — prilično štete.

Posledica takvog stanja stvorenog proteklih decenija u oblasti marksističke teorije jeste ozbiljno zaostajanje u razvoju specifičnih formi demokratskog sistema socijalizma. I upravo na toj činjenici danas one političke snage koje tobož u ime odbrane demokratskih i ljudskih sloboda brane sistem kapitalističkih proizvodnih odnosa zasnivaju svoju ideološku borbu protiv socijalizma. A, s druge strane, i relativno široki krugovi progresivne inteligencije zbog toga u znatnoj meri gube perspektive slobode u socijalističkom sistemu. Mnogi od njih padaju u donkihotsko idealizovanje građanskog parlamentarnog sistema koji u takvim idealizovanim oblicima nije postojao niti postoji — a u svom realno postojećem obliku rođen je u epohi kapitalizma i u cilju odbrane njegovog opstanka — umešto da se bore za izgradnju specifičnog naprednijeg demokratskog sistema koji odgovara potrebama i uslovima socijalističkih proizvodnih odnosa.

A upravo borba za napredniji demokratski sistem socijalizma treba da bude naša orijentacija. Socijalistička praksa je pokazala kakve sve slabosti i opasne prepreke sobom nosi isključiva orijentacija na jednopartijski politički sistem. Najveća opasnost takvog sistema za nas bila bi ako bi i sam Savez komunista postao sastavni deo, pa čak i prirepak tehnobirokratskog monopola. Jer mehanizam tog monopola je po svojoj suštini i prirodi konzervativan, pa zato i samom radničkom pokretu nameće konzervativnu ideologiju. Stoga našem sistemu samoupravnog pluralizma takav sistem pre svega ne odgovara upravo po svojoj mašineriji. Svaki politički sistem koji bi uspostavio situaciju i odnose u kojima bi Savez komunista upravljao društvom u ime, a time i umesto naroda ili u ime, a time i umesto radnika i radnih ljudi neizbežno bi u našim uslovima morao doći u konflikt sa realnošću samoupravnih prava našeg radnog čoveka i građanina, koji o većini svojih interesa odlučuje, odnosno počinje da odlučuje neposredno, bilo svojim ličnim izjašnjavanjem bilo putem svojih delegacija i delegata.

Dakako, to ne bi bila cela istina ako tome ne bih dodao da se naše socijalističko društvo još uvek nalazi u prelaznim razvojnim fazama, što nameće i prelazne oblike i sredstva. Kao takvo ono teži da učini što brže korake na putu progresa, ali ipak ne može da preskače etape niti odnose koje nameću objektivne društveno-istorijske zakonitosti. Zato ne bismo bili realni ako ne bismo videli i priznali da naš sistem socijalističke samoupravne demokratije sadrži i da mora da sadrži i elemente političkog pluralizma i elemente jednopartijskog sistema. Prvi su već u velikoj meri postali sastavni deo i specifičan vid samoupravnog pluralizma, a drugi su više jedna prolazna realnost koju nameću istorijski uslovi.

Ta realnost se izražava pre svega u činjenici da Savez komunista Jugoslavije kao avangardna snaga radničke klase i socijalističke revolucije nosi i mora da nosi posebnu odgovornost za odbranu revolucionarnih tekovina i za slobodan i nezavisan dalji razvoj naše revolucije na osnovi slobodne stvaralačke aktivnosti samoupravljajuća. Zato Savezu komunista Jugoslavije naš politički sistem daje specifičnu poziciju u sistemu vlasti koja se izražava i u određenim takvim formalnim pravima Saveza komunista Jugoslavije kao što je pravo da — u okviru delegacije SSRN — ima i svoju delegaciju u skupštinama preko koje saraduje sa drugim samoupravnim delegacijama. Osim toga, naš

Ustav predviđa i štiti vodeću idejnu i političku ulogu Saveza komunista Jugoslavije u našem društvu, koja nije uvek samo idejna i politička, nego se ispoljava i u raznim oblicima direktnog uticaja na ključne pozicije socijalističkog sistema. Takva uloga je neophodna upravo zato da bi Savez komunista Jugoslavije mogao da nosi svoju specifičnu istorijsku odgovornost, o kojoj sam napred govorio, a koja je utvrđena i Ustavom.

Međutim, takva vodeća uloga sama po sebi nije neizbežno povezana sa jednopartijskim sistemom. Pošto naš Ustav priznaje vodeću ulogu radničke klase i njenih neposrednih i istorijskih interesa u našem društvu, prirodno je da takvu ulogu priznaje i njenoj avangardi. Ali takva uloga Saveza komunista ne daje mu pravo na politički monopol u sistemu vlasti. Vlast, načelno, proizlazi neposredno iz samoupravne demokratije radnih ljudi, kroz delegatski sistem, a Savez komunista kao deo samoupravnog sistema jedan je od najznačajnijih faktora društvenog uticaja na oblikovanje svesti samoupravljajuća i delegatskih tela. U toj svojoj ulozi Savez komunista, načelno, deluje pre svega kao nosilac specifičnog društvenog interesa u okviru pluralizma samoupravnih interesa.

Ali, kao što je napred rečeno, u jednoj oblasti vodeća uloga Saveza komunista izražava se i kao element vlasti, pa zato i može da se govori o elementima jednopartijskog sistema. Takva uloga Saveza komunista ograničava se isključivo na jedno usko područje koje je od kardinalnog značaja za opstanak i dalji progres našeg socijalističkog društva. Reč je o vlasti radničke klase i radnih ljudi uopšte koja obezbeđuje takav položaj i slobodu naše radničke klase i radnih ljudi da mogu u okvirima samoupravne demokratije dalje da izgrađuju socijalističko društvo u skladu sa svojim neposrednim i dugoročnim interesima. Kao avangarda radničke klase u tom sistemu vlasti, Savez komunista Jugoslavije ima posebnu političku odgovornost u društvu, koju, dakako, deli sa svim drugim socijalističkim društvenim snagama, ali u kojoj je upravo vodeća i koheziona uloga neophodno potrebna.

Upravo zbog toga, to jest u cilju zaštite tekovina socijalističke revolucije, Savez komunista se borio i bori se za to da — zajedno sa svim drugim socijalističkim snagama — obezbedi neposredni uticaj na one ključne pozicije državne vlasti od kojih zavisi opstanak, stabilnost i dalji slobodan razvoj našeg socijalističkog društva. Samo u tom smislu može da se govori

o elementima jednopartijskog političkog sistema i u našem društvu.

Takvu odgovornost za ključne pozicije državne vlasti Saveza komunista Jugoslavije mora da preuzme na sebe. Ako Savez komunista ne bi to učinio, odrekao bi se revolucije za koju se sam borio i koju je pokrenuo, vodio i ostvario predvođeci najšire mase radničke klase, seljaka i demokratske inteligencije, koje su mu u toj borbi dale svoje poverenje. Od takve uloge Saveza komunista zavisi stabilnost našeg socijalističkog samoupravnog društva. Stoga moramo i dalje da se odlučno borimo protiv svih pokušaja da se ta uloga Saveza komunista oslabi. Jer nema nikakve sumnje da stvarni efekat pokušaja slabljenja te uloge Saveza komunista može da bude samo jedan — potkopavanje tekovina revolucije i rušenje samog sistema socijalističkog samoupravljanja u našem društvu.

Međutim, jasno je da će sa slabljenjem političke uloge antisocijalističkih i antisamoupravnih snaga, koje je, inače, istorijski neizbežno, slabiti i odumirati i taj elemenat jednopartijskog sistema i takva specifična uloga Saveza komunista. A dugoročna stvaralačka uloga Saveza komunista je pre svega u njegovoj aktivnosti i sposobnosti da teorijski, odnosno naučno sagledava objektivne zakonitosti kretanja i razvoja socijalističkog društva i da ta kretanja svakodnevno povezuje sa težnjama i interesima samoupravnih subjekata, kako u okviru njihovih parcijalnih interesa tako i u međuzavisnosti tih interesa sa zajedničkim neposrednim i dugoročnim interesima samoupravnog socijalističkog društva, kao i da angažuje široke radne mase u borbi za ostvarivanje ciljeva koji proizlaze iz takvih saznanja.

A to znači da naš politički sistem ne samo da nije jednopartijski sistem, nego on isključuje takav sistem kao što isključuje i višepartijski pluralizam građanskog društva. Jer samoupravljanje i samoupravna demokratija ne podnose politički monopol nikakvih snaga izvan demokratski integrisanog sistema društvenog samoupravljanja. Štaviše, upravo iz te samoupravne demokratske integracije razvija se i organizacija same države i njenih najviših izvršnih organa. A ukoliko je u tom državnom sistemu još uvek prisutan elemenat jednopartijskog sistema, on, u stvari, predstavlja samo instrument odbrane opstanka i daljeg razvoja samoupravnog i demokratski integrisanog socijalističkog društva. Ukoliko bude stabilniji sam sistem sa-

moupravne demokratije, utoliko manje će se ispoljavati i taj elemenat jednopartijskog sistema.

Zbog svega toga prihvatanje političkog pluralizma građanskog društva ili njegove jednopartijske varijante bilo bi za naše samoupravno društvo izrazito reakcionaran korak nazad. Ono što nam predstoji jeste pre svega dalja borba za demokratizaciju društva na osnovama samoupravljanja radnog čoveka i građanina. Jer samo takav društveni položaj radnih ljudi vodi ka odumiranju i ukidanju klasnog sistema u društvu uopšte, a time i ka demokratiji i slobodi za sve.

III. O NEKIM VIDOVIMA IDEOLOŠKE BORBE OKO DEMOKRATIJE I POLITIČKOG SISTEMA SOCIJALIZMA

1. SAVREMENA SOCIJALISTIČKA PRAKSA I DEMOKRATIJA

Kad se kritički postavljamo prema parlamentarnom sistemu, mi se, u stvari, istovremeno jasno idejno, teorijski i praktično razgraničavamo sa političkim sistemom buržoaskog društva, koji kao sistem u prelaznim fazama socijalizma preuzima — u većoj ili manjoj meri — i socijalistička država, bilo da je reč o njegovoj jednopartijskoj ili višepartijskoj varijanti. Time mi, naravno, ne zauzimamo paušalno odbojan stav prema takvim sistemima, a pogotovo ne sa pozicija neke ideološke isključivosti. Naprotiv, mi pri tome i te kako imamo u vidu da su takvi sistemi ne retko u istoriji odigrali veoma progresivnu ulogu i da takvu ulogu i danas u određenim delovima sveta i u određenim uslovima i dalje imaju. Međutim, isto tako je poznato da su takvi sistemi u prošlosti bili i da su često i danas politički oblik i veoma reakcionarnih klasnih, društvenih i političkih odnosa uopšte. S druge strane, prihvatanje stava da se sa takvim sistemima istorija demokratije i ljudske slobode završava bilo bi izraz krajnjeg konzervativizma. A upravo takvi koncepti i stavovi se uvek iznova javljaju u ideološkoj i političkoj borbi u savremenom svetu — od prvog dana socijalističke prakse.

Revolucije su uvek bile optuživane za neslobodu, iako su one i nastajale upravo zbog toga da bi ukinule neslobodu. A kontrarevolucije su se u borbi protiv njih pozivale na „slobodarstvo”, iako one samo nasiljem mogu da se nametnu i da se održe. I francuski i drugi evropski kontrarevolucionari su u borbi za svoje nazadne ciljeve prebacivali francuskoj revoluciji

teror i odsustvo sloboda. A upravo je ta revolucija — zajedno sa drugim buržoasko-demokratskim revolucijama u Evropi i Americi — stvorila uslove, pa čak i oblike onoj demokratiji kojom se danas ponose građanski političari Zapadne Evrope.

Sa istih reakcionarnih političkih pozicija i našu revoluciju od njenog prvog dana napadaju da, navodno, nije demokratska i da ograničava ljudska prava. I upravo zato da bismo odbili takve ideološke kampanje, mi se moramo jasno razgraničiti sa političkim sistemima sa čijih pozicija se vrše napadi na naš društveno-politički sistem. To je i glavni razlog što sam u ovoj raspravi posvetio prilično prostora kritičkoj analizi onih političkih sistema sa čijih pozicija se već tri decenije vode ideološke i političke kampanje protiv jugoslovenskog sistema socijalističkog samoupravljanja i samoupravne demokratije.

Potpuno je jasno da se pitanje političkog sistema, a posebno partijskog pluralizma, ne može na isti način postavljati u parlamentarnoj građanskoj državi u kojoj se radnički pokret s pravom bori za to da i u okviru tog sistema i kroz njegovu odbranu ostvari određene socijalističke ciljeve ili u zemlji krajnje zaoštrenih društvenih suprotnosti ili u zemlji gde je socijalizam pobeđio oružanom revolucijom i gde bi vraćanje na politički pluralizam parlamentarnog tipa moglo da znači ponovno vraćanje u stare društvene suprotnosti. Prema tome, kada zauzimamo kritički stav prema višepartijskom i jednopartijskom sistemu, mi to činimo zato što ti sistemi ne odgovaraju našem samoupravnom socijalističkom društvu, ali ne poričemo njihov progresivni značaj za zemlje sa *drukčijim* sistemom proizvodnih odnosa, pa i za radničke pokrete koji se bore za socijalizam u okviru takvog sistema. Mi nikad nismo bili izvoznici revolucije, pa ni socijalističkog samoupravljanja, ali ne želimo ni da uvozimo modele koji ne odgovaraju potrebama jednog samoupravnog i demokratskog socijalističkog društva.

Za dogmatičare političkog pluralizma buržoaske države kao da se istorija demokratije zaustavila za sva vremena na buržoaskom sistemu demokratije, a da je, navodno, svaki drugi oblik političkog sistema suprotan demokratiji. Pri tome se zaboravlja da su u istoriji čovečanstva postojali i drugi oblici demokratije sa ne manje slobode od one koju daje oblik parlamentarne demokratije. A, na sreću, ima i biće mnogo demokratskih sistema koji su i koji će biti mnogo demokratskiji od buržoaske parlamentarne države. Nema sumnje da bi se progresivne snage

čovečanstva našle u reakcionarnom defetizmu ako bi smatrale da je parlamentarna demokratija vrhunac slobode čoveka.

Naravno, kritika ograničenosti određenih demokratskih prava i ljudskih sloboda u svetu uopšte, pa i u savremenoj socijalističkoj praksi je nužna i opravdana, jer ni jedna zemlja nije bez „mane“ u oblasti demokratskih i ljudskih prava. Takva kritika je progresivna pogotovo onda kada je usmerena protiv fašističkih i drugih sličnih reakcionarnih političkih sistema buržoaske države koji radnom čoveku i građaninu ne obezbeđuju čak ni ona demokratska prava i slobode koja mu obezbeđuje klasični parlamentarni sistem. Ali, kada se rešenje problema traži u kalemljenju političkog sistema buržoaske države na socijalistički sistem koji je nikao iz revolucije, onda je to izrazito reakcionarna politička akcija. A reakcionarnost takvih akcija dolazi do izražaja pogotovo onda kada one pokušavaju da se nametnu jednom takvom demokratskom sistemu kakav je naš sistem socijalističkog samoupravljanja. Jer taj sistem ne prizna je niti ikome može da prizna, u ime tobožnjeg obezbeđivanja neke apstraktne slobode, ne samo pravo na eksploataciju i potčinjavanje drugog čoveka, nego ni pravo jednoj, dvema ili nekoliko političkim partijama da prisvajaju monopol na političku vlast nad ljudima i uopšte nikakvo pravo koje otuđuje čoveka od neposrednog upravljanja sobom, svojim radom i njegovim plodovima, kao i društvom. Ali upravo zato taj sistem ogromnoj većini građana, to jest svima koji rade, odnosno žive od svog rada, praktično otvara nova područja demokratije i ljudske slobode.

Jer, na kraju krajeva, postavlja se pitanje: koje demokratsko pravo i koja sloboda može da zameni ona demokratska prava i one slobode čoveka koje mu omogućuju da — oslobođen sistema klasne eksploatacije i političkog potčinjavanja sistemu centralizovane države — sam odlučuje o uslovima, sredstvima i plodovima svog rada i stvaranja, a samim tim i o društvenim uslovima u kojima živi i radi. Takva samoupravna sloboda obezbeđuje i slobodu lične svojine, ali takve svojine koja izražava pravo svakog građanina da slobodno raspolaže plodovima svog rada, a ne tuđe.

Ako se iz tog ugla posmatra problem sloboda i prava, onda je očigledno da kampanje za takozvanu zaštitu ljudskih sloboda — kad se one svedu na nametanje sistema partijskog plura-

lizma ili jednopartijskog sistema i bez obzira na to da li su nosioci tih kampanja toga svesni ili nisu — ne pomažu razvitak demokratije, nego ga, naprotiv, sprečavaju, odnosno ograničavaju, svode na ona politička prava koja čoveku priznaje građanski parlamentarizam. A ta prava koja priznaje građanski parlamentarizam — pošto su istorijski proizvod borbe za uspostavljanje i održavanje vladavine privatno-sopstveničkog kapitala — nesravnjivo su uža od onih koja ima naš radni čovek-samoupravljač, a pogotovo od onih koja mu može pružiti budući razvoj socijalističkog samoupravljanja.

Prema tome, kritika ograničenosti demokratskih prava u našem društvu koja dolazi sa pozicija obogotvorenja buržoaske demokratije, odnosno njenog političkog sistema, svodi se na nastojanje — hteli to njeni autori ili ne — da se našem socijalističkom društvu i samoupravnoj demokratiji nametne takav politički sistem koji bi neminovno značio ukidanje prava na samoupravljanje i drugih samoupravnih i demokratskih prava i sloboda radnog čoveka. Jer, ako postoji sloboda borbe za monopol na političku vlast, onda ne može postojati sloboda samoupravljanja. Tu se, očigledno, radi o vidu ideološke i političke borbe ne „za“ ili „protiv“ demokratskih prava i ljudskih sloboda, nego o borbi socijalističkih i antisocijalističkih snaga, odnosno o borbi socijalističkog samoupravljanja i njegovih protivnika, čemu nasedaju i neki dobronamerni, stvarnoj slobodi, doduše, privrženi ljudi, ali koji se ne snalaze u pogledu društveno-istorijske sadržine savremenih političkih kretanja. Što se nas tiče, za nas nema nikakvog daljeg progressa demokratije osim na tlu socijalizma i socijalističkog samoupravljanja, bez obzira na to što je taj proces, pod pritiskom društvenih i političkih unutrašnjih i svetskih suprotnosti, još uvek ometan i ograničavan.

No, bez obzira na društveno-istorijski značaj takvih ideoloških borbi, postavlja se pitanje da li u savremenoj socijalističkoj praksi postoji problem demokratskih prava i ljudskih sloboda. Nema sumnje da postoji. Razlozi postojanja tog problema su u nekim društveno-istorijskim zakonitostima, ali i u subjektivnoj ideološkoj i političkoj orijentaciji vodećih socijalističkih snaga. Mislim da nema potrebe podrobnije da razrađujem te razloge, jer mi smo i o jednim i o drugima mnogo ranije i veoma često raspravljali. Ali je činjenica da su i jedni i drugi razlozi uzrok zaostajanja, odnosno zapostavljanja demokratskih aspekata razvoja savremene socijalističke prakse.

Socijalistička i demokratska kritička misao je, svakako, dužna da istražuje prave uzroke takvog zaostajanja i da socijalističkom demokratizmu otvara nove puteve i otkriva nove oblike koji će stvarno odgovarati potrebama i interesima slobodnog razvoja socijalističkih i samoupravnih proizvodnih odnosa, i to pre svega zato što zaostajanje u razvoju demokratskih oblika socijalističke prakse izaziva otpore i konflikte u samom socijalističkom društvu. Naime, zbog takvog zaostajanja socijalističke idejne i teorijske misli savremena socijalistička praksa zaostaje u pronalazenju originalnih oblika socijalističkog demokratizma. A iz tih otpora i konflikata koji zbog toga u toj praksi nastaju rađa se, pored pozitivnih demokratskih tendencija, i nekakav empiristički protest u obliku raznih „disidenata“ i sličnih pojava bez ikakve stvaralačke snage, a najčešće je čak, više ili manje, reakcionaran jer izlaz iz takve situacije traži u prošlosti, a ne u budućnosti. Jasno je da se protiv takvog empirističkog protesta nije moguće boriti samo njegovim negiranjem i potiskivanjem administrativnim sredstvima, nego pre svega stvaralačkim naporom za dalji razvoj socijalističkog i demokratskog političkog sistema.

Karakteristično je da se takvi empiristički protesti izražavaju najčešće u zahtevima za nekakvim ukrštanjem socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa i parlamentarnog političkog sistema buržoaske države. Time oni izlaz iz problematike koja ih okupira traže, u stvari, upravo tamo gde izlaza nema. Zato takvi protesti više ometaju nego što podstiču demokratski razvoj socijalizma, jer oni otvaraju konflikt između revolucije i kontra-revolucije, umesto da otvore problem demokratije u socijalizmu. Najbolji primer za to je takozvana čehoslovačka kriza u kojoj je poplava jedne empirističke liberalističke fraze sprečila traganje za svakim stvarno demokratskim i u isto vreme socijalističkim izlazom iz krize. Razume se, onda se na sceni pojavila treća snaga.

Već davno su se u razvoju socijalističke misli pojavljivala shvatanja o socijalizmu kao spoju etatizma u oblasti društveno-ekonomskih, odnosno proizvodnih odnosa i parlamentarizma političko-pluralističkog tipa. Sada se takav koncept, ma koliko da je nerealan i čak reakcionaran, ponovo javlja i dobija izvesnu popularnost, a u određenim krugovima takozvane leve inteligencije postaje čak dominantan i smatra se lekom kako za građansko tako i za socijalističko društvo. Neki su čak reducirali problem

na tezu da treba jednostavno „venčati“ sovjetski ekonomski sistem i američki sistem demokratije, pa će nastati idealno novo društvo. I kod nas takvi i slični koncepti imaju određen broj pristalica, naročito među intelektualcima koji vole sebe da nazivaju „levim“, a pri tom nikako nisu spremni da prihvate sistem samoupravne demokratije.

Takvi koncepti su čista iluzija. Jer mehaničko kalemljenje parlamentarnog sistema na socijalističke proizvodne odnose neizbežno mora da dovede do deformacija u samom razvoju tih odnosa. Kada se, kao što sam napred rekao, jedan višepartijski sistem u centralističkoj državi nađe u položaju monopolskog upravljača nacionalizovane industrije, odnosno nacionalizovanih sredstava za proizvodnju, on, u stvari, vrši istu ulogu koju vrši i jednopartijski etatistički sistem u uslovima državne svojine, bez obzira na to što se u prvom slučaju smenjuje na vlasti više političkih partija. Jer, ma koliko da se smenjuju političke partije na vlasti, položaj radnika u proizvodnim odnosima ostaje isti. A da bi se takav položaj radnog čoveka promenio, mora se, u stvari, promeniti i sam politički sistem, bar u onim elementima koji sputavaju preobražaj najamnog u samoupravnog radnika koji radi sredstvima u društvenoj svojini.

Ljudi koji padaju pod uticaj takvih iluzija potcenjuju činjenicu da je svaki birokratsko-tehnokratski monopol u oblasti proizvodnih, odnosno društveno-ekonomskih odnosa a priori antidemokratski usmeren. A takav monopol gotovo automatski nameće svaki politički sistem koji funkciju upravljanja sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini poverava *ne radničkoj klasi, nego upravljačkom aparatu*, bez obzira na to da li je reč o višepartijskom ili jednopartijskom sistemu.

Istorijski zadatak socijalističkih i demokratskih snaga je, kao što sam napred rekao, u tome da traže i krče nove puteve i da pronalaze nove oblike demokratije koji će odgovarati promenjenim proizvodnim, odnosno društveno-ekonomskim odnosima, a ne da prave veštačke konstrukcije spajanjem nečega što se ne može spojiti. Taj cilj, međutim, nije moguće postaviti niti ostvariti ako se polazi od čoveka kao *apstraktnog političkog građanina*, ili od radničke klase kao nekog apstraktnog ideološkog pojma, a ne od *konkretnog čoveka*, oslobođenog eksploatacije i potčinjavanja političkom monopolu svih vrsta, koji je *neposredni nosilac celokupnog kompleksa parcijalnih i društvenih interesa* i od *konkretne radničke klase*, koja nije skup ljudi, nego

složen sistem odnosa među njima, odnosa uzajamne zavisnosti i odgovornosti, međusobnih prava i obaveza, individualnih i zajedničkih interesa koji se mogu ostvarivati samo u uzajamnoj zavisnosti itd. Borba za oslobođenje rada, odnosno radničke klase je, prema tome, neizbežno i borba za takve unutrašnje ekonomske, socijalne i političke odnose u radničkoj klasi koji obezbeđuju slobodu i ravnopravnost pojedinačnog radnika u radu sredstvima u društvenoj svojini, odnosno u njihovom upravljanju. A to je moguće postići samo takvim demokratskim oblicima socijalističkog samoupravljanja koji su sposobni da povezuju pojedinačni interes sa zajedničkim, lične slobode i prava sa odgovornošću za ravnopravnost drugog radnika.

Upravo sistem takvih i sličnih odnosa među ljudima i jeste *sistem društvene svojine i samoupravljanja*, za razliku od sistema državne svojine u kome takvu ulogu samoupravno i demokratski organizovane radničke klase preuzima centralizovana država i njen aparat. Kao što je već rečeno, u prvim fazama socijalističke prakse takav sistem državne svojine je skoro neizbežno sredstvo prelaza iz jednog u drugi društveni sistem. Ali nastojanje da se on ovekoveči kao bitni princip socijalizma, pre ili kasnije, mora da se izrazi kao konzervativna prepreka progresu socijalizma i socijalističke demokratije.

Prema tome, mi nemamo razloga da poričemo da je savremena liberalistička i ultraradikalistička kritika stanja demokratskih odnosa i prava u socijalističkoj praksi ponekad opravdana. Međutim, njena opravdanost se odnosi samo na jedan aspekt tog stanja — na to da se vodeće subjektivne snage socijalističke prakse nalaze suviše pod uticajem preživelih konzervativnih dogmi o političkom sistemu koje su nastale u eri staljinizma. A te snage su sklone — i to podjednako kao i dogmatski zastupnici građanskog političkog pluralizma kad se radi o tom sistemu — da brane određene oblike i institucije jednopartijskog političkog sistema koje su već davno došle u sukob sa realnim potrebama razvoja demokratskog sistema socijalističkog društva. Takvo stanje uslovljavaju i na njega posebno utiču tehnobirokratske tendencije ka političkom monopolu na upravljanje društvom, koje su stalno prisutne kako u socijalističkom tako i u savremenom kapitalističkom društvu. Na takvo stanje utiču i teškoće i problemi sa kojima se mlado socijalističko društvo sukobljava u borbi protiv pritiska antisocijalističkih snaga, kao i teškoće koje nastaju pri krčenju istorijski novih puteva socijalističke prakse. Pored toga,

socijalističko društvo je često opterećeno i ekonomskom ograničennošću koja sa svoje strane posebno otežava razvoj demokratskih odnosa. I najzad, na taj razvoj ograničavajuće utiče zaoštrenost svetskih, a pogotovo blokovskih suprotnosti, tereti naoružavanja itd.

Međutim, ako je sa gledišta konkretnog stanja demokratskih odnosa u jednom socijalističkom društvu takva kritika i opravdana, ona postaje potpuno neopravdana i reakcionarna kada socijalističkom društvu pokušava da nametne, kao izlaz iz takvih problema i teškoća, klasični politički, odnosno partijski pluralizam građanskog društva. Jer politički sistem buržoaske države mora, pre ili kasnije, da dođe u sukob sa socijalističkim društveno-ekonomskim odnosima, a pogotovo kad se ti odnosi shvataju i izgrađuju pre svega kao pravo radnika, radničke klase i svih radnih ljudi na samoupravljanje.

Sve u svemu, možemo reći da — uprkos prividnoj ideološkoj raznovrsnosti oblika otpora i napada na naš demokratski sistem pluralizma samoupravnih interesa — postoji, u stvari, samo jedna alternativa tom sistemu, to jest politički sistem buržoaske države bilo u njegovom višepartijskom ili jednopartijskom obliku. Tu alternativu mi odbacujemo. A pošto smo protiv takve alternative, mi smo prisiljeni da se i dalje suprotstavljamo svim pritiscima i pokušajima — kako u zemlji tako i iz inostranstva — da se bilo koji od ta dva njegova oblika nameće našem društvu putem mešanja u naš unutrašnji razvoj.

2. ISTORIJSKI SMISAO DIKTATURE PROLETARIJATA

U vezi sa svim tim neophodno je da ukažem i na određene mistifikacije oko pojma diktature proletarijata. Neke komunističke partije su se u poslednje vreme odrekle tog termina, i to po svoj prilici zato što taj termin zvuči dosta odiozno kada mu se pripisuju karakteristike koje on, u stvari, nema. Naime, svaka diktatura se identifikuje sa pojmom nasilja, kao što se svaka demokratija identifikuje sa pojmom slobode. A ni jedno ni drugo nije tačno.

Svaka državna vlast je, u krajnjoj liniji, samo politički oblik stvarne vlasti vladajućih klasa i u tom smislu svaka državna vlast je i stvorena, između ostalog, da bi političkom prinudom ograničavala i potiskivala interese, zahteve i akcije potlačenih klasa.

Osim toga, kao politički oblik vlasti vladajuće klase, svaka državna vlast je i određeni oblik nasilja, odnosno diktature. To, naravno, važi i za demokratske sisteme jer i parlamentarna demokratija je samo politički oblik državne vlasti.

Prema tome, čista je politička hipokrizija kad se socijalističkom društvu pripisuje odsustvo demokratije i vladavina diktature, a građanskom društvu odsustvo diktature i vladavina demokratije.

Sistem klasne vlasti — koju u društveno-istorijskom smislu nazivamo diktaturom klase — javlja se, u stvari, ne u jednom, nego u raznovrsnim političkim oblicima, počev od relativno veoma demokratskog sistema pa do diktature najgrubljeg nasilja, kakva je, na primer, fašistička diktatura. U tom smislu shvaćen, pojam diktature nije identičan sa oblikom nasilja, nego sa *državnom odbranom određenog klasnog, odnosno društvenog sistema*. Stoga akcija političara građanskog društva koji pokušavaju da pojam diktature proletarijata interpretiraju kao suprotnost pojmu demokratije nije ništa drugo nego oblik ideološke borbe koja se vodi u okviru savremenih društvenih suprotnosti.

Naravno, i u sistemu diktature proletarijata ima prinude kao što je ima u svim sistemima, pa i u političkom sistemu parlamentarne demokratije. A isto tako kao što se građansko društvo u istoriji pojavljivalo u različitim političkim oblicima od demokratije do otvorenog nasilja, i diktatura proletarijata može da se pojavljuje u najdemokratskijoj formi kao i u oblicima u kojima su elementi političkog ograničavanja znatnije prisutni ili su čak dominantni. A da li će biti jedno ili drugo ili treće, to u najvećoj meri zavisi od objektivnih uslova i od takvih faktora kao što su stepen stabilnosti društva, odnos moći društvenih snaga, međunarodna situacija itd., a, naravno, i od subjektivnih opredeljenja i sposobnosti vodećih društvenih snaga.

Ako stvari tako stoje, onda ništa ne iznenađuje što su neke komunističke partije sebi postavile sledeće pitanje: ako klasne i političke snage koje se nalaze na vlasti u građanskom društvu negiraju da je ta vlast njihova diktatura — iako ona to jeste — zašto bi socijalističke snage morale da isticanjem pojma diktature proletarijata stvaraju utisak kao da se razlika između socijalističkog i građanskog društva ne sastoji u klasnom karakteru vlasti, nego u tome što je jedno društvo diktatura, a drugo demokratija. Prema tome, mi nemamo nikakvog razloga da prebacujemo tim partijama što su se odrekle tog termina, jer one se time nisu od-

rekle borbe za takav položaj radničke klase u društvu koji će im omogućiti borbu za socijalizam.

Međutim, mi nemamo potrebe da idemo tim putem. U svim svojim programskim dokumentima isticali smo da je društveno-istorijska suština političke, odnosno državne vlasti u našem društvu diktatura proletarijata. To smo ponovo zapisali i u našem Ustavu iz 1974. godine. I mislim da smo bili u pravu. Jer mi ni buržoasku ni proleterku diktaturu nikako ne identifikujemo sa njihovim sredstvima prinude, koja mogu da budu ponekad više, a ponekad manje demokratska, pošto ponekad i u socijalističkom društvu prelaznog perioda može da dođe do težih deformacija.

Pojam diktature proletarijata je više termin sa teorijskim i društveno-istorijskim smislom nego pojam za konkretni oblik političkog sistema. Drugim rečima, diktatura proletarijata nije, odnosno ne mora biti diktatura državnog aparata, državnog despotizma, nego pojam za takvu vlast u društvu u kojoj radnička klasa, to jest *njeni neposredni i dugoročni, istorijski interesi imaju neospornu vodeću ulogu u društvu*. Za nas diktatura proletarijata, dakle, nije oblik političkog sistema koji sprečava demokratizaciju društva, nego, naprotiv, vlast koja treba da štiti proces demokratizacije društva i da široko otvara puteve demokratizacije na tlu socijalističkog samoupravljanja.

A takva vodeća uloga radničke klase može da se ostvaruje u najrazličitijim političkim oblicima, počev od višepartijskog i jednopartijskog sistema — i to samo u slučaju ako je on pod stvarnom kontrolom radnika i naroda — do demokratskog pluralizma samoupravnih interesa, koji je karakterističan za naš demokratski politički sistem. Mi smo zato u Ustavu i zapisali da se diktatura proletarijata u Jugoslaviji, to jest rukovodeća uloga radničke klase u našem društvu, ostvaruje u obliku samoupravne demokratije.

Razume se, svaka vlast je oblik prinude, pa je to i diktatura proletarijata. Međutim, u našem sistemu ta prinuda je ograničena samo na područje borbe protiv pokušaja ostataka preživelih klasa i antisocijalističkih i antisamoupravnih snaga da ponovo našem društvu nametnu stari sistem i da ukinu one slobode radničke klase i radnih ljudi koje im omogućuju da se bore za ostvarivanje svojih interesa. Naravno, postoje i druga područja državne prinude kao što je, na primer, područje materijalnih i drugih tokova društvenog života, ali ta područja nemaju nikakve veze sa diktaturom proletarijata jer proizlaze iz objektivne potre-

be regulisanja materijalnih tokova društvenog života i zato su svojstvena svim društvima.

Politički sistem diktature proletarijata može da se deformiše i da poprimi, u većoj ili manjoj meri, elemente tehnobirokratske diktature nad radničkom klasom i društvom uopšte. No, nešto slično se uvek događalo i sa građanskom demokratijom kada je dolazila u političke krize. To su opšte zakonitosti društvenog razvoja. A od samih subjektivnih socijalističkih snaga zavisi u kojoj meri će one podleći uticaju i pritisku takvih deformacija u socijalističkim društvenim odnosima. Zato se za nas ne postavlja pitanje da li priznajemo ili ne priznajemo diktaturu proletarijata, jer nju nameće sama istorija društvenog razvoja čovečanstva. Ali, za nas se i te kako postavlja pitanje da li će diktatura proletarijata, shvaćena kao vodeća uloga radničke klase i njenih interesa, da se ostvaruje u obliku sve šireg samoupravnog demokratizma i sve širih demokratskih i ljudskih sloboda ili, obrnuto, u obliku dominantne društvene uloge tehnobirokratskog aparata države i društva.

Ponekad se među marksistima čuje i teza po kojoj je u prvoj fazi revolucije diktatura proletarijata potrebna, ali da državu diktature proletarijata treba što pre zameniti državom demokratije. Međutim, takva teza je sama po sebi kontradiktorna. A, osim toga, ona predstavlja određenu opasnost da demokratska socijalistička misao traži rešenje tamo gde ga nema. Na tu tezu još je Engels odgovorio kad je rekao:

„Čista je besmislica govoriti o slobodnoj narodnoj državi. Dok je proletarijatu još potrebna država, ona mu je potrebna ne u interesu slobode, nego u interesu ugušivanja njegovih protivnika, a čim postane moguće govoriti o slobodi, prestaje država kao takva postojati.”⁶

Svaka država je i vlast, a kao vlast ona je i oblik diktature. I sama demokratija kao politički sistem je oblik vlasti, dakle, diktature. Stoga dugoročni cilj socijalizma u našim uslovima ne može da bude stvaranje „državne” demokratije, nego podruštvljavanje državnih funkcija, razvoj samoupravljanja i samoupravne demokratije. Time se istovremeno stvaraju uslovi i otvaraju putevi za odumiranje države uopšte, a samim tim i za

⁶ K. Marks — F. Engels, *Izabrana dela*, tom II, „Kultura”, Beograd, 1950, str. 32.

odumiranje države diktature proletarijata u svim njenim oblicima, pa i njenom sadašnjem samoupravnom demokratskom obliku. Umesto demokratije kao oblika države, razvija se demokratija i sloboda čoveka koji nije više podanik države, nego upravlja sam sobom, a društvene odnose reguliše kao odnose čoveka prema stvarima, a ne kao čoveka prema čoveku. Državni aparat pretvara se u takvim uslovima u specijalizovane javne službe takvog samoupravnog društva. Prema tome, nema protivrečnosti između diktature proletarijata i demokratije, ali postoji protivrečnost između bilo na koji način centralizovane moći države i njenog aparata, s jedne strane, i samoupravnih težnji čoveka i njegovih interesnih zajednica, s druge strane.

Razume se, tu protivrečnost nije moguće prevazići preko noći niti je moguće državno ili slično prinudno regulisanje određenih odnosa među ljudima prevazići tako brzo. Jer na sadašnjem stepenu razvoja proizvodnih snaga odnos čoveka prema stvarima, odnosno prema pojedinačnim ili parcijalnim interesima još uvek se izražava i kao društveno-ekonomski odnos među ljudima. Ali, za progresivnu akciju socijalističkih snaga nije odlučujuće u kolikoj meri je postojeće stanje pod uticajem elemenata starog koje nameću objektivne zakonitosti u društvu, nego je bitno kakva je njihova subjektivna orijentacija u pogledu *pravaca prevazilaženja* takvih protivrečnosti.

3. ULTRALEVIČARSKA KRITIKA „INSTITUCIONALIZMA”

Kada govorimo o višepartijskom ili jednopartijskom sistemu, ne možemo zaobići još jedan stav prema političkim sistemima, a posebno prema političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja. Reč je o raznim vidovima ideologije savremenog ultralevičarstva. I kod nas se ultralevičarstvo pojavljuje delom kao izraz određenih unutrašnjih protivrečnosti razvoja socijalizma, a delom kao pomodno prenošenje raznih tuđih ultralevičarskih shvatanja u naše prilike.

Ultralevičarstvo je danas ideologija pre svega intelektualaca, ponekad samih za sebe, a ponekad — i to pre svega u nedovoljno ekonomski razvijenim zemljama — u određenoj povezanosti sa najsiromašnjim delom seljaka i sa drugim krajnje pauperizovanim slojevima. Radnička klasa je, uglavnom, tu — kako ju je Lenjin nazvao — „dečju bolest” već odavno prebo-

lela. Izvor tom ultralevičarstvu je, po svojoj prilici, pre svega u specifičnoj pobuni savremene inteligencije, odnosno sloja školovanih ljudi protiv istorijskih promena koje je u društveni položaj inteligencije uneo savremeni monopolistički kapitalizam i tehnokratsko-monopolističko upravljanje privredom i društvom.

Ta pobuna proizlazi iz toga što su savremeni monopolistički kapitalizam i tehnobirokratizam u privredi i državi bacili intelektualca u jednak položaj u kakvom je i obični najamni radnik, odnosno fizički radnik. Većina intelektualaca gubi nekadašnju privilegovanu poziciju inteligencije kao međusloja između radničke klase i vladajuće klase i dolazi, više ili manje, u klasični položaj najamnog radnika.

Ta suprotnost još više se pojačava sve većim opštim otuđenjem čoveka od svih vidova upravljanja radom, privredom, naukom, kulturom i društvom uopšte, što je direktna posledica monopolističke centralizacije u svim oblastima društvenog života. Intelektualac se oseća kao točkić u mehanizmu na koji ima sve manje uticaja, jer njime upravljaju udaljeni i otuđeni centri ekonomske i političke moći.

Produblivanju tih suprotnosti doprinosi i zastareli školski sistem, naročito sistem visokog školstva. U tom sistemu veliki i sve veći broj odraslih ljudi zadržava se u školskim klupama gotovo u položaju učenika srednjih škola, to jest izvan radne i društvene aktivnosti i odgovornosti koju nose svi drugi ljudi koji rade. Pošto se „doba učenja” sve više produžuje, milioni mladih — ali odraslih i za upravljanje društvom sposobnih — ljudi našli su se praktično izvan svake mogućnosti da se svojim stvaralačkim snagama angažuju u sistemu upravljanja društvom i svojim sopstvenim interesima. Razume se da se onda i svest takvog mladog intelektualca formira pretežno u sferi intelektualnih špekulacija, a veoma malo pod uticajem društvene realnosti. Nije zato slučajno što su baš studenti najmasovnija žrtva ultralevičarske ideologije, a pogotovo tamo gde ni perspektiva za njihovo zapošljavanje nije dobra.

Svi ti i slični procesi ubedljivo demantuju prilično proširenu teoriju da klasna borba nestaje time što se radnička klasa sve više spaja sa nekom „srednjom klasom”. Autori te teorije su, očigledno, izgubili iz vida da klasne odnose ne stvaraju odnosi u raspodeli i protrošnji sami po sebi, nego odnosi u proizvodnji. I tako se ni inteligencija nije pobunila zbog odnosa u protrošnji, nego zbog činjenice da je sada skoro do kraja potis-

nuta u položaj najamnog radnika, jednako kao i fizički radnik. Prema tome, ne postaje radnička klasa „srednja klasa”, nego se znatni delovi „srednje klase” sve više spajaju sa radničkom klasom.

Protiv takvog svog položaja inteligencija se buni na razne načine. Jedan njen deo na progresivan način prihvata da se sada sudbina društvenog položaja inteligencije više nego ikada u dosadašnjoj istoriji povezuje sa sudbinom društvenog položaja svih drugih radnika. A drugi deo inteligencije buni se stihijski, nesvesno i čak sa iluzijom da inteligencija može da stekne nekadašnji položaj međusloja između radničke klase i vladajuće klase, odnosno nekakvog intelektualnog „mentora” radničke klase. Prema tome, tu se u dobroj meri radi o *nostalgiji za gubljenjem privilegovanog društvenog položaja*, o izrazu *težnje da se održi monopol „intelektualne elite”* na upravljanje radom i radnicima i društvenim kapitalom, njen poseban položaj i uloga u društvu.

Takva iluzija je, naravno, ne samo nerealna, nego i reakcionarna. Savremenom monopolističkom kapitalu i centralističkom tehnobirokratskom sistemu države takav položaj inteligencije više ne odgovara. A on ni objektivno nije moguć, to jest istorijski je prevaziđen, jer je fizičkog rada koji ne zahteva obrazovanje sve manje, a rada koji zahteva obrazovanje sve više. Zato se i problemi koje sobom donosi izmenjeni položaj inteligencije u društvu mogu rešavati samo u povezanosti sa borbom radničke klase kao celine i sa njenim političkim pokretom.

Međutim, saznanje te istorijske neophodnosti probija se tek postepeno i sa grčevima. Iz takvog duhovnog stanja inteligencije izviru različite ultralevičarske tendencije i teorije.

Dakako, šira scena svetskog zbivanja posebno je zahvatila probleme te vrste. Jedan od odlučujućih uzroka i izvora savremenog ultralevičarstva je svakako i činjenica da ni radnički pokret i demokratija mnogih zemalja ni savremena socijalistička praksa — bilo iz objektivnih bilo iz subjektivnih razloga — nisu bili u stanju da odgovore na niz gorućih problema savremenog sveta i da brže menjaju postojeće stanje u jednom progresivnom pravcu. Blokofska podela sveta koja je bitno otežala borbu radničke klase, progresivnih i demokratskih snaga u mnogim zemljama; ogromna koncentracija ekonomske, političke i vojne snage u nekoliko centara; pritisak neokolonijalizma, hegemonizma i drugih oblika dominacije nad narodima; borba za po-

delu uticaja u svetu; strah od nezajažljive utakmice u naoružavanju i sablasne perspektive nuklearnog rata; čitav sistem stranog mešanja u unutrašnje društvene sukobe u pojedinim zemljama; konstantno jačanje unutrašnjeg represivnog aparata u pojedinim zemljama; nespornost ili nesposobnost političkih snaga da efikasno utiču na sprečavanje takvih procesa i mnogi drugi slični faktori postali su veoma teška prepreka uspešnoj progresivnoj društvenoj akciji.

S druge strane, znatnu prepreku bržem progresivnom kretanju u svetu predstavljala je i činjenica da parlamentarni demokratski sistemi nisu bili sposobni da unesu bilo kakve značajnije progresivne promene u društvene odnose; samozadovoljstvo socijaldemokratije i drugih demokratskih snaga postojećim stanjem; negativni uticaj staljinističkog dogmatizma na međunarodni radnički pokret i praksu socijalističkih zemalja; nedovoljna spremnost i sposobnost socijalističkih zemalja da uređuju međusobne odnose demokratskim putem; spor proces zbližavanja i akcionog udruživanja socijalističkih i drugih demokratskih snaga i slično. I konačno, ne može se poreći ni to da demokratske snage, pa ni radnički pokreti nisu pokazivali dovoljno sluha za probleme koje je postavljala na dnevni red — makar i u jednom nerealnom i mistificiranom obliku — revolucionisana inteligencija, najsiromašniji deo sela i nedovoljno razvijeni deo sveta.

A takva stanja su najpogodnije tle za nastajanje raznih ultralevičarskih iluzija i očajničkih akcija.

Moglo bi se reći da je zajednički imenitelj ideologije većine tih struja i sektu — „kritika svega postojećeg”, apsolutizacija negacije postojećeg, odnosno isključivanja sinteze kao rezultata jedinstva protivrečnosti. To je napuštanje marksističke dijalektike iz analize društvenog života, zahvatanje samo negativnih strana rada, prakse, klase, celokupne civilizacije. To se ne odnosi samo na kritiku kapitalizma, građanske civilizacije, nego i na osporavanje svih snaga koje su istorijski nosilac novog.

Štaviše, po shvatanjima dobrog dela ultralevičara — među njima i većine naših — radnički pokret predstavlja potpuno birokratizovane institucije, koje su samo preslikan model birokratizovanog građanskog društva i države. To se odnosi kako na sindikate tako i na radničku partiju, za koju nema prostora u radničkoj klasi. Partija pripada prošlom vremenu, nezre-

lom proletarijatu. Ona je veštačka tvorevina spolja nametnuta klasi. Glavni i jedini oblik su samo direktne akcije radničke klase: divlji štrajkovi, okupiranje fabrika, demonstracije na ulicama, akcije izvan radničkih institucija. To je, kako sama ultralevica ističe, radikalna alternativa institucionalizovanom radničkom pokretu, socijaldemokratiji i birokratizovanim komunističkim partijama. A, u stvari, radi se o jednom savremenom vidu anarhizma.

Ta kriza svesti inteligencije ne izražava se samo u intelektualnom ultraradikalizmu raznih vrsta, nego i u bekstvu iz društva, u potrošačkom mentalitetu, u hipijevstvu, u seksomaniji itd., pa i u terorizmu i direktnom kriminalu. Razume se, takvo anarhističko ultralevičarstvo odvaja inteligenciju od radničke klase i njenog revolucionarnog pokreta. Međutim, ono se u isto vreme pojavljuje sa zahtevom za rukovodećom ulogom inteligencije u radničkoj klasi i u društvu, to jest sa nekim modernim vidom „intelektualnog elitizma” koji treba da „spasava” društvo od njegove savremene krize. U tome se najjasnije izražava reakcionarna iluzija o uspostavljanju posebne društvene pozicije inteligencije u društvu, to jest izvan njene povezanosti sa radničkom klasom kao celinom.

Privlačnost ideja ultralevice leži delom u tome što ona vrši kritiku savremenog kapitalizma. Izvor te kritike je, doduše, empirijsko osećanje novih oblika porobljavanja čoveka, to jest inteligencije, bez svesnog i dubljeg sagledavanja pravih uzroka i izvora tog porobljavanja, kao i izlaza iz toga, ali je ipak kritika pojave koja zaslužuje kritiku. Ta kritika se naročito usredsredila na fenomen potrošačke civilizacije u kojoj čovek robuje izmanipulisanim potrebama koje nameće interes održavanja kapitalističkog društva, a prisiljen je da im podređuje svoje stvarne lične i društvene potrebe. Ni u tom pogledu ultralevičarska kritika nije svesna pravih izvora i suštine te pojave, ali udara po posledicama po kojima treba udarati. Tu je i razlog što ona stiže određene odjeke naročito među studentima i delom obrazovane omladine, koja je okupirana razmišljanjem o svojoj budućnosti.

Međutim, duboka protivrečnost između najamnog položaja inteligencije i njene težnje za održavanjem svog privilegovanog položaja u društvu čini da ideologija ultralevice kao pokreta pati od protivrečnosti između ciljeva i rezultata. Ona je u pobuni protiv svih vidova autoritarnog poretka, protiv odnosa vlada-

nja i potčinjavanja, protiv hijerarhije u društvu. No, da bi se sproveli njeni nerealni zahtevi, potrebna je ogromna moć pri-nude. Potrebna je velika motka u rukama administrativne sile (u stvari, ponovo države), „vaspitna diktatura“ koja će odmah uvesti novo društvo. Ta ista protivrečnost pokazuje se i u karakteru ultralevičarskih grupa koje — odvojene od velikog pokreta, usamljene, uske i sektaške, iako zastupnici slobode — postaju veoma netolerantne prema svima koji misle drukčije. I tako ultralevičarska ideologija svoje krajnje pristanište u praksi mora da nađe jedino u idejnim i političkim „modelima“ koji, više ili manje, liče na staljinistički dogmatizam, to jest u onoj praksi protiv koje se ona, navodno, takođe bori. Prema tome, zane-marujući klasnu borbu i ulogu radničke klase i drugih progresivnih društvenih snaga, koje jedine mogu biti pokretačka snaga promena u društvenoj strukturi, a preuzimajući „mač pravde“ u sopstvene ruke, ultralevičarske struje ne mogu uspostaviti vezu između kritike kapitalizma i snaga koje su stvarni nosioci istorijskih promena, a posebno radničkog pokreta.

Imajući u vidu dvojaki karakter tog stihijskog pokreta dela inteligencije, i radnički pokret, odnosno komunistička avangarda, mora delovati dvojako.

Ona ne sme da ostaje gluva prema novim procesima, novim potrebama masovnih slojeva inteligencije i seoske sirotinje koji se nalaze u jednom specifičnom procesu „proletarizacije“, to jest spajanja sa klasom najamnih radnika. To se naročito odnosi na široke slojeve mladih intelektualaca. Težnje sveta mladih i njihova kritika građanske kulture, obrazovanja i nezaposlenosti, kritika robovanja nauke tehnobirokratskom monopolu i militarizmu, otpor čoveka protiv idiotizma slepe upravljačke mašinerije, u koji potiskuje ljudsku ličnost savremeni tehnobirokratski monopol, traganje umetnika za novim izrazom i prostovima stvaralaštva, revolt osiromašenih masa „trećeg sveta“ — sve su to veliki revolucionarni potencijali, ako dobiju jasne putokaze i snagu organizovane svesti sa jasnim ciljevima. Te težnje radnički pokret i njegova avangarda treba ne samo do-sledno da podržavaju, nego i da ih izraze kao svoje sopstvene težnje i ciljeve. Na taj način oni treba da se bore za novu klasnu svest inteligencije i za njeno uključivanje u radnički pokret.

Radnički pokret se prema toj pojavi ne može ponašati kao oni filozofi za koje je Marks rekao da su „svet samo različito tumačili, a radi se o tome da se on izmeni“. Nije teško objasniti

poreklo ultralevičarstva i blagonaklono se odnositi prema idejnim i političkim žrtvama jedne društvene krize. Ali radnički pokret nije u položaju da bi se mogao ograničiti samo na takvo objašnjavanje, nego mora voditi računa i o tome kako to ultralevičarstvo utiče na *realnu borbu za menjanje društva*. A taj uticaj je veoma često — ako ne i najčešće — veoma negativan, pa se čak pretvara u suprotnost ciljevima samih tih ultralevičarskih struja.

Zbog toga radnički pokret mora biti veoma jasan i odlučan u razotkrivanju, razgraničavanju i osporavanju one političke strategije i ideologije koja teži da — pod vidom moralne snage takozvane revolucionarne intelektualne elite — uspostavi monopol i vodstvo uskog sloja dezorijentisane ultralevičarske inteligencije nad socijalnim slojevima koji su zahvaćeni savremenim tokovima proletarizacije. Usled svoje težnje za održavanjem svog privilegovanog položaja ultralevičarska inteligencija daje iskrivljen izraz interesima i potrebama tih slojeva, odva-ja njihove interese od interesa radničke klase i od radničkog pokreta, vodi na put na kome nema rešenja, to jest na put tra-gičnog individualizma ili u postepeno svođenje na ideologiju tehnobirokratskog apsolutizma.

4. ULTRALEVIČARSKA KRITIKA POLITIČKOG SISTEMA SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA

Ultralevičarski radikalizam koji se pojavljuje kod nas ima slične izvore i slične pojavne oblike kao u svetu uopšte, s tom razlikom što on nema onu političku snagu koju je dobio u nekim drugim zemljama, što je, svakako, posledica sistema socijalističkog samoupravljanja. Ali i kod nas je to ideologija dela inteligencije, s tim što ona — kao i u mnogim drugim zemlja-ma — u određenoj meri ima svoj izvor i u problemima i u tendencijama najzaostaliјeg i najsiromašnijeg dela našeg sela koji još ne vidi neposrednu perspektivu oslobođanja od te zaostalo-sti. Radi se, u stvari, o onom delu inteligencije koji nije spre-man da prihvati u sistemu samoupravljanja ravnopravan položaj sa svim drugim radnicima, nego traži posebnu poziciju inteli-gencije u tom sistemu kao vodeće snage. Doduše, jugoslovenski ultralevičarski radikalizam prihvata samoupravljanje u načelu — jer bi bilo veoma „nepopularno“ ne priznati nešto što radne

mase prihvataju — ali u skladu sa ideologijom „kritike svega postojećeg” pokušava da samoupravljanju nametne karakter spontane akcije masa „protiv svega postojećeg”, što, u stvari, znači i ukidanje samoupravljanja kao integralnog društvenog sistema i kao nosioca državne vlasti.

Osim toga, taj ultralevičarski radikalizam ispoljava se i kao tobožnji branilac interesa onog dela radnih, a pre svega seljačkih masa, naročito u manje razvijenim delovima zemlje koje naše društvo još nije uspeo da izvuče na kolosek bržeg ekonomskog razvoja i bržeg rasta ličnog i društvenog standarda.

I u jednom i u drugom slučaju prisutna je utopistička iluzija da se ti problemi mogu rešavati instrumentom vlasti i neprekidnom subjektivističkom preraspodelom društvenog dohotka putem državne prinude, a ne prvenstveno razvojem proizvodnih snaga. Drugim rečima, takozvana ultralevica htela bi da preskoči zavisnost socijalističkih društvenih odnosa od stepena razvijenosti materijalne baze, od problema razvoja, od tegoba i grčeva početnih faza razvoja socijalizma. Ona je dečački nestrpljiva, pri čemu optužuje vodeće subjektivne snage socijalističkog društva što odmah ne stvore društvo izobilja ili bar društvo „uravnolovke”.

Uostalom, iz tih istih uslova i objektivnih razvojnih teškoća mladog socijalističkog društva proizlaze i neke druge reakcionarne političke pojave kao što su reakcionarni nacionalizam, staljinistički dogmatizam, zahtevi za „čvrstom rukom” države i slično.

Razume se, pored svega toga, ta ultralevičarska ideologija nalazi svoje izvore i u raznim drugim nerešenim društvenim problemima i konfliktima, a posebno tamo gde društvo još nije uspešno rešilo određene specifične probleme inteligencije, intelektualnog stvaranja, zapošljavanja mlade generacije školovanih ljudi i slično.

Osnovni elementi koji karakterišu jugoslovensku ultralevicu su: suštinsko neverovanje u radničku klasu; potreba za prosvetćenim tutorom; osporavanje rukovodeće uloge Partije kao, navodno, isključivo birokratske i staljinističke organizacije; isticanje svog posebnog položaja i monopola na određivanje ciljeva i teorije; osporavanje svih institucija, uključujući i samoupravljanje, kao isključivo birokratskih i manipuliranih itd. Ona je u velikoj meri epigon te svetske struje. A zatim, njena ideologija i praksa je čak konzervativnija u poređenju sa nekim stru-

jama u drugim društvima. Jer ideologija „kritike svega postojećeg”, direktne akcije, antiinstitucionalizma u uslovima samoupravljanja, čak i sa svim njegovim početnim slabostima i birokratsko-tehnokratskim deformacijama, u stvari je negacija upravo onog društveno-istorijskog procesa koji jedini i vodi izlazu iz protivrečnosti i suprotnosti zbog kojih se i pojavljuje ultralevičarstvo.

Ultralevica, na primer, vrši takvu kritiku robne proizvodnje koja bi zahtevala njeno administrativno ukidanje, preskakanje ekonomskih zakonitosti, što bi neminovno vodilo jačanju administrativne prinude države, obnavljanju državno-svojinskog monopola, novom etatizmu koji bi bio potreban da bi se oduzimao višak rada i raspodeljivao po toj šemi, to jest dovođenju radničke klase u najamni odnos prema državi kao monopolističkom upravljaču društvenog kapitala. A šta je to drugo nego varijanta staljinističkog dogmatizma.

Tu svoju „teoriju” ultralevičari zasnivaju na neodrživoj tezi da su tržište i robna proizvodnja sami po sebi izvor nejednakosti i čak kapitalističkih odnosa. Međutim, specifični oblici tržišta i robne proizvodnje pratili su sve društvene sisteme otkad je čovek postao sposoban da proizvodi ne samo za sebe, nego i za druge. I *nije tržište određivalo karakter proizvodnih odnosa, nego obrnuto, proizvodni, odnosno klasni odnosi određivali su karakter tržišta.*

U uslovima socijalističkog samoupravljanja robna proizvodnja i tržište su oblik slobodne razmene rada među samoupravljačima, na osnovu njihovog prava rada društvenim sredstvima. Tim putem istovremeno radnici stiču mogućnost i sredstva da kontrolišu celokupan proces društvene reprodukcije, to jest i sve ekonomske funkcije društvenog kapitala, kao i raspodelu celokupnog dohotka udruženog rada u skladu sa potrebama takve društvene reprodukcije. Prema tome, slobodna razmena rada putem robne proizvodnje i slobodnog samoupravnog tržišta je na sadašnjem stepenu društveno-ekonomskog razvitka uslov samoupravljanja i vodeće uloge radničke klase u društvu. To tržište, naravno, nije slobodno u smislu anarhičnosti kapitalističkog tržišta, nego je usmeravano i usklađivano društvenim planom, ali je slobodno u tom smislu da samoupravne organizacije udruženog rada stupaju slobodno i sa što manje administrativnih intervencija u odnose slobodne razmene rada. Ukidanje

takve slobode neizbežno vodi obnavljanju državno-sopstveničkog monopola državnog aparata.

Drugi primer napada na sistem socijalističkog samoupravljanja jeste ultralevičarska zloupotreba takozvane teorije o socijalnoj stratifikaciji. Na osnovi te teorije naši ultralevičari dokazuju kako u našem društvu postoje imovinske socijalne razlike, među raznim slojevima u samoj radničkoj klasi i posebno između fizičkih radnika i određenog dela inteligencije. Te činjenice treba da služe kao dokaz da se naše društvo klasno raslojava, da stvara „novu klasu”.

Pre svega, takva teorija lišena je svake naučne vrednosti. Marks se mnogo puta podsmevao onim teoretičarima i političarima koji su suštinu i poreklo kapitalizma tražili u imovinskim razlikama, a ne u proizvodnim odnosima u kojima klasa sopstvenika kapitala u ime svoje sopstvenosti nad kapitalom konstantno prisvaja deo viška rada radnika kao svoj kapital i time ga koristi kao sredstvo za potčinjavanje najamnog rada interesima tog kapitala. Razume se, imovinske razlike su istovremeno izraz i klasnih razlika u proizvodnim odnosima, ali one same po sebi ne određuju karakter proizvodnih odnosa.

Ova teorija je isto tako neodrživa i sa gledišta jugoslovenske samoupravne prakse. U demokratskim međusobnim odnosima u okviru samoupravnog udruženog rada radni ljudi sami i neposredno upravljaju i takozvanim „društvenim kapitalom”. Prema tome, upravljanje radom i sredstvima za proizvodnju i društvenu reprodukciju je, načelno, u jednim rukama. Time su podsečeni osnovni koreni za nastajanje klasnog sistema. Doduše, o ostacima starog klasnog odnosa može se govoriti tada kada se na pojedinim tačkama u našu samoupravnu praksu probijaju pojave tehnobirokratskog monopola u raspolaganju sredstvima za proizvodnju i „društvenim kapitalom”. Ali to su deformacije sistema, a ne njegov princip. Osim toga, one nemaju nikakve veze sa imovinskim razlikama, jer glavna pokretačka snaga tehnobirokratskih tendencija i nisu imovinski interesi sami za sebe, nego mnogi drugi koji su mnogo opasniji za društvo.

Naravno, u nas postoje imovinske socijalne razlike. Ali, one — po pravilu — ne izvire iz nekih klasnih razlika, nego prvenstveno iz razlika koje nastaju na osnovi raspodele prema radu. Ima i pojava drukčijeg sticanja imovinskih prednosti, između ostalog i takvih koje proizlaze iz sticanja određenih mo-

nopolističkih pozicija u upravljanju društvenim sredstvima. Ali, to su ostaci staroga u novom, a ne neki novi oblik klasnog raslojavanja. Protiv takvih pojava — koje, uostalom, i nisu neka dominantna karakteristika našeg društva — treba se boriti, a ne njima dokazivati „nerealnost” samoupravljanja.

Ako se sve to ima u vidu, onda postaje jasno da je čitava pomenuta teorija o socijalnoj stratifikaciji, u stvari, uperena prvenstveno protiv socijalističkog sistema raspodele prema radu, kome se nasuprot — bar na rečima — nameće sistem uravnilovke. Međutim, raspodela prema radu nije samo neophodan faktor materijalnog i moralnog podsticanja produktivnosti rada, nego je i jedan od uslova sistema socijalističkog samoupravljanja na sadašnjem stepenu razvoja proizvodnih snaga. Ni jedan radnik koji bolje i više radi nije spreman da se izjednačuje sa onim koji manje ili manje kvalifikovano radi, a pogotovo nije spreman da svojim radom izdržava parazite u društvu, koji ništa ne rade ili malo rade. Takva shvatanja će nesumnjivo preovladavati u radničkoj klasi sve dok životni uslovi i potrebe svakog radnika budu isključivo ili pretežno zavisni od ličnog dohotka na osnovu njegovog rada. I tek u onoj meri u kojoj će — na osnovi daljeg razvoja proizvodnih snaga — društvo postajati sposobno da zadovoljava potrebe nezavisno od karaktera rada ljudi, u toj meri će se menjati i takva shvatanja. Ali danas bi ukidanje principa raspodele prema radu i uvođenje principa uravnilovke u samoupravljanje neizbežno unelo u samu radničku klasu unutrašnje konflikte koji se nikakvim demokratskim sredstvima ne bi mogli razrešavati. Prema tome, uravnilovka bi neizbežno zahtevala mnogo državne prinude, mnogo centralizovanog administrativnog upravljanja u pogledu uređivanja radničkih plata i mnogo policijskog pritiska. O tome govore naša sopstvena iskustva, kao i iskustva drugih socijalističkih zemalja. A to bi bio kraj samoupravljanja. Naša praksa u protekle tri decenije upravo je jasno pokazala da su radni kolektivi gotovo uvek bili sposobni da probleme koji nastaju u raspodeli ličnih dohodaka na osnovu rezultata rada razrešavaju na samoupravan i demokratski način.

Prema tome, zahtev da se u ime „dezalijenacije ličnosti” samoupravljanju oduzme ono što stvarno predstavlja nužnu materijalnu i socijalnu pretpostavku za njegovo konstituisanje i održanje na sadašnjem stepenu društvenog i ekonomskog razvoja — a to je, između ostalog, i robna proizvodnja i mehani-

zam robno-novčanih i tržišnih odnosa i raspodela prema radu, zajedno sa određenim imovinskim razlikama koje ona donosi — ne znači ništa drugo nego oduzimanje radnicima prava da, na osnovu svog prava rada sredstvima u društvenoj svojini, svoje međusobne ekonomske i socijalne odnose demokratski uređuju na osnovu rezultata rada i da istovremeno time svojim interesima i svojoj kontroli podređuju i funkcije društvenog kapitala, to jest da ukinu svoj najamni odnos prema državi.

Društvena kritika sa takvih ultralevičarskih pozicija mora da postane nerealna i objektivno reakcionarna i da se nađe na periferiji društvenih zbivanja čak i tada kada s pravom ukazuje na slabe strane društvene akcije socijalističkih subjektivnih snaga. Jer, pošto se društveno-istorijski uslovi koje nameću objektivne zakonitosti ne mogu preskočiti, ultralevica se zato uvek nalazi u položaju da ne zna šta hoće i da diže glas ne znajući u čiju korist govori. A govori, u stvari, u korist jedine moguće društvene snage koja može u uslovima socijalizma umesto radničke klase da prisvoji monopolističku vlast, a to je državno-sopstvenička tehnobirokratija, koju, inače, ultralevičari napadaju kao glavnog neprijatelja pored buržoazije. Razume se, time celokupna ideologija ultralevičarstva postaje nerealna, bezizlazna i besperspektivna.

Najbolji dokaz takve besperspektivnosti ultralevičarske ideologije jeste njena teorija permanentne, odnosno globalne revolucije, koja se krije iza teorije o takozvanoj „kritici svega postojećeg”. Ta dogma je, u stvari, pozajmljena od Trockog, ali joj je u ideološkom arsenalu savremenog ultralevičarstva dodan jedan novi „netrockistički” aspekt. Jer za Trockog je permanentna revolucija značila revoluciju u svim zemljama, to jest svetsku revoluciju sve dok svet ne postane radnički u svojoj celini. Ta teorija je bila nastavak shvatanja da ni jedna zemlja ne može sama za sebe izgrađivati oblike socijalističkog života nezavisno od takve permanentne svetske revolucije ili bar revolucije u Zapadnoj Evropi. Međutim, u ideološkom rečniku savremenog ultralevičarstva pojam permanentne revolucije znači zahtev da radnička klasa mora uvek biti „protiv svega postojećeg”, a to znači i protiv svakog oblika političke vlasti, makar ona izrasta i iz same revolucije radničke klase. A pošto radnička klasa treba uvek da bude samo „protiv”, to znači da ona stvarno nekome drugom uvek prepušta da bude „za”, to jest da stvarno vlada društvom.

Da bi premostila tu protivrečnost, ultralevičarska ideologija se u naš politički sistem, posebno u delegatski sistem, ubacuje sa takozvanom teorijom spontaniteta, to jest sa iluzijom o nekakvoj samodelatnosti radničke klase, koja kao klasa može, navodno, automatski i empirijski da „proizvodi” gotove progresivne rezultate itd.

Mislim da je to, s jedne strane, izraz neprijateljskog odnosa prema društvenoj ulozi Saveza komunista Jugoslavije i drugih faktora socijalističke društvene svesti, a, s druge strane, i iluzije o sposobnosti radničke klase da deluje automatski, na stihijski način, bez oslonca na nauku i kulturu, bez svojih organizovanih subjektivnih snaga i bez njihovog integrisanja u društveni sistem, kao i bez preuzimanja odgovornosti za upravljanje društvom, za vlast u društvu.

Po teoriji spontaniteta, po kojoj sami radnici treba spontano da odlučuju izvan nekih ustaljenih društvenih institucija, i samoupravljanje treba da bude spontano, a ne institucionalizovano. Takva prividno ultralevičarska shvatanja samoupravljanja do te mere osiromašuju i degradiraju sam koncept samoupravljanja da on postaje potpuno nerealan.

Međutim, dok u jednom društvu postoje klasne i slične suprotnosti i protivrečnosti, dok životni i društveni položaj čoveka zavisi od rezultata njegovog rada i dok razvoj proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa u društvu ne stvori materijalne uslove da se društveni proizvod deli prema potrebama, a ne prema rezultatima rada, samoupravljanje ne može ni da postoji ako nije institucionalizovano. U stvari, problem nije u institucijama samim po sebi, nego u njihovoj društveno-istorijskoj ulozi, u njihovom klasnom i političkom karakteru.

Apsurdnost takve utopističke teorije spontaniteta uviđaju i sami ideolozi ultralevičarstva. Zato se i u rečniku jednog dela ultralevičarske frazeologije kod nas javlja pojam vodeće uloge inteligencije u društvu. A time pravi društveno-istorijski smisao tog ultralevičarstva dolazi do punog izražaja. U svetskim okvirima to ultralevičarstvo znači pre svega borbu protiv pretvaranja intelektualca u najamnog radnika. A u našim uslovima to znači da jedan društveni sloj nameće svoju vodeću ulogu u proizvodnim odnosima i u političkoj vlasti. U stvari, to ultralevičarstvo se praktično svodi na jedan od oblika borbe za tehnobirokratski monopol u upravljanju društvom.

Nije slučajno što je upravo ta reakcionarna strana savremene pobune intelektualaca kod nas pre svega došla do izražaja. Jer samoupravljanje, iako ne rešava idealno sve probleme društvenog života, upravo radničkoj klasi *kao celini*, to jest i inteligenciji u njoj, omogućuje da bude vodeća društvena snaga. I upravo zato je svaka borba takvih pojedinačnih interesnih grupa da društvu nametnu svoju vodeću ulogu u suprotnosti ne samo sa postojećim sistemom, nego i sa demokratskim položajem ogromne većine građana, to jest samoupravljača.

Progresivni vid pobune ultralevičarske inteligencije dolazi do izražaja tamo i tada gde i kada se njeni zahtevi i njene tendencije povezuju sa interesima radničke klase kao celine i sa borbom radničke klase za svoju vodeću ulogu u društvu. Takva pobuna ultralevičarske inteligencije može da bude progresivna u postavljanju konkretnih ekonomskih, socijalnih i političkih zahteva u svakodnevnom životu društva. Upravo zato tom ultralevičarskom pokretu često pripadaju i pojedini progresivni i kreativni intelektualci koji u socijalizmu vide izlaz iz krize građanskog društva, ali koji su istovremeno zbunjeni protivrečnostima i konfliktima u razvoju same socijalističke prakse i raznim pojavama dogmatizma, konzervativizma, tehnobirokratizma itd., što je sve izraz tih protivrečnosti razvoja socijalističke prakse.

U našim uslovima, međutim, ta progresivna uloga ultralevičarstva jedva da dolazi do izražaja. Ultralevičarstvo vrši pritisak u pravcu voluntarističkog razrešavanja društvenih protivrečnosti. Doduše, ono taj zadatak voluntarističkog pritiska deljuje „masama”, a time, u stvari, vrši pritisak na državu da ona preuzima ulogu arbitra, što, u stvari, vodi ukidanju samoupravljanja, odnosno uspostavljanju vladavine državnog aparata. Ako imamo u vidu takvu destruktivnu ulogu koju ultralevičarstvo igra u potkopavanju sistema socijalističkog samoupravljanja, onda pogotovo ne može da se govori o nekoj pozitivnoj strani uloge ultralevičarstva. Jer jedini politički rezultat takvog pritiska može da bude jačanje državno-sopstveničkih i tehnobirokratskih tendencija.

A pri tome se ultralevičarstvo kod nas frontalno suprotstavlja sistemu socijalističke samoupravne demokratije, a sebe, po pravilu, povezuje sa ideologijom političkog pluralizma građanskog društva već samim tim što pokušava da iznudi za sebe položaj klasične političke partije. Na taj način se i u pogledu

političkog sistema ultralevičarstvo nalazi na istim pozicijama kao i desničarski kritičari sistema samoupravne demokratije.

Samim tim ultralevičarstvo se i neposredno povezuje i udružuje sa reakcionarnim snagama u zemlji i u inostranstvu, tražeći tamo podršku za svoju akciju. I tamo je one i dobija, ali ne zato što se reakcionarnim snagama zapadnog građanskog društva to naše ultralevičarstvo baš sviđa, nego zato što ono može da odigra određenu „korisnu” ulogu u pokušaju političkog manipulisanja Jugoslavijom. I tako dolazi do prividno apsurdne situacije — da se delatnost takozvanog „socijalističkog” ultraradikalizma materijalno podržava iz antikomunističkih fondova raznih političkih kartela buržoaskog društva.

I zato u našem sistemu samoupravne interesne i neposredne demokratije moramo da odbacimo neke klasične pojmove o tome šta je desno, a šta je levo, jer se, eto, i takozvano ultralevičarstvo u našem sistemu, u krajnjem rezultatu, pokazuje kao sastavni deo antisamoupravne desnice. A, s druge strane, upravo sama borba za samoupravljanje radnog čoveka na svim područjima gde se on interesno udružuje i gde radi i stvara, to jest borba protiv svih oblika društveno-ekonomskog i političkog monopola — kako protiv klasično-kapitalističkog, državno-svojskog i tehnobirokratskog tako i protiv monopola takozvane vodeće uloge inteligencije — izražava se kao jedini istinski revolucionarni i pravi levi kurs u razvoju našeg društva.

Komunistička partija, odnosno Savez komunista Jugoslavije se već od 1941, 1948, 1950. godine do danas, bez obzira na sve teškoće, zaplete i krizne momente nalazio na objektivno najrevolucionarnijim pozicijama kako u međunarodnim odnosima tako i u pogledu svog koncepta unutrašnjeg razvoja zemlje. U svojoj strategiji međunarodnih odnosa on je protiv blokova, odlučno reaguje protiv imperijalizma, hegemonizma i svih vidova dominacije nad narodima u svim situacijama, uvek i dosledno podržava borbu radničkih, oslobodilačkih i demokratskih, odnosno svih progresivnih pokreta, iako su zbog toga i on sam i socijalistička Jugoslavija bili izloženi pritisku često žestokih reakcija sa raznih strana.

U unutrašnjim odnosima Savez komunista je razvio generalni projekt i praksu socijalističkog samoupravljanja kada je bio u krajnje teškim uslovima i ne čekajući da „sazru sve objektivne okolnosti”. Taj kurs — uprkos svim teškoćama, zapletima, kriznim momentima, udarima socijalnih struja koje su mu

protivne (birokratskoj i tehnokratsko-građanskoj restauraciji) — on dosledno zastupa i stalno ga razvija i produbljuje. Probijajući se između Scile birokratizma i Haribde kapitala, on je često išao samom ivicom grebena, samom ivicom između revolucionarnih htenja i realnih mogućnosti. I svako nastojanje da se odvuče u ultralevičarski ili u desno-liberalistički avanturizam vodi u ponor dezorganizacije, nestabilnosti, dezintegracije.

Savez komunista Jugoslavije se odlučno sukobio sa pseudo-liberalističkom desnicom, i tehnokratsko-birokratskom i građanskom, i nacionalističkom unitarističkom i šovinističkog tipa, i staljinističko-dogmatskom, koja je vodila stagnaciji i zaustavljanju samoupravljanja, socijalnim nejednakostima, podređenom položaju proizvođačkih slojeva, posebno radničke klase, a u krajnjem rezultatu bujanju kontrarevolucije. Ali se iz istih razloga on mora okrenuti i razjašnjavanju i raščišćavanju sa ultralevičarskim ekstremnim anarhizmom koji vodi u čorsokak, a time stvara uslove za ponovne prodore pomenutih desnih snaga koje su mnogo realniji protivnik socijalističkog samoupravljanja nego ultralevičarski anarhizam.

Ponovo se pokazalo da jedna duboka istorijska logika zbivanja prati radnički pokret u teškom i dramatičnom osvajanju novog društva. Jer nije bilo slučajno što se i Lenjin, posle velike borbe sa građanskom i birokratskom desnicom u radničkom pokretu (Bernštajn, Kaucki), morao okrenuti razjašnjavanju sa „dečjom bolešću“ levičarstva.

Međutim, ne radi se samo o borbi sa idejama. Jer plodno tle za svaki ekstremizam je vreme teškoća, neresavanja i zaoštavanja socijalnih protivrečnosti, besperspektivnosti položaja plebejskih proizvođačkih masa, održavanja istorijski neprihvatljivih socijalnih nejednakosti, zastoja na glavnom putu socijalističkog samoupravljanja, tehnokratsko-birokratskih zakidanja prava radnih ljudi, razmaha snaga desnice (građanske ili tehnokratsko-birokratske). Nije zato slučajno što su se snage buržoaske, malograđanske i staljinističko-dogmatske desnice, kao i ultralevičarskog intelektualnog i malograđanskog anarhizma aktivirale upravo onda kada se naš unutrašnji razvoj našao u određenoj stagnaciji. Ultralevica kao parazitski organizam — jednako kao svaki drugi „ekstremizam“ — jača na takvom tlu. Zato je od presudne važnosti koliko ideološko razjašnjavanje i politička borba toliko i stalna revolucionarna praksa menjanja onih odnosa koji služe kao zemlja crnica za nicanje ekstremističkih ideja.

Razume se, svi pomenuti i slični problemi ne mogu se rešiti preko noći. To zna i svaki naš radni čovek. Ali je važno da se oni neprekidno razrešavaju i da su društveni odnosi u neprekidnom dinamičnom progresu. Takav progres neprekidno otvara masama radnih ljudi perspektivu budućnosti i uključuje njihovu sopstvenu stvaralačku inicijativu u borbu za takav progres. Takva aktivnost društva je svakako najснаžnija brana kako protiv desničarskih i nacionalističkih tako i protiv ultralevičarskih ekstrema.

Prema tome, u daljem radu na izgradnji našeg političkog sistema moramo odbaciti i „ultralevičarske“ poglede na društvenu ulogu tog sistema. Tek na tlu *samoupravljanja kao ekonomske i političke organizacije društva* i priznavanja pluralizma samoupravnih interesa mogu se izražavati izvorne i autentične potrebe svih proizvođačkih slojeva i obezbediti njihovo učestvovanje u oblikovanju vlastitog života. Tek tu je moguće početi sa istinskim prevladavanjem i birokratizma radničkih organizacija i opasnosti od stihije, od anarhističkog „spontanizma“ i tek na toj osnovi moguće je uspešno razrešavati i specifične probleme položaja inteligencije u savremenom društvu.

Drugim rečima, jedini pravi izlaz iz najamnog položaja u koji savremeni kapitalistički i tehnokratsko-birokratski monopol baca inteligenciju jeste u priznanju da više nego ikada ranije ogromna većina inteligencije postaje nerazdvojni deo radničke klase i da samo u zajedništvu sa fizičkim radnicima i drugim radnim ljudima može da izvojuje svoje oslobođenje, i to kao rezultat oslobođenja cele radničke klase. A upravo sistem socijalističkog samoupravljanja ukazuje na realne puteve tog oslobođenja. Jer socijalističko samoupravljanje — u kome se uspostavlja specifična uzajamna zavisnost i ravnopravnost umnog i fizičkog rada — ne samo da ukida svaki oblik najamnog odnosa prema monopolističkom upravljaču društvenog kapitala, sredstva za proizvodnju i celokupne društvene reprodukcije, nego razbija i onu centralističko-hegemonističku mašineriju upravljačke i političke hijerarhije koja sputava savremenog intelektualca da se slobodno i u punoj meri stvaralački izrazi. Takva stvaralačka uloga inteligencije je samoupravnim kolektivima udruženog rada neophodno potrebna i kao uslov efikasnosti samoupravljanja, a samim tim i kao uslov njihove samoupravne slobode i njihove kolektivne i individualne stvaralačke sposobnosti i ini-

cijative. Na taj način suprotnost između umnog i fizičkog rada sve više se pretvara u njihovu uzajamnu zavisnost, što je uslov slobode kako za umnog tako i za fizičkog radnika. A pošto vreme sve brže ukida klasični tip fizičkog radnika, jer ga u sve većoj meri povezuje sa umnim radom, sve manje će biti moguće podvajati inteligenciju i fizičke radnike, odnosno jedinstvo njihovih interesa u socijalističkom samoupravljanju postaje sve očiglednije.

Naše socijalističko društvo, prema tome, mora voditi takvu politiku koja će razbijati ostatke svesti podvajanja inteligencije i radničke klase, koja će olakšati i podsticati puno stvaralačko angažovanje inteligencije u samoupravnom sistemu i u društvu uopšte i koja će jačati jedinstvo inteligencije sa svim drugim slojevima radničke klase i radnog naroda. Pri tome je bitna naročito sloboda stvaralačkog izražavanja i inicijative inteligencije kao vida te iste slobode svih radnih ljudi, jer je ona uslov pune stvaralačke afirmacije socijalističkog samoupravljanja.

IV. DEMOKRATSKI PLURALIZAM

SAMOUPRAVNIH INTERESA —

NOVI OBLIK DEMOKRATSKOG POLITIČKOG SISTEMA

Boreći se za socijalizam i socijalističko samoupravljanje kao društveno-ekonomski odnos, jugoslovensko društvo je istovremeno stvaralo uslove za razvoj specifičnog oblika demokratije — demokratije socijalističkog samoupravljanja. Demokratija, međutim, nije spisak formalnih prava građana, nego živi politički izraz određene društvene i političke strukture i određenog odnosa moći društvenih snaga. Ona ima svoje korene i oslonac kako u odgovarajućim društveno-ekonomskim odnosima tako i u odgovarajućoj društvenoj svesti. Osim toga, demokratija kao oblik političkog sistema mora biti obezbeđena i takvim državnim institucijama koje odgovaraju karakteru i potrebama određenih proizvodnih odnosa.

1. KLASNA SUŠTINA SAMOUPRAVNE DEMOKRATIJE

Ni teorijski, a ni u društvenoj praksi ne može se demokratiji pripisivati nekakav natklasni karakter.

Demokratija kao oblik političkog sistema može da se razvija samo u određenoj klasnoj strukturi i u određenoj društvenoj svesti koja odgovara takvoj strukturi. Boriti se za demokratiju, a ne videti te društvene realnosti znači boriti se sa vetrenjačama. A realnost te klasne strukture i društvene svesti izražava se, grubo šematski govoreći, između dve krajnosti. Ili se klasni sukob odvija u relativno mirnoj društvenoj atmosferi socijalnog i političkog sukobljavanja, s tim što se na vlasti mogu smenjivati političke partije koje predstavljaju suprotne klasne

interese pa se i promene društvene strukture vrše u neravnomerno ispoljenom ritmu, ali uz održavanje demokratskih metoda i institucija. Ili se klasne suprotnosti do te mere zaoštravaju da revolucionarne promene nasiljem postaju jedino mogući izlaz iz društvene krize. Ali u tom slučaju nastaje situacija kada pobe- donosna klasa ne može priznati političkim snagama poražene klase ravnopravnost u demokratskim pravima drukčije nego pod uslovom da te snage priznaju „pravila igre” koja nameće novo stanje u klasnoj strukturi društva.

Da li se, gledano istorijski, radnička klasa koja postavlja takav uslov pojavljuje u manje demokratskoj ulozi nego što se u prošlosti pojavljivala i nego što se danas pojavljuje buržoaska klasa? Ni u kom slučaju. Jer sve do danas svi sistemi buržoaskog parlamentarizma priznaju političkim snagama radničkog pokreta ravnopravnost u parlamentarnoj igri samo pod uslovom da te snage priznaju njegova „pravila igre”. A ta „pravila igre” stvarala je za sebe tokom svoje istorije klasa buržoazije u sukobu sa radničkom klasom. Pa i kad priznaju ta „pravila igre” i kad zadobiju poverenje većine, političke snage radničke klase — što je već istaknuto — stoje pred nepremostivim teškoćama i pred opasnostima takvih reakcija kao što su fašizam, vojni pučevi i razni drugi oblici reakcionarnih zahvata vlasti kad god nastoje da ozbiljnije dirnu u postojeću klasnu strukturu društva.

Dakako, život se ne odvija, a u budućnosti će se sve manje odvijati isključivo po jednoj ili po drugoj pomenutoj šemi, nego sve više između njih u raznim kombinacijama elemenata jednog i drugog puta i u raznim „istorijskim kompromisima”. Ali osnovnu objektivnu zakonitost treba imati u vidu jer inače i najidealniji slobodarski koncepti u praksi mogu da se pokažu kao sasvim naivna iluzija.

Ako je reč o budućem razvoju demokratije u našem samoupravnom socijalističkom društvu koje je niklo iz krajnje zaoštrene revolucionarne krize i duboke revolucije narodnih masa, onda zaključak koji iz svega toga treba da izvučemo jeste da je borba za sve dublju demokratizaciju našeg društvenog života nužno uslovljena i zavisna od borbe za takav odnos moći društvenih snaga koji će našem društvu obezbediti njegov socijalistički i samoupravni karakter. Ali u isto vreme taj razvoj zavisi i od toga koliko će naš demokratski sistem biti sposoban da omogući izražavanje svih društvenih snaga koje priznaju socijalistički karakter našeg društva i samoupravni položaj radni-

ka i radnog čoveka u njemu. Mislim da to treba da budu dva glavna cilja u borbi za dalji razvoj samoupravne demokratije našeg socijalističkog društva.

Socijalizam se ne može zamisliti bez demokratije. On ne može da napreduje ako se u njemu ne razvijaju demokratski odnosi među ljudima. Međutim, socijalističkom društvu je potrebna demokratija u socijalizmu, a ne demokratija kao oružje borbe protiv socijalizma. Zato moramo da istrajemo na klasnoj prirodi naše demokratije. A to ne znači ništa drugo nego da u samom sistemu te demokratije mora da bude obezbeđena neosporna *vodeća uloga interesa radničke klase, čvrsto povezane sa svim drugim radnim ljudima*, i da ona bude otvorena svakome koji priznaje tu činjenicu.

Budućnost će, svakako, promeniti političku strukturu društva i doneti nove, razvijenije oblike njegovog demokratskog života. Pojaviće se i novi, diferencirani oblici demokratskog idejnog i političkog organizovanja. Ali u sistemu socijalističkog samoupravljanja to ne mogu biti klasične političke partije koje se bore za monopol vlasti, nego oblici organizovanja koji su izraz kretanja društvene svesti i razvoja kreativnih snaga društva. Drugim rečima, takve organizacije imaće u društvu socijalističkog samoupravljanja približno onakav položaj kakav imaju organizacije nauke, kulture i slično, a ne poziciju monopolskog nosioca političke vlasti, kakvu one imaju u sistemu buržoaske demokratije. Osim toga, dalji progres socijalističkog društva sve više će slabiti političku snagu ekonomskih, ideoloških, kulturnih i političkih faktora buržoaske i tehnobirokratske kontrarevolucije, što će postepeno smanjivati i potrebu izuzetnih represivnih mera protiv tih snaga. Drugim rečima, i ograničenja demokratskih prava koja nameće oštrina političke borbe za klasnu vlast biće sve manja.

Doduše, sve su to problemi koje će postepeno rešavati tek budućnost, ali takva perspektiva treba već danas da bude jedna od polaznih tačaka naše orijentacije, koja treba da bude svakodnevno prisutna u izgradnji našeg sistema demokratije socijalističkog samoupravljanja, a isto tako i u svakodnevnom oblikovanju naše unutrašnje politike. Ali danas bismo se, očigledno, našli u svetu iluzija ako bismo hteli takvim i sličnim pojmovima kao što su natklasna demokratija ili apstraktna opšta sloboda da rešavamo realne društvene konflikte u kojima sloboda za

jednu klasu neizbežno znači neslobodu i potčinjavanje druge klase.

Zato će se naše društvo svakako morati još duže vreme sukobljavati sa političkom akcijom snaga neprijateljskih socijalizmu i samoupravljanju koja je uperena protiv samih osnova tog klasnog i političkog sistema. Oštrina tog konflikta, odnos snaga u njemu, sredstva koja se upotrebljavaju u tom sukobu, pritisak svetskih suprotnosti i slični faktori neizbežno usporavajuće utiču na razvoj našeg demokratskog sistema, ali od toga istorijskog konflikta naše društvo ne može da pobjegne. Takva borba je i dalje nužna upravo radi učvršćenja stabilnosti sistema i ona je uslov kako razvoja demokratskih odnosa u društvu tako i nezavisnosti naroda i narodnosti Jugoslavije.

Stoga i naš sistem samoupravne demokratije u današnje vreme — pored osnovnih društvenih funkcija koje vrši — mora biti takođe instrument održavanja, odbrane i funkcionisanja sistema klasne vlasti, to jest samoupravne vladavine, odnosno vodeće društvene uloge radničke klase u demokratskoj povezanosti i uzajamnoj zavisnosti sa svim radnim i demokratski orijentisanim ljudima našeg društva.

Zato nije nimalo slučajno što su se u našem društvu svi klasni, društveni i politički konflikti koncentrisali, u stvari, u jedan osnovni konflikt, to jest u uporno nastojanje antisocijalističkih i antišamoupravnih snaga da nametnu našem društvu stranački pluralizam ili jednopartijski sistem. Pri tome te snage nastupaju u ime slobode i demokratije. Tu se, svakako, radi o slobodi, ali ne o slobodi za ogromnu većinu naroda, nego o slobodi za onu manjinu u našem društvu koja hoće upravo tu slobodu radnih ljudi da ukine i da nametne vladavinu političkog monopola manjine, iza koje su se poređale snage koje nose restauraciju kapitalističke svojine ili tehnobirokratski monopol na upravljanje društvom. Pri tome se u odbrani tog monopola na istoj liniji nalaze kako staljinistički dogmatičari koji takav monopol nameću u ime ideologije o rukovodećoj ulozi državnog aparata tako i oni tehnobirokratski liberali koji takav monopol nameću u ime ideologije o vodećoj ulozi inteligencije u društvu. Stoga, upravo u ime odbrane istinske demokratije za narod, za radne ljude, za samoupravljače, socijalističke snage našeg društva moraju da se najodlučnije suprotstave tendencijama da se problem dalje demokratizacije našeg društva tretira

kao problem slobode za *stranački pluralizam*, a ne kao problem slobode za *pluralizam samoupravnih interesa*.

Celokupna ideologija političkog pluralizma građanskog društva zasniva se na *poistovećivanju interesa vladajuće klase i aparata njenog političkog monopola na vlast sa opštim društvenim interesima*, iako ogromna većina građana, to jest radnih ljudi ostaje bez stvarnih demokratskih prava upravo na onim područjima društvenih odnosa od kojih u najvećoj meri zavisi njihov rad i život. I obrnuto, samoupravna demokratija upravo *opšte društvene interese identifikuje sa samoupravnim interesima radnog čoveka*, odnosno zbiljskog građanina kao nosioca konkretnog kompleksa ličnih i društvenih interesa. Naravno, ko te razlike ne vidi ili neće da ih prizna, taj ne može ni da shvati zašto je svaki pokušaj da se našem društvu nametne neke vrste političko-pluralistički ili jednopartijski sistem izrazito reakcionaran, pa čak i kontrarevolucionaran pokušaj. Jer mehaničko prenošenje takvog političkog sistema u naš sistem socijalističkog samoupravljanja značilo bi ne samo ponovno zaoštavanje društvenih i nacionalnih suprotnosti koje su uslovile revoluciju, nego i veštačko političko diferenciranje same radničke klase i svih radnih ljudi, pri čemu bi društveni uticaj zajednica autentičnih interesa radnih ljudi ponovo bio potisnut u korist monopola vrhova tako stvorenih političkih partija. Ili bi se, pak, takav politički sistem — kao što je to dosadašnja praksa pokazala — pretvorio u jednopartijski sistem koji predstavlja ozbiljnu opasnost da u ime radničke klase i kao njeno monopolsko političko predstavništvo vodeću ulogu u društvu preuzme, kako je Marks rekao, njena sopstvena birokratija.

A to znači da se Savez komunista, zajedno sa svim progresivnim socijalističkim snagama našeg društva, mora svojom idejom i političkom borbom odlučno suprotstaviti svim tendencijama i kolebanjima koja zamagljuje suštinsku razliku između demokratije političkog pluralizma i demokratije samoupravnog pluralizma. Jer, i pored relativne nerazvijenosti našeg samoupravnog demokratskog sistema, već i demokratski odnosi koji danas postoje u našem društvu pokazuju da sistem samoupravne demokratije predstavlja značajan istorijski korak dalje u odnosu na politički pluralizam građanskog društva. I zato su za nas neprihvatljiva sva ona shvatanja koja nam danas preporučuju da takav demokratski sistem koji otvara potpuno nove perspektive za razvitak demokratskih prava i slobode čoveka zamениmo jed-

nim, u suštini, preživelim političkim sistemom organizacije društva koji pripada epohi kapitalizma i koji se u svojoj dosadašnjoj historiji izražavao pre svega u funkciji odbrane i održavanja mehanizma tog klasnog sistema.

2. POLITIČKI ILI SAMOUPRAVNI PLURALIZAM

I pored relativnog demokratizma i progressa koji je uneo u razvoj demokratskih i ljudskih prava čoveka, parlamentarni politički pluralizam buržoaske države je, ipak, još uvek oblik otuđivanja čoveka od upravljanja društvom i nametanja monopola određenih klasnih i političkih snaga u tom upravljanju. Međutim, to ne znači da smo mi protiv ili da treba da budemo protiv svakog oblika demokratskog političkog pluralizma uopšte. Naprotiv, pošto se u društvu ispoljava mnoštvo interesa koji izviru iz klasnih, ekonomskih, političkih, socijalnih i drugih uslova života, rada i stvaranja ljudi, jasno je da nema ni demokracije ni slobode čoveka ako on te svoje interese i svoju misao, težnje i stvaralačke poglede ne bi mogao slobodno da izražava. Ali postavlja se pitanje u kakvom obliku se takav politički pluralizam izražava.

Imajući to u vidu, mi smo još od revolucije naovamo u našem političkom sistemu — ranije u okviru Narodnooslobodilačkog fronta, a danas u okviru Socijalističkog saveza radnog naroda — priznali neophodnost određenih oblika političkog pluralizma. Pri tome smo polazili od shvatanja da Savez komunista Jugoslavije nije jedina politička snaga koja treba monopolistički da upravlja društvom, nego da on u tome kao idejna i politička avangarda radničke klase ima, doduše, specifičnu društvenu ulogu, ali koju može da ostvaruje samo u demokratskoj povezanosti i zavisnosti sa svim socijalističkim i demokratskim snagama. Stoga smo uvek ne samo isticali, nego se i borili za to da Komunistička partija, odnosno Savez komunista Jugoslavije ne bude nosilac nekog jednopartijskog sistema, odnosno da on nije i da ne može ni da bude klasična politička partija, iako mora da se bori za to da ključne pozicije vlasti budu u rukama onih subjektivnih snaga koje stoje na strani socijalizma i socijalističkog samoupravljanja.

Staljin je 1948. godine žestoko kritikovao upravo takvu orijentaciju Komunističke partije Jugoslavije. U svom pismu,

to jest u „optužnici” protiv Komunističke partije Jugoslavije tvrdio je da se takvom svojom politikom ona „razvodnjava u masama” i napušta diktaturu proletarijata. Dakako, u to vreme Staljin je imao jedan koncept diktature proletarijata, a Komunistička partija Jugoslavije drugi. Za Komunističku partiju Jugoslavije takva demokratska orijentacija bila je prvi uslov da zadrži poverenje naroda koje je stekla u toku narodnooslobodilačkog rata. A kapitulirati pred Staljinom značilo bi izgubiti upravo to poverenje naroda. Zato je Komunistička partija Jugoslavije — uprkos mnogobrojnih teškoća, prepreka i povremenih kolebanja — ipak uporno nastojala da ostvaruje takav kurs unutrašnjeg razvitka.

Posebno bih želeo da istaknem — kao oblik organizovanog pluralizma socijalističke i demokratske političke misli — specifičnu društvenu ulogu Socijalističkog saveza radnog naroda. Idejna i politička platforma Socijalističkog saveza je direktni produžetak platforme Narodnooslobodilačkog fronta koju je u vreme narodnooslobodilačkog rata inaugurisala Komunistička partija Jugoslavije zajedno sa drugim demokratskim i patriotskim snagama jugoslovenskog društva. Ta platforma je bila polazna tačka udruživanja svih tih snaga najpre u borbi protiv okupatora, a kasnije u izgradnji novog društva na osnovi podruštvljavanja sredstava za proizvodnju. Kao nastavljac te demokratske tradicije naše socijalističke revolucije, Socijalistički savez i danas ujedinjuje, odnosno sposoban je da ujedinjuje sve društvene snage, bez obzira na razlike u ideologiji i praktičnoj politici, koje prihvataju socijalistički i samoupravni karakter našeg društva i njegov politički sistem, to jest sistem samoupravne demokratije. U tom smislu Socijalistički savez sadrži one elemente klasičnog političkog pluralizma koji su još uvek nužni u strukturi našeg društva, i to pre svega kao sredstvo najšireg uključivanja socijalističkih, progresivnih i demokratskih društvenih snaga u sistem samoupravne demokratije.

Ali razvoj samoupravljanja i njegovo postepeno sazrevanje u integralni društveno-ekonomski i politički sistem bitno je proširio, a ujedno i preobrazio i preobražava te početne oblike našeg političkog pluralizma. Jer u socijalističkoj samoupravnoj demokratiji Savez komunista i drugi faktori organizovane socijalističke društvene, naučne, kulturne i druge svesti i akcije formiraju se i organizuju kao stvaralački sastavni deo samoupravne i demokratske zajednice slobodnih proizvođača, a ne

kao otuđeni politički faktor u konkurentskoj borbi za vlast nad društvom, nad društvenim radom i njegovim proizvodom i dohotkom. Takav demokratski sistem može u našim uslovima zaista da obezbedi neospornu vodeću društvenu ulogu istorijskih interesa radničke klase. I samo u takvom demokratskom sistemu Savez komunista, zajedno sa drugim socijalističkim samoupravnim snagama, može uspešno da ostvaruje svoju vodeću idejnu i političku ulogu u društvu. Drugim rečima, Savez komunista može da ostvaruje takvu svoju ulogu samo kao sastavni deo tog sistema, a ne kao snaga iznad ili izvan njega, čega je u našoj nedavnoj prošlosti bilo. A ostataka takvih shvatanja ima i danas.

U našem društvu postoje, osim pomenutog klasnog konflikta, i druge idejne i političke razlike i konflikti, ali to su konflikti na tlu *socijalističkih* društvenih odnosa. Te razlike i konflikti se odnose na pitanja kao što su dalji razvoj socijalističkog društva, razrešavanje aktuelne ekonomske, socijalne, kulturne i druge društvene problematike, pravac i tempo daljeg razvoja društveno-ekonomskih, političkih i drugih odnosa, idejne i političke razlike koje se javljaju u vezi sa tretiranjem konkretnih pitanja itd. Međutim, takvi konflikti i razlike ne razrešavaju se u političkoj borbi za vlast, nego u sistemu samoupravne demokratije. A upravo je samoupravna demokratija najpogodnija za razrešavanje konflikata i razlika takve vrste, jer se u njoj — za razliku od višestranačke demokratije — politika poistovećuje sa stvarnom sadržinom samoupravnih interesa koji dolaze do izražaja u pojedinim samoupravnim zajednicama interesa. Prema tome, „politički pluralizam” te vrste može normalno da se izrazi u obliku pluralizma samoupravnih interesa, to jest u demokratskim odnosima samog sistema socijalističkog samoupravljanja i samoupravnog demokratskog delegatskog sistema, a ne mora da traži svoj izraz u stvaranju političkih partija.

Na takav način u društvenim odnosima socijalističkog samoupravljanja politika se podružuje time što postaje sastavni deo samoupravnog odlučivanja. A time samoupravljanje, u stvari, prevazilazi klasični politički pluralizam i otvara put neposrednom i ravnopravnom demokratskom odlučivanju slobodne i društveno odgovorne ličnosti u njenim samoupravnim zajednicama — o svojim neposrednim i opštim društvenim interesima.

Zato naše društvo ne može da bude za slobodu političkih monopola, nego za slobodu izražavanja autentičnih interesa samoupravljača u strukturi socijalističkog i samoupravnog društva. Samo u takvoj slobodi biće obezbeđeni dugoročni, istorijski interesi radničke klase, koja upravo svojom samoupravnom ulogom kao nosilac istorijskog progresa postepno prestaje da bude klasa, odnosno stvara uslove za razvoj besklasnog društva i za jednake slobode za sve.

Polazna tačka daljeg razvoja našeg demokratskog političkog sistema mora da bude postepeno prevladavanje *pluralizma političkih monopola* istinskim *samoupravnim političkim pluralizmom*, to jest pluralizmom autentičnih samoupravnih interesa samoupravnih subjekata, kako parcijalnih tako i opštedruštvenih. Jer naše društvo nije ni monolitno niti amorfno. Ono je celina društveno-istorijski uslovljenih diferenciranih interesa. Kad to kažem, ne mislim na interese ostataka kontrarevolucije ili dogmatskih branilaca tehnobirokratskog monopola zasnovanog na ideologiji državno-svojinskih odnosa, nego na raznovrsnost interesa koji se prirodno javljaju u socijalističkom društvu prelaznog perioda.

I sama radnička klasa je slojevita, pa se ni njeni interesi ne mogu svesti samo na jednu političku formulu. Postoji njen zajednički dugoročni interes da rad upravlja društvom, a ne da radom upravljaju privatno-sopstveničke ili državno-sopstveničke snage. Međutim, raspodela prema radu prouzrokuje i određene konflikte interesa u samoj radničkoj klasi. Prevladavanje tih konflikata je moguće u toku dugoročnog društveno-istorijskog razvoja, a ne na osnovu volje ovog ili onog sloja radničke klase.

Dakako, ne treba izgubiti iz vida da se ovde ne radi o nekim konfliktima koji znače klasnu diferencijaciju unutar radničke klase, nego, u suštini, o imovinskim i socijalnim razlikama koje nastaju na osnovi sistema raspodele prema radu, to jest sistema koji vodi računa o različitom doprinosu tekućeg rada zajedničkim interesima udruženog rada i koji zbog toga materijalno stimuliše kvalitetniji rad. Takav sistem, doduše, stvara određene socijalne razlike, ali ne takve koje bi razjedinjavale radničku klasu, nego je, naprotiv, sve šire ujedinjuju na osnovi međusobne ekonomske zavisnosti svih njenih delova, u kojoj je te razlike podstiču na zajednički uspeh u radu, a uz to se i same razlike postepeno smanjuju.

Pa ipak, iako konflikti na osnovi socijalnih razlika ne nose karakter klasnih sukoba, oni ipak unose određene razlike u neposredne interese pojedinih delova radničke klase. Uostalom, to se najjasnije izražava u konfliktu između tendencija ka uravnilovci i tendencija ka neograničenom proširivanju raspona u raspodeli ličnih dohodaka.

No, postoje i konflikti koji imaju karakter klasnog sukoba ili koji bi mogli dobiti takav karakter, naime, konflikti između radničke klase i onog njenog dela koji je Marks nazvao njenom sopstvenom birokratijom, kada ona prisvoji monopol raspolaganja društvenim kapitalom. Taj konflikt sam po sebi ne čini od birokratije „novu klasu”, ali unosi u proizvodne odnose elemente najamnog, odnosno klasnog odnosa. U stvari, to je najozbiljnija protivrečnost savremenog socijalističkog društva. Iz nje izvire niz sukoba i deformacija u društvenoj praksi, kao i dubok ideološki i politički konflikt koji je karakterističan za savremeni socijalizam, to jest konflikt između staljinističkog dogmatizma i demokratske i stvaralačke revolucionarne marksističke misli.

Osim toga, postoje i interesi radnih slojeva izvan radničke klase, na primer, seljaštva i zanatlija, koji nisu u suprotnosti sa klasnim interesima radničke klase, ali se uvek ne identifikuju sa tim interesima. Isto tako, postoji borba mišljenja i konflikti u određivanju tekuće politike na raznim područjima društvenog života. Postoji i velika raznorodnost u oblasti celokupnog sistema društvene misli, to jest ideologije, politike, nauke, kulture itd.

Politizirati sve te raznovrsne interese u obliku političkih stranaka i time ih svoditi na neke uopštene političke formule značilo bi negirati autentične izraze raznovrsnosti tih interesa u upravljanju društvom. Upravo to je karakteristika političke države i političkog pluralizma parlamentarnog sistema. A to ne može biti karakteristika sistema samoupravne demokratije u kojoj se konflikti razrešavaju tako što autentični interesi radničke klase i svih radnih ljudi dolaze do neposrednog i punog izražaja u upravljanju društvom. Upravo zato naša samoupravna demokratija ne može biti demokratija stranačkog političkog pluralizma, nego demokratija pluralizma samoupravnih interesa.

Osnovne karakteristike takvog demokratskog pluralizma samoupravnih interesa u našem društvu ispoljavaju se na različit način u raznim oblastima društvenog života.

Prva takva oblast je udruženi rad u svim svojim vidovima i u povezanosti sa svim oblicima ličnog rada seljaka, zanatlija, slobodnih profesija itd. A ti interesi radnika i drugih radnih ljudi — zasnovani na njihovom položaju i odnosu prema uslovima, sredstvima i plodovima njihovog rada i stvaranja — demokratski se izražavaju u obliku radničkog samoupravljanja u svim domenima udruženog rada.

Druga oblast su interesi radnih ljudi i građana na području društvenih delatnosti kao što su zdravstvo, socijalna politika, obrazovanje, nauka, kultura i druge oblasti takvih širih zajedničkih interesa samoupravljača, odnosno građana. Ova oblast samoupravnih interesa demokratski je organizovana u obliku samoupravnih interesnih zajednica.

Treća oblast su interesi građana koji se odnose na njihove životne uslove i na životne uslove njihovih porodica u mestu stanovanja. Ovu oblast pokrivaju samoupravne mesne zajednice i samoupravne komune.

Četvrta oblast su specifični interesi naroda i narodnosti, koje obezbeđuje samoupravna samostalnost republika i autonomnih pokrajina i samoupravno-demokratski odnosi u sistemu federacije.

Peta oblast je stvaralačka aktivnost socijalističkih društvenih snaga u domenu ideologije i opšte politike. Ta aktivnost se u sistemu samoupravnog pluralizma, odnosno samoupravne demokratije izražava u specifičnoj ulozi društveno-političkih i drugih društvenih organizacija.

Šesta oblast su najrazličitiji vidovi izražavanja zajedničkih društvenih interesa o kojima se odluke donose u demokratskim organima delegatskog sistema, odnosno u organima državne vlasti i opšteg društvenog samoupravljanja, to jest u skupštinama društveno-političkih zajednica i u organima koji su njima odgovorni. Taj sistem izgrađuje se na bazi delegatskog sistema koji izvire iz osnovnih samoupravnih organizacija i zajednica svih pomenutih oblasti društvenog samoupravljanja.

Svaka od ovih oblasti samoupravnih interesa predstavlja, dakako, složen demokratski sistem za sebe. Načelno uzev, sve one zasnivaju se na odlučujućoj ulozi osnovnih samoupravnih organizacija i zajednica, a ne na hijerarhiji tehnološke organizacije rada, odnosno poslovanja. Upravo to i omogućuje neposredni uticaj samoupravljača na sve oblike društvenog odlučivanja

— ličnim izjašnjavanjem ili direktnim uticajem na delegacije koje su im odgovorne.

To su, uprosćeno govoreći, osnovne karakteristike našeg političkog sistema kao demokratskog sistema zasnovanog na pluralizmu samoupravnih interesa. Ali, u našoj praksi ti odnosi još nisu postali potpuna stvarnost. Složena društvena struktura i protivrečnost raznovrsnih interesa često ne samo što sprečava razvitak takvih odnosa, nego ih i deformiše. Međutim, mi bismo bili utopisti ako ne bismo shvatili da je za ostvarenje takvih revolucionarnih preobražaja u jednom društvu potrebno vreme, iskustvo, znanje i nova svest ljudi. Zato za ocenu takvog sistema i za njegovo kompariranje sa drugim savremenim političkim sistemima od presudnog značaja ne mogu da budu njegove trenutne slabosti i nedorečenosti, nego perspektive slobode koje on otvara. A takav sistem ih otvara neuporedivo šire nego što ih je ikad mogao da otvori bilo koji demokratski sistem u dosadašnjoj istoriji čovečanstva.

3. ČOVEK KAO POLITIČKI GRAĐANIN ILI KAO SAMOUPRAVNO DRUŠTVENO BIĆE

Samoupravljanje i njegova demokratska nadgradnja zasnovana na interesnom pluralizmu ukidaju ili bitno šlabe one konflikte i duboke razlike u pogledu opštih političkih alternativa u razvoju društva koje bi neizbežno zahtevale borbu za vlast na čisto političkom planu, odnosno koje bi dovodile do cepanja same radničke klase i radnih masa uopšte na političke partije koje bi se borile za vlast. Specifični interesi u samoupravnom socijalističkom društvu ne pretvaraju se najpre u političke formule koje služe borbi za vlast da bi se onda ponovo sveli na društvenu realnost o kojoj odlučuje vrh neke vladajuće partije. Ti interesi u sistemu socijalističkog samoupravljanja neposredno dolaze do izražaja, a odlučivanje o njima je pod stalnim i neposrednim uticajem i kontrolom radnih ljudi i građana koje ujedinjuju pojedinačni ili zajednički interesi, a idejne razlike gube značaj političke borbe za vlast. Na primer, radnik ateist i radnik vernik ujedinjeni su u zajedničkom interesu u pogledu ogromne većine njihovih životnih, ekonomskih, socijalnih, kulturnih i drugih interesa. Ne postoji nikakva potreba da se oni

na osnovi vere, odnosno ateizma politički podvajaju, ako se demokratski i tolerantno odnose jedan prema drugom.

Isto tako, ne treba zaboraviti da do cepanja radničkog pokreta na više partija u prošlosti nije došlo toliko zbog konflikata interesa pojedinih slojeva radničke klase — mada su i ti konflikti odigrali određenu ulogu — koliko zbog uslova same klasne borbe. Tokom XX veka nastajala je u parlamentarnom sistemu i izvan njega sve snažnija polarizacija između građanskih i radničkih partija. Taj proces je istovremeno počeo da unosi diferencijaciju i u sam radnički pokret oko pitanja o načinu borbe za socijalizam, odnosno o putevima ka socijalizmu. I tako se radnički pokret manje diferencirao zbog svoje unutrašnje strukture, a više na pitanju opredeljivanja puteva ka vlasti.

Međutim, u zemlji u kojoj je pobedila socijalistička revolucija taj problem otpada. Ostaje, doduše, problem očuvanja vlasti radničke klase i radnog naroda. Ali u tom pogledu autentični politički interes radničke klase je jedinstven i ne postoje razlozi za njenu političku diferencijaciju u više radničkih partija, odnosno za politički pluralizam na toj osnovi. Ali zato sada radnička klasa ima mnogo više potrebe da se izraze njeni raznovrsni konkretni interesi, počev od neposrednih materijalnih, odnosno ekonomskih pa do opštih političkih interesa. Drugim rečima, nastaje potreba da se radnička klasa samoupravno izrazi. I zato pluralizam samoupravne demokratije ne može da bude ništa drugo nego specifično organizovan samoupravni pluralizam interesa radničke klase, radnog naroda i građana. Jer političke partije, ma koliko demokratske one bile, a s njima i celokupan sistem građanske demokratije, nikad nisu u stanju da izraze volju raznovrsnih zajednica interesa, a samim tim ni zbiljskog čoveka koji sebe predstavlja kao otelotvorenje niza ličnih i društvenih interesa.

Nasuprot tome, cilj samoupravne demokratije mora biti izražavanje interesa tog zbiljskog čoveka. U sadašnjim društveno-istorijskim uslovima to znači da cilj samoupravne demokratije mora biti oslobođenje puteva njegovoj sopstvenoj borbi za oslobođenje rada, to jest samog sebe. Drugim rečima, izvor, osnova i cilj demokratskog sistema socijalističkog samoupravljanja nije apstraktni politički građanin političkog sistema građanskog društva i njegovog parlamenta, nego čovek koji živi, radi i stvara u određenim društvenim uslovima i čiji interesi izviru iz takvog njegovog društvenog položaja. Štaviše, ne radi se ni

o neodređenoj radničkoj klasi kao apstraktnom političkom subjektu, nego o konkretnom radniku, odnosno radnom čoveku sa njegovim autentičnim interesima, koga niko ne može da zameni u ime interesa neke uopštene formule o „diktaturi proletarijata”.

Dakle, ne radi se o politiziranom čoveku kao apstraktnoj individui ili građaninu koji samo ima da se opredeljuje između političkih partija i da pronalazi način kako da utiče na njih, nego o čoveku kao društvenom biću za koga je vezan ceo kompleks interesa, počev od najneposrednijih životnih pa do idejnih, političkih, kulturnih itd. Prema tome, socijalističkoj samoupravnoj demokratiji je svojstveno da polazi od čoveka kao nosioca celokupnosti parcijalnih i opštih društvenih interesa. A upravo ti interesi ga povezuju sa drugim ljudima u mnoštvu *objektivno postojećih* zajednica interesa, nezavisno od toga da li su one kao takve posebno organizovane ili prosto postoje kao objektivna društvena činjenica.

I upravo na slobodnom ispoljavanju tih interesa, na njihovom samoupravnom i neposrednom zadovoljavanju, odnosno odlučivanju o njima i na samoupravnom demokratskom usklađivanju svih interesa tih zajednica — uz određenu istorijsku uslovljenu ulogu države kao sredstva samoupravnog društva — zasniva se sistem naše samoupravne demokratije. Taj sistem nije izmišljen niti je voluntaristički nametnut, nego ga je kao nužnu nadgradnju socijalističkih i samoupravnih odnosa nametnula sama istorija. Jer, pošto samoupravljač može da bude samo onaj radni čovek koji se nalazi u položaju da samostalno i demokratski ne samo izražava svoje interese, nego i da odlučuje o njima, to sama takva suština samoupravljanja nameće princip interesnog pluralizma kao osnovu sistema samoupravne demokratije socijalističkog društva i demokratskih prava i sloboda radnog čoveka i građanina.

Na osnovi takvog pluralizma interesa dolazi do odlučivanja većine u društvu. A reč je o većini koja se uvek iznova stvara oko rešavanja pojedinih društvenih problema i interesa, i to upravo kroz konflikte, kompromise i dogovaranje, a u krajnjem rezultatu kroz odlučivanje većinom glasova na raznim nivoima demokratskog samoupravnog, odnosno delegatskog odlučivanja u društvu uopšte. Zato pluralizam samoupravnih interesa nije samo osnova demokratskog političkog sistema našeg društva, nego pre svega uslov postojanja samog socijalističkog samouprav-

ljanja. I upravo kao odlučujuća komponenta samog sistema samoupravljanja u proizvodnim i drugim društvenim odnosima jedino takav pluralizam interesa i može da bude osnova demokratskog političkog sistema. Svaki drugi politički sistem bio bi, u stvari, negacija samog samoupravljanja. Zato se za nas uopšte ne postavlja dilema: višepartijski pluralizam ili jednopartijski sistem, nego samoupravljanje, odnosno demokratski sistem samoupravnog pluralizma interesa ili višepartijski, odnosno jednopartijski sistem koji ukidaju samoupravljanje. U našim uslovima — načelno i dugoročno posmatrano — jedno drugo isključuje.

Naravno, naše društvo ne može preko noći da se oslobodi svih ostataka starog sistema. Ali — kao što je već rečeno — to nije bitno za ocenu njegovog karaktera. Karakter našeg kao i svakog drugog društva ne opredeljuju ostaci starog u njemu, nego elementi novog, to jest pravac i cilj kretanja društva. A konačni cilj razvoja naše samoupravne demokratije jeste ostvarivanje takve slobode čoveka koja će mu omogućiti da se u pogledu svih svojih životnih, radnih i stvaralačkih interesa totalno izrazi kao samoupravljač u slobodnoj i demokratskoj zajednici proizvođača. A to znači da je potrebna stalna i dosledna borba za prevazilaženje ostataka političkog i svakog drugog monopola u sistemu vlasti, a za jačanje samoupravnih demokratskih elemenata u političkom sistemu. Borba za demokratiju u našem društvu, prema tome, znači istovremeno i stalno potiskivanje i ukidanje svih oblika ekonomskog, političkog i drugog monopola, a samim tim i ostataka političkih sistema koji su izraz tih monopola.

Pluralizam samoupravnih interesa mnogo je snažniji progresivni kreator društvenog razvoja i razrešavanja društvenih protivrečnosti nego što to može da bude politički pluralizam građanske države. Pravi nosilac društvenog progressa nije čovek kao apstraktni politički građanin, nego čovek kao nosilac celog kompleksa društvenih interesa. Jer čak u njegovoj praktičnoj akciji i u njegovom empirizmu neizbežno se spajaju — svesno ili nesvesno — kako saznanje nužnosti i potrebe koju nameću same objektivne zakonitosti društvenog razvoja tako i svesna stvaralačka misao o putevima, pravcima i sredstvima prevladavanja veće protivrečnosti između težnji i potreba čoveka i objektivnih nužnosti, između hteti i moći, između ideje i realnosti.

Pošto građanin nije apstraktan, nego konkretan, to jest sa svojim specifičnim interesima, autentično predstavništvo građana stoga može da bude samo ono predstavništvo koje izražava zajednicu autentičnih samoupravnih interesa. U stvari, samoupravljanje ne bi bilo moguće ako bi radnog čoveka predstavljala i umesto njega odlučivala neka politička snaga izvan mogućnosti njegovog direktnog uticaja, a ne zajednica interesa kojoj on objektivno pripada. Upravo zato je interesni pluralizam neuporedivo bliži čoveku i neuporedivo demokratskiji nego bilo koji oblik stranačkog političkog pluralizma koji društvo kao celinu otuđuje od konkretnog čoveka i građanina, iako odlučuje tobož u ime građanina. Razlika između vladavine samoupravnog interesnog pluralizma i vladavine stranačkog političkog pluralizma isto toliko je duboka kao i razlika između vladavine radnog čoveka zasnovane na sistemu zajedničke, to jest društvene svojine na sredstvima za proizvodnju i vladavine privatnog vlasništva.

Takav društveni položaj čoveka istovremeno je izvor duboke kulturne i etičke revolucije, jer on utiče na preobražavanje celokupne svesti radnog čoveka. Svest najamnog radnika ili potčinjenog službenika ili čoveka kao slepog oruđa u centralizovanoj tehnobirokratskoj strukturi društva postepeno nestaje, a rađa se nova svest slobodnog čoveka koji samostalno raspolaze sredstvima, uslovima i plodovima svog rada, stvaranja i života uopšte. Svest pasivne odgovornosti prema državi počinje da zamenjuje svest o stvaralačkoj odgovornosti čoveka prema drugom čoveku i njegovim interesima, a time i prema društvu uopšte.

4. POLITIKA KAO SREDSTVO I SASTAVNI DEO PLURALIZMA SAMOUPRAVNIH INTERESA, A NE KAO MONOPOL POLITIČKIH PARTIJA

Međutim, kad kritički prilazimo sistemu političkog pluralizma koji bi automatski ponovo uveo borbu za klasnu vlast, to se, naravno, odnosi na onaj sistem političkog pluralizma koji je nastao u epohi buržoaske države, a nikako na pluralizam socijalističke političke misli. Jer ovaj pluralizam mora i te kako da bude prisutan u našem sistemu samoupravne demokratije.

Kad govorimo o pluralizmu zajednica interesa, onda, očigledno, ne mislimo samo-na *institucije* samoupravnih interesnih zajednica, nego na sve *vrste interesa* koji se ispoljavaju u samoupravnom socijalističkom društvu upravo kao proizvod odnosa u tom društvu. Tu mislimo i na određenu diferencijaciju interesa u samoj radničkoj klasi, u udruženom radu, u sistemu društvene reprodukcije, na raznim područjima stvaranja, u nauci, ideologiji itd. Zatim, kad govorimo o tome da se sistem samoupravne demokratije zasniva na interesnom pluralizmu samoupravnih subjekata, onda nikada ne mislimo samo na parcijalne interese (na primer, na interese organizacija udruženog rada ili organizovanih samoupravnih interesnih zajednica i drugih samoupravnih subjekata ili državnih organa), nego i na zajedničke društvene interese koji treba da budu polazna tačka za određivanje strategije pravaca i metoda daljeg ekonomskog, socijalnog, političkog i kulturnog razvoja društva kao celine. Jer zbir parcijalnih interesa nikako ne čini zajednički društveni interes. Do opredeljivanja i utvrđivanja zajedničkog društvenog interesa često je neophodno doći putem sučeljavanja i selekcije parcijalnih interesa na osnovi demokratskog odlučivanja većine.

U tom smislu samoupravna demokratija nije sistem zasnovan na idealnoj harmoniji, nego, naprotiv, na borbi mišljenja i na kritici prakse, pa često i na direktnoj konfrontaciji parcijalnih interesa gde odluka mora da se donosi većinom glasova, a ne društvenim dogovorom ili samoupravnim sporazumom. U tom procesu parcijalni interesi treba da dožive takvu svoju idejnu, naučnu i političku sintezu koja može da otvara progresivne perspektive i vizije socijalističkog napretka. Pluralizam samoupravnih interesa, prema tome, ne može biti samo pluralizam empirijskih interesa. To je u isto vreme i pluralizam idejne, naučne i političke misli, s tim što taj pluralizam nije više instrument monopola vlasti, nego izraz kretanja društvene svesti, a samim tim i sastavni, organski deo demokratskog odlučivanja samoupravnih subjekata.

A to znači da samoupravno socijalističko društvo pretpostavlja određenu formu političkog pluralizma. Ali, on se u samoupravnom društvu pojavljuje, u stvari, pre svega kao jedan od oblika interesnog pluralizma i interesnog organizovanja. On obuhvata područja onih društvenih interesa koji se ispoljavaju kao ideologija, kao uopštavanje parcijalnih interesa ili

kao opredeljivanje opštih pravaca konkretne društvene politike na pojedinim područjima društvenog života. Ali baš zato što je politički pluralizam samo deo interesnog pluralizma, našem samoupravnom socijalističkom društvu nije potreban neki više-partijski sistem, nego specifične društveno-političke i slične organizacije koje mogu, *kao diferencirano organizovana socijalistička društvena svest*, da utiču na opredeljivanje kako opštih društvenih interesa tako i težnji samoupravnih zajednica pojedinačnih interesa. Takvu funkciju u našem sistemu samoupravne demokratije sada vrše društveno-političke organizacije kao što su Savez komunista, Socijalistički savez radnog naroda, sindikati, Savez socijalističke omladine, kao i razne druge društvene i naučne organizacije. Nema sumnje da će se u budućnosti taj sistem obogatiti još diferenciranijom strukturom takvih organizacija i njihovom društvenom ulogom.

S druge strane, interesni pluralizam samo jednim delom dolazi do izražaja u društveno-političkim i sličnim organizacijama. Jer u odnosima socijalističkog samoupravljanja većina društvenih interesa se ne politizira, nego se pojavljuje u svom autentičnom obliku. Stoga ne mora svaki odnos među ljudima, odnosno među zajednicama samoupravnih interesa da se pretvara u politiku i domen političke snage. Štaviše, većina takvih odnosa, a i konflikata koji nastaju u toj oblasti, i nisu toliko odnosi među ljudima koliko su odnos ljudi prema stvarima. Samoupravno socijalističko društvo, odnosno njegov demokratski sistem, olakšaće rešavanje problema te vrste ako ih bude zadržalo takve kakvi oni stvarno jesu, dakle kao odnos prema stvarima, a ne kao odnos među ljudima. Zato u sistemu samoupravnog demokratskog pluralizma većina tih problema može da se rešava samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima, a samo jednim delom političkim odlučivanjem većinom glasova ili arbitražom državnih organa, uz odgovarajuće angažovanje društveno-političkih organizacija. U stvari, samoupravljanje znači demokratsko podruštvljavanje odlučivanja o društvenim poslovima, a ne takvu klasičnu politizaciju društvenih funkcija koja svaki sukob interesa pretvara istovremeno i u borbu za političku vlast.

Da bi takva nadgradnja mogla da vrši svoju društvenu funkciju, društvo socijalističkog samoupravljanja mora da izgradi takav sistem samoupravne demokratije koji neće politički

diferencirati radničku klasu i radne mase uopšte u obliku političkih partija, ali će obezbediti njihovo neposredno učešće u političkom odlučivanju na osnovi slobodne borbe mišljenja o konkretnim problemima tog odlučivanja. Na taj način u sistemu samoupravnog interesnog pluralizma većina i manjina se ne stvara u obliku monopolističkih političkih partija, nego u donošenju svake konkretne odluke. A to znači da se društveni poslovi ne odvajaju nekakvom politizacijom od samoupravljača u neke otuđene centre političke moći, nego postaju stvar njihove sopstvene društvene aktivnosti i njihovog neposrednog učešća u demokratskom odlučivanju o tim poslovima.

Takav demokratski sistem određuje i karakter društvenog položaja društveno-političkih i sličnih organizacija u sistemu samoupravne demokratije. Društveno-političke i slične organizacije ne pojavljuju se — ili, pravilnije rečeno, sve manje se pojavljuju — kao izraz opštih političkih diferencijacija. One nastaju i oblikuju se u cilju ostvarivanja specifičnih zajedničkih interesa samoupravljača, odnosno izražavaju specifične vidove samoupravnih interesa. Drugim rečima, one ne nastaju u cilju borbe za političku vlast, nego u cilju zadovoljavanja specifičnih društvenih potreba i interesa samoupravnih zajednica radnih ljudi i građana koje su stvarni izvor i nosilac političke vlasti. *Ideologija i politika na taj način dobijaju slično mesto i ulogu u društvu kao i nauka i kultura.*

Time što delegatski sistem obuhvata kako samoupravne interesne zajednice u oblasti ekonomske i socijalne politike, komunalnog života, kulture, nauke itd. tako i organizovane snage društvene svesti zasnovane na principu interesnog pluralizma, on istovremeno obuhvata i izražava i pojedinca i njegovu zajednicu interesa, kao i društvo i njegove interese u celini. Takva samoupravna i demokratska integracija društva sposobna je da izrazi kako današnje interese i potrebe čoveka i pojedinih njegovih zajednica interesa i društva u celini tako i progresivne dugoročne ciljeve razvoja socijalističkog društva, kao i puteve i sredstva neophodna za njihovo ostvarivanje. To, dakako, zavisi i od subjektivnih sposobnosti samoupravnih zajednica i socijalističkih snaga uopšte da realizuju sve prednosti samoupravnog sistema.

Time nikako ne želim da tvrdim da je takvim putem moguće postići neku idealnu harmoniju u društvu i u njegovom de-

mokratskom političkom sistemu. Iako su problemi klasnih suprotnosti uglavnom postali sekundarni i pretežno potisnuti u oblast opšte ideološke i političke borbe, ipak oni još uvek vrše određen uticaj na ceo sistem samoupravljanja i samoupravne demokratije. Osim toga, u društvu postoje i konflikti među parcijalnim interesima, protivrečnosti između pojedinačnih i zajedničkih interesa, između državne vlasti i parcijalnih samoupravnih interesa; postoji određena protivrečnost između samoupravljanja u društveno-ekonomskim odnosima i načina poslovanja u društvu procesom rada i poslovanja, što izaziva sukob između radnika i tehnobirokratskih tendencija; zatim postoje socijalne razlike među pojedinim slojevima radničke klase i radnog naroda; još ima nacionalnih konflikata koji proizlaze iz nejednake i neravnomerne ekonomske razvijenosti i drugih sličnih uzroka; prisutni su idejni i politički konflikti koji nastaju u vezi sa pitanjem puteva i sredstava dalje izgradnje socijalizma i u vezi sa problemima međunarodne politike i slično.

Zato naš sistem samoupravne demokratije u celini i posebno naš delegatski sistem moraju biti sposobni ne samo da izražavaju pluralizam samoupravnih interesa, nego i da demokratskim putem razrešavaju konflikte među tim interesima. U državno-svojinskom periodu naše socijalističke revolucije te konflikte je razrešavala država, odnosno njen aparat. U sadašnjim uslovima samoupravnog socijalističkog društva takvo razrešavanje tih konflikata nije više moguće, osim na određenim područjima gde državni organi još mogu i moraju da vrše ulogu arbitra. Međutim, većina problema koji proizlaze iz pomenutih konflikata i situacija mora se rešavati u samom sistemu samoupravne demokratije, odnosno u samom delegatskom sistemu, i to kako u udruženom radu i u samoupravnim interesnim zajednicama tako i u mesnim zajednicama, komunama i drugim društveno-političkim zajednicama.

I upravo zato da se pojedinačni, odnosno parcijalni ili specifični interesi ne bi prikazivali kao opšti društveni interesi, ili da se oni ne bi nametali političkom snagom ili da ih ne bi nametao aparat vlasti, neophodno je da se naš delegatski sistem na svim svojim nivoima i na svim područjima društvenog života što više zasniva na principu samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja, a samo kad tim putem nije moguće doneti demokratsku odluku, onda odluka mora da se donosi na

principu odlučivanja većine, i to opet na svim nivoima i na svim područjima društvenog života. Samo takvom demokratskom sadržinom delegatskog sistema moguće je sprečiti nastajanje takvih osamostaljenih centara političke, ekonomske, upravne i svake druge monopolističke moći koji bi mogli da se nametnu kao subjektivistički arbitar u društvenim odnosima i koji bi mogli društvu nametati — umesto političkog sistema samoupravne demokratije — politički sistem tehnobirokratskog monopola.

Razume se, određeni elementi arbitriranja moraju i dalje ostati i u nadležnosti državnih organa. Bez toga demokratski sistem ne bi mogao uopšte ni da postoji. Ali, u našem Ustavu je veoma jasno definisana oblast samostalnih nadležnosti državnih organa u društvu. Pri tome je Ustav vodio računa o tome da te nadležnosti ne budu takve da mogu dovesti te organe — eventualno u sprezi sa nekim drugim centrima društvene moći — u položaj da se nametnu društvu kao njegov monopolistički gospodar. Doduše, u svakodnevnoj praksi takve tendencije će se i u budućnosti pojavljivati. Jer nikakav ustav ne može unapred predvideti sve situacije koje društveni život stvara. Ali, da li će se takve tendencije probijati ili se neće probijati, to će u velikoj meri zavisiti od svesti i akcije subjektivnih snaga socijalističke svesti u društvu uopšte i u delegatskom sistemu posebno.

Razume se, naš politički sistem treba da obezbeđuje da se takve alternative slobodno ispoljavaju i demokratski razrešavaju bilo samoupravnim sporazumom ili društvenim dogovorom bilo odlukom većine. Međutim, ni te alternative ni konflikti oko njih nisu takve prirode da bi zbog njih i na njihovoj osnovi društvo moralo da se organizuje u neki oblik višepartijskog ili jednopartijskog političkog monopola, koji isključuje građanina iz neposrednog uticaja na upravljanje društvom. Naprotiv, takve alternative, nema sumnje, mogu mnogo progresivnije da se razrešavaju u sistemu demokratskog pluralizma samoupravnih interesa — u kome se sve ideje i svi stavovi mnogo brže proveravaju u živoj društvenoj praksi — nego u sistemu stalne borbe za političku vlast, u kojoj se sama ideologija i politika prikazuju u jednoj svetlosti, a razrešavanje problema koji nastaju u živoj društvenosti često u sasvim drukčijoj. Takve alternative u na-

šem sistemu mogu se uspešno demokratski razrešavati kako u samom samoupravnom radu tako i u akciji društveno-političkih i sličnih organizacija. Jer ove organizacije ne diferenciraju se na osnovi nekih opštih političkih alternativa niti na osnovi političke borbe za vlast — pošto one ni u kom slučaju nisu neposredni nosioci vlasti — nego na osnovi svoje specifične i diferencirane uloge u pluralizmu samoupravnih interesa radnih ljudi i građana.

Naravno, struktura subjektivnog faktora, način njegovog organizovanja, institucionalni oblik njegovog delovanja u društvu, kao i njegov položaj i uloga u sistemu državne vlasti, uključujući tu i vodeću ulogu samog Saveza komunista, nije nešto večito i nepromenljivo. Ali, struktura organizovanih subjektivnih snaga kakva postoji u našem sistemu odgovara našem društvu iz više razloga. Ona predstavlja polaznu poziciju, početni uslov za izgradnju takvog sistema samoupravne demokratije u kome ideologija i opšta politika neće biti oružje za sticanje monopola političke vlasti koji je svojstven i višepartijskom i jednopartijskom sistemu, nego će imati onakav položaj i ulogu u društvu kakav danas imaju nauka i kultura. Ideologija i politika će sve više uticati na svest samoupravljača koji će na osnovi svojih autentičnih interesa stvarno upravljati društvom u okviru odgovarajućeg demokratskog sistema. One neće više čoveka pretvarati u apstraktnog političkog građanina i neće ga više deliti na političke partije zato da bi mu iz ruku otele njegovo pravo da samoupravno upravlja sobom i društvom. Tek u takvim uslovima sloboda građanina postaća identična sa slobodom čoveka.

Ljudi koji će u samoupravnoj demokratiji upravljati društvom odnosiće se prema raznim aspektima ideologije i politike onako kako se danas odnose prema nauci i kulturi. Drugim rečima, o njihovoj primeni odlučivaće se zavisno od toga kakve neposredne i dugoročne rezultate i kakvu korist one mogu da daju na pojedinim područjima životnih, radnih i stvaralačkih interesa ljudi. Tek kad ne bude okova monopolske političke vlasti, to jest kad ona ne bude više otelotvorenje takvih političkih institucija koje su oružje borbe za monopol u političkoj vlasti, tek tada će ideološka i politička misao biti zaista slobodna, a s njom i čovek koji je danas podređen političkim monopolima, bez obzira na to o kakvoj je demokratskoj ili nedemokratskoj formi tog monopola reć.

Doduše, može se reći da je to još daleka budućnost. Da, to je svakako stvar budućnosti i postepenog preobražaja savremenog društva. A na sadašnjem stepenu društvenog razvoja sigurno je da ni jedno društvo ne može da se održi bez određenog oblika klasičnog monopola u političkoj vlasti ili bar bez takvog kompromisa koji obezbeđuje vodeću ulogu jedne klase uz određeno prihvatanje interesa druge klase. Takav politički monopol u naše doba može da odigra bilo reakcionarnu bilo progresivnu ulogu. On je oružje klasne vlasti buržoazije i tehnobirokratskog monopola. Ali, on je isto tako neophodno oružje i revolucije radničke klase i antiimperijalističkih snaga. No, bez obzira na to koliko u datom trenutku bio progresivan, politički monopol je podložan najraznovrsnijim deformacijama upravo zato što vrlo lako može od oružja naroda da se pretvori u oružje vladavine nad narodom.

Kritičar našeg društva može reći da napred opisani odnosi u našoj praksi ne izgledaju sasvim tako kao što se o njima govori ili piše. Takva kritička ocena postojećeg stanja svakako je u određenoj meri opravdana. Ali, i pored svih slabosti i pored sve svoje nerazvijenosti, takvi odnosi, ipak, već postoje kao početna baza jednog procesa, a stvar je subjektivnih snaga socijalističkog društva da ih dalje razvijaju i učvršćuju.

Prema tome, bez obzira na to u koliko dalekoj budućnosti će se na takav način razrešavati protivrečnosti savremenog socijalističkog društva, jedno društvo koje izgrađuje takav novi politički sistem koji odgovara odnosima socijalističkog samoupravljanja mora da ga izgrađuje upravo sa pogledom u takvu budućnost. Bez takvog teorijskog i praktičnog sagledavanja problema dugoročnog razvoja našeg samoupravnog demokratskog sistema sam njegov razvoj ograničavao bi se na svakodnevna empirijska saznanja, što bi ceo taj proces bitno usporilo i često ga deformisalo, utoliko pre što mi već danas ne samo da možemo, nego i moramo određene probleme društvenih odnosa da razrešavamo upravo na takav demokratski način. Jer ne može biti nikakve sumnje da će sa svakim korakom savremenog klasnog društva ka besklasnoj samoupravnoj zajednici slobodnih proizvođača morati da slabe i postepeno da nestaju svi oblici političkog monopola u sistemu vlasti, odnosno upravljanja društvom.

Naše društvo, pri tome, treba da se čuva opasnosti da se takve idejne i teorijske pretpostavke daljih kretanja ili pojedina

praktična rešenja ne pretvaraju u dogme. Zato živa samoupravna praksa mora biti slobodan i samostalan činilac u proveravanju i korigovanju tih idejnih i teorijskih pretpostavki. Naše društvo treba da se dosledno pridržava onog stava iz Programa Saveza komunista Jugoslavije u kome je rečeno: „Ništa što je stvoreno ne sme za nas biti toliko sveto da ne bi moglo biti prevaziđeno i da ne bi ustupilo mesto onome što je još naprednije, još slobodnije, još ljudskije.”

V. SADRŽINA I KARAKTER SLOBODA I PRAVA U SOCIJALISTIČKOM SAMOUPRAVNOM DRUŠTVU

1. SAMOUPRAVNA DEMOKRATIJA BITNO PROŠIRUJE PODRUČJE ČOVEKOVE SLOBODE I LJUDSKA PRAVA

Socijalizam otvara i mora da otvori perspektive neuporedivo širih demokratskih prava i ljudskih sloboda nego što ih je ikada uspostavio buržoaski parlamentarni sistem. Ne negirajući značaj klasičnih, tradicionalnih građanskih sloboda i prava, naše društvo učinilo je ogroman korak napred u odnosu na ta prava time što je bitno ojačalo društveni položaj radnog čoveka, to jest ogromne većine ljudi u društvu, posebno u procesu društvene reprodukcije i u upravljanju čoveka svojim životom i svojom sudbinom. Jer, uz klasične slobode i prava, samoupravna demokratija socijalizma uspostavlja i obezbeđuje pre svega slobodu čoveka da u najvećoj mogućoj meri on sam — u uslovima i odnosima uzajamne zavisnosti, međusobne demokratske odgovornosti, solidarnosti i ravnopravnosti sa drugim ljudima — upravlja svojim interesima, što u suštini i jeste istinska ljudska sloboda.

Već sada su sa socijalističkim samoupravljanjem radni ljudi u Jugoslaviji stekli neuporedivo šira demokratska prava i ljudske slobode od onih koja sadrži pojam građanskih prava i sloboda u društvu klasične građanske demokratije. Pravo čoveka da u odgovarajućim samoupravnim oblicima demokratske integracije upravlja sam sobom i da neposredno utiče na sve oblike odlučivanja o sopstvenim interesima više ne može da podnese sistem političkog monopola na upravljanje društvom u klasičnim oblicima višepartijskog ili jednopartijskog sistema, odnosno ne može da podnese takav politički sistem koji se zasniva na apstraktnom političkom građaninu. Takav samoupravni društveni položaj čoveka i takvo njegovo pravo mogu da se ostvaruju samo u poli-

tičkom sistemu koji se zasniva na konkretnom radnom čoveku, to jest na čoveku koji sam — ali u demokratskoj odgovornosti prema jednakim pravima drugih — treba da odlučuje o svojim interesima u odgovarajućim oblicima samoupravne neposredne demokratije.

Socijalistička samoupravna demokratija, dovedena do svog punog izražaja, isključuje slobodu eksploatacije čoveka od strane čoveka i druge oblike ekonomskog i političkog monopola, a obezbeđuje: slobodu radnog čoveka da raspolaže uslovima, sredstvima i plodovima svog ličnog i udruženog rada; slobodu čoveka da sam upravlja svojim interesima; slobodu neposredne razmene rada; slobodu samoupravnog odlučivanja u mesnoj zajednici i komuni o svim pitanjima od životnog interesa radnih ljudi i građana u mestu stanovanja; slobodu izbora delegata iz svoje samoupravne zajednice za sve skupštine i druga delegatska tela i organe samoupravljanja; slobodu ispoljavanja nacionalne individualnosti i svesti ljudi i mogućnost da se interesi naroda i narodnosti Jugoslavije u potpunosti samoupravno izraze; slobodu ravnopravnog i demokratskog društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja svih subjekata u društvu itd. A sve to znači da socijalistička samoupravna demokratija proširuje i mora da proširuje područje čovekove slobode na sva područja društvenog samoupravljanja. Jer, ako samoupravljači ne bi mogli demokratski da odlučuju o svojim interesima, oni ne bi ni bili samoupravljači.

Sva demokratska prava i slobode čoveka, uključujući demokratska prava njegove zajednice samoupravnih interesa i njegovih društvenih organizacija, naš Ustav zajamčuje svim građanima koji su spremni da se pridržavaju „pravila igre” socijalističke samoupravne demokratije. U tom smislu prvenstveni cilj našeg samoupravnog društva jeste da u celokupnom našem sistemu i u svim našim samoupravnim i društvenim organima i institucijama obezbedi odgovarajuće uslove i uspostavi što šire mogućnosti za demokratsku stvaralačku borbu mišljenja sa pozicija socijalizma i socijalističkog samoupravljanja; za organizovane oblike demokratskog odlučivanja najširih masa kako u pogledu utvrđivanja društvene politike tako i u pogledu izbora ljudi za odgovorne društvene funkcije; za slobodno i demokratsko raščišćavanje alternativa u svakodnevnom odlučivanju, kao i za slobodno stvaralačko raščišćavanje idejnih i naučnih problema koji se odnose na dalji razvoj našeg socijalističkog samoupravnog društva i socijalizma uopšte; za društvenu kritiku kojoj nije cilj borba uskih grupa za

vlast, nego progres socijalizma i uspostavljanje i obezbeđivanje vodećeg položaja radnog čoveka u sistemu socijalističkog samoupravljanja; za štampu koja će slobodno izražavati sve te procese, ali koja će biti oruđe samoupravne demokratije, a ne političke borbe za vlast itd.

Ali, samim ustavnim odredbama nije automatski obezbeđeno ostvarivanje tih prava u praksi. Tek izgradnjom celovitog političkog sistema na bazi samoupravljanja, to jest izgradnjom adekvatnih demokratskih sredstava, oblika i metoda razvijanja i ostvarivanja tih prava, kao i snažnih mehanizama za njihovu zaštitu, naše društvo se može sa relativno najmanje smetnji razvijati prema postavljenom cilju. Upravo to i jeste u ovom trenutku najvažniji zadatak jugoslovenskog društva u oblasti razvoja samoupravne demokratije.

Karakter samoupravne pluralističke demokratije određuje i karakter demokratskih prava. Drugim rečima, promenom karaktera proizvodnih odnosa i klasne vlasti i izrastanjem političkog sistema iz samoupravnog položaja čoveka menja se i karakter demokratskih prava. Zato određena demokratska prava iz arsenala građanske demokratije jednostavno ne mogu da imaju istu ulogu i značaj u sistemu socijalističkog samoupravljanja. Jer neko *demokratsko pravo iz parlamentarnog sistema* može postati u uslovima socijalističkog samoupravljanja, u stvari, *oblik obespravljenja samoupravljača*. Ako treba da postoji sloboda radnika kao samoupravljača, onda ne može da bude slobode za eksploataciju čoveka od strane čoveka. Ako treba da postoji sloboda samoupravnih subjekata da neposredno izražavaju i ostvaruju svoje interese i da na toj osnovi izgrađuju celokupan politički sistem državne vlasti, onda ne može da bude slobode za stvaranje monopola političkih partija u raspolaganju državnom vlašću. Ako treba da postoji i razvija se sistem demokratije koji odgovara proizvodnim i društvenim odnosima socijalističkog samoupravljanja, onda ne može da bude slobode za uspostavljanje političkog sistema koji je u suprotnosti sa tim odnosima.

Demokratska prava u sistemu samoupravne demokratije su način izražavanja slobode samoupravljača da odlučuju bilo ličnim izjašnjavanjem bilo kroz delegatski sistem. Na taj način samoupravljači neposredno učestvuju, odnosno mogu da učestvuju u odlučivanju o bitnim pitanjima sopstvenih interesa i o bitnim i za njih značajnim pitanjima od opšteg društvenog interesa. Međutim, ni u uslovima samoupravne neposredne demokratije

radni čovek i građanin — isto kao ni u sistemu stranačkog političkog pluralizma — ne odlučuje uvek ličnim izjašnjavanjem, nego preko svojih opunomoćenika, to jest delegacija i delegata. Ali, tu postoje bitne razlike.

Prvo, građanin u sistemu stranačkog političkog pluralizma izuzetno retko može lično da se izjašnjava o donošenju određene konkretne odluke, odnosno o toj samoj odluci, nego samo o izboru određenog kandidata koji treba da ga predstavlja. Pa čak ni tog kandidata, po pravilu, ne postavlja on, nego odlučujući vrh partije ili je bar uticaj tog vrha odlučujući. Prema tome, i sam izbor partijskog kandidata je, u stvari, potvrda *tuđeg* izbora, pa se zbog toga može reći da je i samo biračko pravo u parlamentarnom sistemu oblik političkog otuđenja građanina. Upravo taj jedini akt aktivnog angažovanja građanina u poslovima upravljanja društvom, to jest izborni akt, definitivno odvajajući onoga koji je putem biračkog glasa dao generalno ovlašćenje svome kandidatu ne samo od celokupnog sistema upravljanja društvom, nego i od samog tog opunomoćenika. Posle toga građanin može da utiče na odlučivanje samo kao grupa za pritisak, sa vrlo malim mogućnostima stvarnog uticaja pri donošenju odluka.

Za razliku od takvog položaja radnog čoveka i građanina u građanskom društvu, u sistemu samoupravnog pluralizma postoji relativno široka oblast gde se ličnim izjašnjavanjem radnika, odnosno građana donose odluke o određenim pitanjima od interesa za njih. Osim toga, u delegatskom sistemu samoupravne demokratije izborni akt je samo prvi — i to ne najvažniji — akt, dok je opredeljivanje konkretnih i diferenciranih opunomoćenja koja u vezi sa konkretnim odlukama samoupravnih i društvenih organa donosi biračko telo putem odgovarajuće komunikacije sa svojom delegacijom, u stvari, mnogo značajniji akt afirmisanja pojedinca ili pojedinačne zajednice interesa u društvenom odlučivanju. A taj sistem konkretnih opunomoćenja povezuje se i ujedno integriše od nivoa do nivoa celokupnog delegatskog sistema. Takav sistem omogućuje da uticaj birača i njihovih zajednica interesa bude ne samo neposredan i stalan, nego i kvalifikovan, zasnovan na svesnom i aktivnom ulaženju pojedinca ili njegovih zajednica interesa u probleme društvenog odlučivanja na svim područjima društvenog života, naravno, pod uslovom da samoupravljači obezbede sebi sve neophodne informacije, kao i stručne i naučne podatke koji su

im potrebni za odlučivanje. Stoga samoupravnom sistemu nisu potrebni klasični parlamentarni poslanici kao eksponenti političkih partija, nego delegacije i delegati samoupravnih zajednica u demokratskim delegatskim skupštinama i drugim delegatskim telima, koji se — pod određenim uslovima — mogu i menjati u zavisnosti od karaktera pitanja koje je na dnevnom redu.

Ako čovek ima pravo i slobodu da u okviru svojih demokratskih samoupravnih zajednica i kroz delegatski sistem koji izrasta iz tih zajednica neposredno odlučuje o ostvarivanju svojih i zajedničkih interesa i o opštim društvenim poslovima, onda demokratska prava građana ne mogu da budu svedena na pravo da građanin svakih nekoliko godina glasa za nekog kandidata koji će posle — u okviru višepartijskog političkog monopola — umesto njega da odlučuje o njegovim interesima i o opštim društvenim poslovima. Pravo građanina u sistemu stranačkog političkog pluralizma po kome može da osniva političke partije veoma je uska i ograničena sloboda za ogromnu većinu radnih ljudi i građana, bez obzira na to što je ona povezana i sa određenim sekundarnim elementima tog prava u vidu slobode misli, govora, zbora i slično.

Uprkos svim tim pravima i slobodama u sistemu političkog pluralizma, realna prava i domet slobode čoveka u tom sistemu svode se samo na mogućnost da se građanin opredeljuje za određenu političku partiju i da bira njenog kandidata. A kad to čini, on se istovremeno lišava, odnosno sam taj odnos ga lišava one istinske ljudske slobode koja mu omogućuje da neposredno sam i samoupravno udružen sa drugim radnim ljudima demokratski odlučuje o uslovima, sredstvima i plodovima svog rada i stvaranja i o svim drugim interesima koji se odnose na njegov život i rad. Upravo to demokratsko političko pravo u sistemu političkog pluralizma postaje način i sredstvo ograničavanja onih prava i sloboda radnih ljudi, to jest ogromne većine naroda, koji su najbitniji za slobodan rad i život čoveka. To je i razumljivo jer upravo nepostojanje, ograničavanje i ukidanje tih prava jeste uslov i sredstvo obezbeđivanja faktičke slobode za relativno veoma tanke stvarno vladajuće društvene slojeve koji u svojim rukama drže kapital, a time i stvarnu klasnu i političku vlast u društvu, to jest slobode za snage stvarne vanparlamentarne klasne vlasti, za političke snage koje konkurišu za politički monopol u centralizovanom sistemu državne vlasti i za jedan deo

intelektualne „elite” koja je na jedan ili drugi način povezana sa tim snagama.

Ako iz tog ugla posmatramo ostvarivanje građanskih prava i sloboda u parlamentarnom sistemu, pogotovo tada postaje jasno da taj sistem i dalje veoma snažno ograničava istinsku slobodu za ogromnu većinu ljudi i da ostaje oblik njihovog potčinjavanja vlasti vladajuće klase. Upravo karakter i oblici demokratskih prava i ljudskih sloboda u parlamentarnom sistemu čine ta prava sredstvom održavanja klasnog sistema i radikalnog sužavanja mogućnosti eksploataisanih i potčinjenih klasa da se bore za svoje oslobođenje.

Drugo, u sistemu političkog pluralizma građanskog društva građanin putem izbora generalno ovlašćuje svog poslanika za odlučivanje o svim pitanjima njegovih i društvenih interesa koja su u nadležnosti parlamenta, dok radnik-samoupravljač i građanin u sistemu samoupravnog pluralizma konkretno ovlašćuje svoje delegacije, odnosno delegate-opunomoćenike da se dogovaraju o donošenju određenih odluka sa područja njegovih parcijalnih i zajedničkih, odnosno društvenih interesa. Ali, pri tome je taj delegat-opunomoćenik stalno odgovoran onome koji ga je izabrao, to jest delegirao. Delegat nije više „političar opšteg tipa” kao što su, uglavnom, poslanici u sistemu političkog pluralizma građanskog društva, nego je, u stvari, izvršilac one kolektivne funkcije koja pripada samoupravnim subjektima, odnosno zajednicama samoupravnih interesa. On u tome ima, odnosno treba da ima određenu samostalnost koja je neophodna da bi se mogao demokratski dogovarati i slobodno glasati, vodeći računa i o zajedničkim, odnosno društvenim, a ne samo o parcijalnim interesima. U tom smislu ne utiče samo samoupravni kolektiv na svoje delegate, nego i opšte stanje društvene svesti utiče na delegate, kao i delegati na kolektiv. Ali ipak, politička odgovornost delegacije i delegata je takva da im izborni kolektiv na svakom pojedinom pitanju koje je na dnevnom redu može da izrazi nepoverenje ako se ne složi sa postupcima delegacije, odnosno delegata.

Treće, nadležnosti parlamenta u građanskom društvu su bitno ograničene jer najveći deo društvene vlasti vrše vanparlamentarne snage; dok naš delegatski sistem, načelno, isključuje postojanje ma kakvih vansamoupravnih i vanskupštinskih snaga vlasti, bilo u oblasti političkog sistema bilo u oblasti društveno-ekonomskih, odnosno proizvodnih odnosa. To ne znači da se i

u našem društvu u samoj praksi ne pojavljuju razni, kako obično kažemo, otuđeni centri ekonomske i političke moći, ali ih sam sistem isključuje i sve više ograničava i potiskuje. U daljem razvitku našeg političkog sistema borbi protiv takvih tendencija treba posvetiti još veću pažnju.

U uslovima samoupravljanja mnogo značajniju ulogu od klasičnog „opšteg prava glasa” ima demokratsko pravo glasa u raznovrsnim samoupravnim organizacijama i zajednicama gde se odlučuje o konkretnim interesima radnih ljudi, odnosno građana. Pri tome se to pravo ne svodi samo na pravo demokratskog izbora delegacija i delegata, nego i na rešavanje konkretnih pitanja koja su na dnevnom redu društva, a samim tim i tih zajednica i njihovih delegacija. Pošto je upravo takav samoupravni položaj čoveka jamstvo njegove slobode u društvu, jasno je da su samoupravljači i u takozvanim opštim izborima iz kojih izrasta struktura delegatskih tela zainteresovani da delegaciju ili delegata koji će ih predstavljati u organima samoupravnog i političkog, odnosno državnog odlučivanja biraju iz svoje samoupravne organizacije i zajednice, a ne kao kandidate političkih partija koje su otuđene od neposrednih interesa čoveka. Iz toga proizlazi da skupštine društveno-političkih zajednica, koje treba da donose političke odluke, moraju da budu formirane na osnovi opštih *samoupravnih* izbora, a ne opštih *političkih* izbora.

U socijalističkom samoupravnom društvu većina interesa i problema upravljanja društvom ne politizira se kao u uslovima stranačkog političkog pluralizma, i to iz prostog razloga što je rešavanje tih problema stvar samih samoupravljača. Dakako, i u samoupravnom odlučivanju neprekidno se javljaju alternative koje dovode do razlika u mišljenjima i zahtevaju postojanje široke demokratske slobode u borbi mišljenja i u sučeljavanju tih alternativa, kao i u demokratskom odlučivanju o njima putem većine. Ali, u samoupravnoj demokratiji te alternative ne nameću nužno i političku podelu među ljudima, nego se postavljaju kao pitanje konkretnog odnosa čoveka prema stvarima, to jest prema rešavanju određenog problema koji se izražava u svom autentičnom, a ne u politiziranom obliku. Pa i onda kada se pojedini društveni problemi javljaju u opštem političkom vidu, prema njima se samoupravljač opredeljuje u skladu sa svojim samoupravnim interesima, a ne prema nekim opštim političkim diferencijacijama.

U vezi sa tim da napravim jednu uprošćenu analogiju sa parlamentarnim sistemom. U socijalističkom samoupravnom društvu se većina i manjina — odnosno, ako mogu tako da kažem, vladajuća partija i opozicija — ne stvaraju na generalnom političkom planu u borbi za političku vlast, nego u odnosu na rešavanje konkretnih pitanja povezanih sa parcijalnim i opštim društvenim, neposrednim i dugoročnim interesima čoveka i društva. Naime, ako bi se u samoupravnim organima odlučivalo na osnovi različite partijske političke podele ljudi ili na osnovi političke dominacije jednopartijskog sistema, onda samoupravljanja više ne bi ni bilo. Jer, čim bi samoupravni organi postali privsak političkih partija u borbi za političku vlast, oni bi se, u stvari, odrekli svojih samoupravnih i demokratskih prava.

Celokupan naš politički i državni sistem izrasta iz samoupravljanja i predstavlja određen spoj novih funkcija koje samostalno vrše organi samoupravljanja u svom domenu sa određenim klasičnim funkcijama države, koje su svedene na bitno uže područje nego u parlamentarnom sistemu centralizovane državne vlasti. Stoga je jasno da i naš državni sistem kao celina mora biti izgrađivan na istim demokratskim osnovama koje zahteva sam sistem samoupravne demokratije. To znači da politički sistem socijalističke države ne može biti izgrađivan na političkom monopolu političkih snaga otuđenih od samoupravljača, nego na vodećoj i odlučujućoj društvenoj ulozi samoupravljača i njihovih samoupravnih zajednica, odnosno njihovih delegacija i delegata.

Razume se, i u odlučivanju državnih organa alternative treba slobodno da se izražavaju i demokratski razrešavaju. Ali ni ovde, kao ni u organima samoupravljanja, sloboda alternativa i borba mišljenja i oblik konačnog odlučivanja nikako nisu razlog za opštu političku podelu društva koja bi dovela do nekakvog višepartijskog sistema. Naprotiv, sloboda alternativa i borba mišljenja jesu i treba da budu put i način koji omogućuje samoupravljačima da neposredno učestvuju u rešavanju konkretnih društvenih pitanja putem sistema samoupravne neposredne demokratije, to jest putem delegatskog sistema kao nosioca demokratskog političkog sistema socijalističke države.

Kao što je već rečeno, samoupravljači ne mogu uvek odlučivati ličnim izjašnjavanjem, pa se zato naše društvo i odlučilo za sistem demokratski izabranih delegacija samoupravnih zajednica koje ravnopravno učestvuju u demokratskom odlučivanju

na svim nivoima samoupravne integracije i na svim nivoima skupštinskog, odnosno političkog sistema države, i to putem samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora ili većinom glasova. Upravo zato naše društvo razvija veoma razgranat mehanizam samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja u svim oblastima samoupravnih i društvenih interesa gde je takav način ostvarivanja tih interesa i međusobnih demokratskih odnosa realan. A gde takvo sporazumevanje i dogovaranje nije moguće, tamo delegati donose odluke većinom glasova u skupštinama i samoupravnim delegatskim telima. Na taj način delegatski, odnosno delegatsko-skupštinski sistem postaje okosnica i noseći stub celokupnog demokratskog političkog sistema samoupravnog socijalističkog društva. On je, s jedne strane, garantija demokratskih prava samoupravljača, odnosno radničke klase i svih radnih ljudi, koja obezbeđuju odlučujuću ulogu njihovih interesa i potreba u društvu, a, s druge strane, on je faktor demokratskog integrisanja samoupravnih interesa i razrešavanja konflikata među tim interesima. Isti samoupravljač koji neposredno ostvaruje svoje parcijalne interese isto tako neposredno učestvuje putem svoje delegacije u opredeljivanju zajedničkih, odnosno društvenih interesa.

Tim putem samoupravna demokratija uspostavlja uslove za daleko širu slobodu alternativa i borbu mišljenja nego što je to ikada uspostavio sistem političkog pluralizma, pri čemu se ta sloboda više ne ograničava samo na slobodu misli i izbora, nego se proširuje i na slobodu demokratskog odlučivanja u raznovrsnim zajednicama samoupravnih interesa i na svim nivoima delegatskog sistema.

I teorija i praksa jugoslovenskog socijalističkog samoupravnog društva uvek su polazile od toga da socijalizam, a posebno samoupravni socijalistički društveni sistem, ne bi bio to za šta se deklarise ako u njegovoj osnovi ne bi stajali interesi i potrebe ljudi kao slobodnih stvaralačkih ličnosti koje su oslobođene eksploatacije i potčinjenosti političkom i tehnobirokratskom monopolu. Zato ni karakter određenih demokratskih prava i sloboda u samoupravnom socijalističkom društvu ne može biti isti kao u društvu u kome se štiti sloboda eksploatacije i političkog, odnosno tehnobirokratskog monopola.

Demokratski sistem socijalističkog samoupravljanja — u poređenju sa građanskom demokratijom epohe kapitalizma — bitno povećava domet demokratskih prava i ljudskih sloboda up-

ravo time što menja njihov karakter. Ta prava i slobode više ne mogu biti upotrebljeni za održavanje sistema klasne eksploatacije, a time političkog potčinjavanja većine vladavini manjine, nego postaju oruđe oslobođenog radnog čoveka, to jest ogromne većine naroda za odbranu od svakog oblika eksploatacije i političkog potčinjavanja. Naš radni čovek i građanin kao samoupravljač ima i pravo i obavezu da neposredno učestvuje u demokratskom upravljanju celokupnim procesom društvene reprodukcije, koja je u građanskoj demokratiji isključivo domen sopstvenika kapitala, tehnobirokratskog monopola i državnih aparata. I upravo kao nosilac celog kompleksa samoupravnih interesa radni čovek je istovremeno — kroz delegatski sistem — i neposredni stvaralac, učesnik i faktor demokratskog odlučivanja u sistemu državne vlasti. Na taj način sama ta vlast postaje instrument demokratskog sistema socijalističkog samoupravnog pluralizma, a u budućnosti će se sve više razvijati kao jedna od njegovih javnih službi.

2. SOCIJALISTIČKO SAMOUPRAVLJANJE — OSNOVA I IZVOR NOVIH SLOBODA I PRAVA ČOVEKA

Osnova svih sloboda i prava radnih ljudi i građana u našem socijalističkom društvu je *pravo na samoupravljanje*. To je novo i neposredno demokratsko socijalističko pravo koje je moguće jedino u uslovima društvene svojine sredstava za proizvodnju i vladajućeg položaja radničke klase u društvu. Ono je neprikosnoveno i neotuđivo i kao takvo pripada svim radnim ljudima i građanima. Njegovu suštinu čini odlučivanje o ličnim, zajedničkim i opštim društvenim interesima, a ostvaruje se u svim osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada, mesnim zajednicama, samoupravnim interesnim zajednicama i u svim drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama, u društveno-političkim zajednicama, kao i u svim drugim oblicima samoupravnog udruživanja i međusobnog povezivanja radnih ljudi i građana. Time čovek postaje subjekt i nosilac svih društvenih odnosa i od takvog njegovog položaja i uloge u društvu polazi ceo naš društveno-ekonomski i politički sistem.

Socijalističko samoupravljanje je u našim uslovima najdirektniji oblik i izraz borbe za slobodu radnog čoveka, za slobodu

njegovog rada i stvaranja, za njegov odlučujući ekonomski i politički uticaj u društvu. Zato samoupravljanje kao društveni odnos i kao neotuđivo pravo svih radnih ljudi i građana neizbežno rađa demokratiju, odnosno demokratska prava i slobode čoveka, isto kao što svaki monopol u upravljanju društvom rađa, u većoj ili manjoj meri, otvoren ili prikriven politički apsolutizam.

Socijalističko samoupravljanje, to jest pravo na samoupravljanje je, nema sumnje, veliko pravo, ali istovremeno i velika odgovornost, jer u sistemu samoupravne demokratije svaki čovek mora da snosi punu odgovornost i za sudbinu drugog čoveka. Zato se u samoupravnom socijalističkom društvu slobode i prava čoveka i građanina ostvaruju samo u međusobnoj solidarnosti ljudi i ispunjavanjem dužnosti i odgovornosti svakoga prema svima i svih prema svakome, odnosno svako je dužan da poštuje slobode i prava drugih i odgovoran je za to.

Pravo rada društvenim sredstvima je ono novo i neotuđivo socijalističko samoupravno pravo svakog radnika u udruženom radu koje je osnova, polazna tačka i cilj samoupravljanja. Ono je garantija samoupravljanja i društvene svojine. I obrnuto, ono može da postoji samo na osnovi društvene svojine sredstava za proizvodnju i samoupravljanja. To je pre svega pravo radnika da slobodno i ravnopravno sa drugim radnicima u udruženom radu — u uslovima međusobne zavisnosti i uzajamne odgovornosti — upravlja svojim radom i uslovima i rezultatima svog rada. To pravo radnik automatski stiče čim stupi na rad.

Pravo rada društvenim sredstvima nije identično sa klasičnim pojmom prava na rad. Pravo rada društvenim sredstvima, u stvari, opredeljuje celokupan društveni položaj čoveka koji radi tim sredstvima, kao i međusobne odnose radnika i radnih ljudi u udruženom radu. Ono predstavlja kompleks načela koja opredeljuju društvenu svojinu, to jest položaj čoveka i međusobne odnose ljudi u sistemu društvene svojine, a samim tim ono je osnova i izvor celog niza drugih neotuđivih ekonomskih, materijalnih i demokratskih prava, obaveza i odgovornosti radnog čoveka u udruženom radu i u društvu uopšte. A taj kompleks načela kroz koja se izražava pravo rada društvenim sredstvima praktično znači da radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada zajednički i ravnopravno, u odnosima međusobne zavisnosti, uzajamne odgovornosti i solidarnosti:

— svojim radom učestvuju u procesu rada i proizvodnje i izvršavaju svoje radne obaveze, pri čemu su lično i uzajamno odgovorni za njihovo izvršavanje;

— demokratski i ravnopravno upravljaju radom i poslovanjem organizacije udruženog rada i sredstvima društvene reprodukcije i uređuju međusobne odnose u radu;

— odlučuju o svim oblicima udruživanja i povezivanja svog rada i sredstava i o celokupnom dohotku koji stižu zajedničkim radom, u skladu sa doprinosom ostvarivanju tog dohotka;

— raspoređuju — u skladu sa osnovima i merilima dogovorenim na samoupravnoj osnovi — čist dohodak za ličnu, zajedničku i opštu potrošnju, za proširenje materijalne osnove rada i za rezerve, pri čemu su samostalni u raspolaganju dohotkom u pogledu određivanja nivoa lične i zajedničke potrošnje, ali su istovremeno odgovorni prema svim drugim radnicima u udruženom radu u pogledu utvrđivanja što ujednačenijih merila za takvu raspodelu;

— odlučuju o raspodeli sredstava za ličnu i zajedničku potrošnju, u skladu sa osnovima i merilima za utvrđivanje doprinosa koji svojim tekućim i minulim radom daju ostvarivanju dohotka, pri čemu ta merila utvrđuju na samoupravnoj osnovi sa radnicima drugih organizacija udruženog rada;

— stižu lični dohodak prema rezultatima svog rada, to jest prema ličnom doprinosu koji su svojim tekućim i minulim radom dali povećanju dohotka osnovne organizacije udruženog rada.

Pravo na samoupravljanje i pravo rada društvenim sredstvima radnici u udruženom radu ostvaruju nizom konkretnih prava, obaveza i odgovornosti, posebno u pogledu korišćenja, upravljanja i raspolaganja društvenim sredstvima i dohotkom, kao što su pravo i dužnost radnika da samoupravno organizuju udruženi rad, to jest da pod uslovima utvrđenim zakonom organizuju osnovnu organizaciju udruženog rada, da odlučuju o udruživanju u radnu i složenu organizaciju udruženog rada i u druge oblike udruživanja, pravo da izdvoje osnovnu organizaciju iz sastava radne organizacije i druga prava.

Sva ta prava, obaveze i odgovornosti čine kompleks konkretnih i neotuđivih društveno-ekonomskih i drugih samopravnih prava radnika. Ona opredeljuju položaj i ulogu radnika kao stvarnog subjekta u udruženom radu, kao i njegov položaj u društvu uopšte. Ceo taj kompleks prava, obaveza i odgo-

vornosti radnika direktno proizlazi iz prava na samoupravljanje, odnosno iz prava rada društvenim sredstvima.

Ovde bih podsetio samo na neke *oblike i način ostvarivanja tih prava*, što takođe bitno doprinosi takvom samoupravnom i društvenom položaju i ulozi radnika, jer prava sama za sebe, ma kako bila formulisana — ako nisu obezbeđena sredstva, putevi i način njihovog ostvarivanja — bitno ne menjaju položaj čoveka u društvenim odnosima.

Na primer, u *osnovnoj organizaciji udruženog rada* niko drugi osim radnika ne može da odlučuje o njihovom radu i o rezultatima njihovog rada, to jest o dohotku. A pravo radnika da odlučuje o dohotku osnovne organizacije udruženog rada — koje je ograničeno jedino istim takvim pravom drugih radnika u udruženom radu — jedan je od osnovnih oblika ostvarivanja prava na samoupravljanje, odnosno prava rada društvenim sredstvima.

Vezivanjem društveno-ekonomskog položaja radnika u udruženom radu za njegov podružvljeni minuli rad postepeno se prevladavaju ostaci kapital-odnosa i mentalitet najamnog radnika, a istovremeno materijalno motivišu radnici da domaćinski upravljaju i raspolaze društvenim kapitalom, odnosno da uspešno gospodare celokupnim procesom društvene reprodukcije. Tek kad radnik najneposrednije upravlja i raspolaze minulim radom, odnosno društvenim kapitalom, kao i rezultatima njegovog dohodnog reprodukovanja, on stvarno prestaje da bude najamni radnik. Ustavnim i zakonskim garantovanjem prava radnika po osnovu njihovog podružvljenog minulog rada naše društvo dalje proširuje dimenzije stvarne slobode radnika i radnih ljudi u materijalnim odnosima društva.

Ili, o pitanjima kao što su udruživanje radnika u osnovnu, radnu i složenu organizaciju ili udruživanje u poslovnu zajednicu, zatim o statutima tih organizacija, o osnovama plana osnovne organizacije, o osnovima i merilima raspodele sredstava za ličnu i zajedničku potrošnju radnika, kao i o drugim pitanjima utvrđenim samoupravnim sporazumom i statutom osnovne organizacije — radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada odlučuju referendumom. Zakonom o udruženom radu utvrđeni su i drugi oblici ličnog izjašnjavanja radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada, kao što su zborovi radnika, potpisivanje, odnosno davanje posebnih izjava u pismenom obliku i drugi oblici ličnog izjašnjavanja.

Naravno, radnici ne ostvaruju svoje interese samo u osnovnoj organizaciji kao osnovnom obliku udruženog rada, nego i u svim drugim oblicima samoupravno organizovanog udruženog rada, kao i u samoupravnim interesnim zajednicama, drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama, i u svim društveno-političkim zajednicama. O tim svojim interesima radni ljudi-samoupravljači odlučuju putem delegacija i delegata, a ne ličnim izjašnjavanjem. Radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada zajednički, ravnopravno i međusobno odgovorno utvrđuju stavove o radu delegata i daju im smernice u pogledu njihovog izjašnjavanja o pitanjima o kojima radnički savet osnovne, radne ili složene organizacije udruženog rada donosi odluke.

Delegat u radničkom savetu osnovne organizacije udruženog rada obavezan je da o pitanjima o kojima odlučuje radnički savet izloži stavove radnika koji su ga izabrali, da sa drugim delegatima usaglašava stavove, da obaveštava radnike o svom radu u radničkom savetu i o radu radničkog saveta itd. Delegat u radničkom savetu osnovne organizacije udruženog rada neposredno je odgovoran radnicima te osnovne organizacije i dužan je da radi po smernicama radnika koji su ga izabrali.

Odlučivanje putem delegata u radničkom savetu radne ili složene organizacije udruženog rada, kao i u drugim oblicima udruživanja rada, takođe je ne samo pod neposrednim uticajem i kontrolom radnika osnovnih organizacija, nego direktno zavisi od stava koji su o određenim pitanjima zauzeli radnici, odnosno radnički savet osnovne organizacije. Tako, na primer, kad se u radničkom savetu radne ili složene organizacije udruženog rada odlučuje o pitanjima koja se odnose na materijalne obaveze osnovnih organizacija, delegat osnovne organizacije dužan je da se izjasni i da glasa u skladu sa stavom koji su zauzeli radnici osnovne organizacije u kojoj je izabran za delegata.

Prava, dužnosti i odgovornosti delegata u organima upravljanja u drugim oblicima udruživanja rada (u poslovnim zajednicama, bankama, zajednicama osiguranja itd.) i odnos delegata prema radnicima organizacije udruženog rada koja ih je izabrala isti su kao i delegata u radničkom savetu radne ili složene organizacije prema radnicima osnovne organizacije. Prema tome, nezavisno od toga o kojem obliku udruženog rada je reč, odluke se uvek donose ili ličnim izjašnjavanjem radnika ili u organima samoupravljanja sastavljenim od delegata neposredno

izabranih od radnika i opunomoćenih da odlučuju na osnovu stavova i u okviru smernica koje su sami radnici utvrdili.

U izvorno nova prava koja proizlaze iz socijalističkog samoupravljanja spadaju i prava radnih ljudi i građana u *delegatskom sistemu* koji prirodno izrasta iz samoupravno organizovanog udruženog rada i razvija se u celovit sistem samoupravnog i društvenog odlučivanja u svim oblicima samoupravnog organizovanja i povezivanja radnih ljudi i građana, kao i na svim nivoima društveno-političkih zajednica, to jest i u onim oblastima njihovih interesa u kojima je do sada odlučujuću ulogu imala država.

Kroz delegatski sistem obezbeđena je neposredna veza radnog čoveka i građanina sa odlučivanjem u rukovodećim telima širih samoupravnih zajednica, kao i u skupštinama društveno-političkih zajednica. Putem svoje delegacije i delegata u skupštini radni čovek je u poziciji da učestvuje u pripremi i donošenju odluka koje se tiču njegovog neposrednog i dugoročnog interesa. Upravo pravima u delegatskom sistemu njemu je omogućeno da neposredno učestvuje u uređivanju odnosa u sferi koja je do sada u svim političkim sistemima bila od njega otuđena sila, to jest u sferi politike i vlasti. Takav položaj radnog čoveka u političkom sistemu omogućen je dominantnom pozicijom udruženog rada i punom afirmacijom vladajuće uloge radničke klase u društvu. Odlučivanjem u skupštini, posebno putem delegata u veću udruženog rada, radnik odlučuje i o onom delu dohotka koji se izdvaja za zajedničku i opštu potrošnju, čime je zaokružena njegova kontrola nad raspolaganjem celokupnim dohotkom.

To gospodarenje radnika svim vidovima rezultata njegovog rada obezbeđeno je i kroz *samoupravne interesne zajednice*. Jer izraz prava na samoupravljanje i prava rada društvenim sredstvima je i pravo radnika iz materijalne proizvodnje da svoje lične i zajedničke potrebe i interese u oblasti obrazovanja, nauke, kulture, zdravstva i u drugim društvenim delatnostima, kao delovima jedinstvenog procesa društvenog rada, obezbeđuju i ostvaruju slobodnom razmenom rada i udruživanjem svog rada sa radom radnika u organizacijama udruženog rada u tim delatnostima. Radni ljudi iz materijalne proizvodnje imaju pravo i dužnost da sa radnim ljudima iz društvenih delatnosti u samoupravnim interesnim zajednicama zajednički, neposredno, ravnopravno i međusobno odgovorno uređuju odnose u tim oblastima

i tako solidarno i sporazumno ostvaruju zajedničke interese i zadovoljavaju svoje potrebe.

Sve odnose, prava, dužnosti i međusobne odgovornosti radnih ljudi i njihovih organizacija udruženog rada koje su članovi samoupravne interesne zajednice uređuju sami radni ljudi samoupravnim sporazumevanjem i ravnopravnim odlučivanjem u skupštinama samoupravnih interesnih zajednica sastavljenim od delegata korisnika usluga i delegata proizvođača usluga, s tim što prema delatnostima od posebnog društvenog značaja određena prava zadržava država.

U samoupravnim interesnim zajednicama radni ljudi-korisnici usluga i radni ljudi-proizvođači usluga dogovaraju se ravnopravno, to jest po načelu pariteta, bez međusobnog nadglasavanja, o zajedničkom planu razvoja određene društvene delatnosti u skladu sa potrebama udruženog rada i društva u celini i u skladu sa materijalnim mogućnostima. Oni se u okviru takvog plana dogovaraju kako o kvantumu sredstava tako i o načinu njihovog preliivanja iz dohotka materijalne proizvodnje u dohodak određene društvene delatnosti. U tom smislu skupštine samoupravnih interesnih zajednica predstavljaju prvenstveno sistem i mesto samostalnog i ravnopravnog, stalnog dogovaranja radnih ljudi, a ne parlament koji donosi odluke većinom glasova. Doduše, samo o određenim pitanjima, izuzetno, skupštine samoupravnih interesnih zajednica donose odluke i većinom glasova ili, pak, odluku donosi nadležni državni organ.

Odnosi u oblastima u kojima se osnivaju samoupravne interesne zajednice ostvaruju se, po pravilu, bez intervencije države, to jest bez mera prinude državnih organa, odnosno bez posredstva budžeta i drugih administrativno-fiskalnih mera, osim u slučajevima kada se u skupštini samoupravne interesne zajednice ne postigne sporazum o onim pitanjima koja su od bitnog značaja za normalno funkcionisanje određene društvene delatnosti. Ti izuzeci su Ustavom i zakonom jasno precizirani. Isključivanjem državne prinude u ovim oblastima društvenog rada i zadovoljavanja ličnih i zajedničkih potreba ljudi društveni sistem socijalističkog samoupravljanja je ne samo oslobođen etatizma u obezbeđivanju finansijskih sredstava za funkcionisanje društvenih delatnosti, nego su time prava i slobode ljudi da samostalno i ravnopravno uređuju svoje odnose stvarno prošireni.

Značajnu ulogu u ostvarivanju samoupravnih i drugih demokratskih prava radnih ljudi i građana ima mesna zajednica i komuna, odnosno opština.

U *mesnoj zajednici* radni ljudi i građani — u saradnji i povezanosti sa radnim ljudima organizovanim u drugim osnovnim samoupravnim organizacijama i zajednicama — odlučuju o ostvarivanju svojih zajedničkih interesa i o solidarnom zadovoljavanju ličnih i zajedničkih potreba u oblasti stanovanja, komunalnih delatnosti, dečje i socijalne zaštite, obrazovanja, kulture, fizičke kulture, zaštite potrošača, opštenarodne odbrane i društvene samozaštite i u drugim oblastima svog života i rada. Na taj način mesna zajednica, kao specifična samoupravna interesna zajednica radnih ljudi i građana u mestu njihovog stanovanja, javlja se kao demokratski i samoupravni oblik ostvarivanja i zadovoljavanja celog kompleksa neposrednih interesa i potreba ljudi o kojima se oni neposredno, slobodno i ravnopravno dogovaraju, o kojima samostalno odlučuju i za koje prikupljaju materijalna sredstva, bilo samoupravnim sporazumevanjem bilo na osnovu zakona ili odluka opštine. Pri tome se mesna zajednica sve više javlja kao humana ljudska zajednica, kao zajednica neposrednih ljudskih kontakata, koja — nasuprot tendencijama otuđenosti i osamljenja karakterističnim za savremenu civilizaciju — treba sve više da postaje oblik humane ljudske integracije i solidarnog povezivanja i saradnje radnih ljudi i građana u mestu stanovanja.

Opština kao osnovna društveno-politička i samoupravna zajednica radnih ljudi i građana postala je u našem sistemu oblik i sredstvo stvarne demokratizacije u sferi društvenog i političkog odlučivanja. U procesu razvoja našeg samoupravnog sistema opština je uvek bila jedan od osnovnih oblika demokratskog organizovanja vlasti i neposrednog samoupravnog učešća radnih ljudi i građana u vršenju vlasti i u upravljanju drugim društvenim poslovima.

S obzirom na dostignuti stepen razvoja samoupravnih odnosa u našem društvu, sadržina, karakter i obim prava i dužnosti komune kao samoupravne i osnovne društveno-političke zajednice su Ustavom iz 1974. godine znatno prošireni. U stvari, sve funkcije vlasti i upravljanja društvenim poslovima ostvaruju se u opštini, osim onih funkcija i poslova koji po svojoj prirodi i sadržini predstavljaju zajednički interes svih radnih ljudi i građana jedne republike, odnosno pokrajine ili zajednički

interes svih naroda i narodnosti Jugoslavije, pa se zbog toga, samo na osnovu Ustava, ostvaruju u republici, odnosno pokrajini ili u federaciji. Ali i u odlučivanju na nivou republike, odnosno pokrajine i federacije obezbeđen je kroz delegatski sistem uticaj i učešće radnih ljudi organizovanih u opštini.

Takvim mestom i ulogom komune u našem sistemu obezbeđeni su društveni i materijalni uslovi i stvorene široke mogućnosti za ostvarivanje samoupravnih prava radnih ljudi i građana u svim oblastima života i rada. Ustavom su radnim ljudima i građanima zagarantovana prava i dužnosti da u opštini stvaraju i obezbeđuju uslove za svoj život i rad, da usmeravaju društveni razvoj, da ostvaruju i usklađuju svoje interese, da zadovoljavaju zajedničke potrebe i da ostvaruju vlast i upravljaju drugim društvenim poslovima.

Sve svoje zajedničke interese i prava i dužnosti u opštini radni ljudi i građani ostvaruju odlučivanjem u svojim osnovnim organizacijama udruženog rada, mesnim zajednicama, samoupravnim interesnim zajednicama, drugim osnovnim samoupravnim organizacijama i zajednicama i društveno-političkim organizacijama — putem samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja i putem delegacija i delegata u opštinskoj skupštini, kao i u drugim delegatskim telima i organima samoupravljanja.

Dakako, praksa često zaostaje iza tako postavljenih ciljeva. Daljim razvijanjem demokratskih veza između svih samoupravnih subjekata u opštini, doslednim ostvarivanjem delegatskog sistema, posebno jačanjem uloge delegacija osnovnih samoupravnih organizacija i zajednica, treba postići da odlučivanje o opštim društvenim poslovima bude još snažnije u funkciji interesa radnih ljudi i građana i pod njihovim neposrednim uticajem. To je uslov da opština postane prava samoupravna zajednica, a ne da u njoj pretežno dolaze do izražaja njene funkcije vlasti, što dovodi do jačanja uticaja i uloge izvršnih organa i do smanjenja uticaja samoupravne baze.

Takvo mesto i prava radnog čoveka i građanina u osnovnoj organizaciji udruženog rada, u samoupravnim interesnim zajednicama, u mesnoj zajednici i u komuni izraz su i potvrda njegovog stvarnog društvenog i materijalnog položaja i uloge u odnosima udruženog rada. Otuda su pravo na samoupravljanje i pravo rada društvenim sredstvima bazična prava radnog čoveka i građanina, čije ostvarivanje obezbeđuje takvu slobodu čove-

ka da on postaje zaista slobodna stvaralačka ličnost i nosilac svih ličnih i zajedničkih, odnosno društvenih interesa.

Međutim, u praksi još uvek dolazi do zakidanja i ograničavanja tih i drugih prava radnog čoveka i građanina, i to u svim napred navedenim odnosima i na svim nivoima. Ta zakidanja prava nisu samo posledica takvih tendencija kao što su birokratizam, tehnokratizam, upravljačka samovolja itd. — mada probijanje takvih tendencija igra značajnu ulogu — nego su i posledica institucionalne nedograđenosti sistema i nedovoljno izražene uloge organizovanih stvaralačkih socijalističkih snaga. Stoga u radu na daljoj izgradnji našeg političkog sistema treba pre svega uspostaviti snažnije odbrambene mehanizme protiv takvih deformacija, a, pored toga, treba institucionalno, pravno i politički dograditi sistem tih odnosa kako bi mogućnosti deformacija bile što više ograničene. Drugim rečima, samoupravljači i radni ljudi uopšte moraju dobiti snažniju društvenu podršku u ostvarivanju i odbrani svojih prava. To utoliko pre što ta bazična prava radnih ljudi i građana u samoupravnom sistemu opredeljuju ujedno i karakter prava i sloboda u svim drugim oblastima društvenog života i društvenog položaja čoveka.

Samoupravna demokratija ne bi bila celovit sistem demokratskih odnosa bez odgovarajućeg rešavanja odnosa među narodima i narodnostima Jugoslavije. Samoupravljanje je i u ovoj sferi ona polazna tačka koja opredeljuje sadržinu i demokratski karakter jugoslovenske socijalističke zajednice naroda i narodnosti. Svoja suverena prava narodi i narodnosti Jugoslavije ostvaruju u *socijalističkim republikama* i u *socijalističkim autonomnim pokrajinama* u skladu sa svojim ustavnim pravima, a u *federaciji* samo kad je to — u njihovom zajedničkom interesu i na osnovu njihovog sporazuma — Ustavom SFRJ utvrđeno, s tim da taj Ustav mora da potvrdi skupština svake republike. Na taj način i funkcije federacije, u stvari, postaju samo sastavni deo funkcija republika, a u određenom obimu i autonomnih pokrajina. To je i razumljivo jer socijalističko samoupravljanje ne podnosi unitarizam i ne stvara neke nove državne nacije ili uopšte neki novi tip nacije, nego donosi slobodu postojećim nacijama.

Prema tome, realnu sadržinu takvim odnosima utvrđenim Ustavom daje pre svega sistem samoupravljanja. Samim tim što je celokupan naš društveni i politički sistem građen na principu samoupravljanja i demokratskog pluralizma samoupravnih

interesa, republike i autonomne pokrajine, odnosno narodi i narodnosti, takođe se izražavaju kao samoupravni subjekti. Osim toga, pošto radni ljudi na osnovu svog prava rada društvenim sredstvima samostalno upravljaju i raspoložu sredstvima za proizvodnju i dohotkom u svojim samoupravnim organizacijama i zajednicama, republike i autonomne pokrajine su i ekonomski, odnosno materijalno slobodne i samostalne, osim u onoj meri u kojoj su dužne da poštuju uslove i odnose na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu, što je u njihovom zajedničkom interesu.

Iz takvog sistema samoupravljanja izrasta i jedan novi sistem opštenarodne odbrane i društvene samozaštite koji omogućuje narodima i narodnostima Jugoslavije da sistem samoupravnih i demokratskih međunacionalnih odnosa obezbeđuju kako od spoljne agresije tako i od unutrašnjih neprijatelja socijalističkog samoupravljanja.

Naš samoupravni i politički sistem obezbeđuje narodima i narodnostima punu slobodu i samostalnost u uređivanju društvenih poslova. Tu se, u stvari, više i ne radi o nekoj klasičnoj federaciji ili konfederaciji, nego o jednoj samoupravnoj zajednici naroda i narodnosti novog tipa koja se ne zasniva isključivo na podeli funkcija države, nego pre svega na karakteru zajedničkih interesa utvrđenih samoupravnim i demokratskim ustavnim sporazumom među republikama i autonomnim pokrajinama. Samoupravni sistem je na taj način dao sasvim novu demokratsku sadržinu i međunacionalnim odnosima.

Time što je u rezultatu uspostavljanja takvih samoupravnih i demokratskih odnosa među narodima i narodnostima Jugoslavije izgubio svaku osnovu strah od opasnosti nekog državnog centralizma i hegemonizma za slobodnu ekonomsku, političku i kulturnu afirmaciju naroda i narodnosti, stvorena je čvršća društvena i politička baza za njihovo jedinstvo nego što bi je mogao uspostaviti bilo kakav drugi politički sistem.

Tu bazu moramo učvršćivati i dalje razvijati i snažnije zaštititi od pritiska birokratskog centralizma, kako saveznog tako i republičkog, pokrajinskog i opštinskog, kao i od svih drugih tendencija koje je mogu oslabiti. To utoliko pre što, i pored uspeha koji su postignuti, ipak ne možemo reći da naše društvo više nema problema u toj oblasti društvenog života. I na tom području se u praksi pojavljuju tendencije i shvatanja koja smo u samom sistemu međunacionalnih odnosa prevazišli, ali

oni nisu prevaziđeni u zaostaljoj svesti ljudi. Osim toga, ni sama institucionalna rešenja, organizacioni i drugi oblici i metodi međusobne saradnje, dogovaranja i usklađivanja nisu dovoljno razrađeni. Stoga u radu na daljoj izgradnji našeg političkog sistema treba razmotriti otvorene probleme i u toj oblasti društvenih odnosa.

Samoupravljanje kao osnovni društveni odnos i kao pravo i sloboda čoveka na kome izrasta naš sistem socijalističke samoupravne demokratije ima još jednu dimenziju koja je bitna za ostvarivanje i dalji razvoj našeg političkog sistema. Samoupravni položaj i prava radnih ljudi i građana u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada, samoupravnim interesnim zajednicama, drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama, kao i slobodno samoupravno udruživanje radnih ljudi i njihovih raznovrsnih zajednica interesa, ravnopravnost naroda i narodnosti Jugoslavije i slobode, prava i dužnosti čoveka i građanina — sve je to okvir i granica za vršenje Ustavom utvrđenih funkcija državnih organa i za njihov rad. Samo u tim okvirima ostvaruju se i funkcije društveno-političkih zajednica, odnosno funkcije onih organa koji vrše poslove državne vlasti.

Svi nosioci samoupravnih, državnih i drugih društvenih funkcija u vršenju tih funkcija nalaze se pod širokom *društvenom kontrolom*. Iako svi oblici i institucije te kontrole još ne funkcionišu sasvim u skladu sa načelima samoupravne demokratije socijalizma, oni su se, ipak, u praksi ostvarivanja samoupravnih demokratskih odnosa potvrdili kao nezamenljiva sredstva borbe protiv raznih vidova deformacija i pokušaja uzurpiranja samoupravnih prava radnih ljudi i građana. Zato je u daljoj izgradnji političkog sistema neophodno sve te oblike i institucije društvene kontrole na svim područjima društvenog života još potpunije i preciznije razraditi i učvrstiti njihovo mesto u sistemu, kao i predvideti i obezbediti sredstva, mehanizme i način njihovog nesmetanog funkcionisanja kako bi radni ljudi-samoupravljači i građani zaista u punoj meri mogli nesmetano da ostvaruju sva svoja samoupravna prava i kako bi, s druge strane, mogli uspešno i efikasno da se bore protiv onih koji ta prava zakidaju i ograničavaju ili na druge načine ometaju ostvarivanje tih prava.

Ostvarivanje svih tih i drugih bazičnih demokratskih prava samoupravnog radnog čoveka i građanina ne može se zamisliti bez političkog sistema koji štiti i *lična demokratska i ljudska*

prava i slobode čoveka i građanina. Te slobode i prava utvrđeni su i garantovani samim sistemom, osim onih koji su osnova održavanja vladavine kapitala i koji su u suprotnosti sa bazičnim pravima i slobodama čoveka u socijalističkom samoupravnom društvu. Ali upravo zbog toga u našem sistemu socijalističke samoupravne demokratije te slobode i prava značajno se razlikuju od takvih sloboda i prava u sistemu političkog pluralizma građanskog društva, jer su izraz pre svega prava na samoupravljanje i prava rada društvenim sredstvima, kao i drugih samoupravnih prava, a ne samo prava na izbor političkih partija.

Lične slobode u našem sistemu prestaju da budu kategorija takvih opštih političkih prava koja omogućuju da se istovremeno prizna i sloboda eksploatacije i ugnjetavanja koja je stvarna i sloboda najamnog radnika koja je više ili manje fiktivna. Međutim, u sistemu socijalističkih samoupravnih odnosa demokratska prava i slobode čoveka sastoje se pre svega u pravu čoveka da slobodno radi i stvara i da upravlja društvom putem svojih delegata. A to isključuje svaki oblik slobode koja znači pravo eksploatacije čoveka od strane čoveka ili pravo nametanja političkog monopola u sistemu vlasti ili pravo na ugnjetavanje naroda i narodnosti. Naravno, te lične slobode i prava nisu nekakva dopuna prava na samoupravljanje ili njegov dohodak, nego bitan uslov funkcionisanja samoupravljanja i sastavni deo celokupnog sistema sloboda i demokratskih prava u našem društvu. Zato je ostvarivanje i zaštita tih prava, odnosno njihova sve šira primena u praksi jedan od kardinalnih zadataka našeg političkog sistema.

Tako, na primer, našim Ustavom je — u skladu sa principom jednakosti i ravnopravnosti svih građana u njihovim pravima, slobodama i dužnostima — izričito zabranjen svaki vid diskriminacije ljudi po osnovu nacionalnosti, rase, pola, jezika, veroispovesti, stupnja obrazovanja ili društvenog položaja. A takva jednakost i ravnopravnost svih građana dobija svoju istinsku ljudsku vrednost pogotovo u uslovima samoupravne demokratije u kojoj svi ljudi imaju jednako pravo i mogućnost da samoupravno uređuju i kontrolišu uslove svog rada i života.

Naš ustavni sistem takođe garantuje lične slobode i prava koja se odnose na zaštitu telesnog integriteta i ljudske ličnosti kao što su pravo na život, pravo čoveka na humani postupak pred državnim organima, sloboda kretanja i nastanjivanja, pravo na nepovredivost stana itd., to jest onaj skup prava i slo-

boda čoveka bez kojih se ne može zamisliti ni jedan politički sistem koji se može nazvati demokratskim. To isto važi i za ona lična prava i slobode koji su vezani pretežno za duhovnu i misaonu sferu čoveka kao što su sloboda misli i opredeljenja, sloboda veroispovesti i sloboda naučnog i umetničkog stvaranja. Ostvarivanje tih prava i sloboda je uslov ne samo razvoja čoveka kao celovite ličnosti, nego i bržeg razvoja našeg društva. Podršku sistema imaju i tradicionalne političke slobode kao što su sloboda štampe i drugih vidova informisanja i javnog izražavanja, sloboda udruživanja, sloboda govora i javnog istupanja, sloboda zbora i drugih vidova javnog okupljanja. A upravo osnovna samoupravna prava, o kojima je napred bilo reči, čine da ta građanska prava i slobode u sistemu naše samoupravne demokratije dobijaju humaniji značaj.

Poseban značaj u našem socijalističkom samoupravnom društvu imaju i takva prava kao što su pravo na obrazovanje, na stan, na zaštitu zdravlja, posebna zaštita boraca, vojnih invalida i članova porodica palih boraca, posebna društvena zaštita majke i deteta, pravo na pomoć građanima koji su nesposobni za rad a nemaju sredstava za izdržavanje, pravo na slobodno odlučivanje o rađanju dece, posebna društvena zaštita porodice, pravo na ličnu, odnosno u određenim okvirima i privatnu svojinu, na nasleđivanje, na zdravu životnu sredinu itd.

Slobodno možemo reći da smo u odnosu na stepen materijalne razvijenosti našeg društva učinili mnogo u pogledu obezbeđivanja i ostvarivanja tih prava, odnosno znatno više nego materijalno mnogo bogatija država. Razume se, kao humana ljudska zajednica dužni smo u skladu sa materijalnim i opštim društvenim razvojem još brže unapređivati ta prava.

3. SLOBODA VEROISPOVESTI

U vezi sa ostvarivanjem klasičnih demokratskih prava i ljudskih sloboda posebno bih rekao nešto više o slobodi veroispovesti i o položaju religije, vernika i crkve u demokratskom sistemu našeg društva.

Načelno, Savez komunista je još davno — u stvari, još u predratno vreme — zauzeo jasan stav u odnosu na to društveno pitanje. Savez komunista se uvek izjašnjavao za punu

slobodu veroispovesti, a samim tim i crkve, polazeći od toga da je religijski ili ateistički pogled na svet privatna stvar čoveka i stvar njegove lične slobode. Kao marksisti svesni smo dalekih društveno-istorijskih izvora religije, a samim tim i potrebe da građanin kao vernik bude slobodan. Zato interes vernika da kao takav bude slobodan mora, takođe, biti poštovan kao jedan od specifičnih interesa čoveka. Zato je naše društvo nastojalo i treba da nastoji da sloboda vernika bude poštovana, jer religija nije nikakva smetnja da se čovek-vernik ravnopravno uključuje u socijalistički život društva.

Međutim, konflikata sa crkvom je bilo, a ima ih i danas, i to naročito sa određenim krugovima katoličke crkve i nekih verskih sekti. Ti konflikti započinjali su i započinjaju tamo i tada kada je crkva bila korišćena za političke ciljeve i akcije koje su u vreme narodnooslobodilačkog rata bile uperene protiv narodnooslobodilačkog pokreta, a posle rata protiv socijalizma.

Crkva koja je oslobođena sprege sa antisocijalističkim i antisamoupravnim snagama može biti slobodna u našoj zemlji isto kao i svi drugi vidovi interesa našeg radnog čoveka, odnosno građanina. Na žalost, pojava takve sprege još uvek ima, jer se neki delovi klera i danas povezuju sa antisocijalističkim političkim snagama i na taj način neizbežno dolaze u konflikt sa društvom.

Velika je zabluda ako neko misli da će se naše socijalističko društvo ipak pomiriti sa pokušajima zloupotrebe crkve za antisocijalističku političku akciju. Naše socijalističko društvo ne postavlja crkvi nikakve uslove za njenu slobodu, osim da ne dozvoli da bude pretvorena u sredstvo antisocijalističkih političkih snaga, to jest da poštuje ustavnost i zakonitost socijalističkog samoupravnog i demokratskog sistema. A taj uslov zaista treba poštovati, utoliko pre što u kapitalističkim zemljama to crkva bez protivljenja čini. Moglo bi se čak reći da crkva sama sebi određuje dimenzije svoje slobode u onoj meri u kojoj interese vernika kao vernika usklađuje sa svim drugim interesima samoupravnog socijalističkog društva.

Kad govorimo o tome, moramo imati u vidu da su se i u tom pogledu stvari znatno izmenile u toku posleratnog razvoja našeg društva. Područje konflikata sa crkvom znatno se suzilo i danas znatno manje uticaja u našem društvu imaju oni delovi klera koji su pupčanom vrpcom još uvek vezani sa klasnim i političkim sistemom stare Jugoslavije i njegovim suprotnosti-

ma. Za veliku većinu radnih ljudi-vernika socijalizam je postao stvar njihovog najdubljeg ubeđenja, jer su potpuno svesni šta su socijalizam i socijalističko samoupravljanje doneli radnom čoveku. Promenile su se u tom pogledu mnoge stvari i u svetu. Crkva je postala svesna da više ne može prosto negirati egzistenciju socijalizma i živeti u zabludi da se točak istorije može okrenuti nazad. Sve to uticalo je na određena pozitivna prestrojavanja unutar crkve, a pogotovo u najširim masama vernika, što sve stvara mogućnosti za dalje ograničavanje i smanjivanje pomenutih konflikata.

Crkva je, u jugoslovenskom ustavnom sistemu, odvojena od države i škole. Verska nastava je slobodna, ali u okviru delatnosti crkve, a ne škole. Takva demokratska platforma za odnose crkve i društva dovoljno je široka da može pomenute konflikte da svodi na minimum i da stvori uslove za široko učesće radnih ljudi i građana-vernika, uključujući sveštenike, u upravljanju društvom, s tim da oni svoje verske interese usklađuju sa svim drugim društvenim interesima u delegatskom sistemu i posebno u Socijalističkom savezu radnog naroda. Ako je verski interes stvar lične slobode čoveka, a ne sredstvo političke diferencijacije u društvu, onda ne postoji nikakva potreba da se taj interes politizira i da kao takav postane oružje u borbi za političku vlast. Stoga se naše društvo i dalje mora uporno boriti protiv svih pokušaja unošenja političkih sukoba i diferencijacija na osnovi vere, a pogotovo kada su takvi pokušaji direktno povezani sa političkom akcijom kontrarevolucionarnih snaga.

Takva opredeljenja treba da orijentišu naše društvo kako u pogledu utvrđivanja prava, sloboda i položaja vernika i crkve u političkom sistemu tako i u pogledu utvrđivanja praktične politike u toj oblasti demokratskih odnosa.

4. O TAKOZVANOM OGRANIČENJU SLOBODA I PRAVA U SAMOUPRAVNOJ DEMOKRATSKOJ PRAKSI

Sloboda je u istoriji uvek bila sredstvo borbe čoveka za njegovo oslobođenje od svih prirodnih i društvenih sila. U tome čovek nikada nije mogao, a ni danas ne može, da se bori sam, nego samo zajedno sa drugim ljudima, udružen sa njima u radu i stvaralaštvu... Kao društveno biće čovek može da bu-

de slobodan samo onoliko i u onoj meri u kojoj su slobodni i svi drugi ljudi, to jest u onoj meri u kojoj je slobodno društvo kao celina. U tom smislu neograničena sloboda ne može da postoji tamo gde postoji međusobna zavisnost ljudi. A sam karakter te međusobne zavisnosti ujedno određuje i opredeljuje i realne dimenzije slobode. Drugim rečima, slobode i prava čoveka i građanina u našem sistemu ograničeni su samo jednakim slobodama i pravima drugih ljudi i Ustavom utvrđenim interesima odbrane opstanka socijalističke društvene zajednice. Zato će sloboda čoveka i u „najidealnijem“ demokratskom sistemu još uvek biti ograničena onoliko koliko bude ograničavala slobodu drugih ljudi upravo zbog te sopstvene slobode.

Ljudi se nisu opredeljivali za viši ili niži stepen demokratije samo većom ili manjom ljubavlju prema slobodi. Jer sloboda ne može po samoj prirodi stvari biti sama sebi cilj. Ona se uvek pretvara u oružje borbe za određene društvene ciljeve i interese. Isto tako, ni ograničavanje i ukidanje demokratskih sloboda nije, po pravilu, samo sebi cilj, nego oružje protiv onih koji napadaju postojeće stanje, bilo da se radi o odbrani reakcionarnih ili o odbrani revolucionarnih pozicija. Jer, ma koliko da su lepe reči u koje neko uvija pojmove demokratskih i ljudskih sloboda, ne može se pobeći od istine da je i demokratija politički sistem vlasti i da ta vlast izražava određenu klasnu i društveno-ekonomsku i političku strukturu društva, kao i pravo na prinudu u ime odbrane takve vlasti.

Socijalističko društvo treba da bude dosledno usmereno ka cilju da ostvari jednake dimenzije slobode za sve ljude, imajući pri tome u vidu polazna načela i pravce, kao i mogućnosti i razvojne perspektive sistema socijalističke samoupravne demokratije. Međutim, mogućnosti našeg društva u tom pogledu još uvek su ograničene. Razlike između demokratske sadržine načela našeg političkog sistema socijalističke samoupravne demokratije i svakodnevnih društvenih prakse nastaju delom zbog objektivnih ograničenja tih mogućnosti koja nameće sadašnji istorijski trenutak — zbog odnosa snaga kako u unutrašnjem razvoju našeg društva tako i u razvoju svetskih društvenih i političkih suprotnosti, što utiče na svest ljudi — a delom i zbog subjektivnih shvatanja, otpora i deformacija koji dolaze do izražaja u svakodnevnoj praksi.

Glavni uzrok savremenih ideoloških borbi oko ljudskih prava — ili bar jedan među najvažnijim — jeste ekonomski i

politički imperijalizam novog tipa, a pre svega podeljenost sveta na blokove, utakmica blokova za održanje odgovarajućeg odnosa snaga, borba samih blokova i pojedinih velikih ili većih sila za uticaj na druge narode, borba za hegemoniju, za ekonomsku i političku dominaciju nad narodima itd. Ta borba za blokovsku podelu sveta i za podelu uticaja u pojedinim delovima sveta se u svojim konsekvencama izražava u borbi za, da tako kažem, dušu naroda i ljudi i za ideološko potiskivanje ljudi u neznanje i zablude; zatim u političkom kupovanju vlada, političkih grupa i pojedinaca — od političke prakse do nauke; u raznim oblicima nametanja sistema i ideologija; u prihvatanju svake vlade i svakog političkog sistema samo ako je u skladu sa hegemonističkim ciljevima jedne ili druge sile; u imperijalističkom nametanju ekonomske, političke, kulturne i ideološke zavisnosti; u demoralizaciji političkih grupa i pojedinaca itd. Ukratko, ta borba se izražava u degradaciji naroda i ljudi na objekte jedne globalne politike u interesu snaga koje se bore oko vlasti nad svetom i oko podele sveta na svoje interesne sfere.

A sve to u zemljama sa manjom unutrašnjom otpornom snagom dovodi do borbe tuđih snaga na leđima naroda i do takvog zaoštavanja unutrašnjih političkih suprotnosti koje se moraju izražavati u nedemokratskom sukobljavanju političkih grupa koje su, svesno ili nesvesno, zbog svojih sopstvenih klasnih ili političkih interesa ili iz drugih razloga, eksponent tuđeg kockanja sa sudbinom naroda. Narodi i države i ljudi koji u takvim situacijama nisu svesni svog stvarnog položaja ili koji nisu sposobni da se odupru takvom pritisku na njihov nacionalni i ljudski integritet, na njihovu ekonomsku, političku i misaonu slobodu da sami odlučuju o putevima svog unutrašnjeg društvenog razvitka i o svojoj spoljnoj politici i na njihovu nezavisnost uopšte, lako mogu da postanu instrument u tuđim rukama, a samim tim i faktor produbljivanja međunarodnih suprotnosti. A to utoliko pre što eksponente takve politike nije uvek lako prepoznati; prvo, jer su oni češće nesvesni nego svesni te svoje uloge i, drugo, jer se kriju bilo iza odbrane takozvanih „demokratskih i ljudskih prava“, a, u stvari, deluju sa pozicija borbe za slobodu kontrarevolucije i antisocijalističkih snaga, bilo u ime „jedino pravog socijalizma“, a, u stvari, deluju sa pozicija antidemokratskog dogmatizma. Međutim, svoje prave pozicije i jedni i drugi kriju ili ih nisu svesni.

Razume se da takve situacije prisiljavaju narode koji su pod takvim pritiskom da se brane demokratskim sredstvima dok to mogu, mada su često prisiljeni da posežu i za sredstvima državne prinude kada takav pritisak postaje suviše snažan. Narodi koji nisu sposobni da se brane na takav način obično su žrtve izazivanja jednog ili drugog vida političkih diverzija, unutrašnjih napetosti i zbunjenosti masa, pučeva, izazivanja međunarodnih sukoba i slično. Što se jugoslovenske revolucije tiče, ona nikad nije bila toliko naivna da ne bi mogla sagledati šta se nalazi iza reči ma kako lepo one zvučale. I upravo tome moramo zahvaliti što je socijalistička Jugoslavija bila sposobna ne samo da snažnim koracima razvija svoj sistem samoupravne demokratije, nego što je i u takvom demokratskom sistemu bila sposobna da se suprotstavlja kako pritiscima o kojima sam govorio tako i njihovim domaćim eksponentima svih vrsta. Takvo opredeljenje i dalje treba da bude polazna tačka svih napora našeg društva u razvijanju sistema samoupravne demokratije.

Opšti politički interes radničke klase i svih radnih ljudi kao samoupravljača u našem društvu je u tome da održe i brane sistem socijalističkog samoupravljanja i samoupravne demokratije. Mi ne prikrivamo činjenicu da naš demokratski politički sistem treba da održava i brani sistem klasne vladavine radnika i svih radnih ljudi i da obezbeđuje njegov razvoj u pravcu besklasnog društva. Pri tome se mi ne držimo kao pijan plota pojedinih institucionalnih oblika našeg, samoupravnog i demokratskog socijalističkog sistema, ali njegove revolucionarne društveno-ekonomske osnove naše društvo mora da brani i učvršćuje ako neće da se odrekne revolucije.

Protivnici socijalizma i socijalističkog samoupravljanja smatraju da je takav pristup problemu demokratskih prava — ograničavanje tih prava. Takvo shvatanje je samo relativno istinito. U stvari, naše društvo samo određuje način korišćenja demokratskih prava *prema svome sopstvenom društveno-istorijskom karakteru*. Drugim rečima, prava nisu ograničena, ali se mogu koristiti samo u skladu sa socijalističkim i samoupravnim karakterom našeg društvenog sistema. Prema tome, naše društvo ne postupa drukčije od drugih demokratija, jer sve one brane samo onu slobodu čoveka koja je u skladu sa klasnim i političkim karakterom sistema.

Cinimo li mi time nešto drugo nego što čini vladajuća klasa građanskog društva? Ne, ništa drugo, osim što mi o tome otvo-

reno govorimo i što je takva odbrana sistema u interesu ogromne većine radnog naroda, dok se u građanskoj demokratiji često licemerno prikrija činjenica da je ona u krajnjoj liniji ipak pre svega politički sistem kapitalističkih odnosa.

Takav naš stav nužno zahteva potrebu određenih mera zakonske zaštite protiv vanustavne akcije antisocijalističkih snaga. A takve mere mogu da budu, razume se, i oblik određenog ograničavanja pojedinca u pogledu korišćenja demokratskih prava. I tako zakonom mogu ponekad biti pogođeni i ljudi koji nisu neprijatelji socijalizma, ali koji po nekom konkretnom pitanju dolaze u sukob sa organima i ljudima koji tumače zakon. Protiv takvih negativnih uticaja na naš demokratski život moramo se uporno boriti kako samim sistemom tako i društvenom politikom. Međutim, moramo biti svesni da se oni ne mogu sprečiti nekim dekretom. Dalje jačanje odnosa moći društvenih snaga u korist samoupravno-socijalističkih odnosa, a time i dalje učvršćivanje sistema socijalističke samoupravne demokratije svakako stvara uslove u kojima će politička snaga pobornika restauracije ovog ili onog oblika starog klasnog ili političkog sistema tako oslabiti da će i represivne mere postepeno postajati nepotrebne. Jer ne treba gubiti iz vida da se ovde ne radi o progresivnim društvenim snagama koje nose budućnost i koje nikakve represivne mere ne mogu uništiti, nego o snagama koje brane preživle istorijske oblike društvenog života, koje nose prošlost i koje će sve više nestajati sa istorijske scene.

Razvojne teškoće jednog do juče ekonomski nerazvijenog društva, unutrašnji društveni konflikti i politički i ideološki pritisci spolja na naše društvo, koji se pojavljuju kao izraz postojećih svetskih suprotnosti, još uvek predstavljaju izvor veće ili manje političke snage kontrarevolucije, odnosno neprijatelja socijalizma i socijalističkog samoupravljanja, kao i izvor pojava idejne i političke dezorijentacije koja automatski postaje oslonac i oružje socijalizmu i samoupravljanju neprijateljskih snaga.

To je prvi faktor zbog koga se naša samoupravna demokratija razvija i još dugo će se razvijati u priličnoj meri pod pritiskom ograničenja koja objektivno nameće odnos moći između tih socijalizmu i samoupravljanju neprijateljskih snaga i pokretačkih progresivnih snaga socijalističkog samoupravljanja. Jer, što je veća politička moć tih protivničkih snaga, one utoliko više ograničavaju afirmaciju sistema samoupravne demokratije i njegovu unutrašnju stabilnost i primoravaju naše samouprav-

no društvo da se brani odgovarajućim sredstvima, uključujući i sistem zakonitosti, to jest sistem mera propisanih zakonima.

A u takvoj situaciji u našoj društvenoj praksi često nastaju dvojaka kolebanja: ili se moć tih društvenih snaga i njihov uticaj precenjuje ili se, pak, potcenjuje. U prvom slučaju se represivne mere primenjuju sasvim nesrazmerno stvarnoj opasnosti koja za društvo dolazi od tih snaga, pa te mere više ne znače samo ograničavanje političke akcije neprijatelja socijalizma i socijalističkog samoupravljanja, nego i ograničavanje slobode građanina uopšte. Takve situacije dovode do toga da se počinju izjednačavati razne sekundarne negativne političke pojave — kojih će u društvu uvek biti, ali koje nikad nemaju i neće ni imati ozbiljan uticaj na društvena kretanja — sa ozbiljnim, organizovanim neprijateljskim političkim akcijama antisocijalističkih snaga. S druge strane, potcenjivanje moći socijalističkom i samoupravnom sistemu neprijateljskih snaga i nesagledavanje metoda njihovog organizovanog delovanja mora da dovede do porasta osećanja nestabilnosti društva, do kolebanja u širim narodnim masama i do ozbiljnih političkih kriza društva. Mi smo takvu situaciju imali na početku sedamdesetih godina, pa ne treba posebno dokazivati opasnost od takve pojave. I gotovo je pravilo da se posle takvih situacija znatno usporava razvoj sistema samoupravne demokratije i demokratskih sloboda čoveka.

Naše društvo mora odlučno da se orijentiše na to da izgradnjom političkog sistema samoupravne demokratije i svojom jasno opredeljenom praktičnom politikom postepeno uklanja raskorak između demokratskih načela ustavnog poretka i prakse koju nameće svakodnevna politička borba. Taj problem ne može da se reši, a mi nikako i ne želimo da ga rešavamo na način koji nam preporučuju nezvani savetnici iz inostranstva, nego moramo da ga rešavamo putevima koje otvara naš sistem radničkog i društvenog samoupravljanja. Takva orijentacija, naravno, postavlja niz zadataka u našem radu na daljem razvoju političkog sistema i na jačanju demokratskih prava naših radnih ljudi i građana.

Pri tome moramo biti svesni da je često teško odrediti gde započinje stvarna neprijateljska akcija antisocijalističkih i antisamoupravnih snaga, kakva je njena realna opasnost za društvo, gde se izražavaju samo prolazna kolebanja i sekundarne negativne tendencije, a gde se radi o borbi mišljenja i društvenoj

kritici koje moraju biti slobodne. To samo po sebi omogućuje preterivanje u jednom ili drugom pravcu, to jest bilo u pravcu administrativnog ograničavanja demokratskih prava naših radnih ljudi ili u pravcu liberalističkih iluzija koje ne vode računa o stvarnom odnosu moći društvenih snaga.

U takvim situacijama odnos moći društvenih snaga i oština tog sukoba mogu negativno da utiču i na širu primenu demokratskih prava, to jest mogu praktično da počnu delovati i na ograničavanje demokratskih prava i u slučajevima kada se ne radi o neprijateljima socijalizma. Da bi naše društvo sprečilo takve tendencije, odnosno ograničilo ih na minimum, neophodno je pre svega učvrstiti politički sistem. Osim toga, ono mora u tom pogledu imati i jasno opredeljenu praktičnu politiku. A ta politika nije uvek dovoljno opredeljena, što dovodi do nepotrebnih kolebanja u našoj svakodnevnoj praksi.

Upravo zbog slobode i demokratskih prava ogromne većine ljudi koji samoupravno rade i stvaraju i kroz delegatski sistem upravljaju udruženim radom i društvom, sloboda i aktivnost onih društvenih snaga koje tu slobodu žele da ukinu stvarno je i ograničena u jugoslovenskom društvu. Ali pri tome borba protiv tih snaga treba da bude pre svega politička borba. Potencijanje uloge političke akcije u toj borbi, odnosno precenjivanje uloge administrativnih mera predstavlja slabost, a ne snagu društva. Ako hoćemo da se naš sistem samoupravne demokratije razvija bržim tempom, onda borbu protiv neprijatelja socijalizma i socijalističkog samoupravljanja idejne i političke snage socijalističkog društva treba da vode pre svega angažovanjem širokih masa samoupravljača za odbranu njihovih prava, kao i idejnim i političkim razobličavanjem tih snaga.

Na taj način socijalističko samoupravno društvo postaće sposobnije da razlikuje realnu društvenu opasnost od kolebanja i efemernih pojava i da u najvećoj mogućoj meri sprečava situacije u kojima politička borba sa neprijateljima sistema dovodi do usporavanja razvoja demokratskog sistema socijalističkog samoupravljanja i demokratskih prava radnih ljudi i građana, koja su izvor i uslov funkcionisanja tog sistema. Osim toga, u takvim uslovima i sredstva državne prinude, odnosno represivne mere primenjivaće se samo onda kada to zaista bude neophodno sa gledišta odbrane socijalističkog i samoupravnog društvenog poretka.

Međutim, upravo iz tih razloga i u tom cilju neophodno je da ustavnost i zakonitost budu poštovane od svih i svakog, to jest kako od građanina tako i od svih samoupravnih i državnih organa i društvenih organizacija. Ustav i zakon ne štite samo društvo, nego i slobodu čoveka. Samo striktna primena načela ustavnosti i zakonitosti može u društvu sprečiti onaj nered koji automatski znači samovoljno ograničavanje ljudske slobode bilo od strane pojedinaca bilo od strane državnih organa. Osim toga, u našem društvu zakonitost takođe znači sprečavanje nastajanja bilo kakve vansistemske vlasti ili političkih snaga koje pokušavaju vansistemskim sredstvima da se bore protiv postojećeg sistema. Prema tome, zakonitost nije samo prinuda, nego je i obezbeđenje demokratskog razvoja našeg društva. Upravo zbog toga nužno je da naš politički sistem predvidi sve neophodne institucije i sredstva za striktno ostvarivanje i efikasnu zaštitu načela ustavnosti i zakonitosti u našem društvenom životu.

Drugi faktor — ponekad čak značajniji od prvog — koji ograničavajuće deluje na razvoj samoupravne demokratije jeste proizvod unutrašnjih protivrečnosti socijalističkog društva. Tu mislim na pritisak tehnobirokratskih tendencija koje vode ka monopolu upravljačkog aparata u udruženom radu i društvu, a samim tim i ka ograničavanju demokratskih prava samoupravljača, odnosno radnih ljudi i građana. Tehnobiokratizam dolazi sa liberalističkim zahtevima u pogledu svog položaja u društvu, ali istovremeno i sa antisamoupravnim i sasvim neliberalnim zahtevima u pogledu položaja radnika u proizvodnim odnosima i u društvu. Ta tendencija, doduše, više je prisutna stihijski i nesvesno, ali se pojavljuje i kao svesna ideologija i politika. Takve tendencije tako reći svakodnevno izviru iz istorijski objektivno uslovljene strukture samoupravnog udruženog rada i društva, pa se zato one i ne mogu onemogućavati merama administrativne prinude, nego pre svega daljim razvitkom proizvodnih snaga, društvene svesti i demokratskih odnosa u celovitom sistemu socijalističkog samoupravljanja.

Da bi se takvim tendencijama suprotstavile snažne brane otpora radničke klase i svih radnih ljudi, neophodno je da politički sistem samoupravnog interesnog pluralizma dalje razvija i jača takve oblike i institucije i takva demokratska i ljudska prava samoupravljača, odnosno čoveka i građanina koja će mu omogućiti da neposredno kontroliše stanje stvari na svim nivoima

samoupravnog i društvenog upravljanja. Razume se, takav svoj položaj čovek može da ostvaruje samo u odgovarajućoj samoupravnoj i demokratskoj integraciji i organizaciji, a pre svega daljim učvršćivanjem demokratskog delegatskog sistema.

Neophodno je da u radu na daljoj izgradnji političkog sistema posvetimo posebnu pažnju uslovima u kojima radni čovek, odnosno građanin na mestu gde radi i živi ostvaruje svoja prava, a pre svega u svojoj samoupravnoj zajednici, kod organa opštine, samoupravnih interesnih zajednica, mesnih i drugih samoupravnih organizacija i zajednica, naročito onih koje vrše poslove od posebnog društvenog interesa. Ima dosta primera birokratizma, pa čak i maltretiranja radnih ljudi i građana u ostvarivanju njihovih prava i interesa. U pogledu odnosa između normativnog i stvarnog, takođe ima dosta pojava nedovoljne spremnosti da se sprovodi usvojeno i dogovoreno, što dovodi u pitanje suštinu samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja. Odgovornost za vršenje samoupravnih i drugih javnih funkcija u pojedinim slučajevima je više deklarativna nego stvarna. Naši pojedini organi su ponekad u zaštiti prava i sloboda čoveka suviše pasivni, pa čak i tolerantni kad se ta prava zakidaju ili opterećuju birokratizmom ili, pak, nekritički štite društveno štetne postupke pojedinca, pa se zato događa da štite neradnike i ljude koji zloupotrebljavaju samoupravna prava.

Za sve protivrečnosti i probleme koji nastaju i koji će još nastajati u našem društvu, pa i u oblasti sloboda i prava ljudi, moramo stvarati uslove da ih razrešava pre svega sama samoupravna radnička klasa i svi radni ljudi, ali i sve druge stvaralačke snage socijalističke svesti sa Savezom komunista Jugoslavije na čelu, i to u skladu sa Ustavom i Zakonom o udruženom radu, koji su stvarne granice sloboda zaista povukli šire nego u bilo kojem društvu do sada.

Marks je smatrao da radnička klasa koja je revolucijom tek izvojevala vlast treba prvenstveno da ostvari dva zadatka: prvo, da ukloni staru mašinu ugnjetavanja koja je bila upotrebljena protiv nje, što se, svakako, ne odnosi samo na ljude, nego i na sam sistem; i drugo, da se mora osigurati od svojih vlastitih političkih predstavnika i činovnika, to jest, govoreći savremenim jezikom, od tehnobirokratskog izvršnog aparata, koji se od oružja radničke klase i naroda može pretvoriti u njihovog gospodara. A upravo ta dva glavna zadatka i cilja naše društvo

ima i mora imati u vidu kada izgrađuje svoj specifični tip samoupravne demokratije.

Svakako nemamo pravo da tvrdimo da u našoj praksi sistem samoupravne demokratije funkcionise bez ograničenja, grešaka i deformacija. Ali on obezbeđuje čoveku ona demokratska prava koja su neophodna za funkcionisanje takvog samoupravnog demokratskog sistema. Prema tome, stvar je svakodnevne društvene prakse i idejne i političke borbe organizovanih subjektivnih socijalističkih snaga da se takav samoupravni i demokratski položaj čoveka što doslednije ostvaruje i učvršćuje.

VI. PRAVCI DALJE IZGRADNJE POLITIČKOG SISTEMA SAMOUPRAVNE DEMOKRATIJE

Načela i pravci razvoja našeg političkog sistema utvrđeni su Ustavom iz 1974. godine i drugim političkim odlukama jugoslovenskog društva. Prema tome, načelni koncept socijalističke samoupravne demokratije i njenog političkog sistema je već utvrđen. U daljoj izgradnji tog političkog sistema kao glavni zadatak i cilj postavlja se pre svega dalja idejna, teorijska i praktična razrada tih osnova i demokratskih odnosa, kao i dalja izgradnja odgovarajućih organa i institucija sistema.

1. PRAKTIČNO-POLITIČKA POLAZISTA ZA RAD NA DALJOJ IZGRADNJI POLITIČKOG SISTEMA

U ostvarivanju tog cilja napori našeg društva treba da budu usmereni pre svega u dva pravca, pri čemu se moraju imati u vidu i neke praktično-političke polazne tačke.

Prvo, moramo preduzeti sve potrebne mere za efikasnije praktično funkcionisanje našeg političkog sistema. Jer u tom pogledu u samom sistemu ima slabih tačaka. Slabosti u funkcionisanju organizacija i institucija političkog sistema opravdano stvaraju uverenje da još uvek deluju snažni izvori birokratizma i tehnokratizma, da je administracija komplikovana i zbog toga podložna birokratizmu, da se pojedini organi i organizacije zatvaraju u sebe, da ima mnogo praznog hoda i dupliranja u radu, da su slabo razvijeni oblici demokratske komunikacije između samoupravnih i državnih organa i celokupne društvene strukture, da ima mnogo praznog i neproaktivnog sastančenja, da su

sednice i odluke često nedovoljno stručno pripremljene, da se građanin u borbi za svoja prava često teško probija preko administrativnih prepreka itd. Zato treba stvarati takve uslove u kojima će društvo protiv takvih i sličnih slabosti moći da se bori uspešnije nego do sada.

I drugo, moramo dalje obogaćivati politički sistem takvim oblicima demokratskih odnosa i demokratske organizacije koji će omogućiti da pluralizam samoupravnih interesa, to jest interesa radnih ljudi u udruženom radu, u raznovrsnim oblicima interesnih zajednica na raznim područjima društvenog života, kao i u delegatskom sistemu društveno-političkih zajednica, dođe što neposrednije i što slobodnije do izražaja u okviru demokratskog samoupravnog odlučivanja. Socijalističko samoupravljanje ne može da postoji ni da funkcioniše niti da se razvija drukčije nego kao demokratski sistem. Njegov opšti politički rezultat ne može da bude ništa drugo nego stalno širenje dimenzija slobode čoveka.

Kroz prizmu takve društveno-istorijske nužnosti, odnosno organske povezanosti demokratije i socijalističkog samoupravljanja, treba da posmatramo i problem demokratskih prava i ljudskih sloboda. Ta prava i slobode pre svega moraju da budu u funkciji prava radnog čoveka da ličnim izjašnjavanjem i kroz delegatski sistem — ravnopravno i u demokratskoj saradnji i međusobnoj odgovornosti sa svim drugim radnim ljudima — upravlja slobodno sam sobom, svojim radom i svojim interesima u društvu, a takođe da pre svega sam — to jest u okviru i putem svojih samoupravnih zajednica — štiti takav svoj položaj.

Stoga sa jasnijim pogledom u budućnost treba kritički utvrditi i razmotriti uzroke određenog raskoraka između deklariranih i Ustavom utvrđenih demokratskih načela, s jedne strane, i naše društvene i političke prakse, s druge strane. Taj raskorak se, u većoj ili manjoj meri, još uvek pojavljuje na pojedinim područjima te prakse.

Za taj raskorak, naravno, postoje i neki veoma odlučujući objektivni uzroci, često veoma snažni, koji ne zavise od subjektivne volje vodećih socijalističkih snaga. Ti uzroci svakako će i dalje biti ograničavajući faktor ostvarivanja demokratskih ciljeva naše socijalističke revolucije. Tu mislim pre svega na takve faktore kao što su stepen razvoja revolucije i društva, stepen ekonomske razvijenosti i ravnopravnosti, odnos moći društvenih

snaga, oštrina društvenih konflikata, uticaj svetskih suprotnosti na naš unutrašnji društveni život i slično. Razume se, društvo ne sme da se miri sa stihijskim uticajem tih i sličnih faktora na njegov politički sistem, nego se mora i u takvim uslovima uporno boriti za razvoj onih demokratskih odnosa u političkom sistemu koji su neophodni za funkcionisanje i razvoj socijalističkog samoupravljanja i koji su već danas mogući. Ali je jasno da društvo uporedo sa takvim naporima mora da vodi računa o istorijskim realnostima od kojih danas zavisi unutrašnji odnos moći društvenih snaga, a time i stabilnost i bezbednost socijalističkog samoupravnog društva. Međutim, jasno je da takva objektivno nametnuta istorijska neophodnost istovremeno otvara i mogućnosti za nastajanje pomenutog raskoraka i tamo i tada gde i kada on nije posledica takve neophodnosti.

Pored toga, takve pojave raskoraka između načela i prakse često prouzrokuje i subjektivno ponašanje raznih društvenih faktora i ljudi. Birokratski centralizam, tehokratizam, borba za takozvanu „slobodu partija” u interesu prisvajanja monopolske političke vlasti nad čovekom i slične pojave u društvenim odnosima ili sektaštvo, oportunistizam, preterano pouzdanje u administrativna sredstva, individualističke ambicije i slične pojave u ideologiji i politici, kao i druge tendencije te vrste još nisu iščezle iz našeg društvenog života, a one su takođe kočnica razvoja demokratizma socijalističkog samoupravljanja. Pogotovo protiv tih i takvih subjektivnih uzroka tog raskoraka moguće je boriti se i društvo se mora boriti. Naravno, samo neprekidna borba Saveza komunista Jugoslavije i svih drugih socijalističkih snaga za dosledniju primenu već prihvaćenih načela samoupravne demokratije može sprečiti razna deformisanja, zastranjivanja i kolebanja te vrste u praksi, a time još više učvrstiti demokratski položaj čoveka u društvu.

Pri tome moramo posebno imati u vidu da *samim sistemom* nije moguće otkloniti sve takve pojave. Jer sam sistem se nalazi pod neprekidnim i tako reći svakodnevnim udarima stvarnih društvenih protivrečnosti, a naročito pod uticajem odnosa moći socijalističkih samoupravnih snaga i snaga koje deluju u suprotnom pravcu, kao i pod uticajem oštine svetskih društvenih i političkih suprotnosti. Stoga su i reakcije socijalističkih snaga i odgovornih društvenih organa u praksi često veoma subjektivne i veoma različite. Zato uporedo sa daljom izgradnjom političkog sistema društvo treba da radi i na bližem

definisanju takve *politike* samoupravnog socijalističkog društva koja treba da obezbedi i najveće moguće jedinstvo akcije u toj oblasti. Takva akcija treba da obezbeđuje dalji razvoj demokratskih tekovina socijalističkog samoupravljanja, a istovremeno mora da jača sposobnost demokratskog političkog sistema društva da se efikasno suprotstavlja svim pokušajima njegovog razaranja.

Funkcionisanje institucija političkog sistema moramo podvrći novoj kritičkoj analizi i oceni. Doduše, tu se ne radi toliko o potrebi menjanja osnovnih institucionalnih rešenja, nego prvenstveno o potrebi određene dogradnje i dopune u njima, kao i o načinu njihovog delovanja. Ali, iako je to tako, ti zadaci imaju veoma krupan značaj. U tome naš glavni cilj mora da bude prilagođavanje svih institucija političkog sistema socijalističkom i samoupravnom karakteru proizvodnih odnosa, kao i delegatsko-skupštinskom sistemu, odnosno njegovoj samoupravnoj delegatskoj bazi.

Prema tome, unapred treba da odbacimo sve dileme u pogledu onih oblika političkog sistema koji su u suprotnosti sa socijalističkim i samoupravnim karakterom proizvodnih odnosa kao polazištem i ciljem demokratskog političkog sistema našeg društva. Na nužnost odbacivanja takvih dilema ukazujem zato što čak i u Savezu komunista ponegde i ponekad nastaju kolebanja, odnosno iluzije da izlaz iz protivrečnosti koje su svojstvene socijalističkoj revoluciji i socijalističkom društvu u početnim fazama njegovog razvoja može biti jedopartijski sistem ili politički pluralizam klasičnog parlamentarnog sistema.

Ako je zadatak i cilj našeg političkog sistema da bude izraz socijalističkog samoupravljanja, onda on ne može da bude ni jedopartijski ni višepartijski sistem i uopšte nikakav sistem političkog monopola. On to već i danas nije, iako su objektivno u njemu prisutni i elementi jednog i elementi drugog sistema. Ali nisu ti elementi, nego sve snažnija društvena uloga samoupravne strukture je presudni faktor daljeg razvoja političkog sistema samoupravnog socijalističkog društva. Njihova snaga će, svakako, odumirati u istoj meri i istim tempom kojim će odumirati vlast države nad društvom. Prema tome, ni u toj oblasti društvene akcije komunisti ne smeju da uzmiču pred realnošću našeg vremena koja zahteva niz prelaznih razvojnih oblika, ali pri tome istovremeno moraju imati u vidu jasan dugoročni cilj.

Ako bismo hteli nasuprot višepartijskom ili jedopartijskom političkom sistemu ukratko da formulišemo zadatak i cilj političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, onda tom cilju, verovatno, najviše odgovara pojam samoupravnog pluralizma, to jest pojam pluralizma samoupravnih interesa, odnosno pluralizma interesa samoupravnih zajednica integrisanih u delegatskom sistemu. Takav samoupravni pluralizam se u našem društvu razvija i sve više jača gotovo tri decenije, a sa delegatskim sistemom već postaje integralni demokratski organizam i kao takav pravi nosilac našeg celokupnog društvenog i političkog sistema. Prema tome, on se u praksi jugoslovenskog socijalističkog društva već pokazao i potvrdio kao sposoban nosilac najvećeg dela društvenih funkcija. Svi naponi društva treba da budu usmereni na dalje jačanje i razvoj upravo takvog celovitog demokratskog sistema samoupravnog pluralizma. I sve demokratske institucije našeg društva i svi demokratski odnosi među ljudima u našem društvu i karakter svih demokratskih prava naših radnih ljudi i građana treba da budu usmereni na održavanje i dalje jačanje i razvoj takvog integralnog političkog sistema samoupravne demokratije.

To znači da moramo upravo sa gledišta funkcionisanja i zaštite demokratskog pluralizma samoupravnih interesa kritički analizirati i učvrstiti i sistem demokratskih prava i sloboda čoveka. Kao što sam već rekao, na toj osnovi moramo predvideti i sve potrebne odbrambene mehanizme za njihovu zaštitu kada se ta prava i slobode narušavaju u vidu tehnokratsko-monopolističkih i drugih sličnih zakidanja ili kada se zloupotrebljavaju u svrhe koje nisu u skladu sa samim sistemom socijalističkog samoupravljanja i njegovim političkim sistemom, odnosno sa njegovim demokratskim „pravilima igre”.

Takav zadatak i cilj je još jedan razlog koji nameće neophodnost odlučnog suprotstavljanja svim vidovima teorije spontaniteta, to jest shvatanjima da radni čovek-samoupravljač može kvalifikovano da odlučuje i da obezbeđuje svoj društveni progres samo svojim spontanim, odnosno empirijskim reakcijama na zbivanja oko sebe, bez neposrednog i trajnog oslonca na organizovane snage socijalističke svesti i stvaranja. Jer sistem samoupravne demokratije ne čine samo spontane inicijative građana, zborovi radnika, radnički saveti, samoupravne interesne zajednice, sistem državne vlasti i slično, nego i celokupna socijalistička svest društva, njegove pokretačke idejne i političke snage,

naučni i stručni stvaralački potencijal, kultura, etika i moral društva, društveno-političke i društvene organizacije, raščišćavanje ideoloških i političkih sukobljavanja, svesna akcija za takav odnos moći društvenih snaga koji će obezbediti stabilnost socijalističkih i samoupravnih osnova društva, formulisanje odnosa prema svetu i društveno-istorijskim zbivanjima u njemu itd. Na svakom nivou i u svim odnosima samoupravnog i društvenog upravljanja — na ovaj ili onaj način i u manjoj ili većoj meri — svi ti faktori društvene svesti i stvaranja moraju biti prisutni da bi samoupravljači, odnosno pojedinačna zajednica samoupravnih interesa mogli da shvate svoj pravi interes u sklopu opšteg progresivnog kretanja našeg društva i savremenog čovečanstva. A u našim uslovima posebno je u svemu tome značajna uloga organizovanih faktora socijalističke svesti i posebno Saveza komunista Jugoslavije kao avangardne snage radničke klase i kao — u sadašnjim istorijskim prilikama — nezamenljivog nosioca unutrašnje kohezije i jedinstva socijalističkih snaga.

Gubiti iz vida, odnosno zanemarivati ulogu svih tih faktora u svakodnevnoj praksi i u sistemu socijalističkog samoupravljanja i njegovog demokratizma i posebno u njegovom delegatskom sistemu znači onesposobljavati taj sistem za život i kompromitovati ga, a samim tim otvarati puteve za prodore birokratsko-konzervativnih i drugih reakcionarnih tendencija. Upravo zbog svega toga smatram da je bliže preciziranje položaja, uloge i društvene odgovornosti svih organizovanih faktora socijalističke svesti sa Savezom komunista na čelu jedan od najznačajnijih zadataka u daljoj izgradnji političkog sistema socijalističkog samoupravljanja.

A to je potrebno pogotovo zato što se i u samom Savezu komunista Jugoslavije ponekad javljaju kolebanja oko pitanja u kojoj meri on treba da uzme na sebe društvenu odgovornost. Ovde bih podsetio samo na kolebanja i razmišljanja u vezi sa uvođenjem društveno-političkih veća u skupštinski sistem. I zbog toga, između ostalog, na prvim izborima nisu izabrana onakva društveno-politička veća kakva je trebalo izabrati. Bilo je i kolebanja u vezi sa pitanjem da li Savez komunista treba da bude zastupljen u Predsedništvu SFRJ i u predsedništvima republika i pokrajina. Isto tako, došao je do izražaja i otpor stvaranju takvih društvenih saveta kakvi su sadašnji Savezni savet za pitanja društvenog uređenja i Savezni savet za privredni razvoj i ekonomsku politiku itd.

Alternativa demokratski odgovornom društvenom položaju Saveza komunista Jugoslavije samo je jedna, to jest da Savez komunista postane neka vansistemska ili takva društvena organizacija koja će vansistemski i bez formalne društvene odgovornosti, ali kao stvarna rukovodeća društvena snaga izvan demokratske saradnje sa radnim masama, samoupravljačima, društveno-političkim organizacijama i socijalističkim snagama uopšte — putem internih direktiva i rezolucija — dirigovati radom samoupravnih i državnih organa. Takve uloge Savez komunista se s pravom već odavno odrekao, što je i bio jedan od glavnih uzroka sukoba sa Staljinom. Jer takav položaj odvajao bi Savez komunista od neposredne povezanosti sa masama, pretvorio bi ga u produženu ruku državno-svojsinske tehnobirokratije.

Najzad, želeo bih da istaknem još jedan zadatak koji ima poseban značaj, a koji se često zanemaruje. Naime, društvo mora preduzeti sve potrebne i moguće mere i korake da uspostavljene institucije i organizacije političkog sistema mogu slobodno, demokratski i društveno odgovorno, to jest u okviru svojih nadležnosti i prava, zaista i da funkcionišu u praksi. Pošto to sada nije uvek slučaj, onda je i problem odgovornosti pojedinih organa, institucija i funkcionera u političkom sistemu prilično zamagljen. A to u određenim slučajevima može prilično ozbiljno da poremeti demokratske odnose u samoupravnom i društvenom upravljanju.

Među glavnim uzrocima takvih pojava je činjenica da se ne tako retko odluke koje treba da donosi određeni organ ili institucija donose izvan njih, pa se onda te odluke u tim organima, odnosno institucijama samo formalno prihvataju. Zbog toga stvarna i formalna odgovornost nisu uvek isto. Do toga, očigledno, dolazi naročito zato što je kod nas još uvek moguće nastajanje uskih grupa koje se nameću kao centri moći, kao i zbog toga što u praksi nije uvek na odgovarajući način rešeno pitanje položaja i odgovornosti društveno-političkih organizacija. Stoga se često događa da se društveno-političke organizacije na neodgovarajući način mešaju u odlučivanje odgovornih samoupravnih, državnih i društvenih organa i organizacija ili, pak, prepuštaju da ti organi i organizacije odlučuju izvan demokratske odgovornosti prema društvu. A drugi, možda još značajniji uzrok takvih pojava je taj što su određeni samoupravni i društveni organi, a pogotovo državni izvršni organi i njihove institucije u samom sistemu suviše zatvoreni u sebe, odnosno

premalu otvoreni prema normalnom i stalnom demokratskom uticaju celokupne strukture stvaralačkih socijalističkih snaga, što onda i dovodi do pojava nedemokratskog mešanja spolja u njihov rad.

Podrobnija kritička analiza takvih i sličnih uzroka treba da nam ukaže na praktična rešenja koja treba da obezbede da se takve pojave svedu na minimum. Pri tome moramo polaziti od toga da svaki organ i svaka institucija treba samostalno da donose odluke za koje su nadležni i da u punoj meri snose i političku i materijalnu odgovornost za te odluke, s tim što svaka takva odluka pre nego što se donese mora biti otvorena za konsultaciju i uticaj svih stvaralačkih socijalističkih snaga, a posebno društveno-političkih i drugih društvenih organizacija, kao i naučnih, stručnih i drugih institucija i samoupravnih zajednica koje su zainteresovane za te odluke. A kad se radi o odlukama organa i institucija u federaciji, onda, naravno, u postupku takve demokratske konsultacije treba da učestvuju i republike i autonomne pokrajine. Takav demokratski metod rada će svakako pomoći delegacijama i delegatima da u skupštinama i drugim delegatskim telima kvalifikovanije odlučuju.

2. STABILNOST POLITIČKOG SISTEMA VLASTI RADNIČKE KLASI I RADNIH LJUDI KAO USLOV FUNKCIONISANJA SISTEMA SAMOUPRAVNE DEMOKRATIJE

Stabilnost samoupravnog demokratskog političkog sistema zavisi, dakako, od stabilnosti proizvodnih odnosa, od karaktera i stabilnosti klasne strukture društva i od jačine unutrašnjih društvenih suprotnosti i njihovog uticaja na politički sistem. Samoupravni demokratski politički sistem mora, naime, da izražava saglasnost društvenih snaga, odnosno velike većine građana da se pridržavaju „pravila igre” upravo takvog sistema. Ukoliko ta većina bude snažnija, utoliko će sam sistem postajati stabilniji i utoliko će biti manja potreba za ograničavanjem demokratskih prava do koga dolazi zbog sprečavanja pokušaja antisocijalističkih i antisamoupravnih snaga da osvoje politički monopol državne vlasti.

Iz toga proizlazi jedan od glavnih naših zadataka u narednom periodu, a to je borba za dalje jačanje stabilnosti demokratskog i samoupravnog političkog sistema. Reč je o političkom

jačanju onih ključnih pozicija tog sistema od kojih zavisi takva stabilnost. U vezi s tim mislim da neću potceniti snage i rezultate naše socijalističke revolucije ako kažem da odnos moći društvenih snaga još uvek nije u takvoj meri prevagnuo u korist socijalizma i socijalističkog samoupravljanja i nacionalne ravnopravnosti da bismo mogli u daljoj izgradnji političkog sistema i u praktičnoj politici društva da zanemarimo prisustvo suprotnih snaga u njemu, da polazimo od shvatanja kao da je „većina” već automatski obezbeđena ili da govorimo o nekakvom natklasnom ili besklasnom sistemu naše demokratije.

Očigledno je da demokratski politički sistem mora organski da izrasta ne samo iz karaktera proizvodnih odnosa, nego i iz odnosa moći između socijalističkih društvenih snaga i snaga koje se suprotstavljaju socijalizmu i socijalističkom samoupravljanju. Pri tome stabilnost političkog sistema mnogo više zavisi od njegove unutrašnje političke snage nego od administrativnih sredstava njegove odbrane. A ta unutrašnja politička snaga političkog sistema zavisi pre svega od podrške koju mu daju radnička klasa i samoupravni radni ljudi uopšte. Oni će takvu podršku dati samo tada ako budu znali da je to sistem koji obezbeđuje vodeću ulogu njihovih klasnih, socijalnih, ekonomskih, političkih i drugih interesa u društvu, pre svega putem neposrednog učešća i odlučujuće uloge njihovih samoupravnih zajednica, odnosno njihovih delegacija na svim nivoima društvenog upravljanja i odlučivanja u tom političkom sistemu. Prema tome, izgradnja i jačanje takve vodeće i odlučujuće uloge radničke klase i radnih ljudi kao samoupravnih subjekata u političkom sistemu — i to ne preko nekih opštih i za sve ovlašćenih njihovih političkih predstavnika, nego putem njihovih sopstvenih samoupravnih zajednica i njihovih delegacija — prvi je i glavni uslov stabilnosti političkog sistema.

Naravno, pored toga, takav sistem treba da bude i maksimalno društveno efikasan. A u tom pogledu naš politički sistem još pokazuje vrlo ozbiljne slabosti koje ga onda čine suviše osetljivim na razne političke pritiske.

Ne manje važnu ulogu u učvršćivanju stabilnosti političkog sistema ima i stalna idejna i politička akcija socijalističkih snaga i posebno Saveza komunista. U stvari, svakodnevni praktizam čini mnoge društveno odgovorne ljude sklonijim birokratskom rešavanju problema nego političkoj akciji, to jest činjenica je da vrlo često u sredinama u kojima se pojavljuju

reakcionarni pritisci u vidu političkih akcija ili političkih parola ili u drugim oblicima nema dovoljno političke aktivnosti niti organizovane i snažne društvene akcije da se te političke akcije protivnika potiskuju političkim sredstvima i da se u tome angažuju i šire narodne mase. A preduzimanjem administrativnih mera stvara se utisak da se u našem društvu preterano ograničavaju demokratska prava i slobode čoveka. Razume se, ponekad je društvo zaista prinuđeno da preduzima takve mere. Ali, takvih mera sigurno bi moglo da bude mnogo manje kad bi bilo više političke akcije. Jer, kad takve političke akcije ili kritičkog dijaloga nema, onda nekima i relativno malo značajne negativne političke pojave izgledaju kao krupna politička opasnost za naše društvo.

Pravovremenom i efikasnom političkom akcijom subjektivnih snaga našeg socijalističkog društva i stalnim kritičkim dijalogom istovremeno bismo stvorili i uslove da primenu zakonskih mera na ovom području svedemo na najmanju meru. U stvari, želim da naglasim da subjektivne socijalističke snage još uvek nisu organizovane na takav način da mogu svakodnevnom otvorenom i javnom idejnom i političkom akcijom da se sukobljavaju sa svim onim pojavama, parolama, tezama i političkim formulama koje su uperene protiv socijalističkih i samoupravnih demokratskih osnova sistema koji je uspostavila revolucija. A kad takve idejne i političke akcije nema, tada se među odgovornim ljudima uvek nađu i takvi koji su često skloni suviše brzim administrativnim reakcijama.

Društvena kritika je neophodan uslov društvenog progressa i demokratskog života i ujedno oružje političke borbe za vlast. Naravno, socijalističko društvo treba da se bori za to da ta kritika bude socijalistička, samoupravna, marksistička. Pored toga, ona mora biti humanistička, to jest mora biti uperena *protiv stvari*, a ne toliko *protiv ljudi*, osim, naravno, u slučaju kada su shvatanja i postupci ljudi presudan uzrok takvog stanja stvari. Naša društvena kritika treba beskompromisno da razotkriva negativne strane našeg društvenog života, ali svesna da istovremeno treba da se bori za socijalističku, samoupravnu i demokratsku sadržinu našeg društva, to jest da se bori protiv svega što tu sadržinu narušava i deformiše. U tom smislu društvena kritika je sastavni deo celokupnog idejnog, teorijskog i političkog stvaralaštva naše socijalističke revolucije i samoupravne društvene prakse. I upravo zato nikakva borba protiv neprijatelja

socijalizma i samoupravljanja ne sme da utiče na naše društvo u smislu ograničavanja slobode takve društvene kritike.

Od odlučujućeg značaja za stabilnost našeg sistema je i to u čijim su rukama njegovi ključni položaji. Tu mislim kako na kvalitet i rezultate rada ljudi na tim položajima tako i na njihovu političku ulogu. U nas se događa, ne tako retko, da tim ključnim položajima upravljaju ljudi koji su ili nesposobni za takve položaje ili su čak protivnici socijalističkog i samoupravnog sistema u čije ime treba da obavljaju svoje funkcije. I tako se takvi pojedini ključni položaji sistema mogu pretvoriti iz oruđa stabilizacije sistema u oruđe njegovog slabljenja. Takve pojave imaju ceo niz uzroka, koje moramo osvetliti kritičkom analizom ako želimo da ih otklonimo. Među tim uzrocima svakako je i suviše subjektivistička praksa izbora kadrova, kao i odsustvo ili slab uticaj delegatskog sistema na takve položaje. A kad se na tim ključnim položajima pojavi kriza, onda smo često skloni suviše brzo primeni administrativnih mera, umesto da se odgovorni socijalistički činioči late političke akcije koja će obezbediti da takvi ključni položaji socijalističkog i demokratskog društva budu stvar pune javne odgovornosti upravo pred tim društvom. Dakle, i u ovom slučaju treba se pridržavati načela da je primenu administrativnih mera moguće ograničiti — a često i sasvim isključiti — samo ako se pojača politička akcija subjektivnih socijalističkih snaga sa Savezom komunista na čelu.

Kad ukazujem na neophodnost ograničavanja administrativnih mera na slučajeve ozbiljnog ugrožavanja socijalističkog i samoupravnog sistema, to ne činim zbog odnosa prema tim merama kao takvim. Ali širenje takvih mera na područja gde one objektivno nemaju opravdanja neizbežno mora dovesti do gomi-lanja političke moći državnog i političkog izvršnog aparata koji takve mere sprovodi. A savremena politička praksa — naša i strana — pruža dovoljno primera da takva koncentracija moći može dovesti do ozbiljnih društvenih deformacija. Kad to kažem, ne mislim da je to sada naš problem, ali bi on svakako mogao da se pojavi — kao što se pojavljuje u mnogim zemljama — ako ne bismo vodili računa o zakonitostima društvenih kretanja. S tim u vezi može se za naše organe zaštitite ustavnosti i društvene bezbednosti bez ikakve ograde reći da oni uglavnom, odnosno u velikoj svojoj većini savesno i odgovorno vrše svoje zadatke pod kontrolom i u okviru politike odgovornih organa našeg društva. To je takođe jedan od pozitivnih rezultata soci-

jalističkog samoupravljanja i njegovih demokratskih odnosa. Ali, kad govorimo o zadacima u oblasti daljeg razvoja našeg političkog sistema, moramo imati u vidu i objektivne zakonitosti koje mogu dovesti do deformacija, što i naša i strana iskustva potvrđuju.

Naš politički sistem sada još uvek ne rešava na zadovoljavajući način problem kako subjektivne socijalističke snage sa Savezom komunista na čelu da demokratski i odgovorno, ali u punoj meri, dođu do izražaja u uticaju na svest i akciju samoupravljača i delegata, a time i na rešavanje društvenih problema. S tim u vezi rekao bih da se još uvek nismo u potpunosti oslobodili dveju krajnosti: jedne koja Savez komunista potiskuje na periferiju društvenih zbivanja i pretvara ga samo u neku vrstu ideološko-propagandističke društvene organizacije i druge koja hoće od Saveza komunista da napravi monopolističkog upravljača društva umesto samoupravne radničke klase i samoupravnog naroda uopšte. I jedna i druga krajnost podjednako koče Savez komunista u njegovom glavnom zadatku, to jest u idejnoj i političkoj akciji u masama, odnosno u svim samoupravnim, delegatskim i društvenim organima, institucijama i organizacijama u kojima radni ljudi i građani demokratski odlučuju o društvenim poslovima.

Problemima te vrste samoupravno socijalističko društvo mora u daljoj izgradnji svog političkog sistema posvetiti punu pažnju, to jest mora pronaći i odgovarajuća rešenja za njih. Ako bude uspešno rešavalo takve i slične probleme, nema sumnje da će time učvrstiti i stabilnost društvenog sistema u celini. A u onoj meri u kojoj će to postizati, i sve društvene snage će se demokratski ponašati.

3. DELEGATSKI SISTEM

Bitno obeležje i karakteristiku socijalističkoj samoupravnoj demokratiji daje upravo delegatski sistem. On izvire iz mnoštva samoupravnih zajednica u kojima radni ljudi i građani — ličnim izjašnjavanjem i putem svojih delegacija — učestvuju u demokratskom donošenju odluka. Pošto danas organizovane samoupravne zajednice sa svojim delegacijama obuhvataju sva područja društvenog života — od udruženog rada do svih područja zadovoljavanja zajedničkih društvenih potreba — može se

reći da delegatski sistem već pokriva sve odnose među ljudima i da je već postao integralni sistem i kao takav nosilac celokupnog društvenog i političkog sistema. Ne postoji više nikakva potreba — a radikalno su sužene i mogućnosti — za nastajanje neke „vansistemske vlasti“, to jest ekonomske ili političke moći koja ne bi bila sastavni deo delegatskog sistema.

Delegatski sistem je oblik organizovanosti radničke klase i svih radnih ljudi, odnosno građana kako za vršenje vlasti tako i za upravljanje društvenim poslovima na osnovama samoupravljanja. Delegatskim sistemom su obuhvaćeni i kroz delegatski sistem se izražavaju svi subjekti samoupravnog društva i njihovi interesi, pa time i čovek-pojedinac i njegov interes i njegova zajednica interesa, kao i društvo i njegovi interesi u celini. Time se delegatski sistem javlja i kao oblik samoupravne i demokratske integracije društva koja je sposobna da izrazi kako današnje interese i potrebe čoveka i pojedinih njegovih zajednica interesa i društva u celini tako i progresivne dugoročne ciljeve razvoja socijalističkog društva i puteve i sredstva neophodna za njihovo ostvarivanje.

Kod nas se često na delegatski sistem gleda samo kao na nosioca sistema vlasti, a gubi se iz vida da je on istovremeno eksponent samoupravnih zajednica i njihovog samoupravnog odlučivanja. Za dalju integraciju samoupravljanja u jedinstveni društveni sistem potrebno je, prema tome, izgrađivati obe te komponente delegatskog sistema.

Polaznu tačku našeg demokratskog političkog sistema mogu da čine samo samoupravni demokratski odnosi radnika i svih radnih ljudi, i to ne samo u udruženom radu, nego u svim oblicima njihove društvene aktivnosti. I upravo zato naš delegatski sistem predstavlja ono u čemu je Marks video osnovnu karakteristiku diktature proletarijata, to jest „*radničku klasu organizovanu kao državu*“ (*kurziv* — E. K.), s tim što, naravno, naša samoupravna organizacija obuhvata ne samo radničku klasu, nego sve građane i radne ljude. Ali, oblici te diktature su demokratski i humanistički jer je njen nosilac, radnik, demokratski organizovan u samoupravnom udruženom radu, demokratski povezan sa svim radnim ljudima, sa narodom, i oslonjen na svoje klasne, odnosno društveno-političke organizacije i na nauku. U takvim odnosima i sama država, to jest politička vlast, u sve većoj meri postaje, odnosno treba da postaje instrument samo-

upravno organizovanih radnih ljudi na svim područjima društvenog rada i stvaranja.

Prema tome, uvođenje delegatskog sistema znači veliki korak napred u razvoju našeg društva, pa samim tim i u razvoju našeg političkog sistema. Delegatski sistem je, u stvari, nosilac i okosnica celokupnog sistema socijalističke samoupravne demokratije koji nastaje u našem društvu.

Delegatski sistem je snažna brana od pritiska da se našem političkom sistemu nametnu oblici i metodi buržoaskog parlamentarizma, koji bi, po logici stvari, ne samo oslabili društvenu ulogu socijalističkih snaga, nego bi i celokupan naš društveni razvoj — a time i razvoj političkog sistema — skrenuli na kolosek onih oblika društvenog i političkog života koje je naša revolucija odavno odbacila.

Možemo reći da su uvođenjem delegatskog sistema stvoreni uslovi za veću političku stabilnost socijalističkog društvenog sistema i socijalističke samoupravne demokratije. A veća politička stabilnost političkog i samoupravnog demokratskog sistema olakšaće i pospešiće razvoj demokratskih oblika socijalističkog društvenog i političkog života. Dakle, pre svega u tom okviru, to jest u delegatskom sistemu možemo i moramo da tražimo puteve i sredstva za uvođenje i ostvarivanje mogućih oblika neposrednog uključivanja svih radnih ljudi i građana u vršenje društvenih poslova, kao i oblika šireg i potpunijeg demokratskog ispoljavanja prava, sloboda i interesa svih ljudi. A naš delegatski sistem upravo to načelno omogućuje i garantuje.

Dakako, to je sistem, a svakodnevna praksa nije uvek u skladu sa takvim sistemom. Uzroci takvim pojavama nisu uvek u subjektivnim otporima ili neshvatanjima, nego — čak pre svega — u nedograđenosti sistema. Zato mislim da nas najznačajniji zadaci — kad je reč o daljoj izgradnji našeg političkog sistema — očekuju upravo u oblasti delegatskog, odnosno delegatsko-skupštinskog sistema.

Postoje dve principijelne razlike između delegatskog sistema socijalističkog samoupravljanja i klasičnog političkog predstavnništva.

Za naš delegatski sistem bitno je pre svega to da su radnici, seljaci, inteligencija i drugi radni ljudi i građani upravo kao samoupravljači u integralnom sistemu samoupravnog interesnog pluralizma i na svim područjima društvenog života — kako u samoupravnom udruženom radu tako i u svim drugim vidovima

demokratske samoupravne organizacije, društvene aktivnosti i međusobnih odnosa — postali izvor i stvarni nosilac političkog sistema, umesto fikcije apstraktnog političkog građanina i partijskog političkog sistema koji proizlazi iz takve fikcije.

S druge strane, umesto klasičnog političkog poslanika kao eksponenta određene političke partije, u našem delegatsko-skupštinskom sistemu pojavljuje se kolektivna delegacija zajednice samoupravnih interesa, koja je eksponent zbiljskog čoveka kao nosioca konkretnih ličnih i društvenih interesa. U svojim demokratskim samoupravnim zajednicama i putem delegacija tih zajednica on se sam stara o svojim interesima, povezujući se istovremeno u integralnom sistemu demokratskog samoupravljanja sa svim drugim radnim ljudima i njihovim interesima. U takvoj delegaciji sadržana je mogućnost da se u njoj samoj pojavi većina i manjina, ali ne na pitanjima opštih političkih diferencijacija višepartijskog tipa, nego na osnovi konkretnog odnosa prema rešavanju pojedinih samoupravnih i društvenih problema. Osim toga, i kad nastane takva većina i manjina, i jedna i druga su po samoj prirodi te delegacije izraz napora da se nađu najbolja rešenja, a ne oblik borbe za političku vlast, u kojoj se odnos prema konkretnim problemima i interesima društvenog života posmatra samo sa gledišta sakupljanja izbornih poena u masama.

Prema tome, delegatski sistem se ne zasniva na pluralizmu nekih *opštih političkih interesa*, nego na pluralizmu *konkretnih društvenih interesa* radnih ljudi i građana koji dolaze do izražaja na raznim područjima društvenog života. Zasnovan na takvom samoupravnom i demokratskom pluralizmu interesa, delegatski sistem opredeljuje i odgovarajući karakter demokratskih prava radnog čoveka i građanina. To je pre svega pravo radnika, radnog čoveka i građanina na osnovu kojeg on sam u najvećoj meri — u okviru svojih samoupravnih zajednica, bilo na osnovu samoupravnih sporazuma ili demokratskim odlučivanjem većine samoupravljača u pojedinim samoupravnim zajednicama — odlučuje o svim svojim interesima, a putem svojih delegacija u delegatskom sistemu, to jest opet neposredno, učestvuje u donošenju odluka državnih organa koje se odnose na njegove interese. Naravno, u tom sistemu je neophodno da se istovremeno obezbeđuje demokratsko usklađivanje parcijalnih interesa i sa zajedničkim interesima u širim samoupravnim zajednicama i sa opštim društvenim interesima o kojima odlučuju de-

legatske skupštine. I u tom pogledu u delegatskom sistemu postoje više ili manje ozbiljni otvoreni problemi i alternative.

Time, naravno, nikako ne želim da tvrdim da se delegatskom sistemu, odnosno pojedinim delegacijama ne može ni u kom slučaju da nametne i politička diferencijacija u cilju borbe za vlast. Ima nekoliko razloga zbog kojih i tu mogućnost treba imati u vidu. Prvo, antisocijalističke i antisamoupravne snage imaju određen idejno-politički uticaj i na samoupravnu strukturu. A pre svega unutrašnji tehnokratski i drugi slični konzervativni i reakcionarni pritisci mogu učiniti da se određeni parcijalni ili društveni interesi politiziraju i tako pretvaraju u sredstvo političke borbe za određene pozicije u samoupravnom i društvenom sistemu, odnosno u sredstvo borbe za ekonomsku i političku vlast. Takvi pritisci se ne mogu prosto ukinuti sistemom jer još uvek imaju duboke korene u strukturi društva koje je tek proizašlo iz jednog ekonomski i politički zaostalog, antidemokratskog i apsolutističkog sistema stare Jugoslavije. Takvim pritiscima treba da se suprotstavi pre svega uporna idejna i politička akcija sa pozicija socijalističkog samoupravljanja, koja, između ostalog, treba da bude usmerena i na osposobljavanje samog delegatskog sistema da se uspešno suprotstavlja takvim pritiscima.

4. POLOŽAJ I ULOGA SOCIJALISTIČKOG SUBJEKTIVNOG FAKTORA U DELEGATSKOM SISTEMU

Preciziranje i učvršćivanje položaja i odgovornosti subjektivnih socijalističkih snaga u delegatskom sistemu ima izuzetnu važnost. Da bi takav demokratski sistem mogao na zadovoljavajući način da funkcioniše, u njemu mora da se spaja, odnosno integriše svest o živim i neposrednim samoupravnim interesima sa svešću o zajedničkim i dugoročnim društveno-istorijskim interesima radničke klase i svih radnih ljudi.

Naš delegatski sistem sada se nalazi tek na početku svog razvoja. On je još nedorečen. Prisutne su ozbiljne slabosti u svim pravcima njegovog funkcionisanja. Još se nije u punoj meri oslobodio tradicije parlamentarnog sistema i „narodnog poslanika” kao političkog predstavnika. U njemu još uvek nema dovoljno efikasnosti u demokratski organizovanom izražavanju volje baze, kao ni u demokratskom mehanizmu koji bi u zadovo-

ljavajućoj meri delegatski sistem povezivao sa celokupnom strukturom društvene svesti. Osim toga, i po svojoj demokratskoj prirodi delegatski sistem ne može da funkcioniše ako je zatvoren u svoje sopstvene institucionalne organe i oblike.

Ne možemo, prema tome, reći da je delegatski sistem već postao kompletan demokratski politički sistem, ali svakako možemo tvrditi da on predstavlja okosnicu jednog novog sistema samoupravne socijalističke demokratije sposoban da bude nosilac celokupnog društvenog organizma.

Delegatski sistem će u punoj meri moći da obavlja svoju društvenu funkciju samo ako subjektivne socijalističke snage društva sa Savezom komunista na čelu budu njegov organski deo, to jest faktor njegove svesti. Mislim da sadašnje stanje u tom pogledu nije sasvim zadovoljavajuće. Štaviše, jedan od glavnih problema našeg delegatskog sistema koji usporavaju njegovo učvršćivanje jeste način na koji u njemu samom dolazi do izražaja položaj i uloga onog dela društvene strukture koji obično nazivamo socijalističkim subjektivnim faktorom društva.

Mislim da neću preterati ako kažem da se taj subjektivni faktor društva kao celina i u pojedinim svojim delovima nalazi suviše na periferiji kretanja koja se odvijaju u samoupravnom udruženom radu i u delegatskom sistemu. A ni jedan sistem, pa ni naš društveno-ekonomski, a samim tim ni delegatski sistem ne može uspešno da funkcioniše stihijski, bez svestranog oslanjanja na celokupnu svesnu stvaralačku snagu subjektivnog faktora društva. Ni u delegatskom sistemu, kao ni u društvenom životu uopšte, spontanitet i automatizam ne mogu da zamene organizovanu kreativnu snagu društva.

Uloga subjektivnog faktora u delegatskom sistemu mora da počne od delegacija osnovnih samoupravnih organizacija i zajednica, jer inače ne bismo mogli dosledno provesti delegatski sistem ni na drugim nivoima odlučivanja. Zato Savez komunista i druge društveno-političke organizacije treba da deluju i da se bore za svoje stavove pre svega u delegatskoj bazi.

Ako se socijalističke subjektivne snage društva ne bi aktivno angažovale na tom području, stihija bi vodila u najboljem slučaju u spori svakodnevni empirizam, a u težim slučajevima čak i do pojave da socijalističkom samoupravljanju neprijateljske snage stiču pozicije u delegatskom sistemu. Delegati ne mogu isključivo spontano i empirijski da izgrađuju naše društvo. Je-

dan od nezamenljivih izvora svesti delegatskog sistema moraju biti, prema tome, i organizovane stvaralačke snage socijalističke svesti. Razume se, taj subjektivni faktor ne može da se shvati, a još manje da deluje kao komanda Saveza komunista nad celokupnim tim sistemom. Mislim da rešenje treba da tražimo u brzem razvijanju odgovarajućih formi demokratskog povezivanja uloge Saveza komunista, sindikata, Socijalističkog saveza i drugih organizacija, nauke, kulture i stručnih službi sa delegatskim sistemom.

Svoju istorijsku ulogu u izgradnji socijalističkog društva radnička klasa kao vodeća samoupravna snaga može uspešno da odigra samo kao organizovana snaga u udruženom radu, kao organizovana snaga u samoupravnom ostvarivanju svojih socijalnih, kulturnih i drugih interesa, kao organizovana idejno-politička snaga u neprekidnom probijanju puteva koji vode ostvarivanju njenih dugoročnih, istorijskih interesa i ciljeva, kao organizovana snaga u odbrani socijalističkog razvoja u društvenoj praksi. Samoupravljanje mora da izražava sve te manifestacije bića radničke klase. I zato ono ne može da bude samo nekakav instrument isključivo empirijskog delovanja radnih ljudi u ostvarivanju njihovih svakodnevnih interesa u udruženom radu, a pogotovo ne može da bude instrument nekakve spontane vladavine masa, jer bi to dovelo do deformacija celokupnog samoupravnog sistema.

Upravo da bi se to sprečilo, subjektivne snage kreativne društvene svesti moraju da budu organizovani sastavni deo sistema samoupravne demokratije i izraz demokratske samoupravne aktivnosti samih samoupravnih zajednica, a ne neka idejno-propagandistička snaga izvan tog sistema ili klasična politička partija iznad njega. Jer, na kraju krajeva, istorijski procesi se nikada nisu stihijski razvijali. Uvek su postojale određene naučno-teorijske i idejno-političke snage koje su izražavale, ali ujedno i formirale i organizovale društvenu svest i, osvetljavajući dugoročne perspektive, pokretale ljude u borbu za društveni progres.

Upravo zato našim Ustavom je predviđeno da u delegatskom sistemu budu prisutne kao njegov sastavni deo — pored delegacija parcijalnih interesa koji se izražavaju u mnoštvu delegacija udruženog rada, samoupravnih interesnih zajednica, mesnih zajednica itd. — i delegacije društveno-političkih organizacija. Pri tome te delegacije nemaju nikakvu privilegovanu, a pogotovo ne monopolsku poziciju u delegatskom sistemu. Na-

protiv, kada se radi o odlučivanju, one su, u stvari, veoma ograničene. To je izraz činjenice da te organizacije ne raspolažu političkim monopolom u društvu. Delegacije tih organizacija mogu sa drugim delegacijama ravnopravno da učestvuju u odlučivanju, u načelu i uglavnom, samo onda kada se radi o pitanjima koja se odnose na zaštitu socijalističkih tekovina revolucije, na opredeljivanje pravaca razvoja socijalističkog sistema i na obezbeđivanje slobode takvog razvoja. O svim drugim pitanjima delegati samoupravnih subjekata donose po pravilu — odnosno sa retkim izuzecima koje utvrđuje Ustav — svoje odluke bez sudučivanja delegata društveno-političkih organizacija, čime se omogućuje da bilo koja osamostaljena politička snaga izvan delegatskog sistema stekne monopol državne vlasti.

Ali, svojim učešćem u delegatskom sistemu društveno-političke organizacije, nauka, kultura, stručne službe imaju ne samo mogućnost, nego i dužnost da otkrivaju delegatima šire aspekte pojedinačnih odluka koje oni treba da donose. Naravno, delegati na kraju samostalno, većinom glasova, donose odluke, ali učešće organizovanih snaga socijalističke svesti u delegatskom sistemu doprinosi da te odluke, po pravilu, budu kvalifikovane i progresivne. Razume se, to se ne događa i neće se događati uvek. Vodeće socijalističke snage doživljavaju i doživljavaće u tome i neuspehe jer se pojedine delegacije ili delegatska tela ponekad opredeljuju i protiv njihovih stavova. Ali, od objektivnosti, to jest realnosti stavova tih snaga, kao i od njihove sposobnosti da utiču na svest masa samoupravljača zavisi da li će se to događati češće ili samo izuzetno.

Prema tome, u radu na daljoj izgradnji političkog sistema moramo sagledati kako da se i sam delegatski sistem organizuje da bi obezbedio integraciju svih onih društvenih snaga u njemu koje *samo kao organska celina* mogu obezbediti da delegatski sistem zaista bude snažan demokratski nosilac i glavna pokretačka snaga društva. Naime, delegatski sistem morali bismo tako da izgrađujemo da celokupna struktura društvene svesti učestvuje u svakodnevnom radu delegatskih skupština i drugih delegatskih tela i njihovih izvršnih organa i u donošenju njihovih odluka, odnosno da to odlučivanje delegatskih tela bude izraz svesti i stvaralačke sposobnosti celokupnog društva.

Ako u tom smislu budemo ojačali, to jest učvrstili društveni i politički sistem i obezbedili da se ključne pozicije pre svega u delegatskom sistemu čvrsto nalaze u rukama socijalistič-

kih snaga, onda zaista možemo govoriti o jačanju stabilnosti sistema, a time i o daljoj demokratizaciji našeg društva.

Upravo zato se postavlja gotovo kao centralno pitanje: kako u naš delegatski sistem i u svakodnevni rad delegatskih skupština, izvršnih i drugih organa — i to svih, kako onih u sistemu društveno-političkih zajednica tako i onih u sistemu samoupravnog udruženog rada — ugraditi ulogu, uticaj i demokratsku organizaciju subjektivnog faktora socijalističke i samoupravne svesti i stvaranja i kako obezbediti da taj subjektivni faktor društva kroz delegatski sistem utiče na rad tih organa, s tim da istovremeno nosi i demokratsku javnu odgovornost za svoje delovanje pred masama samoupravljača.

5. DELEGACIJA

Već iz ovoga što sam rekao proizlazi da je ključna karika celokupnog delegatskog i demokratskog sistema uopšte, u stvari, delegacija samoupravne zajednice. Razume se, nije reč samo o jednoj delegaciji. Samoupravne zajednice kojima zbog njihove veličine i složenosti njihovih poslova odgovara da imaju specijalizovane delegacije za pojedina područja njihove samoupravne i društvene aktivnosti sigurno će formirati i treba da formiraju više takvih delegacija. No, bez obzira na to da li je reč o jednoj ili o više delegacija, funkcionisanje i kvalifikovano odlučivanje svake delegacije zavisi naročito od dva uslova.

Prvo, delegacija mora biti povezana sa svojom izbornom bazom, sa svojom samoupravnom zajednicom i njenim organima na takav način da može redovno da ih informiše o svojoj aktivnosti, odnosno o aktivnosti i problemima delegatske skupštine u čijem radu i odlučivanju ona učestvuje i da od te baze dobija orijentaciju za svoj rad i za svoja opredeljenja. Toj izornoj bazi i svojoj samoupravnoj zajednici delegacija mora biti odgovorna za svoj rad, a samim tim i uvek smenljiva.

Sada ima dosta kritike da takva povezanost i odgovornost delegacija nije u praksi obezbeđena i da se delegacije često prilično otuđuju od svoje izborne baze. Mislim da je takva kritika velikim delom opravdana, jer je još uvek premalo učinjeno da se ta povezanost i odgovornost na odgovarajući način i demokratski organizuje. Jedan od uzroka takvog stanja je svakako i to što delegacije nemaju uvek podršku i podsticaj za rad od

organizacije Saveza komunista i organizacije sindikata. Osim toga, delegacije najčešće nemaju u dovoljnoj meri potrebnu pomoć stručnih službi u svojim samoupravnim zajednicama i u skupštinama u kojima učestvuju da bi svoje zadatke mogle kvalifikovano da obavljaju. Zatim, treba imati u vidu i činjenicu da je delegatski sistem sasvim mlad organizam koji je tek na početku svog razvoja, pa zato većina njegovih slabosti proizlazi iz nedostatka iskustva. Nužna kritika slabosti delegatskog sistema u ovom trenutku zato nije kritika sistema kao takvog, nego polazna tačka za opredeljivanje sadašnjih zadataka u ostvarivanju, učvršćivanju i daljem razvoju tog sistema.

No, mislim da u toj kritici ima i preterivanja i formalizma. Jedna delegacija ne mora stalno da sedi na sastancima sa svojim biračima da bi mogla da oseti težnje i potrebe samoupravne zajednice iz koje proizlazi, jer je ona sastavni deo kolektiva te zajednice. Uloga delegacija ne može se svesti na organizovanje čistih masovnih sastanaka koji ne deluju efikasno na celokupan proces odlučivanja, jer bi se u tom slučaju izgubio jedan od odlučujućih elemenata delegatskog sistema, to jest da su delegacije izraz kompleksa samoupravnih i društvenih odnosa. A gubljenjem tog njihovog svojstva sve skupštine i druga delegatska tela dobili bi stari predstavnički karakter. Suština delegatskog sistema nije u širokom formalnom demokratizmu, u stotinama hiljada izabranih delegata niti u njihovim čestim sastancima, nego u neposrednom izražavanju volje i interesa radnih ljudi.

Osim toga, treba uzeti u obzir i to da nikoga nije moguće prisiliti u ime njegovih sopstvenih demokratskih prava da se angažuje u razrešavanju nekih opštih društvenih problema koje on ne oseća kao svoj neposredni interes. Nikada se svi samoupravljači neće podjednako odnositi prema demokratskom angažovanju u samoupravnom i društvenom upravljanju. Stoga moramo na delegacije i na delegatski sistem gledati kao na demokratsku instituciju koju radni čovek može koristiti uvek kada je to u njegovom interesu, a ne kao na nekakav oblik formalizma koji zahteva njegovo neprekidno učešće na raznim sastancima.

Zato uspešnost rada delegacije ne treba ocenjivati po broju sastanaka i broju učesnika na njima, nego po tome u kojoj meri su njihovi postupci stvarno u skladu sa potrebama zajednica koje predstavljaju i sa politikom demokratski izabranih organa tih zajednica. Nerealno je misliti, na primer, da delega-

cija može da ima drukčiju orijentaciju u svom radu nego što je ima radnički savet njene sopstvene zajednice, osim utoliko i tada kada delegacija mora da traži sporazumna rešenja sa drugim delegacijama.

Mislim da u istom cilju treba nastojati da se jednostavnije i preglednije pišu informacije i materijali pre svega za same delegacije, da bi onda one mogle lakše i jednostavnije da informišu svoja biračka tela. Sada se neprekidno čuju žalbe da su delegacije zatrpane gomilom pisanih materijala. To je, očigledno, dokaz da naše skupštine i slična delegatska tela nisu dovoljno razradili odgovarajuću metodologiju informisanja. Umesto da se same probijaju kroz tekstove zakona i opširnih izveštaja i obrazloženja, delegacijama bi iz svega toga ili iz raznih samoupravnih akata trebalo dostavljati takve kratke izvode u kojima bi njima i njihovim izbornim telima trebalo da se prikažu glavna rešenja koja sadrži predlog određenog propisa, kao i glavni problemi i dileme koje se javljaju u vezi sa donošenjem pojedinih odluka i da im se ukaže na posledice takvih odluka sa gledišta interesa samoupravljača.

Osim toga, ni drugi, rekao bih, tehnički uslovi za rad delegacija često nisu obezbeđeni. Tu mislim na takve uslove kao što su prostorije, tehnička opremljenost, stručna pomoć, komunikacija između delegata i delegacija i između samih delegacija itd. Nema sumnje da bi delegacije veoma mnogo olakšale rad svojim predstavnicima, to jest delegatima u skupštinama, ako bi u međusobnoj komunikaciji već prethodno nastojale da usklade svoje stavove.

Sve to, svakako, zahteva odgovarajuću stručnu službu u skupštinama i sličnim delegatskim telima, ali i u samim samoupravnim zajednicama ili za više samoupravnih zajednica. Neko može reći da takve službe povećavaju troškove političkog sistema. Međutim, ako su stručne službe na odgovarajući način koncentrisane i ako su sastavni deo zajedničkih službi samoupravnih zajednica i opština, one ne moraju biti skuplje od sadašnjih parcijalnih stručnih službi. Osim toga, ako radni ljudi i građani, pogotovo njihove delegacije, nisu informisani ili ako nisu osposobljeni da kvalifikovano odlučuju, to svakako košta društvo mnogo više nego jedna dobra služba informacija čije su informacije dostupne svakome ko se i kad se za njih interesuje, odnosno mnogo više nego jedna stručna služba koja obezbeđuje kvalifikovani rad delegacija.

Drugo, delegacija mora da se odlikuje otvorenošću prema celokupnoj strukturi socijalističke društvene svesti i društvenog stvaranja, to jest sposobnošću da se konsultuje i da se u svom radu oslanja na šire izvore sagledavanja stvari i znanja nego što su oni kojima sama raspolaže. U našem društvu, pa i u samom Savezu komunista, još uvek su prisutna shvatanja po kojima su delegacije same sebi dovoljne. Ako bi se takva shvatanja i dalje zadržala, dovela bi do toga da delegacije budu zatvorene u sebe, a u najboljem slučaju u međusobnu saradnju, to jest da budu zatvorene prema društvu kao celini, prema interesima drugih radnih ljudi, prema kretanjima društvene svesti i prema idejnom, političkom, naučnom i kulturnom stvaralaštvu društva. Ljudi sa takvim shvatanjima boje se za autonomiju odlučivanja u delegaciji, a pri tome zaboravljaju da je kvalifikovano odlučivanje delegacije moguće samo onda ako ona ima uvid ne samo u parcijalne interese samoupravne zajednice koju predstavlja, nego i u šire i opšte društvene interese od kojih zavisi realizacija određenog parcijalnog interesa. Takva bojazan za autonomiju delegacije je ne samo neosnovana, nego i suprotna Ustavu, jer delegacija, po Ustavu, mora voditi računa i o opštim društvenim interesima.

Delegat kao pojedinac do sada se afirmisao kao prenosilac stavova delegacije, a manje kao aktivni subjekt u formiranju zajedničkih stavova. Međutim, odnos delegata i delegacije je složeniji u tom smislu što taj odnos sadrži u sebi vezanost delegata za osnovno opredeljenje delegacije, ali istovremeno i njegovu slobodu da stvaralački doprinosi uspešnom rešavanju pitanja koje je na dnevnom redu odgovarajuće skupštine. Naravno, to zavisi i od stavova koje zauzimaju delegacije, a ti stavovi moraju biti istovremeno i dovoljno čvrsti i dovoljno elastični kako bi moglo doći do njihovog usaglašavanja. Delegati moraju imati i relativno šira ovlašćenja uvek kada to ne zadire u neki od osnovnih interesa njihove uže samoupravne zajednice za koji je formulisan čvrst stav i čija bi promena zahtevala ponovno razmatranje u samoj delegaciji osnovne samoupravne zajednice.

Međutim, takva svojstva delegacije manje zavise od nje same, a više od izgradnje celokupnog delegatskog sistema i posebno od onih njegovih pomoćnih organizama koji treba da omogućuje delegaciji da se objektivno informiše i da se osloni na šire društveno znanje, što će joj omogućiti da kvalifikovano odlučuje. A najvažnije u svemu tome svakako je organizovana ak-

cija subjektivnih socijalističkih snaga na svim nivoima delegatskog sistema.

Današnja praksa sve više jasno pokazuje da uloga subjektivnog faktora društva ne treba da dolazi do izražaja samo u vihu delegatske organizacije društva, to jest u Skupštini SFRJ, pa ni u skupštinama republika i pokrajina, nego pre svega u osnovnoj samoupravnoj zajednici i u njenoj delegaciji. Samo na taj način moguće je obezbediti pravovremeno i kvalifikovano uzimanje stavova o svim značajnijim pitanjima kako bi usaglašavanje gledišta, odnosno sporazumevanje i dogovaranje dobilo potrebnu efikasnost. Ako proces usaglašavanja otpočne u delegaciji osnovne samoupravne zajednice, tada će se, na primer, u Skupštini SFRJ neusaglašena pitanja svesti samo na ona koja neizbežno proizlaze iz različitog ekonomskog i drugog položaja pojedinih republika i pokrajina. Zato takav prethodni postupak može veoma mnogo da doprinese bržem usaglašavanju, odnosno ujednačavanju gledišta.

Prisutnost organizovanih subjektivnih snaga u delegatskom sistemu sada je često više indirektna nego direktna, to jest ona se izražava pre svega tako što su i mnogi članovi Saveza komunista i članovi drugih društveno-političkih organizacija članovi delegacija ili pojedinih tela i organa delegatskog sistema. A pošto se problematika delegacija praktično tretira samo kao stvar skupština, a ne i kao stvar odgovornih organa Saveza komunista i drugih društveno-političkih, stručnih i sličnih organizacija na svim njihovim organizacionim nivoima, to i ti članovi Saveza komunista ili članovi sindikata i Socijalističkog saveza ne dobijaju dovoljnu pomoć od svojih organizacija.

Problematika delegacija sadrži gotovo celokupnu političku problematiku samoupravnih i društvenih odnosa. U delegacijama i delegatskom sistemu politika prestaje da bude monopol tankog sloja profesionalnih političara, tehnobirokratije, politizirane intelektualne elite i stvarnih nosilaca klasne vlasti, a postaje stvar samoupravljačkih masa i njihovih samoupravnih zajednica. Upravo zato problematika delegacija i celokupnog delegatskog sistema kako u oblasti samoupravnih odnosa tako i na svim nivoima društveno-političkih zajednica treba da bude glavni izvor i glavni cilj aktivnosti društveno-političkih organizacija, kao i svih drugih faktora socijalističke svesti i stvaranja.

Delegacije moraju imati oslonac ne samo u kolektivima svojih samoupravnih zajednica i u njihovim organima i stručnim služ-

bama, nego i u društveno-političkim i drugim društvenim organizacijama i stručnim službama, u nauci, kulturi i svim drugim oblicima društvenog stvaralaštva. Pri tome svi ti faktori treba da budu neposredno i odgovorno prisutni u delegatskom sistemu i u radu pojedinih delegacija bilo kao neposredni sastavni deo delegatskog sistema bilo kao njegov politički, stručni i naučni oslonac. Mislim da u radu na daljoj izgradnji našeg političkog sistema upravo tom pitanju treba da posvetimo najveću pažnju. Jer očigledno je da naš politički sistem mora u oblasti organizacije i metoda rada delegatsko-skupštinskog sistema da traži određena nova rešenja koja će omogućiti da se organizovana socijalistička svest i stvaralaštvo aktivno integrišu u delegatski sistem.

Ovo posebno naglašavam zato što je u tom pogledu kod nas bilo, a i danas ima određenih kolebanja. Pored pomenutih kolebanja koja su došla do izražaja oko pitanja prisustva Saveza komunista i drugih društveno-političkih organizacija u delegatskim skupštinama i u drugim organima i telima, tu mislim i na slična kolebanja koja se ispoljavaju i u pogledu uloge i sastava konferencija delegacija kao oblika društvene konsultacije delegacija, odnosno političke i stručne pomoći delegacijama. Te konferencije se gotovo po pravilu tretiraju kao prost zbor delegacija, koji je kao takav, u stvari, nepotreban ili bar nije mnogo koristan, jer zadatke koje takav skup obavlja mogu, uglavnom, da obave veća skupštine opštine, pokrajine i republike. Svoj pravi smisao te konferencije dobijaju samo onda ako se u njima angažuju sve socijalističke stvaralačke snage — od društveno-političkih organizacija pa do nauke.

Naravno, konferencije delegacija nisu zamena za delegacije niti one treba da preuzimaju njihovu funkciju, kako se ponekad shvata, nego predstavljaju onaj nužni demokratski metod rada delegacija i oblik njihovog dogovaranja koji treba da omogućuje njihovo povezivanje sa celokupnom svešću i sa znanjem socijalističkog društva, kao i njihovo međusobno dogovaranje. Sasvim je sigurno da bi takve konferencije delegacija mogle da imaju mnogo veći značaj ako bi se oblikovale kao opštedruštvena konsultacija i dijalog o alternativama koje nastaju u radu delegatskih tela kako u samoupravnim organizacijama tako i u društveno-političkim zajednicama.

Razume se, delegacije treba da uspostavljaju i da razvijaju i druge oblike opštedruštvene i međusobne saradnje radi prona-

laženja zajedničkih rešenja o pitanjima iz nadležnosti skupština. Ustavni je princip da se to povezivanje delegacija osnovnih samoupravnih organizacija i zajednica ostvaruje na osnovi rada i drugih zajedničkih interesa ili polazeći od interesa koje one imaju i ostvaruju u društveno-političkoj zajednici. Saglasno tome, delegacije se mogu povezivati međusobno, kao i sa drugim društvenim faktorima na osnovi udruživanja rada i sredstava ili na teritorijalnoj osnovi, a o određenim pitanjima od zajedničkog interesa mogu održavati zajedničke sastanke, savetovanja, skupove itd., uz učešće svih onih društvenih faktora koji im mogu biti od koristi.

Konferencije delegacija i drugi oblici povezivanja delegacija mogli bi biti i faktor povezivanja svih skupština u jedinstven i celovit skupštinski organizam, u kome ni jedno pitanje iz nadležnosti bilo koje skupštine ne bi bilo izvan domašaja i stvarnog uticaja radnih ljudi organizovanih u samoupravnim organizacijama i zajednicama, u društveno-političkim i drugim društvenim organizacijama, kao i u stručnim, naučnim i kulturnim delatnostima.

Glavni izvor takvih kolebanja je, po mom mišljenju, u pristupu dvojakih shvatanja u našoj društvenoj svesti. Prvo se svodi na određen vid pomenute teorije spontaniteta, to jest na shvatanje da je spontana aktivnost samoupravnih zajednica, odnosno aktivnost bez odgovarajuće demokratske integracije sa celokupnom strukturom socijalističke društvene svesti, najveća garantija demokratizma delegatskog sistema. A kako i sama praksa ukazuje na neodrživost takvih shvatanja, tu se odmah javlja i druga tendencija, to jest da Savez komunista i druge društveno-političke organizacije treba neposredno, to jest odgovarajućim sredstvima političkog autoriteta, da diriguju radom odgovornih organa društvenog samoupravljanja i državne vlasti, a u prvom redu izvršnih organa. Mirenje sa takvim shvatanjem ne samo da bi činilo idejnu i političku akciju Saveza komunista sve manje efikasnom, nego bi i sam Savez komunista dovelo u sukob sa demokratskim pravima samoupravljača i njihovih delegacija. A takvo stanje bi i inače moglo da dovede do niza tehnobirokratskih deformacija, uključujući i faktičko ponovno uspostavljanje personalne unije izvršnih organa Saveza komunista i izvršnih organa državne vlasti. A nju smo već davno napustili, jer je ona u prošlosti bila postala glavni izvor birokratizacije ne samo državnog sistema, nego i same Komunističke partije.

Prema tome, moramo da težimo tome da Savez komunista i druge društveno-političke organizacije, kao i stručne službe, nauka i drugi faktori organizovane socijalističke svesti i stvaranja budu sastavni deo delegatskog sistema i da svi oni sa svim delegacijama samoupravnih zajednica i u odgovarajućim demokratskim odnosima solidarno nose odgovornost za donošenje odluka u delegatskom sistemu. Takva pozicija organizovanih socijalističkih snaga u delegatskom sistemu ne znači nikakav politički monopol, nego, naprotiv, dovodi te snage u demokratsku odgovornost prema svim učesnicima u delegatskom sistemu. Takav položaj organizovanih socijalističkih snaga istovremeno postaje i glavni izvor njihovog unutrašnjeg demokratizma i demokratskih metoda njihove društvene akcije. I što je najvažnije, takvi odnosi postaju faktor ne samo stabilnosti političkog sistema koji je zasnovan na delegatskom sistemu, nego i stabilnosti demokratskih odnosa u njemu, kao i demokratskih prava čoveka-samoupravljača i građanina.

6. SKUPŠTINE I DRUGA DELEGATSKA TELA

U vezi sa tim pitanjima posebno su značajni zadaci u oblasti dalje izgradnje delegatskih skupština u društveno-političkim zajednicama i odgovarajućih delegatskih tela u svim oblicima samoupravnog organizovanja. Razume se, to se ne odnosi na društvene funkcije i nadležnosti skupština i drugih delegatskih tela jer su one precizno određene Ustavom. Reč je o izgradnji organizacionog mehanizma i o metodu rada kojim se skupštine i druga delegatska tela povezuju sa delegatskom bazom i sa celokupnom društvenom strukturom. Najvažniji zadatak u tome jeste da se poruše ostaci paravane koji još uvek postoje između delegatskih skupština i drugih organa državnog i samoupravnog upravljanja i svih drugih vidova društvene strukture kao što su društveno-političke i druge društvene organizacije, nauka, stručne službe itd.

Jer, iako je intencija Ustava iz 1974. godine otvaranje skupština prema društvu, ipak tradicija, inercija, navike i dalje utiču na njihov rad, tako da postoji tendencija zatvaranja skupština u sebe, kao da one mogu same za sebe da rešavaju stvari, a ne u stalnom kontaktu i konsultaciji sa svim drugim društvenim faktorima, to jest samo u jednom celovitom političkom si-

stemu samoupravne demokratije gde hijerarhija institucija ne može da bude jedini faktor odlučivanja. Samo da navedem, primera radi, da se prema Skupštini SFRJ još uvek odnosimo kao da je ona jedino telo koje je odgovorno za donošenje konačnih društvenih odluka ili kao da je Savezno izvršno veće jedini organ koji je odgovoran za izvršenje odluka Skupštine SFRJ. To se može reći i za republičke, pokrajinske i opštinske skupštine i njihove izvršne organe.

Mislim da je takva tendencija posledica pre svega uticaja tradicije parlamentarizma. Parlament je izraz monopola političke vlasti oličene u vladajućoj partiji. On zato formalno nikome ne odgovara, iako je stvarno zavisano od vanparlamentarne klase vlasti. A naša skupština je zasnovana na delegacijama zajednica samoupravnih interesa. Prema tome, delegati više nisu vezani za neku političku partiju niti za politički monopol, nego za svoju izbornu bazu i za sve one društvene snage od kojih zavisi ostvarivanje kompleksnih interesa samoupravljača, to jest kako njihovih parcijalnih tako i zajedničkih i opštih društvenih interesa.

Upravo zato je neophodno da u celokupnom procesu donošenja društvenih odluka i na svim nivoima odlučivanja i izvršenja skupštine i izvršni organi budu otvoreni uticaju stavova celokupne strukture subjektivnog faktora društva. Stoga moramo u okviru delegatskog sistema da ugradimo određene organizacione i druge mehanizme za odnose koje zahteva takva povezanost skupština i izvršnih organa sa svim socijalističkim stvaralačkim snagama.

A takav pravac izgradnje skupštinskog sistema neophodan je društvu samoupravnog pluralizma i zbog toga da bi se sprečilo nastajanje nekih centara političke moći izvan delegatskog sistema. Iz iskustva — našeg i stranog — znamo da nastajanje takvih centara može ozbiljno da deformiše socijalističke i samoupravne društvene odnose. Stoga moramo nastojati da sistem delegatskih skupština bude stožer celokupnog samoupravnog i društvenog socijalističkog stvaranja i ujedno ono mesto gde svi društveni faktori treba da preuzimaju i snose javnu društvenu odgovornost za svoje delovanje.

Prema tome, u delegatskom sistemu, u sistemu socijalističke samoupravne demokratije delegatska skupština društveno-političke zajednice mora da bude radno telo cele društvene zajednice, a ne eksponent parcijalnih interesa ili nečijeg političkog

monopola. A takvo telo delegatska skupština može da bude samo onda ako je na takav način otvorena prema društvu da u pripremi i donošenju odluka može neposredno da učestvuje ona celokupna samoupravna i društvena struktura koja je zainteresovana za te odluke. Naravno, i u našem sistemu konačne odluke treba skupštine da donose većinom glasova. Ali, da bi se došlo do konačnih odluka, treba u procesu njihovog stvaranja da učestvuju i svi drugi društveni faktori.

Kad je reč o samoj organizacionoj strukturi i unutrašnjim odnosima u delegatskim skupštinama, treba takođe kritički analizirati dosadašnja iskustva i — ako se pokaže potrebnim — izvršiti odgovarajuće izmene u njihovim poslovnicima. Na primer, u pogledu ostvarivanja uloge skupština samoupravnih interesnih zajednica kao ravnopravnih veća skupština društveno-političkih zajednica, i pored toga što je ta uloga jasno opredeljena i definisana Ustavom SFRJ, nastoji se smanjiti njihov faktički značaj upravo u domenu ravnopravnog odlučivanja tih skupština sa većima skupština društveno-političkih zajednica. Zbog nedovoljno izgrađenih odnosa i mehanizma odlučivanja u samim samoupravnim interesnim zajednicama, na jednoj strani, i nedovoljno izgrađene prakse njihovog pravovremenog uključivanja u skupštinski mehanizam i nedovoljnog davanja adekvatnog značaja odlukama tih skupština, na drugoj strani, one se u dosadašnjoj praksi još nisu afirmisale u funkciji skupštinskih veća. A pri tome u skupštinama samoupravnih interesnih zajednica, pogotovo u njihovom izvršnom aparatu, sada se veoma snažno pojavljuju birokratsko-centralističke tendencije u pogledu unutrašnjih odnosa u tim zajednicama. Umesto da budu mesto ravnopravnog samoupravnog dogovaranja, pojavljuju se tendencije da one budu neke vrste organ uprave.

Sadašnje delegacije društveno-političkih organizacija u društveno-političkim većima koje se formiraju u okviru Socijalističkog saveza radnog naroda nisu sasvim u skladu sa prirodom delovanja društveno-političkih organizacija, pa ni sa samim duhom Ustava. Jer, očigledno, te organizacije mogu da predstavljaju samo njihova demokratski izabrana tela koja su i odgovorna za politiku i akciju tih organizacija i za stavove koje će one da zauzimaju o pitanjima koja su na dnevnom redu skupština, a ne neka tela izvan njih, pa čak i nezavisna od njih. A sada u velikoj meri vlada upravo ovo drugo stanje, i to na svim nivoima delegatskih skupština.

Posledica takvog stanja je pre svega to da naše društveno-političke organizacije, u stvari, ne prate ažurno i stalno problematiku koja je na dnevnom redu delegatskih skupština ili koja bi trebalo da bude na njihovom dnevnom redu. Nedostaje i inicijativa tih organizacija prema skupštinama. A upravo društveno-političko veće treba da bude jedan od glavnih faktora povezivanja organizovanih snaga socijalističke društvene svesti sa delegacijama koje su birane u samoupravnim zajednicama.

Problematika delegacija samoupravnih zajednica i problematika koja je na dnevnom redu delegatskih skupština treba da bude odlučujuća za opredeljivanje politike i akcije društveno-političkih organizacija. I zato se te organizacije moraju tako postaviti prema delegatskim skupštinama, odnosno društveno-političkim većima da bi one upravo kao organizacije — a ne samo preko svojih članova — bile s punom odgovornošću pred samoupravljačima prisutne u skupštinskom odlučivanju.

Posledica kolebanja u odnosu na ulogu i strukturu društveno-političkih veća je, između ostalog, i u tome što u našim delegatskim skupštinama, to jest među delegatima, ima veoma malo ljudi iz vodećeg sastava društveno-političkih organizacija, a to, očigledno, nije u redu. Delegatske skupštine moraju biti koncentracija stvaralačke snage našeg socijalističkog društva i faktor povezivanja i koordiniranja svih društvenih uticaja na politiku i praksu ne samo skupština, nego i njihovih izvršnih organa. Prema tome, upravo delegatske skupštine su najvažnije mesto za ostvarivanje društvene uloge društveno-političkih organizacija, pa je zato nužno da te organizacije biraju za skupštine takve svoje delegacije koje će moći da daju maksimalan doprinos radu tih skupština i njihovom direktnom uticaju na sve oblasti izvršenja društvene politike.

7. DRŽAVNI IZVRŠNI ORGANI U DELEGATSKOM SISTEMU

Savez komunista i naše društvo uporno su se borili za razvoj samoupravljanja i za njegovo integrisanje u jedinstveni društveni sistem. Taj proces smo posmatrali istovremeno i kao proces odumiranja države kao sredstva prinude. Ali, imajući u vidu tu dugoročnu viziju, ni Savez komunista ni naše društvo nikada nisu padali u iluziju da je uloga države i državne pri-

nude neki sporedan ili nevažan elemenat političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. Naprotiv, bili su svesni da je ta uloga bitan uslov razvoja samoupravnog socijalističkog društva, pa je zato našim političkim sistemom treba obezbediti. U tom pogledu Ustav SFRJ i ustavi svih njenih republika i pokrajina veoma su jasni, to jest kako u pogledu same te uloge tako i u pogledu institucija i odnosa koji obezbeđuju ostvarivanje te uloge. Ta ustavna rešenja treba sada razraditi i konkretizovati u našem političkom sistemu.

Među tim zadacima svakako je jedan od najvažnijih bliže određivanje položaja i uloge izvršnih i upravnih organa, čime treba određenije da se opredeli njihova odgovornost prema delegatskim skupštinama i prema društvu uopšte, kao i veća efikasnost njihovog rada.

Puna odgovornost svih izvršnih, odnosno upravnih organa delegatskim skupštinama sasvim jasno je opredeljena u jugoslovenskom ustavnom sistemu. Međutim, konkretniji odnosi tih organa prema delegatskim skupštinama i prema samoupravnoj demokratskoj strukturi našeg društva uopšte nisu razrađeni u Ustavu. A promene koje su nastale u našem društvu očigledno su takve da zahtevaju određene promene i u tim odnosima.

Tu treba pre svega da vodimo računa o tome da društveni položaj izvršnih veća u našem političkom sistemu nije isti kakav je položaj vlada u parlamentarnom sistemu građanske demokratije. U tim vladama koncentrisana je sva politička snaga vladajuće partije, odnosno vladajućih koalicija. U našem sistemu, međutim, politička snaga je dekoncentrisana, što i odgovara našem društvu demokratskog pluralizma samoupravnih interesa. Ona se izražava kroz zajednice integrisanog samoupravnog udruženog rada i druge samoupravne zajednice, kroz privredne komore i slične organizacije i kroz položaj i ulogu društveno-političkih organizacija u našem političkom sistemu, uključujući tu i specifičnu vodeću idejnu i političku ulogu Saveza komunista u tom sistemu.

Osim toga, kod nas postoji Predsedništvo SFRJ i predsedništva republika i pokrajina. Ustav ne samo da deli političko-izvršne funkcije između predsedništva i izvršnog veća, nego na tačno određenim područjima uspostavlja i odgovornost izvršnog veća predsedništvu. Kod nas „vladu“ u parlamentarnom smislu te reči sačinjavaju, u stvari, Predsedništvo SFRJ i Savezno iz-

vršno veće zajedno, uz precizno podeljene nadležnosti. To isto važi i za republike i pokrajine.

Ako bismo hteli da pravimo neka šematska upoređenja, onda bismo mogli reći da je takav sistem bliže organizaciji izvršne vlasti u Sjedinjenim Američkim Državama nego u Zapadnoj Evropi, s tom razlikom što su kod nas nadležnosti Predsedništva SFRJ manje nego što su to nadležnosti američkog predsednika, a samostalne nadležnosti Saveznog izvršnog veća veće nego što su to nadležnosti američke administracije.

Ali kod nas se politička snaga ne koncentriše ni u Predsedništvu SFRJ ni u Saveznom izvršnom veću, nego u delegatskoj skupštini, ali ne samo u njoj samoj, nego u njenoj povezanosti sa celokupnom društvenom strukturom. Tu mislim, daka-ko, i na društveno-političke organizacije i posebno na odnose koji proizlaze iz specifične vodeće idejne i političke uloge Saveza komunista Jugoslavije.

Izvršna veća su, prema tome, izraz na takav način koncentrisane političke snage u delegatskim skupštinama i na nju se oslanjaju. Zato su ona u pravom smislu reči izvršni organ, to jest kolektivni organ uprave koji koordinira i usmerava rad pojedinačnih organa uprave u odgovornosti prema delegatskoj skupštini i u određenoj meri prema predsedništvu, a, u stvari, i prema celokupnoj društvenoj strukturi koja je nosilac političke snage.

Pri tome izvršna veća raspolažu i moraju da raspolažu snažnom političkom inicijativom, ali u punoj odgovornosti ne samo prema delegatskoj skupštini u institucionalnom smislu te reči, nego i prema svim socijalističkim stvaralačkim snagama socijalističkog društva koje se u njoj i oko nje koncentrišu.

Stoga se izvršna veća i drugi organi uprave moraju oslanjati na te snage, i to ne samo u svojoj političkoj inicijativi, nego i u svojoj politici izvršenja. Isto kao ni skupštine, ni izvršna veća se zato ne mogu zatvarati u sebe, u svoj aparat ili u neki privid nezavisnosti od specifične strukture političke snage koja je svojstvena političkom sistemu demokratskog pluralizma samoupravnih interesa.

Zato se izvršna veća i ne mogu menjati na isti način kako se menjaju vlade u parlamentarnom sistemu, to jest na osnovi konkurencije vladajuće partije i opozicije. Izvršna veća nemaju jednu celovitu organizovanu opoziciju, ali imaju bezbroj poje-

dinačnih „opozicija” kad se radi o konkretnim pitanjima koja moraju da rešavaju. Drugim rečima, radi se o pojavi alternativa na stavove izvršnog veća. Međutim, odnos između nosioca alternative i izvršnog veća ne rešava se u njihovom direktnom konfliktu, nego, po pravilu, unutar delegatskog, odnosno skupštinskog sistema, kao i samoupravnim sporazumevanjem i društvenim dogovaranjem, a samo izuzetno — to jest kad se radi o vrlo značajnim razmimoilaženjima, odnosno kad se ne može postići sporazum između delegatske skupštine i izvršnog veća — može doći do situacije ili da samo izvršno veće podnese ostavku ili da mu skupština izrazi nepoverenje, što takođe povlači ostavku izvršnog veća. Uglavnom to isto odnosi se i na pojedinačne samostalne organe uprave, s tim što se takvi konflikti prelamaju ne samo između skupštine i tih organa, nego i između izvršnog veća i njih.

Iz svega toga proizlazi da se izvršna veća moraju oslanjati na stalnu saradnju i konsultaciju sa tom celokupnom društvenom strukturom koja je nosilac dekoncentrisane političke snage. Osim toga, ona se moraju oslanjati i na celokupan stvaralački naučni potencijal društva, a ne samo na onaj njegov deo koji je neposredno uključen u sistem državne uprave. I konačno, ni samo izvršenje ne može biti samo stvar u sebe zatvorenih organa državne uprave, nego mora biti pod širom kontrolom društva. Doduše, takva kontrola ne sme da narušava ni kompetencije izvršnih veća, odnosno organa uprave, niti njihovu samostalnost u odlučivanju, a pogotovo njihovu direktnu odgovornost delegatskoj skupštini, ali ona mora obezbediti svim faktorima koji su nosioci našeg političkog sistema samoupravne demokratije ne samo ažuran uvid u stanje stvari i u rad izvršnih organa, nego i određen demokratski uticaj na taj rad. Razume se, taj uticaj ne sme da deluje stihijski, nego kroz određene kanale demokratske saradnje i demokratske odgovornosti.

Međutim, istovremeno moramo sagledati tendenciju jačanja političke snage državnog aparata, to jest problem opasnosti od birokratizovanja političkog sistema, koja je u sadašnjoj strukturi našeg društva i u strukturi savremenog društva uopšte stalno prisutan faktor i kao takva ostaće još dugo. Kao što znamo, ta tendencija je najveća opasnost za razvoj socijalističkog društva, a pogotovo društva na putu socijalističkog samouprav-

ljanja. O toj opasnosti treba voditi računa pogotovo sada kada se stiče utisak da je u poslednje vreme — pre svega zbog nedograđenosti delegatskog i političkog sistema uopšte — ponovo u porastu politička snaga upravnog aparata.

S tim u vezi ukazao bih na činjenicu da je državna uprava u dobroj meri još uvek izvan uticaja samoupravnih društvenih struktura i vodećih idejnih i političkih snaga društva. Stoga se neminovno nameće potreba intenzivne politike otvaranja na relaciji država — samoupravljanje, odnosno stavljanja državne uprave u funkciju samoupravnih interesa i delegatskog sistema. Drugim rečima, izvršni organi i organi uprave moraju da budu demokratski otvoreni prema celokupnoj društvenoj strukturi kako bi se mogla obezbeđivati njihova stalna saradnja i konsultacija sa tom strukturom, kao i neophodna široka demokratska kontrola društva, odnosno samoupravljača nad radom tih organa.

To je potrebno i zbog odgovornosti društveno-političkih organizacija prema društvu. Jer, na kraju krajeva, ako te organizacije samom svojom političkom težinom i svojim prisustvom u delegatskim skupštinama imaju odlučujući uticaj na sastav izvršnih veća i na njihovu političku praksu, onda one, očigledno, ne mogu skinuti svoju odgovornost pred društvom za rad tih organa. A ako nose takvu odgovornost, onda su one dužne i da pomažu tim organima u njihovom radu, i to pre svega angažovanjem svih društvenih stvaralačkih snaga u rešavanju problema koji stoje pred delegatskim skupštinama, kao i pred izvršnim organima, odnosno organima uprave.

I zaista, poslednjih godina su društveno-političke organizacije, kao i drugi društveni faktori iz društvenih organizacija, nauke i stručnih službi — u okviru društvenih saveta — pružili ozbiljnu političku i stručnu pomoć tim organima u njihovom radu. Ta pozitivna iskustva upućuju nas na to da moramo naš politički sistem još više obogatiti takvim i sličnim demokratskim metodima rada i institucijama. U tom smislu, na primer, bilo bi potrebno posebno razmotriti mogućnost uspostavljanja nekih novih oblika stalne i svakodnevne saradnje delegatskih skupština sa Socijalističkim savezom i posebno sa njegovim sekcijama.

8. NAUKA I STRUČNE SLUŽBE

Teorija i praksa su neodvojive od čoveka kao društvenog bića. Stoga i nauka i na nuci zasnovane stručne službe predstavljaju sastavni i nerazdvojjiv deo celokupne prakse političkog sistema. Nauka i stručne službe trebalo bi u znatno većoj meri nego do sada da budu prisutne na svim nivoima delegatskog sistema, da budu pretpostavka rada radničkih saveta, delegatskih skupština, izvršnih organa, administracije, društveno-političkih organizacija i svih drugih stvaralačkih socijalističkih snaga našeg društva.

Naravno, kad je reč o društvu i o odnosima među ljudima, mislim na istinsku marksističku nauku, bez koje bi naša društvena praksa bila empiristička i kratkoročna, a samim tim i konzervativna i spora. To dodajem zbog toga što se pod pojmom nauke često kriju sasvim drugi interesi i ciljevi, a ne retko i izrazito reakcionarna politička akcija.

Problem praktičnog povezivanja nauke i prakse u našem društvu još nije celovito rešen. Kada su pod uticajem razvoja samoupravljanja počeli da se raspadaju etatistički oblici organizovanja nauke, mi smo se s pravom orijentisali na organizovanje samoupravnih naučnih institucija koje neće biti pretežno zavisne od državnih organa i njihovih budžeta. Ali kao slaba prapratna pojava tog pozitivnog procesa nastale su neke druge krajnosti, a pre svega tendencija da se veza nauke i prakse svede zapravo samo na međusobne ugovore o projektima naučnog istraživanja. A to je, očigledno, premalo.

Odgovornim organima naše društvene prakse potrebna je radi njihove orijentacije u svakodnevnoj tekućoj politici — pored parcijalnih ili dugoročnih programa naučnog istraživanja — i kontinuirana saradnja sa naukom i stručnim službama. A, s druge strane, i sama nauka bez žive, svakodnevne povezanosti sa praksom mora da se nađe u praznom prostoru i onda počinje da se suviše bavi proučavanjem literature i apstraktnim špekulacijama, a premalo istraživanjem realnih činjenica.

Nije dovoljno da samo praksa traži nauku, nego mora i nauka da traži praksu. Nije, prema tome, dovoljno da naša društvena nauka samo iznese određenu kritičku analizu i svoje stavove, mada je i to potrebno, nego mora upravo u saradnji sa praksom da preuzima i odgovornost za rešenja i da time proverava osnovanost svojih sopstvenih postavki. Ako ti ele-

mentarni odnosi između društvene nauke i prakse budu živi i efikasni, onda će i uslovi za dugoročna naučna istraživanja biti bolji.

U nas je, na primer, prilično dugo bio zanemaren ceo kompleks istraživanja puteva i uslova socijalističkog samoupravljanja. Jedan deo naših naučnika prolazio je ravnodušno pored žive samoupravne socijalističke prakse našeg društva kao da je ona efemerna pojava kojom se ne treba baviti. Takva nauka je, u stvari, živela izvan naše socijalističke prakse, bavila se stvarnošću izvan Jugoslavije, u stvari, stranom literaturom o toj stvarnosti, dok se prema našem sistemu socijalističkog samoupravljanja odnosila na način, rekao bih, frontalnog kritičkog odbijanja, ponekad sa pozicija ideologije buržoaskog liberalizma, a ponekad sa pozicija voluntarističkog socijalnog ultraradikalizma. Ne kažem da u tom delu naše nauke nije bilo ozbiljnih naučnih talenata, ali su oni postali neplodni upravo zbog svoje konzervativne ideološke opterećenosti, pa i zbog pokušaja da se ta nauka nametne društvu kao nekakva vansistemska politička snaga.

Sada je stanje bitno izmenjeno. Socijalističko samoupravljanje je postalo celovit društveni sistem koji je izdržao teške probe kroz gotovo trideset godina svog postojanja. Osim toga, samoupravljanje je postalo predmet političkih borbi u mnogim zemljama savremenog sveta, što samo potvrđuje realnost orijentacije našeg društva na samoupravljanje. I konačno, tu su i materijalni rezultati našeg sistema socijalističkog samoupravljanja, koji su najsnažnija potvrda njegove istorijske neophodnosti. Zato je samoupravljanje postalo predmet izučavanja ne samo naše nauke, nego i društvenih nauka širom sveta.

Visoke škole i naučne institucije u Jugoslaviji dale su veliki broj mladih naučnih radnika koji se u sve većoj meri pojavljuju kao kreativna društvena snaga na svim područjima društvenog života jer se bave upravo istraživanjem pojava u našem društvu. Na te snage društvo treba da se osloni. Upravo zato naučnim institucijama i kadrovima, kao i stručnim službama treba obezbediti takvo mesto među kreativnim demokratskim snagama u našem političkom sistemu preko kojega će oni moći da ostvaruju svoj neposredni uticaj na sve faktore društvenog odlučivanja. To pogotovo važi za samoupravne zajednice, za delegatska tela i za državne izvršne organe.

Osim toga, treba stvarati uslove da naši naučni kadrovi u mnogo većoj meri nego sada sarađuju i sudeluju, u principu, o značajnijim odlukama u sistemu udruženog rada i u društveno-političkim zajednicama. Savezni saveti i iskustva iz njihovog dosadašnjeg rada, koji su na konkretnom rešavanju određenih društvenih problema ujedinili praksu i nauku, najbolji su dokaz koliko je na svim nivoima društvenog rada i stvaranja potreban takav spoj prakse i nauke. Sada, na primer, kada se raspravlja o pravcima daljeg razvoja političkog sistema, očigledno postoji potreba da se u taj rad intenzivno uključe odgovarajući naučni kadrovi i institucije.

Stručne službe sada nisu uvek angažovane na takav način da bi mogle nositi direktnu stručnu odgovornost za društvenu praksu, nego se često kriju iza odgovornosti političkih organa. I one treba da budu neposredno vezane za praksu i za akciju subjektivnog faktora društva. Stručne službe se nedovoljno koriste i u velikoj meri su po strani od samoupravnog organizovanja udruženog rada.

Služba društvenog knjigovodstva, Zavod za statistiku i slične institucije, doduše, postale su veoma kvalitetne organizacije u sistemu evidencije i informisanja, ali se sporo uključuju kako u naučnu i stručnu obradu tih materijala i u naučno upošavanje društvenih kretanja tako i u aktivnosti koje znače neposrednu naučnu i stručnu pomoć samoupravnoj i društvenoj praksi. A upravo preko takvih aktivnosti društvo bi moglo znatno da utiče na kvalitet odlučivanja samoupravnih i društvenih organa.

U poslednje vreme ima izvesnih tendencija da se povećavaju troškovi administracije u udruženom radu zbog toga što se u osnovnim organizacijama udruženog rada obrazuju samostalne stručne službe kojih ranije nije bilo. A upravo to povećavanje troškova administracije u udruženom radu u praksi se iznosi kao najsnažniji argument protiv takozvanog „usitnjavanja” osnovnih organizacija udruženog rada. I onda se, u cilju smanjenja troškova administracije, traži formiranje tako velike osnovne organizacije udruženog rada koja će moći da izdržava i svoju samostalnu administrativnu službu. Ako se tim putem bude išlo, onda će, naravno, osnovne organizacije udruženog rada postati ono što su bila ranija preduzeća, a ne organizacije udruženog rada u svom ustavnom značenju.

Stručne službe bi trebalo da budu što racionalnije organizovane. Jer samostalnost osnovne organizacije udruženog rada nije u tome da ona ima svoj sopstveni administrativni aparat, nego je u tome da u svojim rukama ima dohodak. Ako je stručna služba organizovana na nivou radne organizacije ili na nivou složene organizacije udruženog rada ili u okviru nekih posebnih organizacija izvan osnovne organizacije udruženog rada (na primer, u okviru Službe društvenog knjigovodstva), osnovna organizacija udruženog rada može od tako organizovane stručne službe svakodnevno da dobija sve potrebne podatke i pokazatelje o svom poslovanju, pa u tom slučaju nema nikakve potrebe da i ona sama organizuje, odnosno da ima svoju samostalnu stručnu službu.

Naveo sam samo jedan primer neracionalne organizacije stručnih službi, a moglo bi se takvih primera navesti i više. A takva neracionalna organizacija stručnih službi istovremeno slabi i kvalitet tih službi, a samim tim i njihov opšti društveni učinak. Osim toga, slabe stručne službe su i slab prenosilac nauke u društvenu praksu.

Zbog svega toga se u radu na daljoj izgradnji političkog sistema pred nas postavljaju pre svega dva goruća problema.

Prvo, potrebno je da se celokupan politički sistem „opremi” neophodnim naučnim i stručnim aparatom, odnosno da uspostavi ažurnu komunikaciju sa naučnim i stručnim institucijama na bazi obostrane odgovornosti za rezultate saradnje.

I drugo, potrebno je racionalizovati organizaciju stručnih službi u celokupnom delegatskom sistemu i u sistemu društveno-političkih organizacija na takav način da te službe, kad god je to moguće, ne budu rascepkane po pojedinim organima i organizacijama, nego da mogu da služe većem broju samoupravnih zajednica i društvenih organizacija. Zato je potrebno da bar najvažnije od tih službi budu dovoljno autonomne kako bi mogle demokratski saradivati na bazi svoje pune naučne i stručne odgovornosti, a ne pod pritiskom parcijalnih interesa ili pod voluntarističkim pritiscima. A druge treba da budu snažnije koncentrisane oko onih organa i organizacija koje su sposobne da na bazi samoupravnih sporazuma ili društvenih dogovora uspostave uslove za racionalno upravljanje tim stručnim službama u korist svih onih kojima će one služiti i da budu pod neposrednom njihovom kontrolom.

Svaki samoupravni i društveni subjekt mora imati pravo na nauku i na stručnu službu. Ali to ne znači da svako mora u okviru svoje sopstvene organizacije da organizuje naučna istraživanja i stručne službe koje su mu potrebne, jer bi to očigledno bilo neracionalno i skupo. Prema tome, potrebna je odgovarajuća organizacija zajedničkih službi koja će se zasnivati na samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima.

9. DRUŠTVENI SAVETI — OBLIK DEMOKRATSKOG PRIPREMANJA DRUŠTVENIH ODLUKA

Poslednjih godina ustanovljeno je nekoliko društvenih saveta na nivou federacije i republika i pokrajina, koji su se pokazali kao veoma efikasan oblik povezivanja delegatskih skupština i izvršnih organa, odnosno organa uprave, kao i svih drugih stvaralačkih faktora društvene strukture. Kao demokratska kreativna tela, saveti su obavili veliki posao ne samo u pogledu ujednačavanja stavova u toku pripremanja zakona, nego i u rešavanju nekih problema naše praktične politike (na primer, u oblasti tekuće ekonomske problematike, spoljne i unutrašnje politike itd.). Međutim, ti saveti, po svoj prilici, nisu jedini oblik koji je potreban našem sistemu. Zato to pitanje treba proučiti u okviru rada na daljoj izgradnji političkog sistema, pogotovo što je i to jedan od oblika njegove demokratizacije.

U društvenim savetima kao demokratskim kreativnim telima slobodno se raspravlja o svim problemima. U njihovom radu dolaze do izražaja različita shvatanja u pogledu rešavanja pojedinih pitanja. Ali ipak, kroz postavljanje alternativa i upornu borbu mišljenja najčešće se dolazi do jedinstvenih stavova. Bilo je, dakako, i kompromisa. Oni su bili nužni i bilo je moguće postići ih zato što su ljudi koji učestvuju u radu tih saveta, i pored čestih razlika u mišljenjima, subjektivno orijentisani ne kao političari koji skupljaju izborne poene od neobaveštenog građanina, nego su orijentisani na to da se donesu odluke koje su u datom trenutku realne i neophodne za društvo i koje imaju progresivan socijalistički smisao. U tom pravcu saveti su u punoj meri ostvarili načelo koje je svojstveno, odnosno koje treba da bude svojstveno sistemu samoupravne demokratije, to jest da se u tom sistemu ne postavljaju alternative i ne vodi borba mišljenja u cilju sticanja političkih poena za neku izbor-

nu kampanju — što je svojstveno parlamentarnom sistemu — nego radi pronalazjenja optimalnih rešenja koja objektivno odgovaraju potrebama društva.

Saveti u svom radu zaista demokratski koncentrišu uticaj svih odlučujućih faktora samoupravne društvene strukture. U njihovom radu učestvuju delegati društveno-političkih organizacija, skupština, državnih izvršnih organa, republika i pokrajina, privrednih komora i sličnih organizacija i pojedinih samoupravnih zajednica ili društvenih organizacija kada su na dnevnom redu pitanja od neposrednog interesa za njih, kao i delegati nauke i stručnih službi. Na taj način se u radu saveta sučeljavaju i pojedinačni i opšti društveni interesi, stavovi pojedinih delegacija i stavovi drugih delegata, teorija i praksa, nauka i politička praksa, i u tom sučeljavanju traže se zajednička rešenja.

Članovi saveta nisu pojedinci, nego određene organizacije i državni i samoupravni organi, osim kad se radi o nauci, koja može da učestvuje u radu saveta ili preko delegata određenih naučnih institucija ili preko pojedinih naučnih radnika koji mogu da pruže posebnu pomoć u razrađivanju konkretnih pitanja. To omogućuje da se saveti ne institucionalizuju kao nekakva zatvorena tela, nego da se delegati stalno menjaju zavisno od karaktera problema koji su na dnevnom redu saveta. S druge strane, to omogućuje i svim organizacijama i organima čiji delegati učestvuju u radu saveta da budu ažurno u kursu problematike koja je na dnevnom redu saveta i da o njoj zauzimaju stavove.

Doduše, tu mogućnost i pravo društveno-političke organizacije su do sada relativno malo koristile. Međutim, ubuduće bi takva demokratska komunikacija morala postati jedan od važnih izvora za formulisanje politike i akcije svih organizacija i organa koji učestvuju u radu tih saveta. Na taj način će već u pripremi predloga odluka biti obezbeđena saradnja i koordinacija svih onih društvenih faktora koji svoju konačnu odluku treba da donesu u okviru delegatskih skupština i drugih delegatskih tela i njihovih izvršnih organa.

Saveti ne donose nikakve odluke, nego samo daju predloge, s tim što to — po pravilu — nisu parcijalni predlozi, nego predlozi celovitih rešenja ili predlozi alternativa za rešenja. A ovo poslednje je potrebno pre svega zato da bi se celoku-

pan napor svih članova saveta zaista usmerio ka pronalazanju optimalnog rešenja.

Mi smo i ranije imali razne konsultativne savete. Međutim, tu se najčešće događalo da pojedinci dođu na sednice takvih saveta i iznesu svoj jednostran pogled na problem koji je na dnevnom redu, bez ulaženja u to da se nađe zajedničko i realno rešenje, prepuštajući potom odgovornim organima da se sami snalaze među tim mnogobrojnim pojedinačnim shvatanjima. Doduše, i takvi saveti mogu da budu od određene koristi, ali društveni saveti o kojima govorim sasvim su drukčijeg karaktera.

Iako društveni saveti formulišu samo predloge, često u više varijanata i sa alternativama, oni ipak preuzimaju političku i stručnu odgovornost za te predloge i kao takvi mogu da budu ozbiljan oslonac onih delegatskih skupština ili njihovih izvršnih organa koji na kraju treba da kažu „da” ili „ne”. A kad ti organi odlučuju, odnosno kad se opredeljuju za jedno ili za drugo rešenje, oni već imaju pred sobom gledišta i stavove svih onih društvenih faktora koji su učestvovali u radu saveta. U tome je jedna od značajnih demokratskih garantija da će te odluke biti u najvećoj mogućoj meri u skladu sa realnim potrebama društva i sa stanjem društvene svesti.

Imajući u vidu rezultate koje smo postigli u dosadašnjem radu društvenih saveta, izgleda da bismo nekim njima sličnim oblikom i metodom rada morali da dogradimo celokupan naš politički sistem, to jest da takva ili slična forma rada bude još snažnije utkana kao stalniji instrument celokupnog sistema, kao oblik demokratske saradnje socijalističkih društvenih snaga i na konkretnim, a ne samo na opštim pitanjima.

Društveni saveti ili njima slična tela mogu da imaju veoma važnu ulogu u demokratizaciji donošenja odluka na svim nivoima odlučivanja u našem društvu, to jest u celokupnom našem sistemu. Oni treba da budu jedan od oblika radnog povezivanja državnih organa i njihovog aparata sa odlučujućim faktorima samoupravne i političke strukture našeg društva.

Društveni saveti, isto tako, mogu da budu jedan od faktora demokratske društvene kontrole, a pre svega i oblik saradnje i pružanja društvene pomoći organima uprave, odnosno izvršnim organima kako u federaciji, republikama, pokrajinama i opštinama tako i u sistemu udruženog rada i samoupravljanja uopšte.

Naš samoupravni sistem moramo i organizaciono otvarati prema društvu. Na kraju krajeva, samoupravljanje u jednoj

osnovnoj organizaciji udruženog rada nije stvar samo kolektiva te osnovne organizacije. Naravno, kolektiv je odgovoran za odluke koje donosi. Njegova Ustavom zagarantovana samoupravna prava niko ne sme da ograničava. Ali određena društvena tela koja bi po svom sastavu i položaju bila slična sadašnjim društvenim savetima mogla bi veoma značajno da utiču na poboljšanje rada samoupravnih i poslovnih organa u organizacijama udruženog rada.

Naravno, kad sve ovo govorim, ne predlažem da društvene savete stvaramo pri svakoj fabrici, svakoj samoupravnoj zajednici ili slično, nego imam u vidu neophodnost da se celokupan stvaralački potencijal našeg socijalističkog društva uključiti ne samo u aktivnost delegatskih skupština društveno-političkih zajednica i njihovih izvršnih organa, nego i u aktivnost samoupravnih i poslovnih organa u sistemu udruženog rada. Jer činjenica je da su ti organi često prepušteni sami sebi upravo kada se nađu u teškoćama i u dilemama kako da reše određena svoja pitanja. Zato u našem radu na daljoj izgradnji političkog sistema moramo imati u vidu i taj problem i naći odgovarajuća rešenja za njega.

Možda bi se mogli formirati odgovarajući društveni saveti, na primer, pri sindikatima ili pri Službi društvenog knjigovodstva ili pri privrednim komorama, odnosno pri privrednim udruženjima ili grupacijama. Na osnovu stručnih analiza, podataka, uvida u poslovanje organizacija udruženog rada i drugih činjenica koje Služba društvenog knjigovodstva inače prikuplja i prati, takvi saveti bi mogli pružiti radnim kolektivima i njihovim delegacijama pomoć kada im je ona potrebna. Takva pomoć, po svojoj prilici, došla bi u obzir samo onda kada je traži sam radnički savet ili odgovorni organ društvene kontrole. Na taj način bi i sadašnji organi radničke kontrole dobili čvršći društveni oslonac za svoj rad.

Pri tome, svakako, treba imati u vidu realnu opasnost da takvi saveti prisvoje suviše stvarne vlasti i da počnu da se mešaju u samoupravna prava i aktivnost samoupravnih zajednica i odgovornih organa. Međutim, ako takvu opasnost imamo u vidu, neće biti teško pronaći odgovarajuće odbrambene mehanizme koji će takve tendencije onemogućavati.

No, najvažniju ulogu, svakako, mogu da odigraju pre svega saveti u društveno-političkim zajednicama. A s tim u vezi postavljaju se naročito dva pitanja.

Prvo, da li ostati na dosadašnjoj praksi povezivanja tih saveta sa izvršnim većima i predsedništvima. Postoje ozbiljni razlozi koji opravdavaju mišljenje da bi se bar neki od tih saveta više vezali za delegatske skupštine, s tim što bi u celini zadržali svoj sadašnji karakter. Pošto delegatske skupštine predstavljaju koncentraciju svih političkih snaga našeg socijalističkog društva, to bi takvi saveti bili, u stvari, demokratski oblik stalne radne saradnje i konsultacije skupštine i svih njenih izvršnih organa sa tom celokupnom društvenom strukturom. To se naročito odnosi na Savezni savet za pitanja društvenog uređenja i na Savezni savet za privredni razvoj i ekonomsku politiku, a, po svojoj prilici, i na Savezni savet za međunarodne odnose. Savezni savet za zaštitu ustavnog poretka, svakako, treba da ima nešto drukčiji položaj, pogotovo stoga što on, pored zadataka koje imaju svi drugi saveti, ima i specifičan zadatak kontrole nad radom organa državne bezbednosti. Zbog toga njegovo mesto i njegov sastav u našem političkom sistemu treba posebno tretirati. Drugim rečima, mislim da ovaj Savet i dalje treba da bude vezan za Predsedništvo SFRJ, odnosno u republikama za predsedništvo republike.

Drugo, da li stvarati specifičan oblik društvenih saveta i u pojedinim organima državne uprave čija delatnost se rasprostire na područja širih društvenih interesa. U stvari, takav predlog već postoji u projektu novog zakona o društvenim savetima.

Činjenica je da u nas mnogi konflikti iskrsavaju upravo zbog toga što se organi državne uprave često suviše zatvaraju u sebe i što donose odluke bez dovoljno prethodnih konsultacija ili bez dovoljno vođenja računa o pojedinim interesima, pa se zato stvara određeno nepoverenje prema tim organima, što dovodi do situacije da su ti organi podvrgnuti kritici i onda kada takvu kritiku ne zaslužuju. Osim toga, takvo nepoverenje otežava i usporava rad organa državne uprave i time slabi efikasnost celokupnog našeg sistema uprave.

Nema sumnje da bi uvođenje društvenih saveta u najvažnije organe uprave bitno doprinelo da se rad tih organa više demokratizuje, da postane otvoreniji prema javnosti i da se ti organi neposrednije povezuju i konsultuju sa svim onim društvenim faktorima koji su zainteresovani za njihove odluke. A to su manje ili više isti oni faktori koji učestvuju i u radu sadašnjih društvenih saveta, s tim što će njihov sastav u različitim

sekretarijatima biti svakako različit, zavisno od karaktera interesa koji su u pitanju.

-Osim toga, problem paralelizma u radu na svim nivoima, to jest dupliranja poslova, kao i gomilanja administrativnog aparata — što se u javnosti sada sasvim opravdano kritikuje — rešio bi se u velikoj meri uvođenjem sistema društvenih saveta. Njihovim postojanjem i delovanjem obezbedila bi se veća koordinacija u radu. Jer, pošto su društveni saveti zajednički organi svih društveno-političkih organizacija i društveno-političkih zajednica, onda nema potrebe da se, na primer, o problemu poljoprivrede raspravlja na svim stranama. Problematika koju razmatraju društveni saveti treba da ide direktno na organe koji neposredno odlučuju. U tom slučaju konačni rezultati rada društvenih saveta pripadaju svima, jer svi i učestvuju u njima, to jest u njihovom radu. Naravno, učesnici u radu društvenih saveta treba zaista *ažurno i potpuno da informišu svoje organizacije o svom radu*, a ne da smatraju da je njihova aktivnost završena time što su učestvovali u radu saveta. Na taj način rasteretili bismo se i velikog broja sastanaka na kojima su najčešće angažovani isti ljudi, odnosno dupliranja poslova.

A kad je reč o federaciji, društveni saveti u organima savezne uprave imali bi i ulogu da otklanjaju nepotrebna trvenja između organa federacije i organa republika i pokrajina koja su često više posledica birokratskih metoda rada nego stvarnih razmimoilaženja. Verovatno pre svega zbog toga sada je prilično prisutna tendencija da se proširi krug pitanja o kojima — po odredbama Ustava — republike i pokrajine pri odlučivanju u organima federacije daju svoju saglasnost.

Takva tendencija dovodi do toga da se sada konsultacije o određenim pitanjima iz nadležnosti organa federacije pretvaraju, u stvari, u dogovore one vrste između republika, odnosno pokrajina i federacije u kojima odsustvo saglasnosti jedne republike ili pokrajine onemogućuje utvrđivanje predloga određene odluke. Međutim, Ustav je oblast međurepubličkih dogovora te vrste precizno odredio, vodeći računa o tome da uvođenje takvih dogovora ne sme da potkopa efikasnost društvenog odlučivanja. Proširivanje te oblasti moglo bi u određenim situacijama da ugrozi upravo efikasnost odlučivanja na nivou federacije. A to se pogotovo odnosi na oblast izvršenja.

Jedan od izvora te tendencije je, po mom mišljenju, pre svega u uskogrudom birokratskom pristupu pojedinim proble-

mima, čije rešavanje se odugovlači pregovaranjem između aparata u Beogradu i aparata u republičkim centrima, a da pri tome najodgovorniji politički faktori našeg društva nemaju čak ni uvida u to pregovaranje.

Praksa, inače, pokazuje — pošto je tih pojava bilo i ranije, a ima ih i danas u našem državnom sistemu — da su mnogi konflikti koji su nastali u vezi sa dogovaranjem republika i pokrajina u znatnoj meri posledica nesposobnosti sagledavanja celine objektivnih društvenih procesa i potreba našeg društva ili nevažavanja opravdanih parcijalnih interesa. Naime, pragmatističkim načinom delovanja birokratija često nameće takva rešenja koja izazivaju sukobe u društvu. A do tih sukoba ne bi dolazilo da su šire kreativne društvene snage zaista dolazile do svog punijeg i snažnijeg uticaja na takve procese. Ali, te kreativne snage sada za svoje punije delovanje nemaju uvek dovoljno mesta u samom političkom sistemu, koji je — pod uticajem tradicije građanske države — još uvek suviše zatvoren u sebe, u svoj institucionalni mehanizam.

Drugi izvor takvih tendencija je u pojavama nepoverenja prema organima savezne uprave. A to nepoverenje dolazi do izražaja pre svega u republikama, pa se onda manifestuje bilo u tendencijama o kojima sam govorio, bilo u borbi za „republičke pozicije” u saveznoj upravi, u zahtevima za krutim i neprirodnim ključevima pariteta u stručnim organima uprave i slično.

Mislim da bi društveni saveti u organima uprave mogli, u većoj ili manjoj meri, da rešavaju većinu tih problema. Jer, gde god postoji širi interes društvene strukture, uključujući i republike i pokrajine, društveni saveti će omogućiti da učesnici u njima, odnosno u njihovom radu kontrolišu rad savezne uprave i da istovremeno iznose svoje sugestije i predloge.

Naravno, ti saveti ne bi trebalo da budu takva tela koja bi stalno zasedala i rešavala svaki problem izvršenja. Oni bi trebalo da imaju pre svega uvid u delatnost organa uprave i mogućnost da stavljaju na dnevni red ona pitanja iz rada tih organa koja mogu da budu sporna ili ona koja su od posebnog interesa za pojedine učesnike u savetu. Isto tako, ti saveti bi mogli konsultativno da učestvuju u pripremi onih odluka organa uprave koje su od šireg interesa. Međutim, saveti ne bi smeli da imaju pravo donošenja bilo kakvih odluka. Jer organi uprave moraju imati samostalnost u okviru svojih ustavnih nadležnosti. Oni moraju samostalno da odlučuju u okviru tih svo-

jih nadležnosti, inače će njihov rad biti paralisiran. Drugim rečima, organi uprave mogu prihvatiti, a mogu i odbiti predloge saveta. A ako ih odbiju, verovatno bi bilo potrebno da konačnu odluku o tome donese Savezno izvršno veće. A sve to znači da takvi saveti ne bi smeli biti oblik društvenog dogovaranja, nego demokratskog konsultovanja, iako će time svakako doprinostiti i samom dogovaranju između organa, odnosno zajednica koje su za to nadležne.

Iz svih tih razloga takvi saveti imaju isto toliko mesta u federalnim kao i u republičkim i pokrajinskim, a, po svoj prilici, i u opštinskim organima uprave. Takav savet, na primer, pri poreskoj upravi opštine mogao bi da zameni razne ad hoc stvorene organe kao što je, recimo, komisija za ispitivanje porekla imovine, pri čemu bi upravo takav savet samu tu službu, to jest poresku upravu orijentisao na rešavanje takvih i sličnih problema. Jer nije nikakva tajna da su mnoge socijalne razlike, o kojima, inače, često govorimo, posledica pre svega neadekvatne poreske politike, pa čak i nesprovođenja postojećih propisa iz oblasti poreske politike.

Društveni saveti nisu značajni samo kao oblik demokratske saradnje i društvene kontrole u političkom sistemu, nego i kao oslonac za rad samih učesnika u tim savetima, a pre svega društveno-političkih organizacija. U radu tih organizacija — pa i u samom Savezu komunista — već duže vremena ispoljava se veoma opasna tendencija slabljenja marksističke teorije i stručne baze praktičnog rada. Time u taj rad stihijski prodiru empirizam i pragmatizam, pa čak i jalova politička fraza. Ta tendencija pogotovo je štetna za ulogu Saveza komunista, koja se i sastoji upravo u povezivanju idejne i praktične akcije na osnovi povezivanja teorije i prakse. Savez komunista Jugoslavije se u poslednje vreme aktivno suprotstavio toj tendenciji, ali ne možemo tvrditi da je problem već rešen. Još uvek se postavlja pitanje marksističkog teorijskog i drugog stručnog znanja u Savezu komunista i u drugim društveno-političkim organizacijama, pogotovo u redovima najodgovornijih kadrova, koje je neophodno za progresivnu praktičnu akciju.

Naravno, to ne znači da svaki komunista ili sindikalni funkcioner treba da bude naučnik. Ali svakako oni se moraju oslanjati na marksističku teorijsku misao i na sva ona naučna saznanja koja su neophodna za kvalifikovano odlučivanje o po-

slovima samoupravnog i društvenog upravljanja. A jedan od načina rešavanja tog problema svakako su i društveni saveti. Jer, pošto u radu društvenih saveta teorija i praksa, stručno znanje i iskustvo, cilj i način njegovog ostvarivanja moraju najčešće da se ujedinjuju i pošto u njima treba da se udružuju najkreativnije snage društva, oni mogu biti podjednako oslonac kako za delegatske skupštine i državne organe tako i za društveno-političke organizacije.

VII. ZADACI VODEĆIH SUBJEKTIVNIH SNAGA DRUŠTVA U DALJOJ IZGRADNJI NAŠEG POLITIČKOG SISTEMA

Kao što smo ranije utvrdili, položaj, uloga i način delovanja idejnih i političkih snaga socijalizma, to jest onih snaga koje obično nazivamo subjektivnim faktorom socijalističke revolucije ili socijalističkog društva, jedan je od ključnih problema za koji — s obzirom na sve krupne promene koje su nastale u našem društvu — treba u daljoj izgradnji političkog sistema naći odgovarajuća rešenja. Razume se, tu nije reč o nekim načelnim ili fundamentalnim promenama društvene uloge tih snaga koja je već davno utvrđena u našem društvenom sistemu i ponovo potvrđena i načelno razrađena na Desetom kongresu Saveza komunista Jugoslavije. U stvari, reč je o razradi organizacije, metoda rada i njihovog položaja u političkom sistemu upravo radi ostvarivanja te njihove uloge.

Isto tako, tu nije reč samo o nekom teorijskom i stručnom radu na tim problemima, iako je i takav rad nužan, nego i o odnosu samih tih snaga prema zadacima koji ih očekuju u ovoj oblasti, odnosno o njihovoj idejnoj orijentaciji u njihovoj praktičnoj politici i o njihovom organizacionom prilagođavanju političkom sistemu samoupravljanja kakav je nastao u Jugoslaviji. Jer jedan je način ostvarivanja društvene uloge ovih snaga kada se ta uloga ostvaruje prvenstveno preko državne vlasti i njenog aparata, a drugi način njihovog delovanja neophodan je kada se ta uloga ostvaruje prvenstveno u okviru samoupravnih zajednica i delegatskog sistema.

1. SUBJEKTIVNI FAKTOR — SOCIJALISTIČKA I DEMOKRATSKA KREATIVNA SNAGA DRUŠTVA

Pod subjektivnim faktorom socijalističkog društva podrazumevam ne samo Savez komunista i druge društveno-političke organizacije kao što su Socijalistički savez radnog naroda, sindikati, Savez socijalističke omladine itd., nego i sve one društvene organizacije raznovrsnog tipa koje imaju svoj interes i uticaj u društvenim odnosima i koje na različite načine utiču na društvenu svest i na rešavanje društvenih problema. Tu mislim i na državne organe, nauku, stručne službe i sve druge organizovane faktore idejnog, političkog, stručnog, materijalnog, naučnog, kulturnog i etičkog stvaranja. I najzad, iako ne na poslednjem mestu, pod subjektivnim faktorom socijalističkog društva podrazumevam i spontanu socijalističku svest, inicijativu i akciju najširih masa naroda kao izraz elementarnih društvenih htenja radnog čoveka i njegovih iskustava. Ukratko, pod subjektivnim faktorom socijalističkog društva podrazumevam svu socijalističku i demokratsku kreativnu snagu društva koja mora slobodno i u punoj meri da dođe do izražaja.

Ranije su društveno-političke organizacije sa formalno-pravnog gledišta bile u položaju kao sve druge društvene organizacije. Dakako, u praksi nije bilo tako, jer su sve one u većoj ili manjoj meri vršile neposredan uticaj na upravljanje društvom, a pogotovo je to činio Savez komunista Jugoslavije. Po Ustavu iz 1974. godine, međutim, te organizacije su i formalno-pravno uključene u politički sistem kao sastavni deo delegatskog sistema. A to nameće potrebu da se izmene i određeni metodi rada društveno-političkih organizacija, pa i samog Saveza komunista. Uproščeno govoreći, rekao bih da je potrebno donekle izmeniti pravac i način demokratske komunikacije između društveno-političkih organizacija i samoupravno i demokratski organizovanih radnih ljudi, to jest njihovih samoupravnih zajednica i njihovih samoupravnih i drugih društvenih organa i organizacija.

Problemi treba da se demokratski rešavaju u tim samoupravnim zajednicama i njihovim samoupravnim i drugim društvenim organima i organizacijama uz demokratsku i odgovornu saradnju društveno-političkih organizacija i drugih faktora socijalističkog društvenog stvaranja. A alternative i eventualni konflikti koji niču u takvom demokratskom procesu treba potom

da se razmatraju u forumima društveno-političkih organizacija radi zauzimanja njihovih stavova u demokratskoj borbi mišljenja koja dolazi do izražaja u samoupravnim zajednicama i delegatskim telima.

To znači da nema ni jednog ozbiljnijeg društvenog pitanja koje stoji pred odgovornim društvenim institucijama a za koje, na primer, Savez komunista ne treba da se zainteresuje i angažuje, što, dakako, ne znači da treba da nameće rešenja, pa čak ni da preuzima odgovornost za rešenja. Više nego ikada ranije sada bi bilo štetno ograničavati ulogu Saveza komunista Jugoslavije samo na neku političko-propagandističku aktivnost ili na delovanje preko državnog aparata. Nije pitanje u tome *da li* Savez komunista treba ili ne treba da ulazi u pravce razrešavanja konkretnih društvenih problema na svim područjima društvenog života, nego *kako* da ulazi u te probleme u uslovima samoupravljanja radnih ljudi, to jest kako progresivno da utiče na donošenje društvenih odluka u uslovima kada te odluke donose sami ti radni ljudi. Očigledno je da je to moguće samo ako se Savez komunista i druge društveno-političke organizacije, kao i drugi faktori društvenog stvaranja, i angažuju u demokratskoj saradnji upravo sa tim samoupravljačima, odnosno sa svim socijalističkim snagama, pa i tamo gde se u demokratskoj borbi mišljenja takva odluka priprema i donosi. To je pogotovo važno za sve institucije našeg delegatskog sistema kako u samoupravnim organizacijama i zajednicama tako i u skupštinskom sistemu društveno-političkih zajednica.

U stvari, već danas je takav metod rada preovlađujući u delovanju naših društveno-političkih organizacija, a posebno Saveza komunista. Međutim, određena kolebanja i odstupanja od takvog metoda rada ipak postoje i stalno se pojavljuju. Osim toga, demokratska komunikacija između tih organizacija i ostale društvene strukture sada je još uvek slabo razvijena, a naročito u institucionalnom smislu. Upravo zato je potrebno da Savez komunista u tom pogledu jasnije opredeli svoje stavove, da razradi metode svog rada i da učestvuje u razradi demokratskih metoda rada drugih društvenih faktora. To isto se odnosi, u većoj ili manjoj meri, i na sve društveno-političke organizacije, pa i na druge organizovane snage socijalističke svesti. Jer za učvršćivanje i stabilnost našeg političkog sistema sada je bitno da se sve snage socijalističkog društvenog stvaranja demo-

kratski organizuju oko delegatskog sistema kao okosnica celokupnog društvenog i političkog sistema.

U takvim uslovima organizovane snage društvene svesti gube svojstvo nosioca monopolskog raspolaganja političkom vlašću iz kojeg je neminovno izvirala politička podela na partije, a pojavljuju se kao izraz određenih specifičnih samoupravnih interesa. Drugim rečima, ove snage učestvuju kao faktor društvene svesti u konkretnim oblicima samoupravnog i državnog odlučivanja. A to znači da se *društvo* više ne deli na neku opštu političku većinu i političku manjinu, odnosno na partiju na vlasti i opoziciju. Ali u svakodnevnom konkretnom odlučivanju radni ljudi-samoupravljači slobodno se dele na većinu i manjinu, koje se stalno menjaju, to jest oko svakog pitanja koje je na dnevnom redu samoupravnog, odnosno društvenog odlučivanja. Stoga se idejne i političke snage socijalističkog samoupravnog društva ne organizuju na osnovi opštih političkih podela, nego na osnovi opštih društvenih potreba samoupravnih interesa koji se nameću u svakodnevnom demokratskom odlučivanju samoupravnih subjekata i njihovih delegacija u skupštinskom sistemu. Drugim rečima, radni ljudi-samoupravljači odlučuju pre svega o konkretnim pitanjima koja su na dnevnom redu samoupravnog, odnosno društvenog odlučivanja, a ne o kandidatima za monopolsko raspolaganje vlašću.

Prema tome, naše društveno-političke organizacije *nisu i ne treba da budu izborna tela radi borbe za vlast*, kao što su to političke partije u parlamentarnom sistemu, nego *specifičan oblik interesnog organizovanja radnih ljudi i građana u oblasti gde se ti interesi ispoljavaju u obliku ideologije, politike, nauke, kulture, etike i slično*. Takva njihova uloga je neophodna zato što se društvo ne sastoji samo od mnoštva parcijalnih interesa neposredno vezanih za životne, radne, stvaralačke i kulturne uslove i težnje čoveka, nego i od celovite idejne, političke, naučne, kulturne, etičke i misaone nadgradnje uopšte. Osim toga, to je i jedini mogući put neposrednog povezivanja vodećih idejnih i političkih snaga društva, a posebno Saveza komunista Jugoslavije, sa najširim radnim masama. A upravo od takve neposredne povezanosti i zavisí moć njihovog društvenog uticaja.

Za nas pojam vodeće uloge Saveza komunista Jugoslavije u našem društvenom životu nikad nije bio identičan sa pojmom političkog monopola na državnu vlast, odnosno sa pojmom jednopartijskog sistema. Savez komunista kao idejna i

politička avangarda radničke klase izraz je jednog specifičnog kompleksa idejnog i političkog interesa te klase i svih radnih ljudi, pa je prema tome sastavni deo demokratskog pluralizma samoupravnih interesa, a ne neka politička snaga iznad ili izvan tih interesa. U takvoj svojoj ulozi Savez komunista je sastavni deo većine u društvu u onoj meri u kojoj je sposoban da njegovi idejni i političko-praktični stavovi zaista postaju stavovi mnoštva samostalnih zajednica samoupravnih interesa, to jest većine.

Drugim rečima, mi nismo za vladavinu manjine iako je Savez komunista manjina. On i mora da bude manjina jer samo kao takav može u našim uslovima da bude avangarda društvenog napretka, to jest da sagledava socijalističku praksu u njenoj celini. Ali on ne nameće društvu neku svoju monopolističku vlast. Tek udružen sa radnim ljudima u njihovim demokratskim zajednicama interesa i u političkom sistemu samoupravne demokratije, u delegatskom sistemu, u Socijalističkom savezu radnog naroda itd. on može da bude vodeća idejna i politička snaga većine.

To, dakako, zahteva i specifične demokratske metode delovanja Saveza komunista. On mora da bude dosledan i uporan u borbi protiv stvarnih neprijatelja socijalizma i socijalističkog samoupravljanja, kao i u borbi za demokratske odnose među slobodnim narodima i narodnostima naše zemlje. Ali on treba da bude spreman i na odstupanja i na kompromise kad se radi o sukobu interesa unutar samoupravne demokratije ili kad se radi o zaostajanju društvene svesti radnih masa. Savez komunista treba da bude uporan u svojoj idejnoj i političkoj orijentaciji i u borbi za uticaj te orijentacije na samoupravljače i samoupravne zajednice, odnosno zajednice samoupravnih interesa. Ali on mora da bude spreman i na korekciju svojih stavova kada ih praksa demantuje ili kada postojeća društvena svest još nije spremna da ih prihvati. Mislim da je takva demokratska uloga Saveza komunista Jugoslavije uslov uspešnog razvoja političkog sistema samoupravne demokratije.

Takav društveni položaj, organizovanost i način delovanja subjektivnog faktora istovremeno mora da osposobljava naše socijalističko samoupravno društvo da se brani od pritiska i napada onih ideoloških i političkih snaga unutar i izvan zemlje koje pokušavaju da mu nametnu politički sistem koji je tuđ i neprijateljski njegovim socijalističkim proizvodnim odnosima, to

jest njegovom socijalističkom i samoupravnom karakteru. Izgrađivanje takve sposobnosti društva uslov je daljeg razvoja samoupravne demokratije. Jer nestabilnost sistema izvor je nedemokratije. Samo stabilnost ključnih pozicija sistema koje obezbeđuju vodeću ulogu interesa radničke klase i svih radnih ljudi u društvu i njegovoj državnoj vlasti u uslovima koje je stvorila naša revolucija omogućuje razvoj demokratije.

Polazeći od toga, i za našu praksu treba reći da samo odlučujući uticaj radničke klase, radnog naroda i svih socijalističkih snaga na ključne pozicije samoupravnog demokratskog sistema obezbeđuje njegovu stabilnost. A posebnu ulogu u tome ima Savez komunista Jugoslavije kao snažna vodeća idejna i politička kohezionna snaga revolucije, a samim tim i našeg političkog sistema socijalističkog i demokratskog pluralizma samoupravnih interesa.

2. SAVEZ KOMUNISTA KAO FAKTOR SVĚSTI SAMOUPRAVNIH RADNIH MASA I POKRETAČ NJIHOVE SOCIJALISTIČKE AKCIJE

Svojevremeno smo, s pravom, razbijali personalnu uniju partijskog i državnog izvršnog aparata, jer je ona bila pravi izvor birokratizacije društva, pa i same Komunističke partije. Danas je takva opasnost bitno ograničena. Međutim, postoji jedna druga opasnost, to jest da Savez komunista — u uslovima kada su se centri političke snage definitivno pomerili iz državnog aparata u sistem samoupravnih zajednica — ostane suviše na periferiji stvarnih društvenih zbivanja koja se odvijaju u sistemu samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa udruženog rada, kao i u delegatskom sistemu, a samim tim i da oslabi njegova povezanost s radnim masama.

Istorija Komunističke partije Jugoslavije daje nam mnogo dokaza da je ona u svojoj revolucionarnoj akciji bila uspešna samo onda kada je svojom politikom i svojom aktivnošću znala da nađe put do najširih masa radnog naroda i kada je znala da se povezuje sa celokupnom progresivnom i demokratskom strukturom društva.

Lenjin je u svoje vreme rekao da partija može da vrši svoju istorijsku revolucionarnu misiju samo onda kada postane stvarni politički faktor u društvu, a to znači onda kada je ona na takav način demokratski povezana sa širokim radnim masama

i sa progresivnom i demokratskom strukturom društva da ga može i menjati, odnosno uticati na njegovo menjanje. A takva demokratska povezanost o kojoj je Lenjin govorio ne stvara se izgovaranjem reči revolucija sa tri „R”, nego takvom svakodnevnom mnogostrukom akcijom koja istovremeno odgovara raznovrsnim interesima složenog organizma ne samo društva kao celine, nego i konkretnih radnih ljudi i pojedinih njihovih samoupravnih zajednica.

To je važno nekada, a važi ne manje i u našim sadašnjim prilikama. Naravno, Savez komunista bio je, a i danas jeste istinski politički faktor, koji, u povezanosti sa svim drugim socijalističkim snagama, može presudno da utiče na razvoj društva, odnosno na njegov napredak. Međutim, da bi on to i dalje ostao, neophodno je da se način njegovog delovanja prilagodi promenama koje su nastale u našem društvu. A osnovna orijentacija u tom prilagođavanju mora biti takva da obezbedi da se Savez komunista mora uvek nalaziti *tamo gde se odvija samoupravna i politička aktivnost masa.*

Drugim rečima, problem se postavlja u sledećoj alternativi: ili će Savez komunista biti unutrašnja motorna snaga velike većine naroda, to jest samoupravljača koji preko radničkih saveta, drugih samoupravnih tela i delegatskog sistema neposredno vladaju svojim, odnosno društvenim radom, društvenim sredstvima za proizvodnju, sredstvima društvene reprodukcije (društvenim kapitalom), a time i dohotkom, ili će Savez komunista biti od masa odvojena uska birokratizovana manjina koja će u ime radničke klase, u stvari, vladati upravo nad tom klasom i nad velikom većinom naroda preko državnog aparata i tehnostrukture u društvenom radu i društvenoj nadgradnji. Sve većim učvršćenjem socijalističkog samoupravljanja u našem društvu ova druga alternativa sve više gubi realne društvene izvore i mogućnosti. Jer naš politički sistem više se ne zasniva ni na apstraktnom političkom građaninu ni na apstraktnom političkom pojmu radničke klase, što je politički izvor birokratskog monopola na političku vlast. Naš politički sistem zasniva se na samoupravljanju i delegatskom sistemu, to jest na delegacijama samoupravnih zajednica u udruženom radu i na svim drugim područjima društvenog rada i stvaranja.

Savez komunista danas manje nego ikada ranije može da bude nosilac nekog političkog monopola, odnosno da sam vlada društvom. On, u stvari, nikad nije ni bio u takvom položaju,

ali sigurno je da je u sistemu samoupravne demokratije takva mogućnost manja nego što je bila ikada ranije. Zbog toga Savez komunista mora uspostavljati — ne samo preko svojih osnovnih organizacija i pojedinih komunista, nego i kao organizovana snaga samoupravne demokratije — ceo sistem demokratskih veza sa samoupravnim zajednicama i svim socijalističkim snagama, s tim da deluje u demokratskoj povezanosti i odgovornosti sa njima, a ne kao neki spoljni, odnosno vansistemski faktor, a posebno ne kao neka vansistemska vlast. To isto važi, naravno, i za druge društveno-političke organizacije, s tim što u tim odnosima svaka od njih vrši svoje specifične zadatke.

U tom smislu treba razraditi položaj i način delovanja Saveza komunista u delegatskom sistemu, počev od delegacija osnovnih organizacija udruženog rada pa do najširih delegatskih tela u udruženom radu i samoupravnim interesnim zajednicama, a isto tako počev od delegacija osnovnih organizacija i samoupravnih zajednica pa do Skupštine SFRJ.

Savez komunista, kao idejna i politička avangarda radničke klase i kao faktor socijalističke svesti samoupravnih radnih masa, ne može kao neki spoljni faktor da šalje svoje direktive telima delegatskog sistema, nego treba da bude sastavni deo samog delegatskog sistema. On se mora boriti za to da komunisti steknu poverenje svojih samoupravnih zajednica i da budu birani u delegacije tih zajednica. Savez komunista treba da bude prisutan i aktivan na konferencijama delegacija, u društveno-političkim i drugim većima delegatskih skupština, kao i u drugim delegatskim telima demokratski integrisanih samoupravnih zajednica. Upravo tu, u demokratskim delegatskim telima, zajedno sa samoupravljačima i svim socijalističkim snagama, u odgovornoj demokratskoj borbi mišljenja i slobodi postavljanja alternativa, Savez komunista treba da se bori za afirmaciju svoje politike i svojih stavova.

Takva aktivnost Saveza komunista moguća je samo ako on bude ažurno pratio problematiku koja je na dnevnom redu delegacija i delegatskih tela i ako mu njegove delegacije i delegati budu redovno i kvalifikovano prenosili informacije o problematiki koja se razmatra u tim telima, u pojedinim većima delegatskih skupština, u društvenim savetima itd. Samo u tom slučaju Savez komunista biće sposoban da na osnovi analize tih podataka *izvlači određene zaključke za oblikovanje svoje politike i svojih*

stavova, koje će potom njegove delegacije i delegati, kao i pojedini komunisti u raznim samoupravnim i delegatskim telima zastupati u demokratskom pripremanju odluka delegacija i delegatskih tela. Takav položaj i uloga Saveza komunista u delegatskom sistemu doprinosiće jačanju stabilnosti celokupnog sistema i istovremeno će podsticati demokratske metode rada delegatskih tela i demokratsku afirmaciju interesa radnih ljudi i njihovih samoupravnih zajednica.

Nužnost takvog položaja Saveza komunista Jugoslavije proizlazi iz toga što u sadašnjem ustavnom sistemu glavni nosilac akcije u razvoju našeg društva nije više državni sistem i njegov aparat, nego samoupravna struktura društva. Ona je osnova i pokretačka snaga celog društva. Ako bi Savez komunista ostao izvan te samoupravne strukture, onda postoji opasnost da tu strukturu pomalo osvajaju druge tendencije, pa čak i drugi politički faktori sa ciljem ponovnog potiskivanja Saveza komunista iz sistema kao što je to bila tendencija malograđanskog liberalizma i pristalica stranačko-političkog pluralizma ili će, pak, sam Savez komunista biti prinuđen da ponovo pravi zaokrete i nameće rešenja odozgo.

Savez komunista, dakle, ne bi smeo da bude ni nekakva komandujuća snaga izvan samoupravnog sistema niti, pak, iznad njega kao nekakav dirigent koji diriguje, a ne preuzima odgovornost. A takvih tendencija kod nas ima. Mislim da su takve tendencije posebno potencirane time što Savez komunista Jugoslavije nije dovoljno politički i stvaralački prisutan u delegatskom sistemu, u celokupnom demokratskom sistemu samoupravljanja i u kreiranju politike i prakse drugih društveno-političkih i društvenih organizacija od kojih zavisi naš društveno-ekonomski i politički sistem.

Savez komunista je sada prisiljen da deluje veoma mnogo donošenjem opštih deklaracija i rezolucija, koje, doduše, kao preciziranje njegovih stavova imaju svoj smisao i ulogu, ali koje će visiti u vazduhu ako se ne budu oslanjale na sistem demokratskih veza subjektivnih socijalističkih snaga uopšte i posebno Saveza komunista sa celokupnim demokratskim mehanizmom samoupravljanja i njegovim delegatskim sistemom.

Mislim da sadašnje stanje upravo u tom pogledu još uvek ne zadovoljava. Jer, tamo gde se organizacije Saveza komunista ne bave suštinskim problemima radnih ljudi u osnovnim i dru-

gim organizacijama udruženog rada, tamo, po pravilu, zaostaje i razvoj socijalističkih samoupravnih proizvodnih odnosa, a nameću se birokratske i tehokratske snage koje teže da se društveno-ekonomski problemi rešavaju na nesamoupravan način. U takvim situacijama — umesto da se komunisti najneposrednije angažuju polazeći od toga da samoupravljanje nije samo pravo, nego i obaveza radnika i posebno komunista — da u samoupravnim organizacijama budu dosledni i uporni u ostvarivanju utvrđenih zadataka — često je prisutno samo kritikovanje postojećeg stanja, i to najčešće „odozgo”, a sa nedovoljnim odjekom „odozdo”.

Ne tvrdim da Savez komunista nije aktivan u samoupravnom i delegatskom sistemu i da se ne pokazuju rezultati te njegove aktivnosti. Ali, još nije dovoljno razrađen i konkretizovan načelni koncept kako u samoupravni delegatski sistem integrisati sve organizovane snage socijalističke društvene svesti i stvaranja, odnosno kako i sam Savez komunista u funkciji avangarde radničke klase, a samim tim i celog radnog naroda, integrisati u taj sistem, iako takav idejni koncept postoji i posebno je definisan na Desetom kongresu Saveza komunista Jugoslavije. Zato danas te snage još uvek deluju više kao faktor spoljnog idejno-političkog i akcionog uticaja nego kao unutrašnja snaga samoupravnog i delegatskog sistema, odnosno kao sastavni deo i oblik izražavanja demokratskog pluralizma samoupravnih interesa. A pošto se u takvim odnosima određena pitanja ne mogu dovoljno efikasno rešavati, zato se i stiče utisak nedovoljne stabilnosti sistema. Međutim, ako bi se i dalje ostalo na sistemu takvog „spoljnog uticaja”, onda bi takva uloga Saveza komunista Jugoslavije njega učinila, u stvari, priveskom tehnobirokratskog aparata i njegovim ideologom, a to bi imalo za posledicu, nesumnjivo, sve one deformacije koje su nam već poznate iz istorije savremene socijalističke prakse.

Osim toga, ako bi takve tendencije preovladale, to bi nužno vodilo dupliranju raznih izvršnih i stručnih organa, organizacija i službi, jer bi Savez komunista, radi ostvarivanja takve svoje uloge, morao da ima iste službe koje ima i državni ili samoupravni sistem. A u krajnjem rezultatu takva orijentacija vodila bi birokratizaciji Saveza komunista, to jest odvela bi nas nazad na personalnu uniju partijskog i državnog izvršnog aparata. Takav kurs vodio bi nas upravo u suprotnom pravcu od onog za koji smo se opredelili na Desetom kongresu SKJ, to

jest vodio bi nas ne ka snažnom povezivanju sa masama, nego ka slabljenju tog povezivanja.

Sve što je rečeno u odnosu Saveza komunista prema samoupravnom i delegatskom sistemu može se reći i za njegov odnos prema društveno-političkim i drugim društvenim, stručnim, naučnim i sličnim organizacijama i institucijama koje su neophodan sastavni deo sistema samoupravne demokratije i bez kojih nije moguće zamisliti funkcionisanje tog sistema. Samo kao specifični sastavni deo tog kompleksa socijalističke društvene svesti, stvaranja i akcije Savez komunista se može povezivati sa najširim radnim masama i ostvarivati svoju vodeću idejnu i političku ulogu. Problematika kojom se bave te organizacije mora biti drugi najvažniji izvor podataka i elemenata za oblikovanje politike i stavova Saveza komunista. Isto kao i u delegatskom sistemu, Savez komunista može samo putem demokratske saradnje komunista članova tih organizacija sa svim drugim njihovim članovima uspostavljati one žive kontakte sa interesima širokih radnih masa i građana koji se izražavaju upravo u aktivnosti tih organizacija.

Upravo zbog toga te organizacije moraju biti samostalne u svome delovanju i odgovorne svome članstvu. To, međutim, ne znači da one mogu biti nezavisne od drugih faktora socijalističke društvene svesti. Doduše, one nisu u međusobnoj političkoj konkurenciji u borbi za vlast, nego predstavljaju različite vidove društvenih interesa samoupravnih radnih masa i građana i njihovih samoupravnih zajednica u jedinstvenom sistemu socijalističke demokratije. Ali kao takve, te organizacije zajedno sa Savezom komunista međusobno su zavisne jer one upravo kao celina predstavljaju demokratsku sintezu svesti mnogobrojnih samoupravnih nosilaca političke snage. Takvo jedinstvo ne samo da ne sprečava samostalnost tih organizacija i njihovu punu odgovornost svome članstvu, nego istovremeno i otvara te organizacije kako za međusobne uticaje tako i za podsticaje i predloge celokupne strukture socijalističke društvene svesti i stvaranja.

U načelu, dakako, takvi odnosi u našem društvu već danas postoje. Ali, ipak, mislim da su još uvek prisutna određena kolebanja, pa i slabosti upravo u međusobnoj demokratskoj komunikaciji tih organizacija. Mi smo davno napustili shvatanje po kome su te organizacije takozvana transmisija Saveza komunista. Te organizacije su samostalne demokratske tvorevine rad-

ničke klase, odnosno radnih masa, u kojima Savez komunista učestvuje i saraduje kao njihov sastavni deo i kao izraz specifičnih idejnih i političkih interesa upravo te radničke klase, odnosno radnih masa. Međutim, kod nas još uvek postoje i ostaci ideologije da su te organizacije transmisija Saveza komunista. Bilo je, a i sada ima sektaškog odnosa prema značaju idejno-političke aktivnosti članova Saveza komunista u društveno-političkim organizacijama. A sve to izražava se u određenoj nerazvijenosti oblika međusobne demokratske komunikacije i saradnje, pa čak i u određenom potcenjivanju društvene uloge tih organizacija, odnosno u potcenjivanju značaja aktivnosti komunista u tim organizacijama upravo u cilju povezivanja Saveza komunista sa najširim radnim masama. A to, sa svoje strane, izaziva određene pojave, rekao bih, akcionog separatizma tih organizacija koji bi mogao dosta negativno da utiče na njihovu društvenu ulogu.

Savez komunista bi bez aktivnosti takvih organizacija i bez povezanosti sa njima i sa delegatskim sistemom postao, u stvari, uska ideološka sekta bez realnih veza sa narodnim masama. Zato se u radu na daljoj izgradnji političkog sistema moraju preduzeti sve potrebne mere da se učvrsti i pojača društvena uloga tih organizacija i da se pojača međusobna demokratska komunikacija i saradnja tih organizacija, a posebno između Saveza komunista i drugih društveno-političkih i društvenih organizacija. Mislim da bi u tom pogledu bilo potrebno izvršiti čak i određene promene u organizaciji pomoćnog aparata vodećih foruma Saveza komunista. Ta organizacija se sada sastoji uglavnom u podeli rada na sektor društveno-ekonomskih odnosa, sektor društveno-političkih odnosa, sektor ideologije i slično. To je, dakako, i dalje potrebno. Ali, Savez komunista treba preko svojih foruma i pomoćnih službi ažurno da prati problematiku koja dolazi do izražaja u delegacijama i delegatskim skupštinama, sindikatima, Socijalističkom savezu, u društvenim savetima itd. Analiza te konkretne problematike treba da postane glavni izvor stvaranja idejnih i političkih stavova Saveza komunista, koji će onda biti osnova za rad komunista, partijskih organizacija i komiteta kako u delegatskom sistemu tako i u društveno-političkim i drugim društvenim organizacijama. Osim toga, sasvim je očigledno da su postojeći oblici delovanja Saveza komunista u samoupravnoj strukturi, a posebno u delegacijama i u skupštinama samoupravnih i društveno-političkih zajednica, nedovoljni i da ih treba obogaćivati.

Razume se, takvi oblici demokratskog delovanja Saveza komunista u delegatskom sistemu i u društveno-političkim i drugim društvenim organizacijama ne retko zahtevaju od Saveza komunista da prihvati određene kompromise koji su nužni zbog trenutnog stanja društvene svesti, odnosno svesti radnih masa. Međutim, samo takav način delovanja i omogućuje Savezu komunista — iako je kao organizacija manjina — da bude politička snaga masa, to jest većine. Jer nije moguća stabilnost samoupravne demokratije ako se rešenja mnogobrojnih društvenih problema na svim nivoima samoupravnog i društvenog upravljanja ne budu donosila uz podršku većine. A upravo je u delegatskom sistemu i u društveno-političkim i drugim društvenim organizacijama odlučujuće mesto gde Savez komunista zajedno sa svim socijalističkim snagama može da bije uspešnu bitku da odluke većine na svakoj tački samoupravnog i društvenog upravljanja budu socijalističke, odnosno sa idejnog i političkog gledišta progresivne.

A samo u takvoj borbi Savez komunista ostaće sposoban da se suprotstavlja pritisku svake ideologije koja ga potiskuje u poziciju dogmatske sekte ili političkog izvršioca tehnokratsko-birokratskog monopola upravljanja društvom. Samo u demokratskoj povezanosti sa svim drugim socijalističkim snagama Savez komunista može javno preuzimati odgovornost pred radnim masama za stanje u društvu i za odluke u čijem donošenju upravo on učestvuje. I konačno, u tom slučaju će u Savezu komunista biti manje opštih deklaracija i rezolucija, a više konkretnih odluka u raznim društveno-političkim i društvenim organizacijama u čijem donošenju će učestvovati i Savez komunista.

Drugim rečima, ako Savez komunista bude više radio i saradivao u demokratskom donošenju odluka u okviru delegatskog sistema i u društveno-političkim i drugim organizacijama, onda će potreba za donošenjem njegovih deklaracija i rezolucija biti manja, odnosno biće potrebno mnogo više konkretnih dogovora u Savezu komunista o načinu njegovog uticaja na rešavanje određenih pitanja u praksi. Na osnovi takvih dogovora treba da rade i postupaju komunisti u demokratskoj razmeni mišljenja i u izboru alternativa svuda gde se donose samoupravne i druge društvene odluke.

Savez komunista treba da deluje u celokupnom samoupravnom sistemu — od radničkih saveta osnovnih organizacija udru-

ženog rada do svih drugih oblika u kojima je samoupravni udruženi rad organizovan i u kojima on odlučuje, kao i od skupština opština, republika i pokrajina do Skupštine SFRJ.

Mislim da Savez komunista danas nije u svim tim oblicima organizovanja i odlučivanja direktno prisutan u onoj meri u kojoj bi to morao da bude. A on treba da bude prisutan upravo kao vodeća idejna i politička koheziona snaga koja je našem društvu na sadašnjoj istorijskoj etapi razvoja socijalizma neophodno potrebna.

Savez komunista treba da bude prisutan u obliku demokratske saradnje sa svim socijalističkim snagama, a ne u obliku vladavine jednopartijskog sistema. A takva demokratska društvena odgovornost Saveza komunista nesumnjivo će istovremeno jačati i razvijati i njegov unutrašnji demokratizam na bazi načela istinskog demokratskog centralizma.

Da bi se učvrstila takva društvena uloga Saveza komunista, neophodno je da se on neprekidno izražava pre svega kao ona stvaralačka snaga koja je sposobna da ukazuje kako na puteve razrešavanja tekućih društvenih protivrečnosti tako i na perspektive i pravce daljeg napretka socijalizma i samoupravne demokratije, odnosno na puteve, oblike i sredstva akcije za njihovo neposredno i dugoročno ostvarivanje. Neophodno je razvijati tu njegovu sposobnost da ujedinjuje marksističku teoriju i socijalističku praksu, da povezuje iskustva sa dugoročnom vizijom, revolucionarnu doslednost sa demokratskim realizmom, i to ne samo zato što Savez komunista jedino na taj način može da stiče poverenje radnih masa, nego i u cilju obezbeđivanja i učvršćivanja njegovog sopstvenog unutrašnjeg jedinstva. Jer, jedinstvo se ne stvara toliko statutarnom disciplinom koliko zajedničkim pogledom ne samo na dugoročne, nego i na neposredne ciljeve dinamičnog progresivnog kretanja socijalističkog društva. A tapkanje u mestu postaje, po pravilu, neminovni izvor nejedinstva.

Nije slučajno posle 21. sednice Predsedništva SKJ 1971. godine tako brzo postignuto unutrašnje jedinstvo Saveza komunista. Odlukama te sednice i Desetog kongresa i drugim akcijama Saveza komunista, kao i krupnim promenama u našem ustavnom sistemu, u društveno-ekonomskim odnosima, u sistemu samoupravljanja i u sistemu međurepubličkih i međunarodnih odnosa itd., uspeli smo da uspostavimo platformu za

razvoj našeg društva u narednom periodu koja je prihvaćena gotovo od celog društva.

To je znatno doprinelo učvršćenju društvenog položaja radničke klase i radnih masa uopšte, kao i jedinstvu naših naroda i narodnosti, a samim tim i političkoj stabilnosti društva. Jer jedinstvo naroda nije moguće ako nije zasnovano na jasnoj platformi, odnosno na jasnoj perspektivi budućeg razvoja društva.

3. SOCIJALISTIČKI SAVEZ RADNOG NARODA KAO DEMOKRATSKA STVARALAČKA SNAGA DELEGATSKOG SISTEMA

Najočigledniji izraz međusobne zavisnosti društveno-političkih i drugih društvenih organizacija u njihovom povezivanju sa samoupravnom bazom je Socijalistički savez radnog naroda. Ta organizacija nije samo oblik njihovog ujedinjavanja u cilju demokratskog utvrđivanja zajedničke politike i društvene akcije, nego je pre svega jedan od najvažnijih oblika njihove stalne demokratske komunikacije sa masama radnih ljudi i građana.

Međutim, ta velika socijalistička organizacija masa i najširih socijalističkih društvenih snaga još nije stekla onaj položaj i onu ulogu u našem društvu koju bi upravo zbog demokratskog razvoja našeg sistema takva organizacija morala da ima. Ona je čak potiskivana sa onog položaja koji je samim narodnooslobodilačkim ustankom i revolucijom stekla u našem društvu. A posledica toga je slabljenje povezanosti te organizacije — a samim tim i Saveza komunista i drugih društveno-političkih organizacija — sa svakodnevnim interesima radnih masa.

Mislim da je takvo stanje posledica pre svega kolebljivog i neaktivnog, pa često i pogrešnog odnosa komunista, odnosno foruma Saveza komunista prema toj organizaciji. Verujem da neću preterati ako kažem da je potcenjivanje društvene uloge Socijalističkog saveza, kao i zadataka koje Savez komunista ima u odnosu na tu organizaciju, prilično rasprostranjena pojava u Savezu komunista, i to ne samo u širem članstvu. A takvo potcenjivanje dovodi do toga da se organizacije i komiteti Saveza komunista često veoma pasivno ponašaju prema ostvarivanju društvene uloge i zadataka Socijalističkog saveza, a ponekad ga tretiraju maltene kao neku konkurentsku organizaciju.

Zbog takvog nepravilnog odnosa prema društvenim funkcijama Socijalističkog saveza znatan broj članova Saveza komunista, pogotovo onih iz udruženog rada, ne učestvuje u aktivnostima Socijalističkog saveza i drugih društveno-političkih organizacija u mesnoj zajednici i opštini. Ta neaktivnost se često prava neprihvatljivim tezama da komunisti nisu obavezni da rade „na dva fronta” i da je, navodno, zadatak Saveza komunista da daje direktive za rad Socijalističkom savezu i da ocenjuje kako se one sprovode u život. Čak se smatra da je uloga Socijalističkog saveza i drugih društveno-političkih organizacija više transmisiona, to jest da one treba samo da mobilišu radne ljude i građane za izvršavanje stavova i odluka utvrđenih od strane organizacija i organa Saveza komunista, pa često i državnih organa.

Te teze, doduše, nisu dominantne, ali je nužno i u idejnom raščišćavanju i u društvenoj praksi brže prevladavati takav, u suštini sektaški odnos prema društveno-političkoj aktivnosti u Socijalističkom savezu i drugim društveno-političkim organizacijama. Takvo potcenjivanje dovodi do toga da forumi Saveza komunista sami rešavaju društvene probleme koje bi trebalo demokratski razrešavati — zajedno sa svim drugim socijalističkim snagama — u okviru Socijalističkog saveza radnog naroda.

S druge strane, u samom Socijalističkom savezu pojavljuju se zbog toga tendencije paralelizma, to jest da se o tim istim pitanjima i na isti način raspravlja u forumima Socijalističkog saveza. Zbog toga mnoge rezolucije ostaju na papiru, a ne pretvaraju se u organizovanu akciju masa. Takav paralelizam, koji je prisutan i u drugim organizacijama, svakako je jedan od glavnih izvora hipertrofije sastanaka i sednica naših političkih foruma, što je postalo ozbiljan problem našeg društvenog života.

Osim toga, takva situacija dovodi do pasiviziranja u međusobnoj saradnji Saveza komunista i Socijalističkog saveza i drugih društveno-političkih organizacija. A to onesposobljava sam Savez komunista da se u okviru akcije Socijalističkog saveza može demokratski povezivati sa najširim socijalističkim snagama našeg društva, što, svakako, podstiče ona shvatanja u Savezu komunista po kojima on već samim tim što zauzima stavove o raznim društvenim problemima vrši vodeću idejnu i političku ulogu u društvu. A, u stvari, to je samo jedan deo tog njegovog zadatka. Jer drugi deo zadatka je u tome da Savez ko-

munista bude sposoban da na realizaciju takvih stavova pokrene široke radne mase, a ne samo jedan tanak upravljački sloj.

Očigledno je da od aktivnosti rukovodstava i organizacija Saveza komunista i svakog komunista pojedinačno zavisi i akciona sposobnost Socijalističkog saveza. Još je prilično rasprostranjena praksa da se neka društvena akcija, posebno ako je značajnija, sprovodi, po pravilu, preko rukovodećih tela i organa Saveza komunista, a upravo takva akcija bi trebalo da bude široko organizovana i prihvaćena. Uostalom, ni problem demokratizacije Saveza komunista ne može se rešavati samo u njemu samom, nego u njegovoj stalnoj povezanosti sa radnim ljudima. Upravo svestrana aktivnost Saveza komunista u Socijalističkom savezu — u demokratskoj saradnji sa svim organizovanim socijalističkim snagama u njemu — jedno je od najvažnijih područja i oblika ostvarivanja takve uloge Saveza komunista.

Dobar deo odgovornosti za takvo stanje snose i odgovorni organi Socijalističkog saveza, i to naročito u dva pravca. U forumima Socijalističkog saveza još uvek postoji tendencija da oni treba da budu samostalna politička rukovodstva, a ne aktivni koordinatori demokratske saradnje i aktivnosti svih socijalističkih snaga koje su organizovane u Socijalističkom savezu. U nekim organizacijama Socijalističkog saveza aktivnost nosi uglavnom uzak krug ljudi, iako je veliki broj radnih ljudi i građana spreman da se aktivno angažuje u društveno-političkom radu. Inicijative i akcije još teku pretežno od viših organa Socijalističkog saveza prema bazi i od Saveza komunista i organa vlasti prema Socijalističkom savezu. Naglašeno delovanje foruma i malog broja aktivista sužava akcioni front Socijalističkog saveza. A to je, svakako, jedan od glavnih razloga što se u Socijalističkom savezu još uvek nisu u dovoljnoj meri razvili oni metodi rada koji bi povezivali tu vodeću strukturu — ne samo Socijalističkog saveza, nego i svih drugih društveno-političkih i društvenih organizacija koje su udružene u njemu — sa svakodnevnom problematikom koja se nalazi na dnevnom redu delegacija i delegatskih tela, samoupravnih organizacija i zajednica, mesnih zajednica i opština, stručnih službi, nauke itd., pa i sa takvim društvenim faktorima kao što je crkva i drugi oblici ideoloških ili političkih strujanja koja su opterećena ideologijom prošlosti, ali koja ne moraju automatski da budu antisocijalistička.

U radu organizacija Socijalističkog saveza u priličnoj meri se ispoljava uskost u političkom delovanju, praktičizam u radu organizacija i rukovodstava, nedovoljna osposobljenost za koordiniranu akciju svih organizacija i faktora koji čine front Socijalističkog saveza, nedoslednost u ostvarivanju dogovorenih akcija, uopštenost i verbalizam. Zbog tih svojih slabosti i sam Socijalistički savez probleme često rešava više prividno, to jest rezolucijama i deklaracijama, a manje stvarno, to jest konkretnim dogovorima o akciji svih organizacija koje su u njemu udružene i pokretanjem najširih radnih masa u tim akcijama.

Dok je Savez komunista po samoj svojoj društveno-istijskoj ulozi orijentisan i mora biti orijentisan prvenstveno na idejne i opšte političke probleme razvoja socijalističkog društva, Socijalistički savez — mada i on mora da opredeli svoj odnos prema idejnim i političkim problemima daljeg razvoja socijalizma — mora se okrenuti pre svega problemima ostvarivanja interesa radnih masa i njihovih samoupravnih zajednica polazeći od tih opštih idejnih i političkih kretanja društva i od aktivnosti onih snaga u društvu koje su pre svega odgovorne za ostvarivanje tih ciljeva. To znači da upravo Socijalistički savez — zajedno sa svim društveno-političkim i društvenim organizacijama koje su udružene u njemu, a pre svega sa Savezom komunista, sindikatima, Savezom socijalističke omladine, kao i sa naukom i stručnim službama — treba da prati tekuću problematiku delegacija i delegatskih tela, kao i samoupravnih zajednica na raznim područjima rada i društvenog života, i na toj osnovi da obezbeđuje i organizuje kontinuiranu demokratsku raspravu o konkretnim gorućim pitanjima uz učešće svih onih društvenih faktora koji su zainteresovani za ta pitanja.

Takve rasprave ne treba da se svode na oblik takozvanih javnih tribina gde se samo iznose lična mišljenja i alternative, a ne traže putevi za njihovo razrešavanje. U načelu, one treba da budu organizacioni oblik u kome će direktni predstavnici samoupravnih i drugih društvenih interesa moći zajedno sa predstavnicima društveno-političkih i drugih društvenih organizacija u najvećoj mogućoj meri da učestvuju u demokratskoj pripremi konkretnih predloga za rešavanje određenih gorućih društvenih problema. Upravo tom cilju treba da budu prilagođene organizacione forme delovanja Socijalističkog saveza.

Iz tih razloga trebalo bi napustiti praksu da pretežno takvi forumi Socijalističkog saveza radnog naroda kao što su predsedni-

štvo i konferencija raspravljaju i zauzimaju stavove o raznim društvenim problemima ili o radu raznih državnih ili samoupravnih organa. Ne tvrdim da takvu aktivnost pomenutih foruma treba sasvim isključiti, ali nju treba svesti na izuzetne slučajeve kada je potrebna odlučnija politička intervencija, i to u dogovoru sa društveno-političkim organizacijama koje su udružene u Socijalističkom savezu radnog naroda.

Stoga težište aktivnosti Socijalističkog saveza radnog naroda treba da bude na njegovim sekcijama, u kojima zaista mogu ravnopravno da učestvuju svi oni društveni faktori koji su zainteresovani i kvalifikovani da raspravljaju o tekućim problemima, da izlaze sa predlozima i alternativama, da obezbeđuju demokratsku borbu mišljenja, da budu kroz takve aktivnosti „prirodni“ izvor kadrova i njihove selekcije putem njihove demokratske afirmacije. Osim toga, u radu sekcija biće manje uopštenog političkog raspravljanja, a više praktičnog pristupa problemima.

Ne tvrdim da sada takva aktivnost u Socijalističkom savezu ne postoji, odnosno da su slabosti o kojima sam govorio opšta karakteristika rada Socijalističkog saveza. Naprotiv, mnoge organizacije Socijalističkog saveza su u svom radu postigle značajne uspehe. Ali, ipak, mi time ne možemo biti zadovoljni. Jer, da bi Socijalistički savez zaista vršio svoju demokratsku društvenu ulogu, treba temeljito da se raščiste svi problemi i sva kolebanja koja su vezana za takav položaj i ulogu te najmasovnije demokratske organizacije naše samoupravne demokratije, to jest neophodno je da se u vezi sa radom na daljoj izgradnji našeg političkog sistema ponovo ispita položaj i uloga Socijalističkog saveza u tom sistemu, kao i odgovornost Saveza komunista i drugih društveno-političkih i društvenih organizacija, kako bi Socijalistički savez zaista mogao da ostvaruje svoje funkcije i zadatke.

Socijalistički savez je nastavljao aktivnosti Narodnooslobodilačkog fronta koji je nastao u vreme narodnooslobodilačkog rata i revolucije kao front jedinstva svih onih političkih snaga koje su se, predvođene Komunističkom partijom Jugoslavije, borile za oslobođenje naše zemlje, za demokratsku vlast naroda i za klasne, socijalne, političke i druge interese radničke klase i radnih masa. Tu tradiciju Socijalistički savez mora da zadrži prilagođavajući je uslovima razvijenog društva socijalističkog samoupravljanja i samoupravne demokratije.

Socijalistički savez treba da bude najširi oblik samoupravljanja radnih ljudi i građana koji u uslovima socijalističkog samoupravljanja i samoupravne demokratije ostvaruju svoje društvene interese. Kao takav, on treba da omogući demokratsko usklađivanje i utvrđivanje zajedničkih interesa i zajedničke politike samoupravljača i društva na pojedinim područjima ostvarivanja njihovih interesa, putem odlučivanja većine. U tom smislu Socijalistički savez treba da bude pre svega izraz političkog samoupravljanja radnih ljudi i građana na pojedinim područjima društvenog života.

Socijalistički savez kao udruženje svih organizovanih socijalističkih snaga društva nije neka nadorganizacija, nego oblik demokratskog organizovanja inicijativa, sporazumevanja, dogovaranja i široke društvene akcije. U njemu treba da dolaze do izražaja sva socijalistički i demokratski orijentisana mišljenja i htenja u našem društvu, koja se neposredno izražavaju u samoupravnim organizacijama i zajednicama, kao i u društveno-političkim i drugim društvenim organizacijama, da bi se na toj osnovi izgrađivalo socijalističko demokratsko zajedništvo i pronalazila praktična rešenja za razne društvene probleme. Sama struktura Socijalističkog saveza morala bi na adekvatan način da izražava tu razgranatost i suštinu jugoslovenskog samoupravnog društvenog života.

Kao takav, Socijalistički savez radnog naroda i sve društveno-političke organizacije koje su udružene u njemu treba pre svega da se bore za to da Socijalistički savez udruži u svojim redovima najšire mase radnih ljudi i građana bez obzira na njihova posebna ideološka opredeljenja.

Naša socijalistička akcija zasniva se na marksističkoj teoriji naučnog socijalizma. Ali to ne znači da je socijalizam stvar samo teorije, odnosno nauke i da o njemu mogu da govore samo marksisti. On je pre svega stvar praktične borbe radničke klase i radnih masa za ostvarivanje njihovih klasnih, socijalnih, političkih, kulturnih i drugih interesa na osnovi društvene svojine sredstava za proizvodnju i ekonomskih i demokratskih prava radnog čoveka zasnovanih na pravu samoupravljanja i na pravu rada društvenim sredstvima.

Drugim rečima, ne mora čovek biti marksistički obrazovan i ne moraju njegovi ideološki pogledi uvek i na svakom području biti u skladu sa ideologijom marksizma i ne mora se čo-

vek uvek slagati sa mišljenjem većine da bi bio privržen socijalizmu kao obliku ostvarivanja njegovih društveno-ekonomskih i političkih interesa. Bitno je da se radni ljudi i građani sa punom demokratskom odgovornošću uključe u sistem samoupravne demokratije i da se, uprošćeno govoreći, pridržavaju njegovih demokratskih „pravila igre”. I upravo svim takvim radnim ljudima i građanima Socijalistički savez najšire otvara vrata i omogućuje im da u demokratskoj borbi mišljenja i u slobodnom postavljanju alternativa utvrđuju svoje zajedničke interese i svoju zajedničku politiku.

Prema tome, i vernik i sveštenik, pa i građanin koji se ne slaže sa svim aspektima utvrđene politike našeg društva, mogu i treba da budu članovi Socijalističkog saveza ako se pridržavaju njegovih pravila demokratskog rešavanja problema, odnosno donošenja odluka. Takav Socijalistički savez omogućuje da se elementi političkog pluralizma koji su još prisutni u našem društvu izraze na takav demokratski način koji je u skladu sa demokratskim političkim sistemom samoupravnog pluralizma i koji samim tim doprinosi i stabilnosti tog sistema.

Drugi zadatak Socijalističkog saveza radnog naroda je demokratsko povezivanje organizovanih snaga socijalističke društvene svesti sa aktivnošću samoupravljača u njihovim samoupravnim zajednicama, kao i u njihovim delegacijama i delegatskim telima u društveno-političkim zajednicama. Na taj način je i Socijalistički savez, pored delegatskog sistema, jedan od najznačajnijih oblika demokratske koncentracije, integracije i sinteze onih političkih interesa koji se ispoljavaju u samoupravnim zajednicama i u njihovim udruženjima kao vid i deo njihovih samoupravnih interesa.

Osim toga, ostvarivanjem takve svoje uloge Socijalistički savez postaje snažan faktor oblikovanja socijalističke i demokratske svesti samoupravljača i njihovog dubljeg sagledavanja problema o kojima moraju da odlučuju, a posebno sagledavanja međuzavisnosti parcijalnih i opštih društvenih interesa. I upravo kao takav Socijalistički savez će biti nezamenljiv oslonac samoupravnih zajednica u njihovom svakodnevnom odlučivanju.

Da bi Socijalistički savez bio sposoban da ostvaruje te zadatke, on mora biti tako organizovan da problematika samoupravnih zajednica u udruženom radu i na raznim drugim područjima društvenih interesa radnih ljudi i građana, u mesnim

zajednicama i opštinama, u celokupnom delegatskom sistemu bude ažurno prisutna na svim nivoima njegove aktivnosti. O toj problematici Socijalistički savez treba da raspravlja u odgovarajućim organizacionim oblicima, naravno, uz aktivno učešće delegacija Saveza komunista, sindikata, Saveza socijalističke omladine i drugih društveno-političkih i društvenih organizacija, da obezbeđuje demokratsko raščišćavanje alternativa i da formuliše, kad je to potrebno i moguće, konkretne preporuke i predloge za one samoupravne i društvene organe koji su odgovorni za donošenje odluka.

Za rad Socijalističkog saveza kao fronta demokratskih socijalističkih snaga neophodno je još doslednije pronalaziti takve oblike, a u prvom redu takvu sadržinu rada koja će obezbeđivati kreativnost radničke klase i svih radnih ljudi i razbijati sve one tendencije čija posledica bi bila zatvaranje radnika u krug fabrike. Treba pojačati pravo radnih ljudi u organizacijama udruženog rada, mesnim zajednicama i opštinama da odlučujuće utiču na stambenu politiku, snabdevanje, zdravstvenu i socijalnu zaštitu, kulturu, to jest, u suštini, na raspolaganje dohotkom u tim oblastima.

Socijalistički savez na selu — s obzirom na to da je najmasovnija, a u nekim selima i jedina društveno-politička organizacija radnih ljudi — svoje delovanje mora još direktnije usmeriti na razvoj samoupravnih socijalističkih odnosa, unapređivanje poljoprivredne proizvodnje i porast životnog i društvenog standarda. Pri tome Socijalistički savez na selu treba adekvatnije da se organizuje i da zajedno sa organizacijama Saveza komunista, Saveza socijalističke omladine i sindikata iz samoupravno organizovane poljoprivrede, kao i zadruga razvija na konkretnim programima aktivnost poljoprivrednika u ostvarivanju njihovih potreba i interesa. Time Socijalistički savez postaje značajan nosilac procesa samoupravnog udruživanja zemljoradnika na načelima Ustava i Zakona o udruženom radu.

Takvim svojim ukupnim delovanjem Socijalistički savez postaje jedan od najznačajnijih faktora izgrađivanja i selekcije kadrova za odgovorne samoupravne i društvene funkcije. Slobodno iznošenje mišljenja, predloga i alternativa je, razume se, uslov izgrađivanja i selekcije takvih kadrova koji će svoju stvaralačku sposobnost dokazati upravo u demokratskom raščišćavanju problema u okviru Socijalističkog saveza.

Treća funkcija Socijalističkog saveza radnog naroda je u tome da bude zborno mesto gde će se radni ljudi i građani, Savez komunista i druge društveno-političke organizacije i sve organizovane socijalističke snage demokratski povezivati, idejno-politički ujedinjavati i koordinirati svoj rad u zajedničkoj akciji, i to kako u okviru samog Socijalističkog saveza tako i izvan njega. Kao takav ujedinjeni front socijalističkih i demokratskih snaga, Socijalistički savez treba da bude orijentisan prvenstveno na konkretne probleme samoupravnih zajednica i delegatskih tela uopšte, to jest na probleme koji su od šireg društvenog značaja, odnosno tamo gde Socijalistički savez treba da pomogne radnim ljudima-samoupravljačima da nađu prava rešenja za svoje probleme. Na taj način biće bitno ograničen onaj paralelizam u radu društveno-političkih i drugih organizacija koji tako često dovodi do praznog hoda u delovanju ne samo Socijalističkog saveza, nego i Saveza komunista i drugih organizacija. Takva aktivnost Socijalističkog saveza radnog naroda, naravno, ne bi bila moguća ako bi se ona odvijala pretežno u njegovim političkim forumima, umesto na način koji omogućuje saradnju i dogovaranje najšireg kruga zainteresovanih učesnika.

Socijalistički savez je još nedovoljno prisutan u procesima svakodnevnog delegatskog dogovaranja i odlučivanja — od delegatske baze preko delegacija i delegata do skupština društveno-političkih i samoupravnih interesnih zajednica. Organi Socijalističkog saveza i drugih društveno-političkih organizacija pretežno se bave ocenjivanjem delegatskih odnosa, umesto da deluju unutar delegatskog sistema kao kreativna organizovana socijalistička svest. Aktivnost društveno-političkih i drugih društvenih organizacija u Socijalističkom savezu, zajedno sa celokupnom ostalom strukturom Socijalističkog saveza, treba, prema tome, da bude usmerena prvenstveno na problematiku samoupravnih zajednica i delegatskih tela u svim oblastima društvenog života.

Za takve funkcije i zadatke, razume se, Socijalistički savez treba da bude adekvatno organizovan i da primenjuje odgovarajuće metode rada. Mislim da u tom pogledu u sadašnjoj praksi Socijalističkog saveza postoje određene slabe tačke koje ometaju aktivnost te masovne organizacije.

Da bi se prevazišle te slabosti, potrebno je pre svega imati u vidu da vodeći organi Socijalističkog saveza ne treba da budu politička rukovodstva koja sama i samostalno donose odluke koje su obavezne za celokupno članstvo. Ti organi moraju biti

više koordinacioni organi koji treba prvenstveno da se brinu o tome da organizacije koje su udružene u Socijalističkom savezu, zajedno sa njegovom celokupnom članskom strukturom, donose potrebne odluke *zajednički* i u dogovoru. Jer, pored toga što takvi odnosi produbljuju unutrašnji demokratizam Socijalističkog saveza, oni istovremeno snažno naglašavaju odgovornost organizacija koje su udružene u Socijalističkom savezu za njegovu aktivnost i za karakter njegove politike i njegovih odluka.

Pored toga, Socijalistički savez treba da daje podršku i onim društvenim organizacijama i udruženjima građana koji vrše izvanredno značajnu i korisnu društvenu funkciju. Takvih organizacija i udruženja u Jugoslaviji ima više stotina i oni okupljaju veoma veliki broj radnih ljudi i građana. Tendencija koja ponekad dolazi do izražaja da se te organizacije pretvore samo u reka-kav „metod rada” Socijalističkog saveza ili u nekakve njegove komisije nije dobra. Svaka „vlast” Socijalističkog saveza nad tim organizacijama vodila bi, u stvari, njihovom birokratizovanju, a samim tim i bitnom ograničavanju njihovih tako korisnih društvenih funkcija. Očigledno je potrebno da se te aktivnosti i dalje tako organizuju, vode i ostvaruju da taj veliki potencijal organizovanih radnih ljudi i građana deluje još neposrednije kao jedan od bitnih faktora udruživanja i interesa i potreba radnih ljudi, a time i daljeg razvoja samoupravne demokratije. Zato bi posebno težište delovanja Socijalističkog saveza moralo ubuduće više biti na oblicima i širini rada u društvenim organizacijama i udruženjima građana i na sadržajima koje određuju sami radni ljudi i građani, jer takva orijentacija mobilise najširi krug radnih ljudi i afirmiše interesno, sekcijско delovanje Socijalističkog saveza.

Upravo zato značajniju ulogu nego do sada treba u tom smislu da odigraju sekcije Socijalističkog saveza, kao instrument povezivanja svih tih društvenih faktora u društvenoj akciji. Mislim da bi one morale da budu samostalne u radu, u većoj meri diferencirane, odnosno specijalizovane i tako organizovane da mogu odgovarati svom zadatku. To znači da bi njihov sastav trebalo da čine delegati zainteresovanih organizacija i organa, koji bi imali mandat samo za određenu tačku dnevnog reda. Po strukturi delegata sekcije bi trebalo da budu sposobne da i politički i stručno tretiraju probleme koji se nalaze na njihovom dnevnom redu.

Cilj raspravljanja u sekcijama trebalo bi da bude ne samo da se problemi osvetle i da svako kaže o njima svoje mišlje-

nje, nego da se za njih pronalaze i odgovarajuća rešenja koja će ponekad biti donesena jedinstveno, a ponekad i u alternativama. Razume se, sekcije ne treba da donose nikakve obavezne odluke, nego samo preporuke i predloge, koje će upućivati organima nadležnim da donose odluke. Ako taj svoj posao sekcije budu obavljale aktivno i na zadovoljavajući način, to će biti značajan faktor demokratskog zblizavanja i ujedinjavanja pogleda o pojedinim društvenim problemima i velika pomoć samoupravljačima i delegatskim telima.

Osim toga, takav rad sekcija omogućio bi da se samo o nekim problemima koji imaju opštepitički karakter posle pretresanja u sekcijama raspravlja u odgovornim organima Socijalističkog saveza, kao i organizacijama koje su udružene u njemu. Razume se, i naša štampa, koja sada veoma malo piše o radu sekcija, morala bi intenzivnije informisati javnost o problematici koja je na dnevnom redu sekcija i sličnih radnih tela koji obavljaju značajan stvaralački rad.

Takav rad bi takođe omogućavao da organizacije koje su udružene u Socijalističkom savezu ostvaruju redovne konsultacije i dogovore, čime bi se postigla određena podela rada. Sada u svemu tome ima mnogo paralelizma, pa se isti problemi istovremeno razmatraju u dve, tri, pa čak i više organizacija. Orijentacija bi morala da bude da svaka društveno-politička organizacija vrši onu funkciju i onaj posao koji joj pripada u političkom sistemu, a da se problemi koji su zajednički svim radnim ljudima-samoupravljačima i građanima i koji su od opšteg društvenog značaja rešavaju zajednički u demokratskim odnosima, to jest u okviru Socijalističkog saveza radnog naroda. To bi, svakako, doпрinelo i javnosti demokratskog odlučivanja u našem društvu.

Ako sve to imamo u vidu, onda je pogotovo jasno da se moramo odlučno uhvatiti ukoštac sa onim shvatanjima u Savezu komunista koja se svode na potcenjivanje društvene uloge Socijalističkog saveza, a samim tim i na potcenjivanje važnosti rada Saveza komunista u Socijalističkom savezu. U stvari, radi se o potcenjivanju ili čak nepriznavanju neophodnosti demokratskog povezivanja Saveza komunista sa svim drugim socijalističkim snagama našeg društva i sa najširim radnim masama, što je samo produžetak već dobro poznatog klasičnog sektaštva, kao što je potcenjivanje ili negiranje vodeće idejne i političke uloge Saveza komunista u Socijalističkom savezu samo produžetak starih oportunističkih tendencija.

I konačno, ponovo treba razmotriti i ceo sistem izbora delegata za razna tela Socijalističkog saveza kako bi se obezbedio njegov demokratizam i dosledna primena delegatskog sistema. Pri tome mislim da treba i dalje da zadržimo princip da delegate biraju kako osnovne i šire organizacije Socijalističkog saveza tako i društveno-političke i druge organizacije koje su udružene u Socijalističkom savezu. U uslovima neposredne samoupravne demokratije takav delegatski sastav svakako predstavlja značajan demokratski oblik sučeljavanja i ujedno demokratskog razrešavanja protivrečnosti između pojedinačnog i zajedničkog interesa, stihijske akcije i društvene svesti, iskustva i naučnih saznanja.

Dakle, kao što sam već rekao, za nas je sada centralno pitanje delovanje Saveza komunista u delegatskom sistemu, odnosno takvo organizovanje celokupnog rada Saveza komunista da on bude sastavni deo i pokretačka snaga tog sistema. A Savez komunista ne može takav da bude sam po sebi, nego samo zajedno sa svim drugim demokratskim socijalističkim snagama. Upravo u tome veliku i nezamenljivu ulogu i značaj ima Socijalistički savez.

Ako bismo s tim u vezi pravili paralelu između naše samoupravne demokratije i demokratije buržoaskog tipa, moglo bi se približno reći da ono pozitivno što političke partije znače za sistem buržoaske demokratije i sistem buržoaskog parlamentarizma, to Socijalistički savez treba da bude i da znači za naš delegatski sistem i za našu samoupravnu demokratiju. Dakle, delegatski sistem i Socijalistički savez su nerazdvojno međusobno povezani, to jest Socijalistički savez u odnosu na delegatski sistem treba da bude njegov politički izraz. To i jeste razlog što sam ranije istakao da u zemljama sa dubokom tradicijom parlamentarizma, verovatno, i višepartijski sistem može da vrši i funkciju „subjektivnog faktora” u samoupravnom sistemu; naravno, u jednom takvom preobraženom sistemu u kojem političke partije neće nametati svoju monopolsku političku vlast samoupravljanju. Drugim rečima, sama zavisnost višepartijskog sistema od prava koja samoupravljanje daje čoveku preneće niz sadašnjih funkcija višepartijskog sistema na samoupravne zajednice i time preobražavati sam sistem.

No, i to je hipoteza o kojoj će svoju reč dati tek budućnost. Ali se ona danas svakako ne može isključiti u određenim

društveno-istorijskim i drugim uslovima pojedinih zemalja. Za jugoslovensku socijalističku revoluciju, međutim, vraćanje na višepartijski sistem bilo bi korak nazad, a ne napred.

4. SINDIKATI U DRUŠTVENO-EKONOMSKIM ODNOSIMA I SAMOUPRAVNOJ DEMOKRATIJI

U razvijenim oblicima samoupravnih socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa koji su u poslednje vreme uspostavljeni ustavnim sistemom i praksom jugoslovenskog društva sindikati dobijaju još snažniju ulogu i mnogo šire polje akcije. Štaviše; moglo bi se reći da je značajna ekonomska, socijalna i demokratska uloga sindikata ugrađena u sam mehanizam društveno-ekonomskih odnosa kao bitan i nerazdvojni vid tih odnosa.

Bitna razlika između društvene uloge sindikata u kapitalističkim proizvodnim odnosima i sindikata u proizvodnim odnosima socijalističkog samoupravljanja jeste u tome što oni u društvu socijalističkog samoupravljanja nisu zaštitnici interesa radničke klase samo u radnim odnosima i u borbi za svakodnevne ekonomske, socijalne i političke zahteve radnika, nego u celokupnom sistemu društvene reprodukcije. A to iz prostog razloga što se u socijalističkim samoupravnim proizvodnim odnosima upravljanje radom i upravljanje društvenim kapitalom, odnosno sredstvima celokupne društvene reprodukcije, spajaju u samoupravnom udruženom radu, to jest u rukama radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada. Stoga — u načelu i po pravilu — glavni zadatak sindikata nije u tome da štiti interese radničke klase od neke klasne snage izvan nje same, nego je prvenstveno u tome da se bore za razrešavanje protivrečnosti, konflikata i problema koji nastaju u odnosu između pojedinačnih interesa radnika i radnih kolektiva, s jedne strane, i zajedničkih interesa radničke klase, s druge strane, i da se istovremeno suprotstavljaju probijanju ostataka starih klasnih odnosa koji kod nas još uvek imaju svoj koren u državno-svojinskim i birokratskim tendencijama. Prema tome, kod nas sindikati treba pre svega da orijentišu samoupravne radne kolektive u pravcu sagledavanja opštih uslova društvene reprodukcije kako bi na toj osnovi oni mogli realno da sagledavaju probleme raspolaganja dohotkom u svakoj osnovnoj organizaciji udruženog rada. Polazeći od te svoje osnovne funkcije, sindikati treba da budu

glavna pokretačka snaga demokratskog razrešavanja problema i konflikata koji nastaju u odnosima u samoupravnom udruženom radu i da budu jedan od vodećih inicijatora u vezi sa daljim razvojem društveno-ekonomskih odnosa socijalističkog samoupravljanja.

Zakon o udruženom radu predstavlja, tako reći, samo osnovni pravac izgradnje sistema samoupravnog udruženog rada. U praksi će se društvo, u ostvarivanju tog sistema, susretati sa nizom otvorenih problema za koje se moraju potražiti kako demokratska tako i naučna i stručna rešenja i opredeljenja. Jer ne mogu se, da tako kažem, paragrafima davati rešenja za svakodnevne otvorene probleme u praksi. U tom smislu upravo je sindikat ona društveno-politička organizacija samih radnika koja treba svesno da uključuje kako radničku klasu kao celinu tako i radnike u grupacijama i kolektive u pojedinačnim organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim zajednicama u demokratsko i solidarno razrešavanje problema celokupne društvene reprodukcije, kao i proširene reprodukcije u svakoj pojedinačnoj osnovnoj organizaciji udruženog rada i u svim oblicima udruživanja rada i sredstava. Na taj način sindikat treba da pomogne radnim kolektivima i radničkoj klasi kao celini da ona kao svestan gospodar tog procesa samoupravno razrešava probleme i konflikte.

Stoga je društvena uloga sindikata u samoupravnom sistemu pojačana svuda gde se problemi ne mogu rešavati samim mehanizmom sistema, nego je potrebna demokratska akcija više faktora (na primer, samoupravnim sporazumevanjem i društvenim dogovaranjem ili drugim sličnim metodima). U tom smislu Ustav predviđa da sindikat u nekim slučajevima bude nosilac samostalne sindikalne akcije, u drugim — sapotpisnik samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora, a u trećim — posrednik između strana u konfliktu (na primer, u slučajevima stihijskih konflikata kao što su obustava rada i slične pojave).

Drugim rečima, sindikat ne samo da ima punu slobodu, nego ima na raspolaganju i sva sredstva koja su mu potrebna da bi mogao da vodi upornu borbu kako za samoupravna prava radnika i njihove neposredne interese tako i za zajedničke, odnosno dugoročne interese radničke klase u celini i svih radnih ljudi. U povezivanju jednog i drugog vida borbe i jeste glavni zadatak sindikata. Upravo stoga sindikati treba da budu sastavni deo celokupne strukture socijalističkih društvenih sna-

ga, to jest tesno povezani sa idejnim i političkim kursom socijalističke revolucije. S druge strane, oni treba da budu slobodni i nezavisni od poslovnih i državno-upravnih organa. Razume se, takvu ulogu sindikati ne bi mogli da vrše bez aktivne i svakodnevne podrške Saveza komunista i Socijalističkog saveza radnog naroda, to jest svih u njemu udruženih društveno-političkih i drugih društvenih organizacija, a isto tako i delegatskih tela.

Zato se Savez komunista i naše društvo moraju zalagati za jačanje, odnosno dosledno ostvarivanje takve uloge sindikata — kao klasne političke organizacije radnika u sistemu samoupravne demokratije — u borbi radničke klase da ona ovlada celinom društvene reprodukcije i da njen uticaj bude odlučujući na svim nivoima upravljanja i odlučivanja. Sindikat mora politički i organizaciono da izvuče radnika iz njegove organizacije udruženog rada i da mu politički i sasvim konkretno pomogne u sagledavanju celine udruženog rada.

Do sada je sindikat, po pravilu, bio okrenut organizacijama udruženog rada, to jest njihovim unutrašnjim problemima. U tom pogledu on je postigao značajne rezultate, naročito u rešavanju svakodnevnih problema radnika koji su suštinski povezani sa njihovim materijalnim, samoupravnim i političkim položajem. Ali to nije dovoljno.

Sindikat se prema samoupravnom udruženom radu ne može odnositi kao spoljni faktor koji zauzima samo političke stavove, nego mora stalno radnike podsticati i usmeravati da što aktivnije učestvuju u procesu upravljanja celinom udruženog rada. Sindikat mora radnicima objašnjavati kako i koliko im se lični dohoci menjaju po osnovu produktivnosti društvenog rada i ukupnog društvenog dohotka, a kako i koliko po osnovu njihovih pojedinačnih rezultata rada. On, dakle, mora kroz svoje akcije obuhvatiti celinu udruženog rada, a ne sme se ograničiti isključivo na pojedine njegove delove.

Isto kao i u Socijalističkom savezu, i u sindikatima se vodeća idejna i politička uloga Saveza komunista ne ostvaruje rečima, nego pre svega intenzivnim delovanjem komunista u demokratskoj saradnji sa svim radnicima — kako bi sindikati stvarno mogli da ostvaruju svoju društvenu ulogu. A da bi mogli da vrše tu svoju ulogu, sindikati moraju biti slobodni i samostalni u svojoj akciji. Prema tome, Savez komunista ne može spolja

da diriguje sindikatima. Pošto se odluke donose demokratski unutar sindikata, komunisti koji su članovi sindikata upravo u demokratskoj saradnji sa drugim radnicima treba da se zalažu za to da te odluke budu socijalističke, demokratske i racionalne.

U vezi sa tim treba razmotriti i pitanje da li bi trebalo da i pri sindikatima postoji neki oblik društvenog saveta za saradnju sindikata sa svim onim društvenim faktorima koji su zainteresovani i aktivni na istim društvenim problemima kojima se bave i sindikati. Značaj takvih saveta ne bi bio samo u tome što bi oni omogućili da se koordiniraju određeni zajednički stavovi i akcije i da se u najvećoj mogućoj meri izbegne sadašnji paralelizam, nego i u tome da se još više demokratizuju međusobni odnosi društveno-političkih organizacija, a posebno odnosi između sindikata i Saveza komunista. Demokratska saradnja i zajednička odgovornost na taj način zameniče sistem „direktiva” spolja, koji je kod nas još uvek prisutan u priličnoj meri.

Sve to, dakako, ne znači da sindikati gube funkciju koju obično nazivamo zaštitnom. Naprotiv, ona se čak znatno proširuje. Institutom prava rada društvenim sredstvima obuhvaćen je ceo kompleks neotuđivih ekonomskih, socijalnih, samoupravnih, demokratskih i drugih prava radnika, koja se ne odnose samo na rad, odnosno na prostu reprodukciju, nego i na celokupnu društvenu reprodukciju i celokupan položaj radnog čoveka u društvu.

Iako su ta prava, načelno, sistemom zaštićena, u praksi nisu otklonjene sve mogućnosti da se ona zakidaju, ograničavaju, pa čak i ukidaju. Tehnokratska težnja za vlašću nad radom i sredstvima za proizvodnju i reprodukciju, probijanje administrativno-centralističkih tendencija u sistemu državne uprave i udruženog rada, birokratski odnos prema radnim ljudima, nedorasla svest delova radničke klase i pojave zlorabote samoupravnih prava u korist nerada, neodgovornosti, rušenja radne discipline itd. — što se sve zaoštava u trenucima većih ili manjih ekonomskih i drugih objektivnih teškoća — sve to i mnoge druge slične pojave stvaraju pogodno tle za kršenje ili ukidanje prava i interesa pojedinih radnih ljudi, grupa i kolektiva, a i cele radničke klase. Osim toga, u našem društvu su još uvek otvorena mnoga pitanja socijalne zaštite čoveka, a posebno radnika i njegove porodice, gde je takođe neophodna intervencija sindikata. Prema tome, svako potcenjivanje zaštitne funkcije sindikata, a pogotovo svako ograničavanje slobode sindika-

ta da vrše tu funkciju izrazito bi išlo na štetu unutrašnje snage sistema samoupravljanja.

Međutim, i pored velikog značaja zaštitne funkcije sindikata, ništa manje nije značajna ni njihova ekonomska funkcija. Pošto su u našem samoupravnom sistemu sredstva za proizvodnju i celokupan dohodak u rukama radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada, sindikati u našem sistemu ne štite prava radnika u odnosu na nekog sopstvenika kapitala ili monopolističkog upravljača tog kapitala. Stoga se zaštitna funkcija sindikata ograničava uglavnom na pojave zakidanja samoupravnih prava, neravnopravnosti i druge slične deformacije u sistemu samoupravljanja. A u takvim uslovima životni i radni položaj radnika ne zavisi samo od poštovanja njegovih samoupravnih prava, nego i od rezultata gospodarenja sredstvima za proizvodnju i dohotkom kojim upravljaju sami radnici.

Kao najšira organizacija radničke klase koja predstavlja klasu kao celinu, sindikati se moraju snažnije okrenuti široj društvenoj problematici udruženog rada i društvene reprodukcije, to jest ekonomskoj problematici udruženog rada i samoupravnih zajednica uopšte, problemima gospodarenja društvenim sredstvima za proizvodnju i posebno dohotkom, problemima udruživanja rada i sredstava, produktivnosti rada, planiranja i slično.

To ne znači da sindikati treba neposredno da se mešaju u planiranje i u donošenje drugih privrednih odluka samoupravnih organizacija i zajednica. Ali oni svakako moraju veoma konkretno da informišu radnike o neposrednoj zavisnosti njihovog životnog i ekonomskog položaja kako od produktivnosti njihovog sopstvenog tekućeg rada tako i od njihovog gospodarenja društvenim sredstvima i dohotkom, odnosno njihovim društvenim minulim radom, što najčešće zavisi od uspešnosti udruživanja rada i sredstava radnika osnovnih organizacija udruženog rada u okviru zajedničkog reproduktionog procesa. A pošto sve to nisu problemi samo samoupravnih organizacija i zajednica, nego i društvenih organa, jasno je da neposredni uticaj sindikata mora da bude snažno prisutan na svim nivoima samoupravnog i društvenog odlučivanja. Mislim da tome znatno mogu da doprinesu društveni saveti, u kojima je učešće sindikata neophodno potrebno. Ali i u samom sistemu i u svom delovanju u praksi sindikati treba da pronalaze i druge oblike jačanja svog uticaja na donošenje društvenih odluka.

Sindikati treba da razviju još širu aktivnost i u oblasti, rekao bih, socijalne pomoći samoupravljačima i svim radnim ljudima. Pri tome ne mislim na socijalnu zaštitu u užem smislu te reči, nego na aktivnost sindikata svuda gde se radi o interesima radnih ljudi. Sindikati se još uvek suviše bave samo problemima u oblasti proizvodnje.

Sindikati treba da budu podjednako aktivni i u samoupravnim interesnim zajednicama, mesnim zajednicama, opštini, delegacijama i delegatskim telima, društvenim delatnostima izvan materijalne proizvodnje itd. jer se na svim tim područjima i u svim tim odnosima ostvaruju interesi radnih ljudi. Svoju funkciju u tim oblastima sindikati treba da vrše i samostalno i kao član Socijalističkog saveza radnog naroda. A u tom okviru sindikati treba da ostvaruju i svoju socijalnu politiku u užem smislu te reči, koja se veoma često zanemaruje ili prepušta isključivo snalažljivosti mesnih zajednica i sindikata. Mi se moramo boriti za to da socijalna politika postane oblik brige svih ljudi o svakome kome je potrebna socijalna zaštita, a ne da socijalna zaštita bude samo resor u državnom aparatu. I sindikati tu treba da odigraju značajnu ulogu.

Da bi sindikati mogli da odigraju takvu svoju ulogu, od bitnog je značaja da se ne samo sindikati kao celina, nego i čitavo socijalističko društvo uporno bore protiv tendencija da se osnovne organizacije sindikata u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada pretvaraju u nekakav prirepak poslovnog aparata. Sindikati moraju čuvati svoju samostalnost i svoju samostalnu demokratsku odgovornost prema radničkoj klasi kao celini. Međutim, kod nas sada takve tendencije nisu tako retke da bi smele biti zanemarivane. Doduše, ne mislim da osnovna organizacija sindikata treba samo da kritikuje i da pronalazi povode za sporove. U našem društvu sindikati više nemaju takve političke potrebe, jer nemaju ni potrebe da nekim demagoškim akcijama sakupljaju političke poene za sebe. Naprotiv, sindikati imaju i te kako potrebu da podrže odluke radničkog saveta ili poslovnih organa uvek kad su te odluke u skladu ne samo sa interesima pojedinačnog radnog kolektiva, nego i sa interesima radničke klase kao celine i da u tom smislu budu siguran politički oslonac radničkog saveta i poslovnih organa. Ali, ako osnovna organizacija sindikata ne bude zadržala svoju demokratsku samostalnost i svoju povezanost sa sopstvenim sindikatom, onda sindikati neće imati unutrašnje snage da deluju i kao

predstavnik radničke klase u celini. A ta funkcija sindikata u uslovima socijalističkog samoupravljanja je značajnija nego što je ikada ranije bila u istoriji sindikalnog pokreta.

Ako je jedan od glavnih zadataka sindikata da povezuju zajednički interes klase sa parcijalnim interesima radnika i njihovih samoupravnih zajednica, onda osnovna organizacija sindikata mora da bude onaj centar preko koga se prenose problemi i težnje radnika u samoupravnim zajednicama u sindikate kao celovitu klasnu organizaciju, a i obrnuto — preko nje treba da se prenosi i uticaj aktivnosti, gledišta i stavova sindikata kao celine na saznanja i odlučivanje radnika u njihovim samoupravnim zajednicama.

Verovatno ni strukovni sindikati još nisu našli pravi oblik organizacije koji bi trebalo da odgovara načelima organizovanja udruženog rada u uslovima socijalističkog samoupravljanja i samoupravnog udruživanja rada i sredstava na bazi uzajamnih dohodovnih veza. Integracija se kod nas ne razvija linijom granskog povezivanja, nego linijom reprodukcioni celina u koje se povezuju organizacije udruženog rada različitih grana u zajedničkom procesu proširene reprodukcije. To, verovatno, zahteva organizovanje i odgovarajućih međustrukovnih organizacija sindikata ili bar njihovih stručnih službi. Besmisleno bi bilo insistirati na principima organizacije sindikata koji su nastali u epohi kapitalizma kad se zna da je samom socijalističkom revolucijom i njenim samoupravnim razvojem iz temelja izmenjen celokupan sistem proizvodnih odnosa u našem društvu.

Zato treba razmotriti i problem razgraničenja uloge organa strukovnih sindikata od uloge organa Saveza sindikata. Sada su, praktično, i organi Saveza sindikata i organi strukovnih sindikata svoju aktivnost usmerili prema udruženom radu i bave se uglavnom istim problemima udruženog rada, a često i na isti način. Osnovne organizacije sindikata su mesto gde se slivaju po sadržini isti materijali i dokumenti organa strukovnih sindikata i organa saveza sindikata federacije, republika, pokrajina i opština. Puno je direktiva na papiru, a premalo pomoći osnovnoj organizaciji kako da se to sprovede u život. A strukovni sindikati bi morali pre svega raditi upravo na toj pomoći.

Ako sindikati budu imali takvu ulogu u društveno-ekonomskim odnosima, onda oni moraju takvu ulogu imati i u političkom sistemu. Kao što je samim ustavnim sistemom sindikat integrisan u sistem samoupravljanja u udruženom radu tako se

on mora integrisati i u naš politički sistem. Organi sindikata ne mogu ostati samo na globalnoj politici i opštim akcijama, nego moraju institucijama političkog sistema predlagati svoja rešenja i boriti se da se ona konkretnim akcijama sprovede u život.

Pravilan je, svakako, stav sindikata da oni ne treba da preuzimaju odgovornost za odluke državnih organa, kao što ni državni organi neće uvek biti u mogućnosti da prihvate zahteve i predloge sindikata. Ali je bitno da u sistemu samoupravne demokratije sindikati budu prisutni sa svojim stavovima, pa i sa svojim alternativama uvek kada se radi o interesima radnih ljudi za čije ostvarivanje sindikati snose svoj deo odgovornosti. A mnogi problemi od zajedničkog društvenog interesa moći će da se rešavaju i društvenim dogovorima i samoupravnim sporazumima u kojima će učestvovati sindikati i za koje će često oni pokretati inicijativu.

Takvo delovanje sindikata treba da se ispoljava u svim oblastima političkog sistema, a naročito on mora imati snažne pozicije u delegatskom sistemu i u odlučivanju na svim pravcima gde se taj sistem ostvaruje. Sindikat bi ubuduće morao zajedno sa delegacijama i radničkim savetima da izgrađuje stavove i opredeljenja prema problemima koji se rešavaju u većima udruženog rada, u skupštinama samoupravnih interesnih zajednica, banaka, privrednih komora i drugih samoupravnih organizacija i zajednica u kojima organizacije udruženog rada imaju svoje delegate. Na taj način bi se otklonila česta pojava da delegacije i delegati nemaju određenih stavova i da u skupštinama glasaju za rešenja koja kasnije kritikuju u svojim organizacijama.

Sindikat nije postao u dovoljnoj meri deo delegatsko-skupštinskog sistema. On mora više delovati u skupštinama opština, republika i pokrajina preko svojih delegata u društveno-političkim većima tih skupština. A za takvo učešće sindikata u društveno-političkim većima delegatskih skupština, kao i u drugim većima, važi isto ono što je rečeno za Savez komunista. Delegacija sindikata mora biti dovoljno snažna da može na svim nivoima delegatsko-skupštinskog sistema da iznosi mišljenje ne samo u svoje ime, nego i u ime sindikata kao celine.

Sindikat je uglavnom obavio najveći deo svog posla oko konstituisanja samoupravnih interesnih zajednica u oblasti društvenih delatnosti, kao i u materijalnoj proizvodnji, ali se nije

u dovoljnoj meri sam integrisao u sistem samoupravnih interesnih zajednica.

Danas sindikat nije u dovoljnoj meri angažovan tamo gde radnici žive, a i kada ide u akcije, to čini više sa stanovišta socijalne politike, a manje sa stanovišta jačanja uloge radnika u političkom sistemu. Sindikat mora više uticati na uključivanje radnika u organe mesnih zajednica i opština i doprinositi da oni jačaju svoju poziciju u odlučivanju u tim organima.

Da bi sindikat mogao uspešno da vrši svoju ulogu, od izvanrednog značaja je pitanje kako treba da izgleda sindikalna organizacija u opštini. Bez obzira na to što može doći do opasnosti da se stvori nekakva glomazna sindikalna organizacija u opštini, ipak, kad je reč o radničkoj klasi, opštinska organizacija sindikata je — pored opštinske organizacije Saveza komunista, Socijalističkog saveza, Saveza socijalističke omladine i drugih organizacija — onaj punkt preko koga bi pre svega trebalo da dejstvuju politički i drugi kreativni uticaji i faktori, i to odozdo prema gore, kao i obrnuto.

Zato, po mom mišljenju, upravo opštinska veća sindikata treba da dobiju veći značaj nego što ga imaju danas. Ona bi, po svoj prilici, trebalo da postanu snažna delegatska tela osnovnih organizacija sindikata, koja će biti istovremeno u intenzivnoj radnoj i političkoj komunikaciji sa strukovnim sindikatima i republičkim većem sindikata kako bi mogla izraziti određenu sintezu politike i aktivnosti sindikata i osnovnim organizacijama otvarati pogled u širu problematiku sindikata i društva.

Sve to znači da se sindikat prema institucijama političkog sistema ne može odnositi samo kroz načelno opredeljivanje prema njihovim odlukama i merama, nego takođe mora biti neposredni učesnik i saradnik u delatnosti tih institucija i u njima samima boriti se za ostvarivanje vlastitih stavova.

Trebalo bi razmotriti i pitanje razgraničenja područja aktivnosti sindikata i Socijalističkog saveza, odnosno njihovih specifičnih zadataka. Sada se obe ove društvene organizacije kad je reč, na primer, o ostvarivanju koncepcije i o praktičnim rešenjima Zakona o udruženom radu, bave gotovo na isti način istim pitanjima.

Isto tako, trebalo bi verovatno da postoji veća povezanost, odnosno veća sinhronizacija akcija sindikata sa privrednim komorama, poslovnim udruženjima, bankama, naročito u društve-

no-ekonomskoj oblasti, u rešavanju pitanja kao što su produktivnost rada, sticanje i raspoređivanje dohotka itd.

U okviru celokupne strukture subjektivnog faktora društva, sindikat bi trebalo da bude otvoren za sve što se događa u svesti radnih kolektiva. Zato se sindikat u celini, a posebno osnovna organizacija sindikata, mora još više demokratizovati kako bi u njoj što jače došla do izražaja i određena sučeljavanja mišljenja, alternative, kritika itd.

Svest naših radnih ljudi još je opterećena prošlošću, kao i ograničenošću njihovih materijalnih uslova života i rada, a često i relativno niskim kulturnim nivoom. U takvim uslovima često je i demokratska kultura niska. Zato se događa da demokratske odnose prate i ekscesi, pa čak i pojave zloupotrebe demokratskih prava. Ali, ograničavanje ili usporavanje razvoja demokratskih odnosa nije lek za to. Naprotiv, školu demokratije naši radni ljudi mogu da nauče samo u demokratskim odnosima. Razume se, svesne socijalističke snage moraju se odlučno suprotstaviti svakom pokušaju reakcionarne i destruktivne zloupotrebe demokratskih prava. Ali zbog grupice onih koji će pokušavati da zloupotrebljavaju demokratska prava ne sme u svojim demokratskim pravima da bude ograničena ona ogromna većina naših radnih ljudi koja zna da izvan socijalizma radni čovek ne može imati slobode.

A ekscesnih pojava će svakako još biti. Ali njih će biti utoliko manje ukoliko osnovna organizacija sindikata bude neposrednije povezana sa svojim radnim kolektivom i više osetljiva i demokratski otvorena za sva ta strujanja u njemu i ukoliko bude sposobnija i više u mogućnosti da nađe prave odgovore i prava sredstva za razrešavanje problema, pa i konflikata koji mogu u vezi sa tim da nastanu.

5. SOCIJALISTIČKO SAMOUPRAVLJANJE I OMLADINA

Jedan od najvažnijih zadataka političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, takođe, mora biti što ranije i što šire angažovanje mladih generacija u društvenom životu. Istina, samoupravljanje je sistem koji sam po sebi otvara šire mogućnosti za takvo angažovanje nego bilo koji drugi politički sistem, ali ne na svim područjima društvenog života i ne podjednako za sve slojeve mladih ljudi. Relativno najintenzivnije angažovanje

mladih je u oblasti udruženog rada, gde mladi i stariji imaju ne samo jednaka prava, nego su i njihovi interesi ili jednaki ili snažno uzajamno zavisni. Zato se tu proces angažovanja mladih ljudi odvija relativno slobodnije, iako ne bismo mogli da tvrdimo da se odvija i bez ikakvih prepreka. Takve prepreke broj afirmaciji mladih ljudi stavlja pre svega konzervativizam vesti, kao i nedovoljna aktivnost društva na odgovarajućem obrazovanju i uopšte subjektivnom osposobljavanju mladih ljudi za ostvarivanje njihovih samoupravnih prava i odgovornosti.

Međutim, ako se na tom području taj proces, ipak, odvija sa sve većom intenzivnošću, ne možemo to isto reći za mnoga druga područja društvenog života, kao što su to neke samoupravne interesne zajednice i pogotovo celokupan samoupravno-predstavnički, odnosno delegatski sistem. Pomenutim preprekama angažovanju omladine na tim područjima, koje ovde u još većoj meri dolaze do izražaja, treba dodati da ni sami mladi ljudi tu često nemaju dovoljno volje da se angažuju, jer njihovi specifični interesi tu ne nailaze uvek na potrebnu podršku, bilo zbog objektivnih nemogućnosti ili zbog nerazumevanja starijih generacija ili zbog nedovoljne inicijative samih mladih ljudi. Ovdje mislim pre svega na mesne zajednice, na komune, na samoupravne interesne zajednice u oblasti zdravstva, školstva, kulture, nauke itd., kao i na delegacije osnovnih samoupravnih zajednica u delegatskim telima na svim tim područjima, kao i u republici i federaciji. Očigledno je da politički sistem socijalističkog samoupravljanja mora težiti stvaranju povoljnih uslova za takvo angažovanje omladine.

U svemu tome dodatni poseban problem predstavlja još, više ili manje, odrasla omladina na školovanju. U našem društvu još uvek prevlađuje zastareli školski sistem koji se održava na tradiciji, a i na objektivnim teškoćama jednog ekonomski nedovoljno razvijenog društva, koje otežavaju brži progres u toj oblasti. Taj sistem je pretežno zatvoren u sebe i još uvek premalo povezan sa udruženim radom i društvenom praksom uopšte. Na taj način takav školski sistem postaje sam po sebi prepreka intenzivnijem samoupravnom povezivanju školske omladine sa samoupravnom aktivnošću društva na raznim nivoima i na raznim područjima društvenog života. A pošto se vreme školovanja u toku poslednjih decenija znatno produžilo, to nekoliko stotina hiljada mladih ali odraslih ljudi živi i radi u školskim klupama, u stvari, sa veoma ograničenim mogućno-

stima ostvarivanja samoupravnih prava koja Ustav priznaje svakom građaninu, ali istovremeno i bez normalne društvene odgovornosti koja leži na svakom samoupravljaču u pogledu rezultata njegovog gospodarenja uslovima, sredstvima i plodovima svog rada.

Iz istog razloga i samoupravljanje školske omladine u samim školama je ograničavano više nego što to sama priroda stvari iziskuje. A tamo gde se materijalna baza samoupravljanja nalazi sasvim izvan prava i odgovornosti školske omladine, samoupravna prava te omladine svode se, u stvari, samo na demokratska prava, to jest ne mogu se shvatiti kao društveno-ekonomski odnos.

Svakako, nije lako i neće biti ni moguće do kraja savladati sve te teškoće sve dok se školski sistem snažnije ne integriše sa udruženim radom u svim njegovim oblastima, od materijalne proizvodnje do društvenih delatnosti i kulture. Naše društvo svakako treba da čini napore u pravcu daljeg preobražaja školskog sistema, to jest da ga preobražava od jednog u sebe zatvorenog sistema, koji je još uvek kao pupčanom vrpcom vezan za tradicionalne etatiističke koncepte školstva, u funkciju i deo udruženog rada. No, bez obzira na taj proces, koji će, nesumnjivo, zahtevati jedan duži istorijski period da bi bio ostvaren, društvo socijalističkog samoupravljanja mora činiti maksimalne napore da se i školska omladina samoupravno što više angažuje u svim onim oblastima samoupravljanja gde se nalaze njeni interesi.

Jer polazna tačka za veće društveno angažovanje ne samo školske omladine, nego mladih generacija uopšte jeste da one što pre i što šire preuzimaju svakodnevne društvene odgovornosti, koje preuzima, u stvari, svaki radni čovek u sistemu samoupravljanja. Samo tako mogu da se stvaraju društveni uslovi u kojima će omladina biti istinski subjekt i neposredni učesnik samoupravnog odlučivanja na svim područjima društvenog života i posebno u delegatskom sistemu. Jer i mladi čovek, kao i svaki drugi, može samo u životnoj praksi, u radu i u odgovornom odlučivanju proveravati samog sebe, svoje ideje, inicijative, ispravnost svojih stavova, pa i svoje zablude, ali i realne mogućnosti i sposobnosti društva. Bez takve društvene odgovornosti i bez takvog proveravanja u praksi svaki omladinski pokret izgubio bi se u moru jalovih pseudoliberalističkih reči ili ultralevičarskog avanturizma.

Prema tome, i Savez socijalističke omladine i druge omladinske organizacije treba u delegatskom sistemu da zauzmu značajnije mesto nego što ga imaju danas. Mislim da njihova glavna društvena funkcija treba da bude upravo to da subjektivno osposobljavaju i da uvode mlade ljude u sistem samoupravne demokratije, to jest u delegatski sistem, u kome mladi ljudi treba da preuzmu ravnopravnu odgovornost u donošenju ne samo onih odluka koje se neposredno tiču omladine, nego i drugih.

Društvenoj afirmaciji naše omladine malo bi doprinela takva organizacija koja bi se razvijala samo kao ideološki i politički pokret ili kao neke vrste grupa za pritisak odvojena od sistema svakodnevnog odlučivanja o društvenim problemima, kako se neko vreme u prošlosti razvijala naša omladinska organizacija.

Ako revolucionarna organizacija omladine želi uspešno da obavlja svoju funkciju, ona se ne sme zatvarati u sebe i u uzak krug takozvanih „omladinskih problema”, nego mora biti tesno povezana sa ekonomskim, samoupravnim, političkim i drugim interesima i potrebama čoveka na radnom mestu u fabrici, u gradu, na selu ili u institucijama drugih društvenih delatnosti. Jer interesi i potrebe omladine, u stvari, nisu ništa drugo nego deo interesa i potreba radnih ljudi. I upravo zato naše društvo mora odlučnije stvarati mogućnosti za odgovorno angažovanje omladine u svim oblastima društvenog života.

Da bi naša socijalistička omladina zaista bila ne samo veran interesima i potrebama radničke klase, radnog naroda grada i sela, nego i da bi se istovremeno znala i boriti za njihovo ostvarivanje, to jest za sve intenzivniji razvoj socijalističkih, samoupravnih, demokratskih i humanističkih odnosa među ljudima, ona se mora uporno boriti i za svoje sopstveno znanje, pre svega za marksističko znanje koje je potrebno za socijalističku društvenu akciju i za prihvatanje odgovornosti u samoupravnim zajednicama i delegatskim telima. I tu Savez socijalističke omladine ima značajnu ulogu.

Ostvarivanje društveno-ekonomskih i političkih odnosa na osnovama Ustava i Zakona o udruženom radu omogućuje mladima da se aktivnije angažuju u radu svih samoupravnih organa i tela, u delegatskim skupštinama, samoupravnim interesnim zajednicama, mesnim zajednicama, kao i u svim društveno-političkim i društvenim organizacijama.

Delegatski sistem omogućio je daleko veće učešće mladih u sistemu odlučivanja na svim nivoima od osnovne organizacije udruženog rada i mesne zajednice do Skupštine SFRJ. To najbolje ilustruje podatak da je u 72.000 osnovnih delegacija ukupno učešće mladih do 27 godina 18,2%, dok je u periodu od 1969. do 1971. godine do 27 godina starosti bilo 9% izabranih odbornika. Međutim, zastupljenost mladih u pojedinim samoupravnim organima i delegacijama još uvek nije adekvatna ukupnom broju mladih u organizacijama udruženog rada, mesnim zajednicama itd. Ali, za položaj omladine i njen doprinos socijalističkom i samoupravnom preobražaju naše zemlje nije bitan samo broj mladih u samoupravnim organima i delegacijama, nego pre svega to u kojoj meri se prihvataju njihove inicijative, kakav je njihov stvarni uticaj na proces samoupravnog odlučivanja, da li se u dovoljnoj meri koristi spremnost mladih ljudi da se konkretno angažuju, a ne samo formalno da budu zastupljeni u samoupravnim organima, delegacijama itd.

U tom pogledu stanje nije sasvim zadovoljavajuće. Ali, na izmeni takvog stanja treba više da se angažuju ne samo omladinska organizacija, nego i samoupravni organi i delegacije u kojima su mladi zastupljeni, kao i društveno-političke organizacije i druge organizovane socijalističke snage našeg društva. Stoga je potrebno da Savez komunista, Socijalistički savez, sindikati i druge organizacije posvete veću pažnju mišljenjima, inicijativama, predlozima i sugestijama omladine i omladinske organizacije. Mladim ljudima izabranim u samoupravne organe i delegacije često je potrebna odgovarajuća pomoć i podrška ne samo omladinske organizacije, nego i drugih organizacija i organa u kolektivu i izvan njega.

Glavni zadatak Saveza socijalističke omladine, svakako, mora biti u tome da uvodi ne samo neki *odabrani deo* omladine, nego *njene široke mase* u sistem samoupravne demokratije, to jest u delegacije i delegatski sistem društvenog odlučivanja. Da bi Savez socijalističke omladine mogao da vrši takvu ulogu, on mora snažnije da razvija naročito dva oblika svoje aktivnosti.

Prvo, neophodno je da se Savez socijalističke omladine snažnije aktivira u celokupnoj problematici Socijalističkog saveza, a posebno u njegovim sekcijama. Tu treba da se mladi ljudi pojavljuju, mnogo šire nego što je to do sada bio slučaj, kao stvaralački učesnici u demokratskom donošenju preporuka, predloga i odluka Socijalističkog saveza.

I drugo, Savez socijalističke omladine treba da bude aktivnije prisutan u delegatskom sistemu, i to kako u radničkim savetima i sličnim samoupravnim telima tako i u delegatskim skupštinama društveno-političkih zajednica. Tu svoju aktivnost Savez socijalističke omladine treba da razvija u delegacijama, na konferencijama delegacija, u društveno-političkim većima, u društvenim savetima i sličnim telima.

Ako sve te i slične zadatke imamo u vidu, onda je pogotovo jasno da naša omladinska organizacija ne treba da postane kopija nekadašnjeg SKOJ-a. U krajnjoj liniji, SKOJ je bio, u stvari, posebno organizovan deo komunističkog pokreta, čak moglo bi se reći, deo Komunističke partije. Organizacija SKOJ-a odgovarala je borbi u predrevolucionarno vreme, kada je ona jedino kao takva mogla da unosi ideje socijalizma i revolucionarne borbe u najšire mase omladine. U naše vreme, međutim, takva aktivnost više ne može da bude specifičan zadatak neke omladinske organizacije, nego je to stvar svih naših socijalističkih društvenih snaga, a posebno komunista koji deluju u Savezu socijalističke omladine.

Mi danas ne smemo deliti komuniste na mlade i stare i odvajati ih u posebne organizacije. Vodeća uloga Saveza komunista u širokim omladinskim masama, uopšte, a posebno u Savezu socijalističke omladine, treba da bude rezultat upravo njegove aktivnosti i njegove sposobnosti da svojom progresivnom kreativnošću utiče na svest širokih masa mladih ljudi. A i obrnuto, upravo takva demokratska povezanost Saveza komunista sa širokim masama mladih ljudi omogućuje da nove generacije mladih boraca za napredak socijalizma svojim uticajem na ideologiju i politiku Saveza komunista afirmišu sebe kao stvaralačku snagu. Zato i po svojoj unutrašnjoj organizaciji Savez socijalističke omladine treba da se razvija slično kao što se razvija Socijalistički savez radnog naroda. Drugim rečima, Savez socijalističke omladine ne treba da bude uska organizacija onog dela omladine koji se nalazi ili bi trebalo da se nalazi u Savezu komunista, nego da se razvija kao demokratski front celokupne socijalističke omladine.

Da bi se upravo takvom angažovanju omladine dala realna sadržina, aktivnost organizacija omladine treba da bude otkrenuta pre svega preuzimanju konkretne društvene odgovornosti u svakodnevnom funkcionisanju samoupravne demokratije, odnosno delegatskog sistema. U sferi konkretnog odlučivanja, to

jest tamo gde treba reći „da” ili „ne”, mladi ljudi treba da proveravaju svoju misao, da stiču iskustva, da uče i da svežinom mladosti realno doprinose rešavanju mnogobrojnih pitanja u svim oblastima društvenog života. Stoga i društvo kao celina treba snažnije da se orijentiše na stalno i ažurno praćenje problematike koja je od značaja za angažovanje omladine i koja se nalazi na dnevnom redu delegacija i delegatskih skupština i drugih delegatskih tela, bilo u sistemu samoupravnog udruženog rada i posebnih samoupravnih interesnih zajednica bilo u mesnim zajednicama, opštinama i drugim društveno-političkim zajednicama.

Savez socijalističke omladine, kao i sve druge društveno-političke organizacije, ima neposredne obaveze i odgovornost za jačanje Socijalističkog saveza kao fronta svih organizovanih socijalističkih snaga društva. Međutim, omladinska organizacija će u tom pogledu biti na nivou svog zadatka samo ako u Socijalističkom savezu bude imala mogućnost za šire angažovanje i uticaj na rešavanje suštinskih životnih pitanja društva u celini i onih pitanja koja se neposredno tiču mladih. U tom smislu Socijalistički savez se mora više angažovati na rešavanju problema nezaposlenosti mladih, problema omladine na selu, standarda učenika i studenata, obrazovanja mladih itd.

U takvoj orijentaciji društva je i put prevazilaženja jedne protivrečnosti savremenog sveta koja se izražava u činjenici da je ogroman deo omladine — naročito one u srednjim i visokim školama — praktično isključen iz svih institucija društvenog odlučivanja iako je sazeo da učestvuje u donošenju odluka i da tome daje svoj stvaralački doprinos. Upravo u tome i jeste jedan od glavnih izvora kako ultralevih tako i ultradesnih lutanja mlade generacije koja su tako izrazito došla do izražaja u šezdesetim godinama, a i danas su prisutna.

Samo onaj čovek koji preuzme i odgovornost za svoju slobodu može biti slobodan. A samo onaj čovek koji je u položaju da demokratski odlučuje može da preuzme neku odgovornost. Mislim da bi upravo to saznanje trebalo da bude polazna tačka politike samoupravnog socijalističkog društva u odnosu na mlade generacije.

6. SAVEZ UDRUŽENJA BORACA U POLITIČKOM SISTEMU

Savez udruženja boraca vrši jednu specifičnu političku funkciju u našem društvu kao borbena organizacija koja je izrasla iz narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije i koja je i danas nosilac svih njihovih revolucionarnih tradicija. Posebno ističem društveno-političku ulogu ove organizacije zato što je ona ozbiljna politička snaga našeg društva koja je na sadašnjem stepenu razvoja naše revolucije izvanredno značajan stub stabilnosti sistema stvorenog našom revolucijom. Revolucionarno iskustvo i neosporna politička i moralna snaga i članova pojedinačno i organizacije Saveza udruženja boraca kao celine opredeljuju neophodnost intenzivnog demokratskog angažovanja boraca u našem političkom sistemu.

Doduše, u nas ima, čak i u samom Savezu komunista, potcenjivanja društvene uloge te organizacije, slično kao i kad je reč o društvenoj ulozi Socijalističkog saveza, sindikata i Saveza socijalističke omladine. Protiv tog potcenjivanja moramo se podjednako boriti kao i protiv tendencija — koje, doduše, danas više nisu aktuelne, ali su ranije bile prisutne — ka nekakvom avangardizmu Saveza udruženja boraca. Takve tendencije su proistekle iz teze da Savez udruženja boraca ima nekakav monopol na autentično tumačenje ciljeva i interesa naše revolucije. Iako ta shvatanja nikad nisu bila dominantna, ona su uz neke druge okolnosti uticala da Savez udruženja boraca nije uvek mogao u potpunosti da ostvaruje svoju značajnu ulogu u našem društvenom i političkom životu.

Savez udruženja boraca ima danas veoma važna i široka područja za ostvarivanje svoje društveno-političke aktivnosti. Kao deo svesnih socijalističkih snaga, Savez udruženja boraca se angažovao gotovo u svim bitnim pitanjima razvoja demokratskih i društveno-političkih odnosa na osnovama socijalističkog samoupravljanja. Tu ulogu on i dalje treba da vrši jer Savez udruženja boraca izražava takođe jedan specifičan, ali značajan društveni interes. I upravo zato on mora biti prisutan svojim uticajem svuda gde se donose društvene odluke, a to znači pre svega u mehanizmu delegatskog sistema i u Socijalističkom savezu.

7. ULOGA DRUŠTVENIH ORGANIZACIJA I UDRUŽENJA GRAĐANA U SISTEMU SAMOUPRAVNE DEMOKRATIJE

Značajno mesto u našem političkom sistemu ima i princip slobode udruživanja. I zaista, u nas postoji mnoštvo udruženja radnih ljudi i građana i društvenih organizacija najrazličitijeg tipa, među kojima su i takve koje u našem društvenom životu igraju značajnu društvenu i stručnu ulogu.

Slobodno i dobrovoljno udruživanje i povezivanje radnih ljudi i građana u društvene organizacije i udruženja građana u cilju ostvarivanja njihovih sve raznovrsnijih materijalnih, kulturnih i drugih interesa i potreba postaje sastavni deo procesa oslobađanja rada u socijalističkom društvu u onoj meri u kojoj samo društvo postaje razvijenije. Raznovrsni oblici ovog udruživanja izraz su postojanja demokratskog pluralizma interesa radnih ljudi i građana.

Razvoj socijalističkog samoupravnog društva zahteva negovanje i obogaćivanje individualnih sklonosti i interesovanja radnih ljudi i građana za razne društvene, humanitarne, socijalne, kulturne, naučne, tehničke, sportske i druge aktivnosti. Kroz takve aktivnosti vrši se povezivanje i ostvarivanje širih interesa radnih ljudi. Razume se, svako udruživanje i svako udruženje i organizacija ne daje jednak doprinos razvoju ukupnih društvenih odnosa. Ali, ukoliko su interesi, ciljevi i metodi rada tih organizacija i udruženja, na jedan ili drugi način, povezani sa ciljevima, načelima i društvenom funkcijom samoupravnog demokratskog sistema, utoliko te organizacije i udruženja — razvijajući svoju praksu, etiku i pravila ponašanja — više doprinose razvoju socijalističke samoupravne prakse, etike i samoupravnih odnosa u našem društvu u celini.

Međutim, u nekim od tih udruženja vidljiva je tendencija zatvaranja u sebe. Isto tako, u nekim slučajevima prisutna je privatizacija i uzurpacija organizacije, odnosno udruženja od strane grupe članova ili čak pojedinaca. Ima i pokušaja da se te organizacije i udruženja iskoriste za reakcionarnu političku akciju. Protiv takvih pojava organizovane socijalističke snage treba da se bore odgovarajućim sredstvima sistema, a pre svega sredstvima političke akcije. Međutim, takve pojave nikako ne bi smele da nas pokolebaju u orijentaciji na slobodno organizovanje svih autentičnih samoupravnih interesa kao na jedan od bitnih elemenata sistema naše samoupravne demokratije.

Iako uticaj ovih društvenih organizacija i udruženja u našem političkom sistemu do sada nije bio dovoljno prisutan, mislim da tom izvanredno značajnom demokratskom faktoru upravo ubuduće treba dati veću ulogu u izgradnji političkog sistema. Pri tome će, svakako, pojedini oblici demokratske saradnje o kojima je bilo reči u vezi sa društveno-političkim organizacijama moći da se primene i za pojedine društvene organizacije i udruženja.

Prema tome, na društvene organizacije i udruženja treba gledati kao na konstitutivni deo našeg samoupravnog sistema. Jer i na te oblike udruživanja primenjuju se osnovna načela tog sistema, a udruživanje, sa svoje strane, doprinosi daljem razvoju tih načela i obogaćuje ih novim elementima i jedan je od činilaca koji doprinosi izgradnji čoveka kao slobodne i celovite ličnosti.

8. SISTEM INFORMISANJA

Za jedno demokratsko društvo izvanredan značaj ima istinski nezavisan i demokratski sistem informisanja. Pri tome ne mislim na sistem javnog komuniciranja, nego na sistem izvora pouzdanih informacija koje će biti dostupne svakome kome su one potrebne. Jer sloboda informisanja ne znači pravo širenja neistine po svojoj volji, nego pravo svakoga da čuje istinu.

Mislim da je sistemu socijalističkog samoupravljanja neophodno potrebna jedna autonomna organizacija informatike, od opština, odnosno regija do federacije, koja bi bila odgovorna samo skupštinama društveno-političkih zajednica, ali pri tome veoma strogo odgovorna za istinitost informacija.

Postavlja se, međutim, pitanje: može li se u mnoštvu različitih interesa uspostaviti jedan takav sistem objektivnog informisanja? Ja mislim da naše dosadašnje iskustvo govori da se takav sistem u našem društvu može uspostaviti, bar za najveći deo i za najvažnije informacije. Sa čisto, rekao bih, tehnološke strane u svetu već postoji bogato iskustvo kao što je, na primer, iskustvo sa takozvanim bankama za informacije. Međutim, naše samoupravno socijalističko društvo pruža izuzetne mogućnosti da izgradimo jedan integralan i unutrašnje povezan,

objektivan sistem informatike, koji će zaista biti u službi samog čoveka i njegovih samoupravnih zajednica, društvenih organa i društvenih organizacija.

Za neke oblasti mi već sada imamo veoma kvalitetne organizacije koje bi mogle postati primer za jedan jedinstveni autonomni sistem informatike. Ranije sam pomenuo Službu društvenog knjigovodstva i Zavod za statistiku, a mogao bih navesti i niz drugih organizacija koje su sada, tako reći, rasparcelisane u raznim sektorima društvenog života. Jedna racionalna integracija osnovne informatike mogla bi da odigra veoma značajnu ulogu u razvoju demokratskih odnosa na tom području.

Na te organizacije ponekad je višen pritisak kako od strane samoupravnih tako i od strane državnih organa da, kako se to kaže, „friziraju” podatke. Međutim, zahvaljujući društvenoj podršci, te organizacije su uspele da zadrže nezavisan stav prema takvim uticajima. Takva nezavisna organizacija treba da bude i organizacija informatike. Naravno, jedan deo informatike uvek će biti pod uticajem konflikata interesa u društvu. Ali, kao što naša dosadašnja praksa pokazuje, osnovni izvori informacije mogu biti organizovani na takav način da obezbede svakome kome je to potrebno istinite podatke.

Dakako, to ne znači da takav jedinstveni sistem informatike treba da ograniči pravo samoupravnih i društvenih subjekata da slobodno prikupljaju podatke koji su im potrebni za njihov rad i da u tom cilju slobodno informišu druge. Ali jedinstvena organizacija će sasvim sigurno postati glavni izvor informacija, osim za one koje nisu od šireg interesa. To utoliko pre jer će takav sistem uneti više racionalnosti u celokupnu praksu informatike. Ona je danas ne samo nejedinstvena, nego je prepuštena odlukama mnoštva subjekata. Zato se događa da pojedini organi potpuno samovoljno nameću samoupravnim i drugim organima mnoštvo nepotrebnih obaveza u pogledu pružanja podataka ili zahteva da se isti podaci šalju na nekoliko strana. Sve to traži mnogo administriranja i čini takvu informatiku veoma skupom. Jedan autonomni, ali jedinstveni sistem informatike sigurno bi bitno racionalizovao i pojednostio tu neophodnu društvenu delatnost.

Naš Ustav je predvideo takav autonomni demokratski integrisan sistem informatike. Međutim, do sada nismo mnogo uradili na ostvarivanju tih ustavnih načela, osim što su obavljene

neke početne rasprave o tom pitanju. Prema tome, i taj kompleks problema treba da uđe u okvir našeg rada na daljoj izgradnji političkog sistema.

9. SISTEM JAVNOG KOMUNICIRANJA

Izvanredno veliku ulogu u društvenom životu ima sistem javnog informisanja i komuniciranja, to jest štampa, radio, televizija i druga sredstva informisanja, odnosno, kako se obično kaže, mediji društvenog života. Međutim, to nisu samo mediji, nego i politička snaga koja može da deluje na društvenu svest i veoma progresivno i veoma reakcionarno. U današnje vreme ti mediji u rukama kapitalističkih kompanija i političkih kartela predstavljaju u mnogim zemljama veću političku snagu nego političke partije i često više utiču na svest ljudi nego bilo koja politička partija. Oni su u stanju da organizuju čitave međunarodne kampanje u interesu političkih snaga koje stoje iza njih.

I u našem društvu sredstva javnog informisanja i komuniciranja predstavljaju veliku političku snagu. Ali naša štampa nije u položaju da bude ni oružje političke borbe za vlast niti sredstvo nekog političkog monopola. U uslovima socijalističkog samoupravljanja ona, u stvari, izražava mnoštvo samoupravnih interesa, kao i stanje društvene svesti u sagledavanju zajedničkih društvenih interesa. Kao politička snaga socijalizma ona je istovremeno deo i sredstvo izražavanja najprogresivnijih snaga socijalističke društvene svesti.

U praksi, dakako, nije uvek tako. Tu se naše društvo susreće sa pojavama kao što su jednostrano, pa čak neprovereno i neistinito izveštavanje, zanemarivanje opštih društvenih interesa, podleganje senzacionalizmu i prilagođavanju, nehuman način kritike ljudi i ustanova i slično, pa čak i uticaj socijalizmu, samoupravljanju i nacionalnoj ravnopravnosti neprijateljskih snaga.

Takvim pojavama se naše društvo mora uporno suprotstavljati, ali na način koji neće ugroziti onu slobodu socijalističke štampe bez koje se ne može zamisliti nesmetano izražavanje ni mnoštva samoupravnih interesa, ni društvene kritike, ni socijalističke borbe mišljenja. Međutim, mi još uvek nemamo razrađen jasan koncept odnosa u toj izuzetno značajnoj oblasti društ-

venog života, što u praksi stvara niz problema, ponekad zbog uskogrudog ograničavanja slobode štampe, a ponekad zbog njegove zloupotrebe.

Osim toga, naša štampa — a pri tome mislim i na druge nosioce javnog komuniciranja — još uvek se nije dovoljno uključila u samoupravno-demokratski politički sistem. Ona je još uvek pod priličnim uticajem tradicija građanskog društva i tek postepeno postaje sredstvo javnog komuniciranja u sistemu demokratskog pluralizma samoupravnih interesa. Zato se u njoj premalo ili bar premalo kvalitetno izražava realna problematika samoupravno-demokratskog života. Očigledno je da se štampa mora snažnije integrisati u sistem demokratskog pluralizma samoupravnih interesa, to jest kao njegov bitni deo.

Zato u vezi sa našim radom na daljoj izgradnji političkog sistema treba ponovo kritički da razmotrimo stanje u oblasti javnog komuniciranja kod nas. Mislim da smo u toj oblasti suviše siromašni u pogledu odgovarajućih demokratskih oblika dogovaranja, kao i razjašnjavanja i raščišćavanja odnosa, pa i u pogledu institucija za raščišćavanje sporova. Zbog toga se ne retko stihijski nameću razni oblici intervencija, pa čak i pritisaka koji nisu uvek opravdani ili se, pak, tok stvari na tom području **prepušta** stihiji. Očigledno je da taj sistem treba da dopunimo odgovarajućim institucijama koje će doprinositi, s jedne strane, da se zaštite ustavna prava u oblasti javnog informisanja i komuniciranja od svakog birokratskog i sličnog gušenja i, s druge strane, da se društvo uspešnije brani od pokušaja da se sloboda javnog informisanja i komuniciranja zloupotrebi za nehumane, neetičke i nesocijalističke svrhe.

Osim toga, treba raščistiti i niz pitanja koja se odnose na položaj i društvenu odgovornost štampe i sličnih delatnosti, kao i na unutrašnje društveno-ekonomske i političke odnose u toj društvenoj delatnosti. Kao primer navodim samo pitanje karaktera društvene odgovornosti osnivača i pitanje odnosa između osnivača i novinara i drugih radnika u organizacijama te delatnosti. Mislim da je u tom pogledu osnovni zadatak Saveza komunista da se bori za to da funkcija osnivača bude u rukama socijalističkih i demokratskih snaga, a da se odnosi između osnivača i radnika u toj delatnosti zasnivaju — kao i u svim drugim našim samoupravnim organizacijama — na samoupravnom sporazumu o udruživanju, u kome će se razraditi sva me-

đusobna prava i obaveze osnivača i radnog kolektiva. Mislim da se na toj osnovi može obezbediti sloboda svih samoupravnih subjekata, kao i socijalističkih i demokratskih snaga. uopšte u oblasti javnog komuniciranja i informisanja. Razume se, socijalističko društvo mora da se bori protiv deformacija i zloupotreba te slobode istim sredstvima kojima se bori i u drugim oblastima društvenog i političkog života.

SADRŽAJ

NAPOMENA UZ DRUGO IZDANJE	5
NAPOMENA UZ PRVO IZDANJE	7
UVOD	9
I. DRUŠTVENO-EKONOMSKE PRETPOSTAVKE DALJE IZGRADNJE POLITIČKOG SISTEMA SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA	22
II. POLITIČKI SISTEM PRIVATNO-KAPITALISTIČKE I POLITIČKI SISTEM DRUŠTVENE SVOJINE	39
1. Politički sistem kapitalističke svojine i socijalistički samoupravni proizvodni odnosi (39)	
2. Parlamentarni sistem i politički interesi savremenog radničkog pokreta (43)	
3. „Evrokomunizam“ i jugoslovenska samoupravna demokratija (48)	
4. Politički pluralizam parlamentarnog sistema i socijalizam (55)	
5. Jednpartijski sistem i samoupravljanje (65)	
III. O NEKIM VIDOVIMA IDEOLOŠKE BORBE OKO DEMOKRATIJE I POLITIČKOG SISTEMA SOCIJALIZMA	76
1. Savremena socijalistička praksa i demokratija (76)	
2. Istorijski smisao diktature proletarijata (83)	
3. Ultralevičarska kritika „institucionalizma“ (87)	
4. Ultralevičarska kritika političkog sistema socijalističkog samoupravljanja (93)	
IV. DEMOKRATSKI PLURALIZAM SAMOUPRAVNIH INTERESA — NOVI OBLIK DEMOKRATSKOG POLITIČKOG SISTEMA	105
1. Klasna suština samoupravne demokratije (105)	
2. Politički ili samoupravni pluralizam (110)	
3. Čovek kao politički građanin ili kao samoupravno društveno biće (116)	

4. Politika kao sredstvo i sastavni deo pluralizma samoupravnih interesa, a ne kao monopol političkih partija (120)

V. SADRŽINA I KARAKTER SLOBODA I PRAVA U SOCIJALISTIČKOM SAMOUPRAVNOM DRUŠTVU

129

1. Samoupravna demokratija bitno proširuje područje čovekove slobode i ljudska prava (129)
2. Socijalističko samoupravljanje — osnova i izvor novih sloboda i prava čoveka (138)
3. Sloboda verispovedi (151)
4. O takozvanom ograničenju sloboda i prava u samoupravnoj demokratskoj praksi (153)

VI. PRAVCI DALJE IZGRADNJE POLITIČKOG SISTEMA SAMOUPRAVNE DEMOKRATIJE

163

1. Praktično-politička polazišta za rad na daljoj izgradnji političkog sistema (163)
2. Stabilnost političkog sistema vlasti radničke klase i radnih ljudi kao uslov funkcionisanja sistema samoupravne demokratije (170)
3. Delegatski sistem (174)
4. Položaj i uloga socijalističkog subjektivnog faktora u delegatskom sistemu (178)
5. Delegacija (182)
6. Skupštine i druga delegatska tela (189)
7. Državni izvršni organi u delegatskom sistemu (192)
8. Nauka i stručne službe (197)
9. Društveni saveti — oblik demokratskog pripremanja društvenih odluka (201)

VII. ZADACI VODEĆIH SUBJEKTIVNIH SNAGA DRUŠTVA U DALJOJ IZGRADNJI NAŠEG POLITIČKOG SISTEMA

210

1. Subjektivni faktor — socijalistička i demokratska kreativna snaga društva (211)
2. Savez komunista kao faktor svesti samoupravnih radnih masa i pokretač njihove socijalističke akcije (215)
3. Socijalistički savez radnog naroda kao demokratska stvaralačka snaga delegatskog sistema (224)
4. Sindikati u društveno-ekonomskim odnosima i samoupravnoj demokratiji (236)
5. Socijalističko samoupravljanje i omladina (245)
6. Savez udruženja boraca u političkom sistemu (252)
7. Uloga društvenih organizacija i udruženja građana u sistemu samoupravne demokratije (253)
8. Sistem informisanja (254)
9. Sistem javnog komuniciranja (256)

NIRO „KOMUNIST“

Izdavački centar „Komunist“

Edvard Kardelj

Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja

Četvrto izdanje

Korektor

Milutin Milović

Štampa

RO Štamparija „Budućnost“
Novi Sad, Sumadijska 12

Tiraž 5 000